DÜNYA EKONOMİSİ, BUNALIM VE SİYASAL YAPILAR

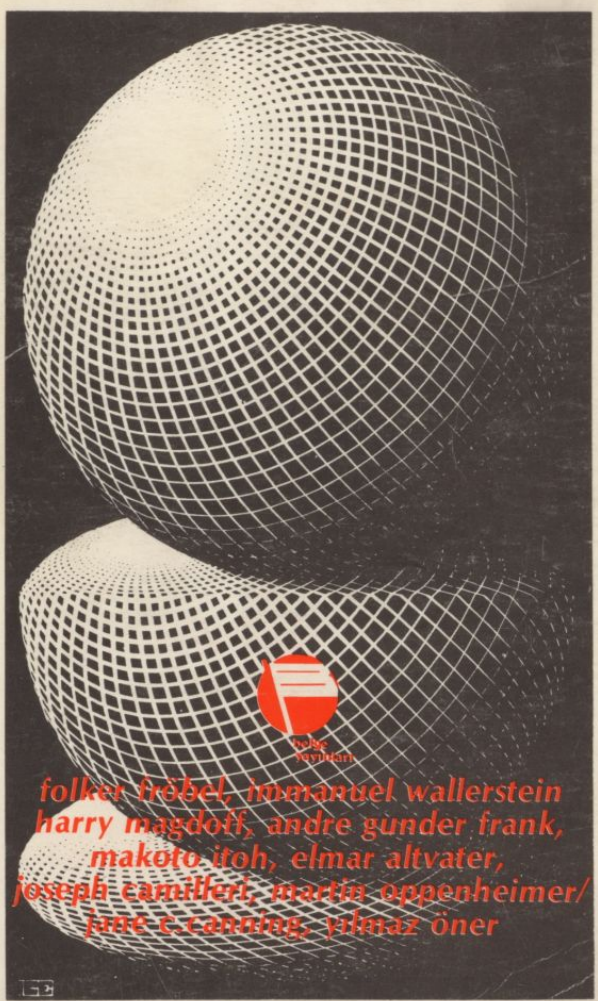

BELGE YAYINLARI 23
DÜNYA EKONOMİSİ BUNALIM VE SİYASAL YAPILAR

Elinizdeki derleme dünya çapında çeşitli düzeylerde yaşanmakta olan bunalım ve bunalımın içinde belirmekte olan yapılanmalar konusunda duyulan yorum ve kaynakça eksikliğini gidermeyi amaçlıyor. Derleme dört bölümden ibaret. Birinci bölüm Dünya Ekonomisinin güncel gelişme ve yapılanmalarını, çok yoğun ama tüm genel özelliklerini kuçaklayan bir yaklaşımla ele alan Alman araştırmacısı Folker Fröbel'in yazısından ve Amerikalı I. Wallerstein'ın çok tartışılan bir makalesinden oluşuyor. İkinci Bölümdeyse Dünya Ekonomisindeki Bunalımı, değişik bağlamlar içinde ele alan Amerikalı iktisatçı Harry Magdoff, Andre Gunder Frank, Japon iktisatçısı Makoto Itoh ve Alman iktisatcısı Elmar Altvater'in yazıları yeralıyor. Üçüncü Bölümde bunalımın siyasal yapılarda yolaçtığı değişim ve dönüşümleri irdeleyen çözümlemeler bulunuyor. Avustralyalı Profesör Joseph Camilleri, bunalımın gelişmiş siyasal yapılardaki etki ini ele alırken. East Anglia Üniversitesi öğretim üyesi A. G. Frank konuyu üçüncü dünya ülkelerindeki siyasal gelişmeler açısından inceliyor. Amerikalı sosyologlar Martin Oppenheimer ile Jane C. Canning'in Dünya Sosyoloji Kongresine sundukları tebliğ ise, bunalım ve otoriterleşme eğilimlerinin tartışılabilecek ama ilginç bir yorumla incelenmesini sunuyor. Her makalenin sonunda yeralan zengin kaynakçalar, bu konularda daha derinlemesine ve ayrıntılı inceleme yapmak isteyen araştırmacılara, son bir kaç yıl içinde dünyanın çeşitli dillerindeki bunalımla ilgili yaklaşım ve tartışmaların dökümünü sağlıyor. Matematikçi Yılmaz Öner'in IV. Bölümde sunduğumuz matematiksel Bunalım Modeli ise, ilginç yaklaşımıyla, verimli bir tartışmanın ilk adımını atıyor.

BELGE YAYINLARI : 23

Birinci Baskı : 1983

Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar / Kapak Deseni : Escher / Kapak Düzeni: PANO Grafik / Baskı : Kardeşler Basımevi / BELGE YAYINLARI : Atasaray İşhanı 406, Nuruosmaniye Cad. Cağaloğlu İST.

FOLKER FRÖBEL / IMMANUEL WALLERSTEIN /
MAKATO ITOH / ELMAR ALTVATER / HARRY MAGDOFF
/ ANDRE GUNDER FRANK / JOSEPH CAMILLERI /
MARTIN OPPENHEIMER - JANE C. CANNING /
YILMAZ ÖNER

DÜNYA EKONOMİSİ, BUNALIM VE SİYASAL YAPILAR

Çevirenler

ORHAN ESEN, YILMAZ ÖNER, GÖKSEL TÜRK,
ÜMİT KIVANÇ, EROL ÖZBEK, FERHAT BORATAV,
SEÇKİN CILIZOĞLU

belge
yayınları

GİRİŞ

Bunalım *sözcüğünün*, kriz *kavramının içeriğini tam olarak kavradığı aslında söylenemez. Bunalım daha çok bir sıkışmayı, bir sıkıntıyı dile getiriyor. Belki Osmanlıca* buhran *sözcüğü daha kapsamlı biçimde karşılıyor kriz kavramını. Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca Sözcüğü* buhran *için şu karşılığı veriyor: 1. Hastalığın en ağır zamanı, nöbet, kriz, 2. İşin karmaşık, tehlikeli bir hal alması. İngilizce* crisis, *Almanca* Krise, *Fransızca* crise, *İtalyanca* crisi, *kısacası Rusça dahil bütün batı dillerinde Yunanca bir sözcükten,* krisis'*ten kaynaklanıyor* kriz *kavramı. Bu Yunanca sözcük ise* karar *anlamına geliyor. Kısacası kriz bir karar anı, Frank'ın deyişiyle, «hasta bir toplumsal, ekonomik veya politik organizmanın süregelen eski tarzda yaşayamaz hale geldiği ve ölüm başucunda beklerken, kendisine yeni bir yaşama şansı verecek değişiklikler geçirmek zorunda bulunduğu zaman dilimidir.»*

* * *

Dünya genelinde ve tek tek ülkeler düzeyinde yaşamakta olduğumuz, ve farklı farklı ağırlıklar taşıyan ekonomik, siyasal, toplumsal, ideolojik krizler içinde, bir yanda çeşitli düzeylerde ortaya çıkan tıkanmalarla işlerin artık eskisi gibi yürümeyeceği kesinleşirken, geleceğin yapılanmaları da, yine bu kriz ortamında oluşuyor. Daha şimdiden, bambaşka ve bize yabancı bir dünyanın, 21. yüzyıl dünyasının ön-biçimlerinin gitgide yığılan bir hızla oluştuğunu görmüyor muyuz, ya da en azından hissetmiyor muyuz? Geçmişte on yıllık dönemlere sığan buluşlar ve bunların pratiğe aktarılması, bugün birkaç yıllık zaman kesitini kucaklamıyor mu? Ve bunlar tüm dünyada

bir anda bir salgın hastalık gibi yaygınlaşmıyor mu? Daha bir iki yıl önce video, varlıkların gösteriş ve üstünlüklerini kanıtlama aracı iken, bugün Karadeniz'in en ücra köylerine bile girmiş durumda. Ya da son günlerde yaygınlaşan bilgisayar tutkusunu düşünelim. Ve dünya bunalımının, ülkemizde her düzeyde çekmekte olduğumuz yansımalarını, sıkıntılarını hatırlayalım.

* * *

Yaşanan gerçekliğin bir zorunluğu olarak, batıda son yılların baş konularından biri ekonomik krizler ve kriz teorileridir. Oysa 50 ve 60'lı yıllarda, durgunluklar dışında, 1929'dakine benzer krizlerin yaşanmayışı, batıda kriz teorilerini geri plana itmiş, kapitalizmin artık krizleri aşmış olduğu ileri sürülmüştü. Benzer eğilim geçen yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında yine uzun süren bunalımsız dönemde de görülmüştü. Ve her seferinde, artık mükemmeliyet noktasına erişildiği, sistemin ölümsüzlük kazandığı sanıldığı noktada krizler patlak vermişti.

1929 sonrasında neo klasik iktisatın çöküşüyle, Keynes dönemi başlamış, sosyal refah devleti kavramı oluşmuştu. 60'ların sonunda kronik durgunluk, enflasyonla işsizliğin birarada varoluşu gibi olgularla kendini göstermeğe başlayan ve 1980'den itibaren derinleşen dünya ekonomik bunalımı ise, Keynes'ciliğin ve sosyal refah devletinin iflasını ilan ediyordu. Tarihin bir garipliği olarak, 1929'da iflas eden neo-klasik, monetarist yaklaşıma, bu kez dünya ekonomik sisteminin can kurtaran simidi olarak sarılınıyordu. Bu da bir yerde iki kriz arasındaki mahiyet farklılığından ileri geliyordu. 1929 krizinin kökeninde eksik tüketimi görenler, çözümü sosyal refah devletinde aramışlardı.

Ekonomik bunalımlar, aynı zamanda kapitalist dünya ekonomisindeki hegamonya krizlerine denk düşmektedir. Kapitalist dünya sistemindeki İngiliz hegamonisi 1929 bunalımıyla sona ermiştir. Bunun simgesi ise, İngiltere'nin 1931'de altın standartını terketmesi ve o günkü dünya mübadele sisteminin

çöküşü olmuştur. Dünya sistemindeki ABD hegamonyasının simgesi olan Bretton Woods sisteminin çöküşü ise, kapitalist dünya sistemindeki yeni bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Kimi yorumculara göre ise, son kriz değer kanununun kazandığı evrensel zaferi simgelemektedir.

Bugün ABD, köklü önlemlerle, dünya sistemindeki ekonomik ve politik hegamonyasını onarmağa çalışıyor. Sistemin genel çöküşü tehlikesi karşısında, diğer büyük sanayi ülkeleri de, sızlanarak da olsa buna ayak uydurmağa çabalıyor. Ama dünya mübadele sisteminin sağlam biçimde nasıl yeniden onarılacağı ise, halâ çözüm bulmamış bir sorun olarak kalmaktadır. ABD'nin hegamonyasını yeniden güçlendirme kavgası ise, özellikle siyasal alanda sonu belirsiz bir macera görünümü almaktadır.

* * *

Ekonomik kriz konusu her zaman iktisat teorisinin en canlı tartışmalarının yapıldığı alan olmuştur. Ekonomik gelişme yıllarında bu ilgi gerilerken, kriz dönemlerinde özellikle yoğunlaşmaktadır. Ancak ülkemizde bu konuda büyük bir boşluk gözlenmektedir. Resmi iktisat öğretiminde bir dönem iktisadi devreler (cycles) konusunun artık önemini yitirdiği savunulmuş, kriz konusu hiç ele alınmamıştır. Toplumcu iktisat alanında ise, bazı teorik kalıpların mekanik biçimde tekrarlanmasından ve günümüz krizinin kendine özgü mahiyeti ele alınmadan uyarlanmasından öte fazla bir çaba da gösterilmemiştir. Oysa bugün toplumcu iktisatın en önemli tartışmaları kriz konusunda yoğunlaşmaktadır. Yeni yaklaşımların yansımalarının Türkçe olarak izlenebileceği tek yazı Çağlar Keyder'in Toplum Bilim dergisinde (14. sayı) yayınladığı «Kriz Üzerine Notlar» başlıklı yazıdır. Buna Reha Bilge'nin Ekonomik Yaklaşım dergisinde (cilt 2, sayı 1) yayınladığı «Bunalımın Siyasal İktisadı Üzerine Bir Deneme» başlıklı yazısını ekleyebiliriz. Türkiye'deki iktisadi bunalımı irdeleyen tek derli toplu kaynak da, M. Sönmez'in «Türkiye Ekonomisinde Bunalım» adlı iki ciltlik çalışması olmuştur. Bu arada Doç. Enver Öz-

can'ın «Ekonomik Bunalımlar» *adlı kitabı, ve Prof. Vamık Toprak'ın Jacques Néré'den yaptığı* «1929 Krizi» *adlı inceleme de Türkçede ekonomik krize ilişkin sayılı kaynaklardandır. Elinizdeki derleme, ekonomik kriz ve bunun siyasal yansımaları konusunda atılan bir ilk adım olmanın ötesinde bir amaç taşımıyor. İlk bölüm günümüz dünya ekonomisinin ve bu ekonominin içinde bulunduğu değişimlerin toplu bir biçimde sunulmasını amaçlıyor. Fröbel'in yazısı yoğun, birçok konunun bilindiği varsayımı ile kaleme alınmış, bu nedenle ayrı bir dikkatle, üzerinde dura dura okunması gereken bir yazı. Immanuel Wallerstein'ın tek bir dünya sisteminin varlığı ve bunun geleceğini tartışan yazısı ise, sistemci yaklaşımı oldukça iyi özetleyen bir makale İkinci bölümde dünya ekonomisindeki bunalımın çeşitli yanları ele alınıyor. Frank'ın yazısı genel olarak dünya sisteminin içine düştüğü bunalımın çeşitli düzeylerinin tartışıldığı, kimilerine karamsar gelebilecek, ama önemli sorular yönelten ve okuyucuyu düşünmeğe zorlayan bir metin. Itoh ve Altvater'in yazıları ise dünya para ve mübadele sistemi ve tıkanışıyla ilgili çok yararlı bilgiler veriyor. Magdoff'un Managua'da verdiği konferans, bunalımın üçüncü dünya ülkelerine yansımaları konusunu aydınlatıyor. Üçüncü bölüm ise, ekonomik bunalımın siyasal yapılarda ne gibi değişimlere yolaçtığını ele alan, bizce son derece önemli makalelerden oluşuyor. Son bölümde ise, Yılmaz Öner'in Bunalım Kuramına ilişkin matematiksel modeli yeralıyor. Çok ilginç sonuçlara ulaşan bu modelin de verimli bir tartışmaya yolaçmasını dileyelim.*

RAGIP ZARAKOLU

BİRİNCİ BÖLÜM

Günümüzde Dünya Ekonomisi

DÜNYA EKONOMİSİNİN GÜNÜMÜZDEKİ GELİŞMESİ ÜZERİNE

Folker FRÖBEL (*)

Kapitalist dünya ekonomisi, ikinci dünya savaşını takip eden ilk iki onyılda tarihinin en büyük patlamasını *(boom)* yaşadı. Altmışlı yılların bitiminde ise patlama sona ermişti. Dünya ekonomisi o günden beri büyümenin yavaşlaması, yapısal dönüşümün yoğunlaşması ve siyasal güvensizliğin artmasıyla nitelenen bir dönem yaşıyor.

Aşağıdaki yazı, savaş sonrası ilk iki onyılın ekonomik-politik birikim modelinde içerilen gelişme eğilimlerine daha sonra değinmek üzere, ilk önce bu süreci tanımlayan bazı ampirik göstergeleri hatırlatacak. Bu eğilimler, taze bir genişleme potansiyelini barındırabilecek nitelikteki yeni bir birikim modeline geçiş durumu belirmeksizin —hatta böyle bir geçiş konusunda siyasal bir karar da alınmış olmaksızın— varolan modelin genişleme potansiyelinin daralmasına katkıda bulundular.

Konunun mahiyeti, birikimin trend veya eğilimlerinin yazıda merkezi bir yer almasını gerekli kılıyor. Ancak bu eğilimlerin «mahalli» özellikler bağlamında değişime uğramaları ya da ortadan kalkmaları burada teker teker analiz edilmeyecek. Bu noktada daha özgül araştırmalara gerek olacak.

(*) Folker Fröbel: Federal Almanya'da Starnberg'deki Max-Planck Sosyal Bilimler Enstitüsünde çalışmaktadır. Makale şu kaynaktan çevrildi: **Starnberg Studien 4: Strukturveraenderungen in der kapitalistischen Weltwirtschaft**, Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1980.

1. Kapitalist gelişmenin pek çok göstergesi bir yanda ellili ve altmışlı, öte yanda ise yetmişli yıllar arasında belirginleşen derin bir karşıtlığa dikkati çekiyor. Altmışlı yılların sonu ile yetmişli yılların başında kapitalist dünya ekonomisi gelişmesinin yeni bir dönüm noktasından geçti. Aşağıda, sözkonusu dönüm noktasını takip eden yılları belirleyen başlıca göstergeler kısa kısa noktalar halinde hatırlatılmıştır. Bunlarla karşıtlığı oluşturan önceki iki onyıla ait önermelerin ise ayrıca belirtilmesine gerek duyulmamıştır:

— Genelde pazar ekonomilerinin hepsinde, özelde ise sanayi ülkelerinde, ekonominin bütününe ilişkin büyüme oranlarının muazzam ölçüde gerilemesi.

— Sanayi ülkelerinde sınai kapasite kullanım düzeylerinin düşmekte oluşu ya da zaten görece düşük seyretmesi.

— Sanayi ülkelerinde sınai tesis yatırımlarının gerilemesi ya da durağanlaşması («yatırım açığı»)

— Sanayi ülkelerinde ikame yatırımlarının (Ersatzinvestitionen) ya da rasyonalleştirmeye yönelik yatırımların paylarının artması ya da görece yüksek seyretmesi, buna karşın genişletme yatırımlarının payının gerilemesi ya da zaten düşük seyretmesi

— Uluslararası işbölümünün yapısında değişmeler: İmalat sanayiinde üretim kaydırmalarının (üretim birimlerinin bir mekandan diğerine taşınmaları — ÇN) artık geçen dönemde olduğu gibi yalnızca birtakım sanayi ülkelerinden diğer sanayi ülkelerine, (ABD'den Batı Avrupa'ya) ya da sanayi ülkelerinin kendi içlerinde (geleneksel sınai merkezlerden sınai açıdan geri kalmış hinterlanda) değil, aynı zamanda ve artan çapta sanayi ülkelerinden gelişen ülkelere ve merkezi planlamaya tabi ekonomilere doğru gerçekleştirilmesi; tarım sektöründe geleneksel-olmayan diye nitelenen ve dünya pazarına yönelik üretim türlerinin ele alınması (örneğin, sebze, meyva, çiçek, et). Hizmet sektöründe ise, gelişen ülkelerin örneğin turizm sektörü kanalıyla artan düzeyde entegre edilmeleri

— Yeni türden üretim mekan ve mahallerinin pek çok gelişen ülkede veya merkezi planlamaya dayalı ekonomide hızla yayılması: Serbest-üretim ve serbest-ihracat bölgelerinde ve diğer mahallerde dünya pazarına yönelik (ya-

rı-mamul mallar) imalat(ı) için fabrikalar kurulması; bunların üretim yapıları — yalnızca koruma altında bulundukları, sözkonusu ülkenin iç pazarında değil — dünya pazarında da rekabet yeteneğine sahip olmakla beraber, genellikle oldukça parçalanmış, istikrarsız (konjonktür etkilerine duyarlı) ve sözkonusu yerel ekonomi ve toplum üzerinde parazit konumunda bulunmaktadır.

— Sınai sektörlerin «yapı krizleri»: bir imalatın uluslararası sanayileşmiş ülkelerin geleneksel mahallerindeki rekabet yeteneğinin (giderek daha çok gelişen ülkelerde ve merkezi planlamaya dayalı ekonomilerde oluşan) yeni mahallerdeki, maliyet açısından daha elverişli imalatlar tarafından tehdit edilmesi

— Konjonktür devrelerinin uluslararası düzeyde giderek eşzamanlılaşması — 74/75'teki gerileme, ikinci dünya savaşının sona ermesinden bu yana ortaya çıkan ilk genel gerileme durumu idi — öyle ki eskiden uluslararası konjonktür devrelerinin eşzamanlı olmayışından yararlanarak, belirli çıkarlar sağlayabilen ulusal ölçekte planlanmış antidevresel ekonomi politikaları süreç içinde anlamsız hale geldi. Dünyanın değişen ekonomik koşullarıyla başedebilecek nitelikte ve dünya çapında koordine bir ekonomi politikası saptama girişimlerinin (Dünya Ekonomik Zirvesi) başarıları şu ana dek kısıtlı kaldı ve kapitalizmin ekonomik krizlerinin önünün alınabileceği yolundaki son zamanlarda epeyce sarsılmış olan yeni-Keynesçi optimizmi yeniden canlandırmaya yetmedi.

— Ortalama enflasyon oranlarının artması

— ABD-Dolarının yönlendirici para birimi olduğu Bretton-Wood sisteminin çökmesi; ABD'nin dünya ekonomisi üzerindeki hegomonik konumunun sarsılmasını simgeler.

— «Petrol krizi» denen olgu nedeniyle gelirlerin uluslararası düzeyde radikal biçimde yeniden dağılması. Bu durum dünya ticaretinin değişen biçimlerinde ve pek çok ülkenin keskinleşen ödemeler dengesi sorunlarında gözlemlenebilir.

— Kriz dönemlerindeki (devletçe teşvik edilen veya gözyumulan) kartelleşme eğiliminin artması.

— «Perişan duruma düşen» sektörlerin ve girişimlerin resmen desteklenmesi; aynı zamanda sanayi ülkelerinde

«yapısal açıdan zorunlu hale gelmiş bulunan değişimlerin» hızını düşürmek ve toplumsal etkilerini yumuşatmak hedefine yönelik kurtarmacı eğilimlerin güçlenmesi

— Sanayi ülkelerinde işsiz sayısının artması ya da yüksek düzeyde seyretmesi

— İş arayanlarla aranılan işgücünün nitelik yapıları arasındaki çakışmazlığın giderek artması. Sonunda yapısal veya iletişimsizlikten doğan (frictional) işsizliğin yükselmesi

— Sanayi ülkelerindeki toplumsal ağın, bundan böyle «daha kapsayıcı» (kamu hizmetlerinin mükemmelleştirilmesi ve «hak iddia etme hakkına sahip olan çevrelerin genişletilmesi») değil, «daha emniyetli» örülmesi; eğilim, düğümlerin daha geniş aralıklarla atılmasından yana (yani kamu hizmetlerinin kötüleştirilmesi ve «hak iddia etme hakkına sahip olan» çevrelerin daraltılması)

— Sanayi ülkelerinde «toplumsal ortak» (sozial partner) adı verilen kesimler arasındaki, gerçek ücretler, iş güvenliği ve iş koşulları gibi konular üzerindeki tartışmaların yeniden keskinleşmesi

— Pek çok gelişen ülkede işgücünün kapitalist sömürüsünün ve aşırı-sömürüsünün yeniden örgütlenmesi, yoğunlaştırılması ve genişletilmesi

— Etnik, ulusal, anti-emperyalist, anti-kapitalist, feminist, ekolojist, vb. hareketlerin canlanmasına karşı önleyici ya da bunlara koşut olarak devletin kendini meşrulaştırmaya, kitleleri manipule etmeye ve baskı altına almaya yönelik aygıtlarını güçlendirmesi.

Dünya ekonomisinin gelişmesinin altmışların sonu ile yetmişlerin başında geçirdiği dönüşüm konusunda çakışan göstergeleri içeren bu liste daha da uzatılabilirdi. (1) Ancak bu noktada önemli olan artık şu ya da bu göstergenin kendi başına alındığında ne dediği değil, şimdilik yalnızca çok sayıdaki göstergenin tek bir merkezi noktaya işaret etmekte çakışıyor oluşlarıdır. Dönüm noktası, özellikle dünya ekonomisinin toplam büyüklükleri düzeyinde kanıtlanabilir. Anlaşılır nedenlerle özel ağırlık taşıyan bu kanıtlama yazının sonuna eklenmiştir. (*) Ayrıca sözkonusu edilen göstergelerden pek

(*) Bu ek derlememizde yer almıyor. (y.n.)

çoğunun kanıtı tartışmalı olmadığından ya da kimi kanıtlamaları başka yerlerde ayrıntılı olarak açmış bulunduğumuzdan (Tekstil ve giyim sanayinin yapı dönüşümü, federal Alman imalat sanayinin üretim kaydırmaları, serbest üretim bölgeleri ve dünya pazarına yönelik kurulmuş fabrikalar) (2) burada daha fazla belgelendirmeye gerek duyulmamıştır.

*
**

2. Kapitalist dünya ekonomisinin gelişmesinde yaşanan dönüm noktasının, onu karakterize eden tekil göstergelerin yeraldığı düzeyin ötesinde ne şekilde tanımlanabileceği sorusu karşımıza çıktığında, dikkat etmemiz gereken nokta — bazı yazarların inandırmak istediğinin aksine — bu dönüm noktasının, sözügeçen çok çeşitli ve kapsamlı göstergelerin de kanıtladığı gibi, tekil sınai sektörlerin yapı dönüşümü (örneğin giyim sanayii, elektronik sanayiinin bazı bölümleri vb.) veya tek bir sanayi ülkesinin sanayiinin uluslararasılaşmasının gecikmesi (örneğin Federal Almanya) veya petrol fiatlarının yükselmesi gibi tali (marjinal) veya tesadüfi birtakım görüntülerden *daha fazla* birşeylere işaret ettiği (bu birbirinden soyutlanmış olgulara indirgenemeyeceği — çn) dir.

Yine de sözügeçen göstergelerin en azından *savaş sonrası patlamasının sona erdiğine* (kapitalizm tarihinin en büyük patlaması idi) ve *kapitalist dünya ekonomisinin uzun yıllardır istikrarını korumuş bazı yapısal özelliklerinin dönüşmesi ile aynı zamana rastlayan, ekonomik büyümenin dünya çapında belirgin biçimde azaldığı bir dönemin başladığına* işaret ettiğini görmemek olanaksızdır.

Bu dönüşümlere öncelikle *uluslararası işbölümünün yapısındaki değişme* dahil edilmelidir. Örneğin yakın zamanlarda, geçmiş onyılların ve bir önceki patlama döneminin tam tersine, *gelişen ülkelerin mamul mallarının dünya pazarına rekabet edebilecek bir güçle sızdıkları* gözlemlenebiliyor. (3) Gelişen ülkelerin muazzam işgücü potansiyeli aşağı yukarı on yıldan beri artan çapta ve bulunduğu yerde dünya pazarına yönelik kapitalist imalat sanayiinde kullanılmakta — üstelik bu kullanım artık yalnızca doğrudan doğruya yerel kapitalist

üretim sektöründeki uğraşılarda gerçekleşmiyor. (Örneğin kısıtlı çapta tarımsal ve madensel bazı hammaddelerin üretiminde ya da yine yerel tüketime yönelik mütevazi bir sözümona ithal ikamesine yönelik imalat sanayiinde) (4).

Böylelikle kapitalist üretimin uzun yıllar boyu süren az sayıdaki geleneksel merkezde yoğunlaşması durumu ortadan kalktı. İşgücünün maddi üretiminin ve yeniden üretiminin toplumsal koşullarını (çalışma, toplu sözleşme ve yatırım yasaları, sosyal sigorta ,aile politikası vb) tekellerinde tutma eğilimindeki az sayıdaki sanayi ülkesinin konumu, kapitalist üretimi geleneksel sanayi ülkelerinin sınırları dışındaki, şimdiye dek kenarda kalmış bölgelere yayan bir dalganın etkisiyle sarsıldı. İşgücünün maddi üretiminin ve yeniden üretiminin toplumsal koşulları bu dalganın etkisiyle veya ona paralel olarak çeşitlendi: *İşgücünün maddi üretimi ve yeniden üretimi uluslararası düzeyde merkezsizleşti, ve toplumsal düzeyde farklılaştı.*

Kapitalist dünya ekonomisinin gelişmesinin bu özel boyutu bu yazıda, iki nedenle vurgulanmakta: Birincisi en yüzeysel gözlemcinin bile gözüne derhal çarpması. İkincisi ise kapitalizmin tarihindeki büyümenin yavaşladığı dönemlerde gerçekleşen bu türden coğrafi merkezsizleşme ve toplumsal farklılaşma durumlarının, sonuçlarının zenginliği açısından dikkate değer paralellikler gösterebilmesi. Örneğin sanayi devrimi öncesinde Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde bölgelerüstü pazarlara hatta dünya pazarına yönelik tarımsal ya da zanaate dayalı meta üretiminin yerleşmesi, ya da geçen yüzyılın son çeyreğinde bazı batı Avrupa ülkelerindeki ve ABD'deki sınai kapitalist gelişmeler sonucu, İngiltere'nin «Workshop of the World» (dünya atölyesi) konumundan azlolunması. Kapitalizmin günümüzdeki gelişmesini, bu özel boyutu kendine çıkış noktası seçerek yorumlayan ve açıklayan bir yazı, elbette temelde günümüzdeki gelişmenin diğer özellikleriyle de hesaplaşabilmek konumundadır.

***

3. Kapitalist dünya ekonomisinin günümüzdeki gelişmesini açıklama ve yorumlama iddiasındaki yaklaşımların ço-

ğunluğu pek ikna edici görünmüyor. Bu durum, hepsinden önce *ad hoc(*) geliştirilen açıklama denemeleri için* bile geçerlidir.

Bretton Wood sisteminin çökmesi, döviz kurlarının serbest bırakılması, ABD'nin dünya ekonomisi ve politikası üzerindeki egemenliğinin sarsılması, sanayi ülkelerinde emek maliyetlerinin sözümona «çok yükseklere» fırlamış olması, yine sanayi ülkelerinde rasyonalleştirmeye yönelik yatırımların genişletmeye yönelik yatırımlardan önde gitmesi biçiminde kendini gösteren yatırım güçsüzlüğü gibi arazlar, «ulusal ekonomilerin» uluslararası rekabet biçimlerinde meydana gelen bazı değişikliklere son derece yerinde işaret ederlerse de — aynen teknolojik temelde yapılması gereken yenileştirmelerin yetersiz kaldığının belirtilmesi gibi —bunların daha derin bir açıklayıcı değeri yoktur.

Diğer bazı çabalar da birikimin altmışların sonu/yetmişlerin başından bu yana gözlemlenebilen yavaşlamasını 1974/75 yılları ile sınırlandırmak ve 1973/74'deki «petrol krizi» adı verilen olgu ve bunun dolaysız etkileri ile açıklamaya yönelir. (Dünya çapında ödenebilir —*solvent*— talebin bölgesel sektörel olarak kayması ve geçici olarak gerilemesi, üretim yapısının fiyat ve talep yapısına uyum sağlamakta zaman zaman gösterdiği güçlükler, vs.) Bu tezler de bizzat dayandıkları ampirik göstergelerin kronolojisi, özellikle dünya ekonomisinin büyüme oranlarına ilişkin zamansal sıralama açısından açıkça yetersizdirler. Petrol ya da enerji krizi denen olay, dünya çapındaki birikimin bağımsız bazı nedenlerle zaten yavaşlamış olduğu bir dönemde varolan bir takım zorlukları şüphesiz ki daha da ağırlaştırıyor. Ama aynı kriz öteyandan, hem sermayenin enerji sektöründe (muhtemelen diğer sektörlerin sırtından) değerlenmesine, hem de pek çok ülkede enerji politikası maskesi altında ulusal gelirin sermaye yararına yeniden bölüşülmesi çabalarına yol açtı.

Diğer bazı yaklaşımlar da sınai sektörlerin «kaydırma potansiyellerini» ampirik düzeyde saptamayı hedefliyor. Örne-

(*) Bu amaca yönelik olarak, bunun için (ç. n.)

ğin eleman başına düşen nesne - sermayenin *(sachkapital)* eğitime ayrılan sermayeye oranı ve sanayi ülkelerinin bu sektörlerdeki uluslararası rekabet yetenekleri hesaplanıyor (Dünya İktisadi Araştırma Enstitüsü, Kiel) veya işletmelerde yapılan soruşturmaların sonuçlarına dayanılarak, üretim kaydırmaları için verili bazı güdülerin ne düzeyde belirleyici oldukları kestiriliyor. (Örneğin Münih'teki Ifo-Enstitüsü) Bu türden araştırmalar her ne kadar varolan belirtilerin tanınması konusunda ilk adımları atıyorlarsa da, daha bu düzeyde belirleyici neden olarak gözönüne aldıkları faktörlerin yoksulluğu nedeniyle sağlıksız hale geliyorlar: Örneğin tek bir malın imalat sürecinin pek çok ara-imalat süreçlerine bölünmüş olmasının merkezi önemini gözardı ediyorlar; veya politik açıdan belirleyici faktörleri («yatırım atmosferi» ve benzerleri) ya dikkate almıyor ya da sözümona-objektif formülasyonlarla, birer politik faktör olarak alabildiğine tanınmaz hale getiriyorlar.

*
**

4. Bu yetersiz kısmi analizlerin (bunların, yine de dünya ekonomisinde açıklanması gereken değişimlerin boygösterdiğini kabul ettiklerini unutmayalım) tersine *ömrü dolmuş gelişme teorilerinin çerçevesi içindeki bazı tezler* ise daha kapsamlı bir açıklama iddiası taşıyorlar. (Örneğin aşamalı ekonomik gelişme teorileri, modernleşme teorisi, bağımlılık teorisi).

Aşama ve modernleşme teorilerinin, daha kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesinin geçirdiği aşamaları analiz etmeye çabalarken iflas ettikleri gerçeğinden bugün kimse ciddi bir kuşku duyamaz. Tüm toplum veya ulusların — ayrı ayrı zamanlarda da olsa — birbirlerinden «bağımsız» olarak «modern sınai toplum» ve «sanayi-ötesi toplum» yolundan geçmek zorunda bulundukları, içeriği ana hatlarıyla şüpheye yer bırakmayacak biçimde belirlenmiş bir gelişme süreci anlayışı, bu tecrit karakterize eder. Bu anlayış, geleneksel sanayi ülkeleriyle karşılaştırıldıklarında bu denli temelden farklı bir gelişmişlik («azgelişmişlik») gösteren sözümona «gelişmekte

olan» ülkelerin bu konumlarının, dünya ölçeğindeki metropol-merkezli birikim sürecine tabi bir şekilde dahil edilmelerinin bir sonucu olduğu görüşünü daha baştan kategorik olarak dıştalar; alternatif gelişme süreçleri öngörülmemiştir; uluslararası işbölümünün değişmesi ve «modernleşme süreci» adını verdikleri süreçler için her zaman kendiliğinden ortaya çıkıveren dışsal nedenler keşfetmek eğilimindedirler.

Bağımlılık teorileri, aşama ve modernleşme teorilerinin eleştirisinden doğdu. Bu eleştiri, «gelişme ve azgelişme»nin kutupsal birliğini kapitalizmin bir türsel özelliği olarak öne çıkardığı ve somutlaştırdığı oranda kuşkusuz ki haklıdır. Bağımlılık teorileri bunun ötesinde, «gelişme ve azgelişme»nin birliğini öncelikle sanayi ülkeleri ve gelişen ülkelerin tamamlayıcı birliğine bağlayan ve bunu değişmez ve dünya çapındaki kapitalist gelişmenin çerçevesi içinde (elbette her seferinde «daha yüksek bir düzeyde») sürekli yeniden üretilen bir yazgı biçiminde mutlaklaştıran, politik açıdan zengin sonuçlara gebe eğilimleri de içlerinde barındırırlar: Kapitalist tarzda belirlenen uluslararası işbölümü sürekli olarak, (I) merkezin yararına sistemli biçimde kaynak aktaran (göçmen işçiler, «*brain drain*» (beyin göçü) emek «Quant»larının eşitsiz değişimi, enerji, protein, çevre kirlenmesi vs.) (II) daha da önemlisi muhtemel özerk gelişmeleri sistemli biçimde çarpıtılan, tabi bir rol yüklenen bağımlı azgelişmiş ülke(i) (yeniden) üretir. Hatta bunun da ötesinde herhangi bir zamanda ve biçimde gelişen ülke statüsünü ve buna bağlı olarak da çevre kapitalizminin birikim modelini edinen tüm ülkelerin bu ast konumlarını kapitalist dünya sisteminin içinde kaldıkları sürece koruyacakları savunulur.

Gelişen ülkelerin sürekli kenarda kalma ve bırakılma durumlarının kapitalist dünya sistemi bağlamında ortadan kaldırılmasının imkansız olduğu sonucuna varılır. Bu görüş, gerek teorik gerekse ampirik düzeyde kuşkulara yolaçacak niteliktedir. Görüleceği gibi en azından bugünkü gelişmekte olan ülkelerden bazılarının kapitalist dünya sisteminde önceden saptanabilecek birtakım gelişme eğilimleri nedeniyle kısa sayılabilecek süreler içinde dünya pazarına yönelik kısmi sa-

nayileşme ve ilerleyen kapitalistleştirme yoluyla, bu duruma uyarlı bir birikim modeline de sahip olan sınai-kapitalist ülkelere dönüşmeleri somut bir olasılık olarak artık kolaylıkla kulak ardına atılamıyor.

***

5. Kapitalist dünya ekonomisinin günümüzdeki gelişimini açıklama ve yorumlama iddiasındaki tezlere böylesine hızlıca ve yüzeysel değinilmesi kuşkusuz ki ne bunların layikiyle tanınmasına olanak sağlar, ne de eleştirilerini yeterli biçimde gerekçelendirmeye olanak verir. Ancak yapılan taramada ağırlıkla olumsuz sonuçlara varılmış olması, kararsız okuyucuda *dünya ölçeğinde birikim teorisi* (daha doğrusu: Dünya ölçeğindeki sermaye birikiminin uzun vadeli düzensiz ve eşitsiz gelişiminin teorisi)nin kabul görmesini, bu teori her ne kadar şimdiye dek bölük parça varolmuşsa da, kolaylaştıracaktır.

Geçtiğimiz beşyüz yılın dünya tarihi, *dünya ölçeğinde birikimi sağlamaya yönelik güçlerle buna karşı çıkan güçler arasındaki kavga* tarafından belirlendi. Kavga yalnızca bir kez üretilip bitmiş artı-ürün üzerinde değil, aynı zamanda da artı ürünün yüksekliği ve genelde üretimin ve yeniden-üretimin koşulları üzerinde de sürdü: Sermaye birikimi ve etkenlerinin *(Agente)* bütünleştirici eğilimi tarihsel açıdan artık aşılmış yaşama ve çalışma biçimlerini, üretken (artı-ürün getirici, kâr azamileştirici) etkinliklere tabi kılacak biçimde dönüştürmeye çabalarken, çeşitli bazı güçler de eskiden kalma çalışma ve yaşama biçimlerini sermayenin müdahele alanının dışında tutmağa veya toplumsal gelişimi sermaye tarafından şu veya bu ölçüde öngörülenden farklı bir doğrultuya çekmeye çalışıyor: (Örneğin, kullanım değil, değişim değerlerinin üretiminin etkinlik kazanması, kafa ve kol emeğinin ayrıştırılması, tüm yaşam süresinin «boş zamanlar» ve üremeye yönelik etkinlikler de dahil olmak üzere denetlenmesi.) Aşağıda toparlanan ancak tarihi ve sistematik açıklanmalarına girişilmeyen birtakım noktalar, birikim üzerindeki kavganın, kapitalizmin gelişmesinde motor rolü oynadığı yolun-

daki görüş temel alındığında, bu gelişmenin önemli uğrakları *(Moment)* olarak belireceklerdir:

— **Artı değeri üretmenin ve ona el koymanın başlıca aracı olarak dünya çapında özgül bir toplumsal işbölümünün oluşması**, yani — çalışan sınıfların direnişe ya da işbirlikçiliğe olan yatkınlık ve yeteneklerine bağlı olarak — değişik bölgelerdeki kapitalist üretim sürecinin değişik bölümlerinin gereksindiği değişik (ya da «değişik» hale getirilmiş) iş gücü türlerinin denetlenmesi ve onlardan yararlanılmasına yönelik sömürü biçimlerinin değişken kombinasyonlar göstermesi; **sınai-kapitalist ücretli emek burada belirleyici bir rol oynamakta** (eşitsiz gelişim).

— **Grupların, tabakaların veya sınıfların işbirlikçiliğe veya sermayenin taleplerine karşı direnişe olan yatkınlık ve yetenekleri.** Bazı örnekler: kapitalist-olmayan tabakaların geleneksel ekonominin ve toplumsal düzenin tahrip edilmesine karşı direnmeleri ya da tam tersine uyum sağlamaya hazır oluşları; kapitalist üretimin merkezlerinde «eski» (kuşaktan —ÇN) örgütlü ücretli işçilerin kapitalist sistemin temellerine yönelik siyasi mücadele yerine toplumsal ortaklarıyla toplumsal anlaşmaya yönelmeleri; «yeni» ücretli işçilerin ve diğer «kenarda kalmış» toplumsal grupların, ister sınai kapitalizmin oluşma döneminde, ister daha sonra, belirli dıştalanmış gruplar (etnik azınlıklar, gençler, kadınlar...) örneğinde olduğu gibi, sermayeden olabildiğince bağımsız bir yeniden-üretime yönelik olarak özörgütlenmelere girişmeleri.

— **Sektörler arasında veya aynı sektörde etkinlik gösteren değişik girişimler arasında sermayenin değerlendirilmesi konusundaki rekabet**, özellikle nitelikli iş gücü (ve verilecek ücret) konusunda girişilen rekabet ve üretkenliğin artırılması biçiminde beliriyor ve şöylesi sonuçlara yolaçabiliyor: Yoğunlaşma ve merkezileşme, devasa boyutlu uluslarötesi girişimlerin oluşması — ki son noktada tüm sektörleri tekelleştirebilir veya bütün ülkeleri egemenlik altına alabilirler — meta üretiminin bazı kısmi alanlarında tarıma ve zanaata dayalı aile işletmelerinin yalnızca görünürde-açıklanamayan direnişi.

— **Birikimin ön koşullarını değişik yollardan oluşturan ve ayakta tutan kapitalist devletin farklı biçimlerinin oluş-**

ması. (Bu önkoşullar arasında özel mülkiyet güvencesi veya çalışan sınıfların özörgütlenmelerinin engellenmesi türünden genel koşullar olduğu gibi, bir dönemden diğerine değişmesi de mümkün olan birikim modelinin kurumsallaştırılması veya buna uyarlı olarak serbest kapitalist üretim ya da iş gücünün yeniden-üretimi için gerekli birtakım özgül ön hizmetlerin sağlanması da vardır.) Bu biçimler kapitalizmin gelişmesinin verili bir evresinde, değişik bölgelerin dünya çapındaki birikim süreci içerisinde ne tür bir işlev üstlenebildikleri ya da üstlenmek zorunda kaldıklarına göre veya yerel ve ulusal sınıf mücadelesindeki güçler dengesine göre oluştu. Kapitalist devlet, bir yanda burjuva-liberal devletle, öte yanda ise sömürge yönetimi ile veya bir yanda sosyal demokrat refah devleti (yeniden-üretim alanının üst düzeyde ticarileşmesi = nominal ücretlerin görece yüksekliği) öte yanda ise gelişen ülkelere özgü baskıcı diktatörlükle (iş gücünün yeniden-üretiminin kapitalist olmayan yöntemlerle karşılanması = düşük ücretler) doruğuna ulaştı.

— **Kapitalist dünya sistemi içinde hegomonik bir konum elde etmek için ekonomik açıdan ilerlemiş ülkeler arasında emperyalistler-arası savaşları da içeren çekişmelerin ortaya çıkması.** Bu konum sayesindedir ki bir ülke, egemen sınıfının çıkarları açısından en elverişli ve belki çalışan nüfusunun belirli kesimleri açısından da görünürde kabul edilebilir nitelikteki bir dünya çapında kapitalist birikim modelini, bundan ayrı düşünülemeyecek olan dünya çapındaki toplumsal işbölümü ile birlikte bağlayıcı hale getirebilir. (Hollanda, İngiltere, ABD)

— **Bağımlı ülkelerin ve halklarının az sayıda ülke tarafından belirlenen birikim sürecinin taleplerine boyun eğmeye ve bu süreç içindeki yerel işbirlikçi ve asalaklara karşı direnmeleri.**

— Tüm bu noktaların sonucu ve toparlanması bize birikimin kısa, orta ve uzun vadeli **sallantı, devre ve trendlerini krizler de dahil olmak üzere** verir (Düzensiz gelişme).

Tüm bu noktaların, sermaye birikimi etrafında dönen kavga ile somut bağlantılarını göstermek görevi, bir dünya ölçeğinde birikim teorisine düşüyor. Ancak henüz oluşumu-

nu tamamlamamış olan bu teori, bu yazıda gelecekte alacağı varsayılan tutarlı biçimiyle kullanılacaktır.

Aşağıda, öncelikle sermaye birikiminin eşitsiz gelişmesinin en önemli sonuçları, yani sanayi ülkeleriyle gelişmekte olan ülkelerdeki işgücünün kaynaklandığı toplumsal bağlamın karakteristik farklılığı hatırlatılacaktır. Daha sonra ise, kapitalist üretimin dünya çapındaki yeniden-örgütlenmesinin bu temel üzerinde nasıl olup ta mümkün hale geldiği gösterilmeye çalışılacaktır. Bunu takiben ,altmışların sonu/ yetmişlerin başından beri gerçekten de gözlenebilen bu yöndeki bir eğilimin, sermaye birikiminin eşitsiz gelişmesinin, ya da diğer bir deyişle savaş sonrasının dünya çapındaki birikim modelinin süreç içinde zorunlu olarak içine düşmek durumunda kaldığı güçlüklerin bir dışavurumu olduğu gösterilecektir. Gelecekteki olası gelişmeler üzerine bazı öngörüler de sonuç bölümünü oluşturacaktır.

***

6. *Sermaye birikimi, maddi üretimin değişik biçimlerinde ve işgücünün yeniden-üretiminin buna bağlı biçimlerinde oluşur.* Sermaye, bu biçimlerden kural olarak öncelikle ilk bulduğu hallerinde yararlanır ve daha sonra onları sözkonusu insanların işbirlikçilik ve direniş yoluyla oluşturdukları sınırlar içinde kendi özgül taleplerine olabildiğince mükemmel biçimde uyarlamak yoluna gider. Burada, üretim ve yeniden-üretimin üç biçimi bağlamında sermayenin çıkar sağlama olanakları gösterilecektir.

Birincisi *«ilkel» boyların vergi zorunluluğu ya da pazara bağımlılık olmaksızın geliştirdikleri kendine-yeterli ekonomiler*. Bu boylar genellikle üretim ve yeniden-üretimlerini kendi kendilerine yetecek biçimde düzenleyebilen birimlerdir. Şu ya da bu oranda durağan seyreden emek üretkenliği aslında buna pek izin vermemekle birlikte, toplumun geçimi için gerekli ölçeğin üzerinde üretim gerçekleştirildiğinde, bu üretim fazlası ya «bayram», «ayin».. vb. türü üretken-olmayan yöntemlerle «ziyan edilerek» veya — verili ko-

şullarda büyük olasılıkla kısıtlı kalacak olan alan başına üretkenlik buna izin verdiği takdirde — nüfus artışına dönüştürülerek potansiyel bir üst-sınıfın yararlanması olanağı ortadan kaldırılır. Bu kendine yeterli kanaatkâr «ilkel» ekonomiler, ilerici bazı eleştiriler — «kır hayatının saçmalığı», «genelleşmiş vasatlık» ...vb — almalarının yanısıra, tüm yeni ve eski artı ürün fanatikleri tarafından da bitmek tükenmek bilmez bir şekilde mahkum edilip dururlar. Sermaye açısından bu ekonomiler kendine yeterlilikleri içerisinde son derece yararsızdır. «Uygarlaştırılacağı» ve «modernleştirileceği» — yani tahrip edilmesi ya da bozulup uyarlanması gerekeceği — an günün birinde kaçınılmaz olarak gelip çatacak ve böylelikle de birikim sürecine ayak bağı olması önlenecek ve hatta daha iyisi ona olumlu katkıda bulunması sağlanacaktır. Sermayenin «uygarlaştırma»da kullandığı başlıca yöntemler şunlardır: Tüm bir ırkın — soyun tamamen kurutulması; çalışabilir nüfusun köleleştirilmesi; toprağa el konması; zorla vergi alınması; misyonerler, tacirler, geliştirme projeleri ve göçebe emek yoluyla şu ya da bu ölçüde barışçıl yoldan meta ve pazar ilişkilerine entegre etme. (Bu sonucusu nakdi vergilendirme ya da benzeri yöntemlerle dayatılır.)

İkinci olarak — vergi yükümlülüğü ve belli bir pazara bağımlılık biçimindeki — daha geniş bir bağlantılar sistemi içinde yer alan aile ekonomisi ya da onun prototipi olan çiftlik ekonomisi gelir. Aileler ya da haneler *(Haushalte)* dışarıya tümden kapalı üretim ve yeniden-üretim birimleri değil, tersine belli bir artı ürün miktarını düzenli olarak üretmeye ve dışarıya iletmeye zorunlu olan birimlerdir. Bunun da ötesinde, daha büyük çaptaki sistemin emrine amade, uyum sağlama yeteneğine sahip işgücü deposu/kaynağı işlevi görürler; bazen üretim yapan ve fazladan taze işgücü sağlayan kaynak olarak, bazen ise bir süre için gereksinme - fazlası haline gelen kullanılmış işgücünü tutan ve besleyen depo olarak. Değişik biçimleri birbirinden ayırdetmemiz gerekiyor. Örneğin feodal ya da vergisel üretim tarzlarında, geçimi sağlayan üretim araçları (öncelikle de toprak) bir üst-sınıf

ya da devlet tarafından kişisel olarak bağımlı çiftçi ailelerine para ya da ürün biçimindeki bir vergi karşılığında şu veya bu oranda geri alma hakkını da haiz olarak verilir. Artık ürün burada, ticaret yoluyla sermayenin dolaşım sürecine girebilir; dışarıdan gelen talep toprak ağasının ya da devletin «gereken önlemleri» almasıyla da birleşince «ikinci» serfliğin yolu açılır. Bu durumda ailelere yüksek bir emek rantına *(Arbeitsrente)* karşılık olarak, artık yalnızca geçimlerini sağlayabilecekleri büyüklükte asgari bir çiftlik parçası bırakılır. Bir diğer biçim de üretim araçlarının mülkiyetine sahip, biçimsel olarak bağımsız, tarıma ya da zanaata dayalı, kapitalist olmayan meta üretimi gerçekleştiren aile işletmeleridir. Bu türden aile işletmeleri kendilerini, genellikle ancak uzun çalışma süreleri, çalışabilir nitelikteki tüm aile üyelerinin işe katılmaları, aile-dışı çalışanlara asgari düzeyde ücret ödenmesi ve işletme kârından vazgeçmek gibi koşullarla ayakta tutabilirler. Yeni makinaların satın alınması, suni gübreleme ya da işbölümü gerektiren uzmanlaşma gibi yollarla üretimi ya da üretkenliği artırmaları zorunlu hale geldiği oranda (örneğin bir burjuva tarım reformunun getirdiği ödeme yükümlülüklerinden kurtulmak amacıyla, ya da ürünlerinin fiatlarının asalak nitelikli aracı-ticaret ya da sınai-kapitalist rekabet nedeniyle düşmesi halinde, veya kırdan göç etmeye eğilimli işgücünün elde tutulabilmesi amacıyla gereğinde maddi teşviklerin uygulanması zorunluluğu ortaya çıktığında) ellerindeki artı ürünü çeken mekanizmalar da çeşitlenir ve yoğunlaşır; ve bundan böyle daha çok çabanın aynı oranda daha çok parayı getirememesi tehlikesi baş gösterir: Her ne kadar o güne dek gerçekte dış dünyanın ya da sermayenin dikte ettiği koşullara bağımlı idiyseler de, artık üretim araçları (öncelikle de toprak) ile birlikte bağımsızlıklarını biçimsel olarak da ve nihai şekilde kaybederler.

Üçüncü sırada *işgücünün üretim ve yeniden-üretimini proleter aile içinde sağlayan, sınai-kapitalist yoldan gelişimini tamamlamış ücretli emek yeralır.* İlk iki sırada değinilen biçimlerin — kapalı «ilkel» topluluk ve toplumsal çevreye

açık üretici aile — tersine, «ücret köleliği» sisteminde de üretim ve yeniden-üretim alanları ancak köleci ekonomi ile karşılaştırılabilecek boyutlarda birbirlerinden ayrılmıştır; şu farkla ki, bugünkü ayrım günümüzdeki birikim modelinin gereklerine en uyarlı biçimde, en büyük etkililiği sağlamaya yönelik olarak düzenlenmiştir. Proleter ailede uç durumlarda «yeniden-üretim işi» adı verilen etkinliklerin (çocuk yetiştirme, işgücünün psikolojik yenilenmesi) ancak en asgari düzeyde bir bölümü — ve ağırlıkla da kadınlar tarafından — yerine getirilir. Bu düzey öncelikle sermaye birikiminin talepleri ve ayrıca da devletin «aile» politikasınca — yani nüfus ya da işgücü politikası — belirlenir. Buna karşın, işgücünün yeniden-üretimi için gerekli olan mal ve hizmetlerin üretimini (Gıda maddeleri, dayanıklı tüketim malları, giyecek, barınak, ulaşım, eğitim, çocuk yuvaları, huzurevleri, boş zaman endüstrisinin ürünleri... vb.) de içeren maddi üretim ise buna uyarlı olarak bu gereksinmelerini büyük olasılıkla kapitalist olmayan yoldan üretme eğilimindeki ailenin müdahale alanının dışına çıkartılmış ve doğrudan veya dolaylı olarak (devlet yoluyla) sınai-kapitalist sistem tarafından üstlenilmiştir.

Tarihsel deneyimin gösterdiği gibi, sermayenin, bizzat bu kesim içinde yeralan insanların direniş ve işbirlikçilik yoluyla oluşturdukları sınırları ustaca kullanmak ve uyarlamak yoluyla yararlandığı, üretim ve yeniden üretim biçimleri arasında — *bu biçime doğrudan dahil olanların kafa sayısı anlamında olmasa da — uzun dönemde belirleyici ve sermayenin dünya çapındaki birikim süreci açısından egemen rolündeki biçimi, sınai-kapitalist ücretli emek ile proleter ailenin — karşılıklı işbölümünün oranı açısından belirli bir esneklik de gösterebilen — birlikte varolmalarıyla tanımlanan sonuncu biçimdir.* Bu durumun gerekçeleri muhtemelen şunlardır

Sermayenin değerlendirilmesi açısından bakıldığında, kapitalizmde, üretim araçlarının geliştirilmesinin, kapitalist - olmayan yaşam ve çalışma biçimlerinin sömürülmesi ve gereğinde köşeye sıkıştırılıp tasfiye edilmesi veya kapitalistler-

arası rekabette kâr ve ekstra-kâr elde edilmesi bakımından özel bir yeri vardır. İşte bu bağlamda üretim-araçlarının geliştirilmesinin, kolaylıkla kontrol edilebilen, mekansal açıdan hareketli, nitelikleri açısından esnek, yoğun ve istekli biçimde enerjisini kullanıma sunabilecek yapıda bir iş gücünün varlığına bağlı olduğu, bu koşulları da en etkili biçimde sınai-kapitalist ücretli emek ile bağlantılı proleter ailenin yerine getirebileceği açıklık kazanmaktadır: Ekonomik zor, hiyerarşik egemenlik ilişkileri, ve bazan da maddi çekicilikler özgür ücretli işçiyi sınai-kapitalizmde, özellikle de emek pazarının dolu ve sendikal örgütlenmenin zayıf olduğu koşullarda, işgücünü hemen hemen sınırsız olarak kullanıma arzetmeye iter; buna ek olarak sınıf bilincinin reformistçe çarpıtılmış bir biçimi de («kapitalistlerle işçilerin sınıfsal çıkarları elbette farklıdır, ancak bu, karşıt olmalarını zorunlu kılmaz») elverişli koşullar altında ücretlilerin ayrıcalıklı kesimlerine sistemin süre-gitmesinden ve artı-ürünün artırılmasından belirli yararlar umdurur (büyüyen pasta'dan kendilerine de birşeyler artacağı üzerine hesap kurarlar). Sınai-kapitalizmde bundan başka üretim araçlarının yoğunlaşması, yeni makinaların ve fabrika sistemlerinin üretime sokulmasını, «batı menşeli» teknik ve bilimden sistemli biçimde yararlanılmasını, sözümona bilimsel işletme yönetimini vs.yi kolaylaştırır, ki bunların tümü de işçinin elinden üretim araçları ve işgereçlerinin mülkiyetinden sonra şimdi de işsüreçlerinin tüm denetimini almaya ve onu daha yoğun ve daha üretken çalıştırmaya yönelik araçlardır. Diğer üretim biçimlerinde ise fazladan çalışma kural olarak ekonomi-dışı yıldırının bir sonucu olagelmiştir ve doğrudan üreticilerin pasif direnişi karşısında artı üretimi ayakta tutmak ancak çok yüksek bir bedel karşılığında olanaklıydı. Sonunda sermaye, hem sıcaklık ihtiyacını gideren ve hem de ataerkil egemenliğin bir kalesi işlevini gören proleter ailede kendisi için başka herhangi bir kurumun rekabet edemeyeceği bir maliyet ile yeni proleter kuşaklar yetiştiren ve onları azçok etkili bir biçimde disiplin altına alan ve ideolojik olarak koşullandıran ve işgücünün gündelik ruhsal yenilenmesini sürekli sağlayabilen

bir araç buldu; aile, bunun da ötesinde — fabrika işi ile açık işsizlik arasında bir sübap görevi görerek — esnek bir işgücü deposu işlevini de üstlendi. (Çalışan evli kadınların oranında orta vadede gözlemlenebilen büyük çaptaki değişmeler bunun başlıca göstergesidir.)

Üretilmiş artı-değerin gerçekleştirilmesi açısından bakıldığında da sınai-kapitalist ücretli emek ile proleter ailenin kombinasyonu oldukça önemli birtakım avantajlar sağlar: işgücünün yeniden-üretiminin araçları ve yerine göre de bunun da ötesindeki gereksinmelerin tatmini, gereğinde geniş ölçüde meta biçimine dönüştürülebilir ve hemen hemen sınırsızca da artırılabilir; böylelikle de sermaye kendine görünürde sınırsız bir iç-pazar yaratma olanağına kavuşmuş olur.

***

7. Geçen beşyüzyılın kapitalist gelişimi temel olarak, *üretim ve yeniden-üretimin özgül sınai-kapitalist biçimleri ile diğer biçimleri arasındaki* işbölümünün değişen, sermaye birikimi uğruna verilen mücadele tarafından şekillendirilen, ve sonuç olarak sermaye birikiminin hizmetinde yeralan değişik biçimlerinin tarihidir. Uluslararası işbölümünün tarihi, dünya çapında birikim sürecinin bir unsuru *(moment)* olarak kavrandığında, buna temel alınması gereken, sözkonusu işgücü'nün kaynaklandığı, bölgelere göre farklı karakterde gelişmiş bulunan toplumsal bağlamdır. Dünya nüfusunun üçtebirinin Ekim devriminden bu yana sermayenin doğrudan egemenlik alanının dışına çıktığı olgusu bir yana bırakılırsa, uluslararası işbölümünün tarihinin bugüne kadarki belki de en göze çarpan sonucu *sanayi ülkeleri ile gelişen ülkeler arasındaki uzaklığın giderek artması oldu*; yani sözkonusu insanların direniş ve işbirlikleri sonucu oluşturdukları sınırdaki üretim ve yeniden-üretim biçimlerinin sermaye tarafından ustaca kullanılması ve uyarlanması; yani bu biçimlerin çıplak sömürüsü, onlar üzerinde kurulan egemenlik ve onlarla tehlikeli bir *symbiose*'dur (iki farklı organizmanın birarada yaşaması — ç.n.). Bu iki ülke grubu, yani sanayi ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler dünya çapındaki birikim süreci

içinde birbirlerinden, özgün birikim modelleri ve kendi iş/güçlerini devşirdikleri ve yeniden ürettikleri kendilerine özgü yöntemlerle ayırdedilirler.

Daha sonraları *sanayi ülkeleri* adını alacak olan Batı Avrupa ülkeleri için feodalizmden kapitalizme geçiş süreci, merkezsizleştirilmiş feodal toplumun başoyuncularının bölgelere göre farklı görünüm arzeden krizleri (ki son tahlilde toprak rantının ve üretkenliğin düşme eğiliminin ve dönemsel nüfus fazlasının dışavurmasından başka birşey değildir) bölgelere göre değişen direnişlere karşı, sistem içinde karşılıklı rekabet, coğrafi genişleme ve meta üretiminin genişletilmesi gibi yollarla aşma denemelerinin bir sonucu oldu; ancak bu denemeler hemen hemen zorunlu olarak dünya çapındaki bir kapitalist gelişmenin temellerini atabilecek nitelikteki bazı unsurları açığa çıkardı; İngiliz devriminin zaferi ve pekişmesi ile birlikte bu kapitalist gelişme olanağı tüm dünya için örnek olacak biçimde siyasi onay kazandı ve geriye dönülememecesine sağlama alındı. Batı Avrupa ile ortak bir feodal geçmişi olan Japonya ise karşı karşıya bulunduğu kapitalist tehdit karşısında hayatta kalabilmek için kapitalizmin belirleyici unsurlarını edinme politikasını yürürlüğe koydu. «Beyaz» göçmen kolonileri ise, eninde sonunda Avrupa'daki birikim tarafından oradaki varlıkları gereksiz kılınan nüfus için doluşacak bir vadiydi; bu kolonilerin gelişmesi «açık sınır»ı yani oradaki nüfusun zararsız hale getirilmesini öngerektiriyordu.

Tüm bu ülkelerde özgül kapitalist üretim tarzı ve onunla birlikte ücretli emek-sermaye ilişkisi ve ücretli emeğin örgütlenmesi eni konu gelişti. Bu durum her ne kadar geniş ölçüde ilerici bir tahrip etme anlamına geliyorsa da, aynı zamanda belirli koşullar altında başka üretim biçimlerinin korunması, değişmesi ya da değiştirilerek yeniden canlandırılması sonucunu da doğurdu. Bunun nedeni kimi yerde bu üretim biçimlerinin değişen koşullara kendilerini uyarlayarak belirli ölçüde yaşama şansı kazanmalarından kimi yerde ise siyasi istikrar kaygısı ile bilinçli olarak hayatta tutulmalarından (örneğin tarıma ya da el zanaatlerine dayalı aile işletmeleri) ba-

zen ise yaşam ve çalışma biçimlerini koruyabilmek için can havliyle son bir gayret göstermeye çabaladıkları sırada bizzat sermayenin değerlenmesinde tamamlayıcı bir mekanizma olmak sıfatıyla — daha ileriki bir zamanda sınai-kapitalist üretimin artan etkililiğinin kurbanı olmak üzere, — ayakta bırakılmalarından yarar umulmasıdır. (pek çok yerde köylülük, *handloom Weavers, (*) sweat shops,* (**) vs.)

Sermayenin gereğinden uzun çalışma günlerinin gelirinin azalma eğilimi gösterdiği yolunda edindiği deneyim ve örgütlenen işçilerin baskısı, mutlak artı-değer üretiminin kanuni yoldan etkili bir biçimde kısıtlanması sonucunu doğurdu. Bundan sonra daha çok üretici güçlerin geliştirilmesi yoluyla, (ki genelde çalışma yoğunluğunun ve sermayenin emek üzerindeki denetiminin artması anlamına gelir) artı değerin görece artırılması yoluna gidildi.

İşgücünün kendisi ağırlıkla proleter aile tarafından yetiştirilir ve kullanıma hazır duruma getirilir. Bu aile tipinde kadının ikili bir rol üstlendiğini görüyoruz: Evde ücretsiz anne ve evkadını, ev dışında (kapitalist) üretimde ise özellikle ağır bir sömürüye tabi ücretli işçi.

Sınai-kapitalist ücretli emek-sermaye ilişkisinin sanayi ülkelerinde sayıca da egemen üretim ilişkisi haline gelmesi ve kitle tüketiminin «toplumsal ortaklar» arasında varılan bir «toplumsal uzlaşma» temelinde yükselmesi, yani işgücünün yeniden-üretimi için gerekli olan veya bunun ötesindeki gereksinmelerin yalnızca metalar kanalıyla tatmin edilebilecek duruma gelmesi ile birlikte, görünürde sınırsız gelişme olanaklarına sahip bir iç-pazar (ki buna ürünleri kendi özel sanayii tarafından «imal edilen», sermayeyi yüksek oranda değerlendiren ve hızla büyüyen bir «boş zamanları-değerlendirme» pazarını da katmak gerek) ve sürekli, kalıcı ve hatta iddiaya göre uzun vadede kendi kendisini taşıyabilecek (finanse edebilecek) bir kapitalist sanayileşmenin önkoşulları oluşturul-

(*) el tezgahı dokumacıları.

(**) Emekçinin evinde kurulan, kötü koşullar altında ve az ücretle çalışılan atölyeler.

muş oldu. Elbette ki kitle tüketiminin genişlediği yolundaki böylesi bir önerme, geleneksel sanayi ülkelerindeki, büyüyen «ücretler paketi»nin ortalama olarak işgücünün «verili» koşullarda yeniden üretimi için zorunlu olandan daha fazlasını içerdiği anlamına gelmez: Gıda harcamaları, yüksek kiralar, özel yurtlar (ABD), dayanıklı tüketim eşyaları, otomobiller, uzun yılları kapsayan eğitim süreci, uzun tatil gezileri, sosyal sigorta... vs.; tüm bunlar bir yandan «toplumsal uzlaşma»nın sonuçları olup bu nedenle teorik olarak zorunlu yeniden-üretim masraflarına değil üretkenliğin artışına bağlıdırlar; ancak öte yandan da sanayi ülkelerinin bugünkü yoğun ve psikolojik açıdan yıpratıcı koşullarında gerek iş nitelikleri gerekse çalışma yerleri açısından hareketli/değişken olması gereken işgücünün yeniden - üretiminin gerçekten de geniş çapta zorunlu önkoşullarından sayılmalıdırlar; bunun da ötesinde bireyler gereksinmelerinin karşılığını para olarak elde etme zorunluluğundan kolaylıkla vazgeçemeyeceklerdir de, çünkü tüm bunların meta-biçiminde- olmayan yollardan karşılanmaları olanağı giderek ortadan kalkmaktadır. Tüm bu anlatılanlardan, okuyucuda kapitalist üretim tarzının sanayi ülkelerinde diğer üretim ve yeniden-üretim biçimleriyle, özellikle de ev işi ile eklemlenmesinin, buna uygun bir takım devlet etkinlikleri de katılınca İkinci Dünya Savaşı sonrasında — gerek teknik gerekse ekonomik kıstaslar açısından — sermayenin ve işgücünün bağımsız ve sistem içi bir genişlemiş yeniden-üretimini olanaklı kıldığı sanısı uyanabilir; yani özellikle de Üçüncü Dünya'dan Birinci Dünya'ya periyodik ve sürekli değer aktarımına — bizzat olgusal düzeyde bu transfer devam etmiş olsa bile — yapısal olarak herhangi bir gereksinimi olmayan bir yeniden-üretim.

⁂

8. Ancak *gelişen ülkelerin* gelişimi daha farklı oldu. Tarihsel açıdan ömrü dolmuş toplumsal yapılanışları, Batı Avrupa'nın sistemlerinin doğası gereği yayılmacı ve saldırgan karakterdeki geç feodalizm/erken kapitalizmine karşı değişik şiddet ve uzunlukta verdikleri direniş mücadelesi sonunda

yetersiz ve savunmasız kaldıklarını gösterdiler. Üretici güçlerin bir yandan (hatta yer yer çok yüksek düzeyde) durağanlık göstermesinin, öte yandan ise stratejik açıdan belirleyici alanlarda («guns and sails») — bu konudaki toplumsal ödüllendirmenin de yüksek oluşunun etkisiyle — çok hızlı bir biçimde gelişmesinin doğurduğu çelişki bu konuda — son kertede belirleyici olmasa bile — önemli bir rol oynadı. Gelişen ülkeler Batı Avrupa'nın geç feodal/erken kapitalist yönetimine — daha sonra da kapitalist yönetime *sans phrase* (doğrudan) ve bu çapta tabi kılınabildilerse, bunun nedeni, onlara feodal sistemin korunması/kapitalist sistemin gelişmesi açısından arzulanır ve hatta zorunlu birtakım tamamlayıcı işlevlerin yüklenebilmiş olmasındandı: Bu işlevler başlıca ucuz işgücü kaynağı (köle'den misafir işçi'ye kadar) metropollerin sınai mamulleri için satış pazarı (yerel üreticiler sıkça açık zor yoluyla veya — daha uygarca — pazarın sessiz zoruyla rakip olma konumundan çıkartılırlardı), belirli zamanlarda yerine başkası kullanılamayacak nitelikte veya yine belli zamanlarda özellikle ucuza elde edilebilen bazı hammaddelerin göndericisi veya çevre kirleten sanayilerin kurulabileceği mahaller olmaları biçiminde özetlenebilir.

Gelişen ülkelerin metropollerin sürekli değişen taleplerine tabi kılınmaları veya diğer bir deyişle dünya ölçeğindeki birikim süreci, kapitalist üretim tarzının Üçüncü Dünya'da gelişmesinin — ama aynı zamanda da bu gelişmenin arzettiği salyangoz hızının — belirleyici nedenidir. Bu yavaşlık, hem yerel koşulların hem de dünya ölçeğindeki birikim mekanizmalarının bir sonucudur. Sözkonusu yerel koşullardan biri kapitalist-olmayan «sektör»lerin ve bu sektörlerin «tebaasının» atadan kalma çalışma ve yaşam şekillerinin tahrip edilmesine karşı toplumsal ve kültürel direnişleridir. Doğal olarak en çok toprak sahipleri, küçük burjuvazi gibi üretim araçlarına sahip olanlar ile daha başka bir düzeyde de ataerkilliğin savunucularının çıkarına olan böylesi bir direniş, bu «sektör»lerin — gereğinde mülk sahiplerinin «kendi kendilerini sömürmelerini» de içeren — işgücünün yoğun sömürüsüne dayanan ekonomik yedicanlılıkları nedeniyle, uzun dö-

nemde olanaklı hale gelir. Öte yandan yalnızca yerel mülk sahiplerinin (yerel üst-sınıf) değil, sermayenin de uygun koşullar altında bu «sektör»leri tahrip etmektense uyarlayarak hizmetine almaktan herzaman sağlayabilmiş olduğu — ve bugün de halâ sağlayabildiği — çıkarlar, bu «sektör»lerin dünya çapındaki birikim sürecindeki yerlerinin ve korunmaları için gösterilen bilinçli çabaların *raison d'être*'ini (varolma nedenini) yeterince açıklar. Günümüzde sermayenin gelişmekte olan ülkelerin işgücünden yararlanmakta kullandığı başlıca üç yöntem sözkonusudur. Bir kere sınai-kapitalist tarzda örgütlenmiş üretim içinde yeralan doğrudan ücretli emek vardır. Daha sonra özellikle aile işletmelerinin kapitalist-olmayan-meta-üretimlerinde kullanılan emek gelir. Bu durum tabi ki sermayeyi daha elverişli biçimde değerlendirdiği sürece ve sınai-kapitalist olmayan yoldan üretilen metaların kapitalist üretim sürecinin girdilerini oluşturdukları çapta geçerlidir. (Örneğin yer fıstığının küçük çiftliklerde yetiştirilmesi ve *Agribusiness* tarafından pazarlanması; eve iş alan kadınlar tarafından veya *sweat shop*'larda ihracatçı firmaların veya yabancı mağazaların siparişi üzerine yapılan dikiş ve örme işleri) Ve son olarak «yeniden-üretim işi», yani sermayenin, doğrudan sınai-kapitalist üretimde ya da dolaylı olarak kapitalist-olmayan-meta üretiminde değişken ve sabit sermayenin elemanlarından yararlanarak kullandığı işgücünün yetiştirilmesi ve beslenmesi için yapılan çalışma.

Son nokta bir açıklamayı gerekli kılıyor. Gelişmekte olan ülkelerde ücretli emeğe ödenen ücretler genellikle fiili istihdam boyunca tüketilen iş gücünün yenilenmesi için gerekli olan parasal masraflardan fazlasını, hele hele yeni kuşakların yetiştirilmesi veya posası çıkmış işçilerin «yaşlılık» ve sakatlıkları için gerekli olan harcamaları karşılamaktan tümüyle uzaktır; bu çabalar sözümona geri kalmış (geleneksel, biçimsel - olmayan... vs.) adı verilen sektörlerin sırtına yıkılır. Hatta gelişen ülkelerde bizzat bu sermaye tarafından fiilen istihdam olunan süre boyunca yıpranan iş gücünün yenilenmesi için gerekli olan parasal masraflar da kapitalist olmayan üretim biçimlerinin sanayi ülkelerindeki ortalamanın çok

üzerinde bir oranda hizmet altına alınmasıyla oldukça düşürülür: İster ücretli emekçinin geniş-ailesinin kapitalist - olmayan üretimlerinden sağladıkları (sağlamak zorunda oldukları) para türünden bir karşılığı olmayan küçük katkılar yoluyla, ister gıda maddelerinin basit (kapitalist—olmayan) meta üretimi yoluyla daha ucuza malolmalarından olsun. Demek ki sermaye açısından bakıldığında işgücünün henüz geniş ölçüde kapitalistleştirilmemiş bir çevrede yeniden — üretimi, sanayi ülkelerinde olduğundan çok daha fazla desteklenmektedir (yani dışarıdan karşılanmaktadır) ki, bu durum da işgücünün aşırı — sömürüsüne izin verir. (Yalnız bu biçimin sanayi ülkelerinde de halâ epeyce ağırlığı olduğu unutulmamalı). Kısacası gelişmekte olan ülkelerde böylesi düşük ücretleri toplumsal ve ekonomik açıdan olanaklı kılan koşullar iddia edildiği gibi ne yüksek «işsizlik oranı» ne de «arz - talep yasası» dır; yalnızca bu tür destek fonlarının varoluşudur.

Gelişen ülkelerde düşük ücretler nedeniyle ve özgül kapitalist üretim tarzının bugüne kadar yalnızca kapitalist —olmayan üretim tarzlarının sermaye tarafından uyarlandığı ve hizmet altına alındığı geniş bir temel üzerinde yükselen dar bir sektör konumunda kalmış olmasından ötürü, iş gücü aslında sınai—kapitalist üretimin yalnızca bir masraf (değerlendirme) faktörüdür ve sanayi ülkelerinde olduğu gibi aynı zamanda da bir talep (gerçekleştirme) faktörü değildir. Böylelikle de gelişmekte olan ülkelerin kapitalist yoldan sanayileşmelerinin bağımsız olarak sürekli, kalıcı ve hatta kendi kendini taşıyabilecek (finanse edebilecek) nitelikte gerçekleşebilmesinin — en azından göründüğü kadarıyla — belirleyici bir önkoşulu eksik kalıyor.

*
**

9. Aşağıdaki liste *sermayenin değerlendirilebilmesinin günümüzdeki koşullarının çerçevesini* (çerçeve koşullarını) çizmeye çalışıyor, ki bu koşullar bir açıdan kapitalist dünya sisteminin günümüze kadarki gelişmesinin teorik açıdan beklenebilecek olan ve ampirik olarak da kanıtlanabilen sonuçlarından başka birşey değildir, başka bir açıdan ise birlikte et-

kide bulunabildikleri takdirde uluslararası işbölümünün kapitalist güdülerle belirlenen yapısını hareketlendirebilecek niteliktedir. Bu listenin çıkış noktası, değişik türlerden iş gücünün kaynaklandıkları farklı toplumsal bağlamları oluşturan, sanayi ülkeleri ve gelişen ülkelerin günümüzde vardıkları farklı konumlar olacak; bu konuya az önce değinilmişti.

(A) Bugün dünya üzerinde hemen hemen *tükenmesi olanaksız bir potansiyel iş gücü deposu/kaynağı* oluşmuştur. Çoğunlukla gelişen ülkelerde yaşayan bu insanların sayısı yüzmilyonlarla ölçülmektedir. (Bu sayı geleneksel sanayi ülkelerinde imalat sanayiinde çalışan aşağı yukarı 75 milyonla karşılaştırılabilir.) Bu durum kapitalist - olmayan üretim tarzlarının henüz tamamlanmamış olan derece derece tahrip edilmesi ve çözülmesinin bir sonucudur ve sermaye, açığa çıkan potansiyelden yukarıda belirtilen biçimlerde geleneksel sanayi ülkelerinin iş gücü potansiyellerinin veya merkezi planlamaya tabi ekonomilerin sözleşmeli üretimle kullanıma açılan iş gücü potansiyellerinin tamamlanması için gereğinde yararlanır. Gelişen ülkelerin birinden bir diğerine geçişte gösterdiği farklılıklar, özellikle somut durumlar incelenirken gözönüne alınması gereken kaynak/depo, değerlendirme süreci içindeki olası kullanımının ekonomik koşullarını tanımlayan şu aşağıdaki özelliklerle karakterize olunur:

(a) Sermaye tarafından sınai-kapitalist sektörde ödenen ücretler, geleneksel sanayi ülkelerindeki ücretlerin % 10'u ile 20'si kadardır. Hatta kapitalist - olmayan meta üreticilerine (modern ev endüstrisi, «*cash crop farming*»*... vb.) verilen siparişlerdeki iş gücünün maliyeti daha da düşüktür. Yukarıda da vurgulandığı gibi, böylesi düşük ücretlerin mümkün olması (iş gücünün kuluçka yerleri, ucuz geçim araçları üreticisi ve «fazlalık edenlerin sığınağı» olarak) bu türden kapitalist - olmayan «geri» sektörlerin varlığıyla çok sıkı bağlantılıdır.

(b) İşgünü (işhaftası, işyılı) sınai - kapitalist sektörde istihdam edilen bireyler açısından, yaygın vardiya, gece ve tatil günü çalışması ve çalışılmayan sürelerin (tatil, hastalık,

(*) Yapılacak ekimin önceden finanse edilmesi (tabii ağır koşullarla). çn.

analık, işe geç gelme, işe gelmeme, eğitim vs.) düşük düzeyi nedeniyle, iş hukuku, ücret sözleşmeleri vb. türünden kurumlara sahip bulunan geleneksel sanayi ülkelerine göre dikkate değer ölçüde daha uzundur; işçilerin bütünü açısından ise (iş sürelerinin uzunluğu arasındaki — çn) bu fark çok daha çarpıcıdır. Böylelikle de sabit sermayenin en optimal biçimde değerlendirilebilmesi olanaklı olur. Benzeri bir durum, belki de daha geniş boyutta, sözümona «geri» sektörlerin sermaye tarafından hizmet altına alındıkları ve/veya kendilerini sınai—kapitalist rekabete karşı kanıtlamaya mecbur bırakıldıkları tüm haller için geçerlidir.

(c) İş gücü, iş arayanların sayısının yüksekliği nedeniyle (vaziyete uygun, esnek bir iş hukukunun da desteği ile) oldukça keyfi bir biçimde işe alınıp tekrar atılabilir. Bunun bir anlamı da, iş gücünün hızlı bir biçimde posasının çıkartılabilmesi sayesinde işin yoğunluğunun arttırılabilmesidir; çünkü harcanan iş gücünün yerine tazesinin yerleştirilmesi oldukça kolay iştir.

(d) Potansiyel iş gücü ordusunun genişliği, çoğu durumda sermayenin en optimal değerlendirilmesine yönelik olarak, sözkonusu herhangi bir iş için yaş, cinsiyet, sağlık durumu, mesleki vasıfları ve disiplin gibi özellikleri açısından en uygun seçimin yapılabilmesine izin verir. Genellikle de 15 ile 22 — en çok 25 — yaş arasındaki kadınlar (yönetici ağzıyla «kızlar») erkek iş gücüne göre daha da düşük olan ücret düzeyleri nedeniyle tercih edilirler.

(e) Geleneksel sanayi ülkelerinin kapitalist standartlarına göre, iş gücünün özgül mesleklere yönelik vasıfları genellikle düşüktür. (Gelişmekte olan ülkelerden sanayi ülkelerine olan beyin göçü de elbette ki bunun en önemsiz nedeni değildir. Bu durumun çok rastlanılan istisnalarından biri de sınai - kapitalizmin veya ev endüstrilerinin kendi meta üretimleri için başvurabilecekleri «geleneksel» beceriler sözkonusu olduğunda gündeme gelen dikişçi kadınlardır. Dakiklik, görev bilinci, temizlik, itaatkarlık, vs. türünden aranılan bazı vasıflar ekonomik ve ekonomi dışı disipline etme mekanizma ve araçlarıyla oluşturulmaya çalışılır: En küçük bir hatada

iş sözleşmesinin tek yönlü ve süresiz olarak geçersiz kılınması, etkili bir sendikal çalışmanın devlet tarafından yasaklanması ve engellenmesi, böylesi yöntemlerdendir. Uzun vadede pek çok gelişmekte olan ülkede amaca uygun biçimde kurulmuş bir eğitim sistemi ve yoğun işsizlik koşullarında ücretli emeğin «uygarlaştırıcı» etkisi, iş gücünün mesleki vasıflarını ve iş disiplinini bugün erişilenin çok daha üstünde bir düzeyde sermayenin taleplerine uyarlayabilir.

(f) Üretkenlik — bir işçinin çalıştığı saat başına ürettiği çıktı *(output)* anlamında (Yani iş örgütlenmesinin, iş gücünün özgün mesleki vasıflarının, çalışma yoğunluğunun, iş disiplininin, makine donanımının... birlikte oluşturdukları etkinin bir sonucu olarak) — dünya pazarına yönelik sınai - kapitalist sektörde, geleneksel sanayi ülkelerinin benzeri üretim süreçlerindeki üretkenlikle karşılaştırılabilir düzeyde; hatta hiç de azımsanmayacak sayıdaki örnekte, daha da üstündür. Ancak bu karşılaştırma öncelikle mekansal olarak gelişen ülkelere kaydırılmış bulunan, dünya pazarına yönelik çalışan fabrikalardaki üretim için geçerlidir; ve bundan dolaysızca, yalnızca yapısal açıdan benzeşen üretimlerin değil, örneğin fark gözetmeksizin «eski», ithal ikamesine yönelik imalat sanayiinin de (yani korunan bir pazara yönelik üretim) aynı üretkenlik düzeyine ulaşacağı sonucunu çıkarmak anlamsız olacaktır. Ama elbette ki bu türden üretimlerden hiç olmazsa kısa sürede eğitilebilir nitelikte iş gücü talep edenlerin az çok karşılaştırılabilecek bir üretkenlik düzeyi tutturmaları bir süre içinde mümkün olacaktır.

(B) *Karmaşık üretim süreçlerinin parçalanmasına yönelik teknoloji ve iş örgütlenmeleri,* tüm sürecin parçalanmış bölümlerinden büyük kısmının kısa sürede eğitilebilen iş gücü tarafından yerine getirilebilmesini olanaklı kılacak biçimde düzenlenmektedir. İşbölümünün bu biçimi işletmecilik açısından ya da teknik açıdan bölgesel, uluslararası veya üretim tarzları arası işbölümünden kavramsal olarak ayrılabilirse de, sermayenin değerlendirilmesi sürecinde kural olarak bunlarla üst düzeyde içiçe geçmiştir. Bu nitelikteki bir işbölümü makinalaşma ve otomatikleşmenin bir önkoşulunu ya da önaşa-

masını oluşturmasından başka üç diğer nedenden ötürü daha önemlidir. Birincisi işin yoğunlaşmasına ve üretkenliğinin artmasına yol açar (ADAM SMITH). İkincisi, parçalanmış üretim sürecinin her bir parçası ancak o işi yapabilecek kadar eğitilmesi yeterli olan, bu nedenle de istendiği kadar bol — ve aynı zamanda da ucuza — bulunabilecek nitelikte iş gücü tarafından yerine getirilebilir, bu da üretimin toplam maliyetini düşürür (CHARLES BABBAGE). Üçüncüsü, zaman zaman gerekli olan uzman - işçi vasıflarını vazgeçilebilir kılarak sermayenin eline, bu türden «huysuz», yani maharetleri nedeniyle belli bir tekel sahibi olan uzman işçilere karşı iyi bir silah vermek yoluyla işçilerin daha sıkı denetlenebilmesini sağlar; bu araç bizzat belirli zamanlarda bazı işlerde ek olarak birtakım uzman işçiler kullanılması gerektiğinde de değerinden fazlaca kaybetmez (ANDREW URE).

Üretim sürecinin parçalanması teknik ve işörgütlenmesi açısından — soyut düzeyde — mümkün olan sonuçlarına götürüldüğünde, bizzat en karmaşık üretim süreçlerinin bile tekil parçaları için gerekli olan eğitim süreci sayısız durumda (hatta üretimine yeni geçilen bir üründe bile) birkaç güne, birkaç haftaya, en kabası birkaç aya indirilebilir. Gelişen ülkelerde sermaye birikiminin kendini zorlayıcı somut bir güç olarak dayattığı koşullarda iş gücünden doğrudan üretim sürecinde gerçekte hangi boyutlarda yararlanılabildiği gözönüne alınırsa, bu ülkelerdeki iş gücünün özgül mesleki vasıflarının düşük düzeyi, yukarıda sözkonusu edilen teknik ve işörgütlenmesine yönelik olanaktan gerçekten de yararlanılmasını zorunlu hale getiren, hatta teknoloji ve işörgütlenmesinin bu yönde gelişmeye zorlanmasına yol açan nedenlerin en azından biri oluyor; elektronik devrimi adı verilen olayın tam da bu yöndeki bazı büyük «ilerleme» lere, yani, geriye kalan iş gücünden talep edilen vasıfların azalması ve böylelikle de otomatizasyonunun artmasına yol açacağını görmek zor değildir (5).

Teknolojinin geliştirilmesi ve kullanıma sokulması *determinantı* — ki bu *determinant* belirli çerçeve koşullar altında birikimin zorlayıcı gücünden de türetilebilir — bazılarınca es

geçilmektedir. Bu kişiler teknolojik gelişme eğilimini geleneksel sanayi ülkelerinin gerçek ya da sözümona tarihi deneyimlerinden soyut bir yaklaştırma yoluyla çıkarsamakta ve örneğin otomasyon eğilimlerini «endüstri ülkelerinin verdiği» sözde zorunlu, kaydırma eğilimlerini olanaksızlaştıran ve hatta tersine çeviren, «bir yanıt (?)» olarak kavramak istemektedirler.

(C) *Ulaştırma ve haberleşme tekniği* üretimin yönlendirilebilmesinin ve üretim mahallinin seçiminin giderek coğrafi uzaklıklardan daha bağımsız bir şekilde gerçekleşmesini sağlayabiliyor. *(Container* Roll - on - Roll - off* bağlantıları, hava kargosu, *telex,* vs.) Bu sanayi dallarındaki üretkenlik ortalamanın üzerinde bir hızla geliştirilirken sermayenin artık daha iyi koşullarda değerlendirilebileceği gözden kaçırılmadı. Bu koşullar sayesindedir ki, diğer sanayi dallarındaki kapitalist üretimin coğrafi açıdan yeniden - dağıtılması mümkün oldu; önceleri geleneksel sanayi ülkelerinin içinde ve bu ülkeler arasında başlayan bu yeniden - dağılım, şimdi de — «hiçte amaçlanmamış bir yan sonuç» — dünya çapında yaygınlaştırıldı.

***

10. Günümüzde sermayenin değerlendirilmesinin başlıca çerçeve koşullarını üç ana nokta etrafında toparlayan aşağıdaki liste, teker teker olmasa bile, toplam etkileri açısından, uluslararası işbölümünün kapitalist yöntemle belirlenen yapısına hareket getirebilecek nitelikteki bazı unsurları önplana çıkartıyor. Daha sonra tartışılacak olan, listede yer alan ve genel olarak yalnızca niteliksel açıdan karakterize edilen değişikliklerin nicel çapının da yeterli bir düzeye ulaştığı yolundaki varsayım kabul edilecek olursa, dünya çapındaki rekabet ilişkilerinin sermayenin değerlendirilmesinin çerçeve koşullarının karşılıklı konumlarının değişmesi nedeniyle ya yeniden oluşması ya da önemli ölçüde yeniden genişlemesi ve yoğunlaşması beklenmelidir.

(*) Yükleme boşaltma işlemlerini gemi rıhtıma yanaşmaksızın ve süratle gerçekleştirebilmeyi sağlayan, denizde yüzer özel çelik kasalar.

Birincisi dünya çapında sınai bir yedekler ordusu ve bir anlamda da *iş gücü için bir dünya pazarı* oluşmaktadır. İş gücünün zorunlu yada isteğe bağlı olarak göç etmesi eskidenberi kapitalist dünya ekonomisinin bir karakteristiği olmakla beraber, işçiler ekonomik, sosyal ve politik koşullar nedeniyle kural olarak kendi mesleki vasıflarına uygun birer işi, belirli bir yerin yakınlarında bulmağa zorunluydular. Buna karşın sermaye ise belirli vasıflar talep eden çalışma yerlerini (Arbeitsplatz)*, (o anki kendi değerlenme koşullarına bağlı olarak) «şurada ya da burada» sunabilme konumundadır. Bu yolla sermaye tarafından birbirleri ile karşılıklı ilişki içine sokulan ve gereğinde birbirleri ile değiştirilebilinen sanayi ülkelerindeki işçiler, sözkonusu çerçeve-koşulların karşılıklı konumlarının değişmesi nedeniyle tarihte daha önce benzeri görülmemiş çapta yalnızca diğer sanayi ülkelerindeki meslekdaşları ile değil, gelişmekte olan ülkelerdekilere de işlerini kaptırmamak için rekabet etmek zorundadırlar.

(*) «Arbeitsplatz»ı «işyeri» olarak Türkçeleştirmeğe, «Arbeit» ve «iş» sözcüklerinin ideolojik farklılığı nedeniyle olanak yok: Günümüz Almancasında «Arbeit» ve «geschäft» sözcükleri **sınıfsal bağlamları** ile yerleşmiş ve böylece, kullanılmakta. Yani «Arbeit» **işçinin**, «Geschäft» ise **patronun** «yerine getirdiği şey» olma durumunda. (Yine de bugünün egemen dilsel / ideolojik düzeyinde etkisi yitmiş / çok zayıflamış olan, «Arbeit»in III. Reich'ın, işçi ve işvereni birlikte çatısı altında toplayan «Deutsche Arbeitsfront»u içinde «kazandığı» anlam unutulmamalı).

Türkçe'de ise «iş» öncelikle — egemen **Korporatist ideoloji**'nin bir cevheri olarak — işçi ile işvereni, — dahası, «özgün» toplumsal formasyonumuzun bir gereği olarak bu ikincisi ile sınırları «pek netleşmemiş» bulunan, «karanlık **iş**'ler çeviren leri — handiyse «birleştiren» eylemlilik durumu olarak tasarlanmakta ve kullanılmakta. Sözcüğün — iş(i) almak, vermek bitirmek becermek, temizlemek, bilmek, bağlamak, iş(e,-den) çıkmak, çıkarmak, -den iş almak, çıkmak, çıkarmak, vb. sayısız örnekte gözlemlenebilen — anlam «zenginliği» / «rezilliği» sözkonusu bulanıklığı yeterince belgelemekte sanırız. İşte aynı muğlaklığı yeterince içeren, «kimin nesi» olduğu belli olmayıp, «herkesin herşeyi» yerine kullanılabilen, «Güzel Türkçemiz»in **işyeri** deyiminl, elde edilmesi ve korunması ve niteliğinin geliştirilmesi uğrunda belli bir sınıfın verdiği mücadele başlıbaşına bir tarih oluşturan «Arbeitsplatz» kavramı karşılığında kullanmaya hem gönlümüz elvermediğinden hem de bu, anlamı kesinkes belirli bir kavramı çeviride bulanıklaştırmak olacağındandır kl, kulağa ilk duyuşta çok aşina gelmeyen «çalışma yeri»ni öneriyoruz. «Çalışma» henüz «iş»in uğradığı çapta anlam erozyonuna uğramadı; «İş yapıyorum» diyen herkes, henüz kolaylıkla «çalışıyorum» tümcesi bunun yerine ikame edemiyor. (ç.n.)

İkincisi, *üretim mahalleri için bir dünya pazarı* oluşmaktadır. Bu pazarda sanayileşmiş ve gelişen ülkeler dünya pazarına yönelik imalat sanayi ve diğer dalların üretimlerinin kendilerine ait mahallerde kurulması veya kurulmuş olanların kalması için birbirleri ile rekabet etmek zorundadırlar. Özgül bir birikim modelinin kurumsallaştırılması için, işe yarar koşullara sahip bir işgücünün yeniden üretiminin veya en azından asgari ölçüde devşirilebilmesinin veya maddi üretimin gerçekleşebilmesinin özgül ön hizmetlerinin sağlanması için (bu, ülkeden ülkeye ve özellikle de sanayi ülkeleri ile gelişen ülkeler arasında oldukça değişken biçimler gösterir). Sermaye, birikimin genel koşullarının garantörü olması sıfatıyla, devlete gereksinme duyar ve bu anlamda onu kullanırsa da, kural olarak herhangi belirli bir devlete tümden eli mahkum değildir.

Sermaye birikiminin çerçeve koşullarının durumunun değişmesi, girişimler açısından, rekabet güçlerini koruyabilmek uğruna, üretimlerini ucuz ve disiplinli iş gücü bulabilecekleri, artık yalnızca diğer sanayi ülkelerindeki ya da kaynaklandıkları ülkelerin sınai açıdan geri kalmış bölgelerindeki mahallere değil, artan oranda gelişen ülkelerdeki mahallere de kaydırma zorunluluğunu, diğer önlemlerine alternatif ya da tamamlayıcı olarak hesaba katmak ve yatırım kararlarını verirken gözönüne almak anlamına gelir. Geleneksel mahallerde üretimin rasyonelleştirilmesi her zaman olageldiği gibi bugün de sermayenin değerlendirilmesinin vazgeçilmez bir aracı: ancak bu aracın günümüzde, üretimin bazı ara aşamalarının gelişen ülkelere de kaydırılması gibi yöntemler ile tamamlanması ya da bütünleştirilmesi giderek önem kazanıyor.

Kapitalist üretimin dünya çapında yeniden-örgütlenmesinde yeni olan, sözkonusu ekonomik ve politik çerçeve koşullarında, sermayenin sonuçta en optimal düzeyde değerlendirilmesini sağlayacak biçimde, üretim süreçlerinin özgül kısmı süreçlere bölünmesi, böylelikle oluşan kısmi süreçlerin belirli mahallere özgül biçimde dağıtılması veya belirli nitelikteki iş gücüne özgül biçimde sunulması değildir. (6)

Yeni olan, yalnızca, — kapitalist gelişmenin geçmiş on hatta yüzyıllarına karşıt bir durum oluşturduğu için —, alternatif üretim mahallerinin sermayenin değerlendirilmesinin çerçeve - koşullarının karşılıklı konumlarının değişmesi nedeni ile icabında gerçekleşme şanslarının artması, böylelikle de nicelikçe önemli ölçüde bir ilerleme kaydederken, niteliklerinin de belirli bir değişime uğramış olmasıdır.

Sözkonusu olabilecek seçenekler artık yalnızca değişik sanayi ülkelerindeki veya bir sanayi ülkesinin içinde yer alan değişik bölgelerdeki cinsiyet, yaş, ırk, milliyet v. b. türü özellikleri nedeniyle belirli özgün bir yapıdaki iş gücünü barındıran üretim mahallerini kapsamıyor: Artan çapta pek çok gelişen ülkedeki mahaller de gündeme gelmekte. Bu da sınai kapitalist üretim için devşirilen iş gücünün kaynaklandığı toplumsal bağlamın giderek üç boyutta ayrışması sonucunu veriyor.

Elbette ki tekil girişimlerin yaptıkları hesapların dökümanlarına, iş kayıtlarına, ayrıntılı bir biçimde göz atmadan hangi ürünün, ya da hangi süreç - mahal ve iş gücü kombinasyonunun ne şekilde yenileştirilmesinin, iş gücünün yeni mahallerde (ve hangi yeni mahallerde), hangi özgül biçimde kullanılmasının (kısacası ev endüstrilerinden yapılacak alımlardan serbest üretim bölgelerinde kurulacak kendi özel mülkiyetindeki dünya pazarına yönelik fabrikalara kadar her konuda), tekil girişimler açısından en ekonomik koşulları sağlayacağını söylemek elbette ki olanaksızdır. Yine de eldeki bilgiler bu türden hesapları niteliksel olarak (ve kimi tekil durumlarda ise kuruşu kuruşuna da) yapmayı mümkün kılmaktadır. (7)

Yalnızca sermayenin değerlendirilmesinin çerçeve koşullarının değişen karşılıklı konumları nedeniyle, kapitalist üretimin dünya çapında yeniden - örgütlenmesinin tekil girişimlere vaadettiği *extra* kârlar ve bu yeniden örgütlenmenin yaygınlaşmasının girişimlerin rekabet halinde oluşundan ötürü zorunlu hale gelmesi bile, *böylesi bir yeniden örgütlenmenin olasılığını ve gerçekliğini niteliksel düzeyde anlaşılır kılmaya* yeterlidir. Bu yazının girişinde sözkonusu edilen, ka-

pitalist gelişmenin yaşadığı dönüm noktasına dikkati çeken göstergelerin çoğu ve özellikle de uluslararası işbölümünün yapısındaki değişmelere ilişkin olanları, böylelikle en azından genel yöntem düzeyinde, inandırıcı bir açıklamaya kavuşmuş olurlar. Bu bağlamda özellikle gelişen ülkelerin dünya dışsatımındaki paylarının 1968'den 1978'e kadarki süre içinde iki katına çıkmış olduğu olgusuna, gelişen ülkelerdeki imalat sanayiinde dünya pazarına yönelik olarak geliştirilen üretim mahallerinin rekabet güçlerinin hızla yükselmesinin bir göstergesi olarak işaret edilmeli. (8)

*
**

11. Şimdiye kadar değinilen noktalar *kapitalist üretimin dünya çapında yeniden örgütlenmesi olgusunun görece hızlı şekilde ortaya çıktığı anı, yani altmışlı yılların sonu ile yetmişlerin başını açıklamıyor.* Halbuki bu an, hele kim olduğu bilinmeyen bir İngiliz yazarı daha 1701 yılında yurttaşlarına çizdiği bir tabloda üretimin şu aşağıdaki boyutlarda sömürgelere kaydırılabileceğinden ve rasyonelleştirilebileceğinden bahsedebilmişse, oldukça açıklanmaya muhtaç bir hale gelmiş demektir:

> «İngiliz deniz taşımacılığımızın, Hollandalılara karşı üstünlüğünü sağlamak için gemi yapımımızı kolonilere kaydırabiliriz. Orda malzeme daha ucuzdur ve zencilerin işe koşulmasıyla emek maliyetide daha düşük tutulabilir: Yani zencilerin her birine son derece özgül görevler yüklenebilir — biri yalnızca omurgaları, ötekisi yalnızca dümenleri, bir diğeri ise yalnızca direkleri hazırlar.. v.s.. Ve bunun da ötesinde işçiler sürekli aynı modele göre çalıştırılırlarsa — yani ilk örnekten hiç sapmadan hep aynı standart gemiyi imal etmeleri sağlanırsa, tekil imalat parçalarının talep ettiği emek vasfı düzeyi de düşürülebilir. Zaten sürekli değişikliğin ne alemi vardır ki? Böylelikle her bir zenci sürekli olarak işin aynı parçasıyla uğraşmak durumunda kalır ki, bu da onun işini oldukça kolaylaştırır. Bu yöntemle işlerimizi kolonilerde zencilere gördürmek, ayrıntılı işleri basitleştirmek ve zencileri Hollanda'lı gemi yapımcıları kadar etkili kullanmak mümkün olacaktır:

Zenciler de onlar kadar kuvvetlidir. Bizse onların yeteneklerini en elverişli biçimde değerlendirebilecekleri yolu göstermiş olmakla Hollandalılar kadar iyi ve etkili çalışmalarını sağlama almış oluruz. Üstelik zenci ücretleri Hollanda gemi yapımcılarının ücretlerinin ancak yarısı kadardır. İmalatı pahalılaştıran şey ise, ücretlerin yüksekliğinden çok yavaş ve etkisiz çalışmadır. Demek ki zenciler aynı etkililikte bir çalışmayla yarı emek maliyetine aynı kalitede gemiler inşa edebilirler. Kolonilerde malzeme de daha ucuza bulunacağından, zenciler tarafından orada inşa edilecek olan gemiler Hollanda'da inşa edilen benzerlerinden daha ucuza mal olacaktır.

Bu yöntemle imal edilen gemiler İngiltere'ye ithal edildiklerinde genel olarak gemilerin pazar fiatı, özellikle de İngiltere'de imal edilen gemilerin pazar fiatları düşmek zorunda kalacaktır. Sonuç olarak standart gemi yapımına geçmek tersaneleri mekanize etmek ve yeni makinaları üretime sokmak gibi işin maliyetini düşüren yöntemlerle İngiltere'deki üretim maliyetini düşürmek zorunlu hale gelecektir. Bu işle meşgul olanlardan geriye kalabilenler de, daha titiz ve düzenli çalışmaya zorlanacaklardır ve bu yöntemle eninde sonunda, hatta ücret düzeyinin korunması durumunda bile, satış koşullarını düzelteceklerdir.»

Eğer bu yazar daha 1701'de üretimin, iş gücünün daha ucuz olduğu ve diğer birtakım elverişli koşulların var olduğu (bu örnekte ucuz hammadde) mahallere kaydırılmasının olası ulaştırma masraflarını da hesaba katmak suretiyle avantajlarını tartışabiliyorsa Eğer niteliksiz iş gücünden —çalışma sürecinin basit ara aşamalara bölünmesi yoluyla— nasıl etkili biçimde yararlanılabileceğini söyliyebiliyorsa: Eğer bir yüksek ücretler ülkesinde çalışan bir sanayicinin ucuz dışalım mallarına karşı cevabının geleneksel sanayi mahallerindeki üretimin mekanize edilmesi olması gerektiğini öngörebiliyorsa Eğer yüksek - ücret ülkeleri de ucuz ithal mallarının rekabetine açık oldukları için yapısal krizlerle sarsılan sektörlerde iş gücünün vasfının düşmesi ve işten çıkarmaların artması, buna karşın çalışma yoğunluğu, çalışma disiplini ve üretkenliğin artmasını beklenmesi gereken

bir gelişme olarak görüyorsa: Eğer «fazlalıklar»ın massedilmesi ve gümrüksüz ithal edilmiş önmaddelerin («ham» değil — çn) düşük maliyetli imalat sanayiinde kullanılabilmesi ve dışticaret için üretime yönelik her türlü düzenlemeden bağımsız, serbest - üretim bölgelerinin kurulmasını önerebiliyorsa — öyleyse dünya bu hayalin ilk somut belirtilerini görmek için neden 20. yüzyılın 60'lı yıllarının sonlarına kadar beklemek zorunda kaldı?

Sermayenin değerlendirilmesinin şu ana kadar göz önüne alınan ve üç temel noktada toparlanan günümüzdeki çerçeve koşulları kapitalist üretimin dünya çapında hızla yeniden - örgütlendiği anı kesinlikle açıklamak için yetersiz kalacağa benziyor

Gelişen ülkelerin iş gücü potansiyeli her nekadar tarımın kapitalistleştirilmesi ve nüfusun geniş kesimlerinin proleterleştirilmesi sonucu daha ancak yenilerde (kural olarak sayıca kapitalist olmayan işletmelerin egemen olduğu bir ortamda) sınai kapitalist ücret karşılığı çalışmada da kullanılabilir hale geldiyse de; ve hernekadar merkezi planlamaya tabi ekonomilerin kapitalizmin dinamikleriyle belirlenen uluslararası iş bölümüne kısmen yeniden entegre olmaları yakın tarihlere düşüyorsa da — aslında sermaye ve kapitalizm gereğinde iş gücünü yeterli sayıda harekete geçirebilecek yolları ve araçları bulmakta hiçbir zaman güçlük çekmemiştir: ister «dışa yönelik» *(exogen)* yöntemlerle, yani sanayi ülkelerindeki ve gelişen ülkelerdeki kapitalist olmayan üretim biçimlerini çözüştürerek olsun, ister içe yönelik yöntemlerle, yani rasyonalize ederek ve birikimin ritmine göre değişen, yeterli sayıda bir sınai yedekler ordusu yaratarak olsun.

Başka bir deyişle: İş süreçleri günümüzde teknolojinin ve iş örgütlenmesinin gelişmesi nedeniyle geçmişe oranla görece daha geniş çapta kısa sürede eğitilebilir iş gücüne uyarlı kısmi işlemlere bölünebilmektedir, ama sermaye ve kapitalizm açısından üretimin parçalanmasının değişen ekonomik olanaklara ve zorunluluklara uyarlanması zaten hiçbir zaman pek uzun sürmemişti.

Başka bir deyişle : Taşımacılık teknik son onyıllarda ortalamanın üstünde bir üretkenlik artışı kaydetti ve böylelikle de ulaştırma giderlerinin payını çoğu durum için, yeni üretim mahallerinin dünya çapında yayılmasını ve üretimin yeni bölünmelerini rantabl hale getirebilecek düzeye kadar düşürdü — ama bundan 250 yıl önce de taşıma giderleri, Hint tekstillerinin dünya pazarındaki hemen hemen rakipsiz ucuzluklarına herhangi bir engel oluşturmuyordu.

Mirabeau'nun şu ünlü sözü «*Impossible? Ne me dites jamais ce bête de mot!*»* bu durumda da geçerli olacağa benziyor : Dünya çapında birikimin gerekleri gerçekten zorlamış olsaydı, belki de üretimin (işgücü sağlanmasından, taşımacılık ve işbölümünün çapından kaynaklanan) tüm «doğal engelleri», böylelikle de sermayenin değerlendirilmesinin kurumsal olarak yenilenmesini ve üretimin yukarıda değinilen anlamda dünya çapında yeniden örgütlenmesini kısıtlayan tüm koşullar belki de yıllar önce ortadan kaldırılmış olurdu.

Şu ana kadar öne sürülen düşüncelerin içerdiği belirsizlik, bunların geniş ölçüde, genellikle statik biçimde kavranan, «kapitalist gelişmenin sanayi ülkeleri ve gelişen ülkelerdeki eşitsizliği» anlayışından kaynaklandığı gözönüne alınırsa, pek fazla şaşırtıcı gelmemelidir. Bu belirsizliği ortadan kaldırmak için, *sermaye birikiminin (zamansal) düzensizliği ve özellikle de değişik birikim modellerinin içerdiği gelişme eğilimleri* daha dikkatlice incelenmelidir.

*
**

12. Batı Avrupa feodalizminin krizi, kendilerini gelecekteki kapitalist gelişmenin unsurları sıfatıyla öne çıkartacak birtakım araçlar yardımıyla, sistem içinde çözümlenmeğe çabalandı; ve bu çabaların bir sonucu olarak, dünya çapındaki bir işbölümünün şu veya bu ölçüde ayırdedilir niteliklere sahip, kapitalizmin habercisi olan ilk biçimi oluştu. Coğrafi yayılma, ağırlıkla yağmacılık ve tekelcilik temelinde yükselen «eski» tipte sömürgeciliğin kurulması, ticari ve mali serma-

(*) «İmkânsız. Bana bu aptalca sözcüğü söylemeyin!» (ç.n.)

yenin geç-feodal toplumun bağrında lüks tüketim mallarının ve bazı hammaddelerin uzak mesafe ticareti ve büyük ölçekli kredileri örgütlemek temelinde serpilmesi, Akdeniz ülkelerinin ve orta Avrupanın geniş kısımlarının ekonomik çöküşünün başlaması, Hollanda ve İngiltere'nin buna paralel yükselişi, doğu Avrupada ikinci serflik adı verilen olgu temelinde dışsatıma yönelik tahıl üretimi, bu bağlamda önemli sayılabilecek noktalardır. Ancak daha ilerdeki gelişmeler açısından tarımın ve toprağın ticarileşmesi ve bununla birlikte gelişen Avrupanın çoğu kesiminde kırsal nüfusun proleterleşmesi belirli önem kazanacaktı.

İlkel birikim ve toprağın sömürüsü ve ticarileşmesi gibi süreçler yoluyla toprağa dayalı bağımsız varoluşun koşullarının tahribi, batı Avrupada sınai kapitalizmin yüzyıllar sürecek olan hazırlık dönemini başlattı. Bu sürece damgasını vuran olgu, sermayenin kendine karşı koyan işgücüne boyun eğdirme çabası oldu. Bu, işgücünün feodal bağımlılık ilişkileri altında aile ekonomisi temelindeki küçük çiftlikler, yada loncalardaki, varoluşunun devamının şu veya bu ölçüde güvence altında olduğu koşullarda (örneğin «beslenme prensibi») korunması onu sermayenin doğrudan etki alanının dışında tuttu. Ticari ve mali karakteriyle, geç feodal toplumun bağrındaki gelişme olanaklarının uç sınırına gelip tıkanmış bulunan sermaye açısından («17. yüzyılın krizi») ticaretin ve — önceleri alım kapasitesi yeterince geniş olan bölgelerarası pazarlara, sonraları ise dünya çapındaki pazarlara yönelik olarak gerçekleştirilecek-kitle tüketim malları üretiminin geliştirilmesi ve bu yenilenmenin kurumsallaştırılması zorunlu hale gelmişti. Zanaate dayalı meta üretiminin geleneksel kurumsal çerçevesini oluşturan loncaların, kapitalizmin dinamikleriyle belirlenen bir üretimin zorlamasına boyun eğmemek için verdikleri mücadeleyi sermaye, ancak dolaylı yoldan, dağınık kırsal «işletmeleri» geliştirmek ve hizmetine almak yoluyla kırabildi, ki bu durumda kırsal alanda çalışanlar tarımdaki proleterleşmenin gelişmesi ile yeni bir varoluş temeli kazandılar, ve hatta çocuk yapma konusundaki tavırlarına kadar pek çok alışkanlıklarını değiştirmek zorunda kal-

dılar. *Sermayenin hizmetindeki böylesi dağınık bir tarımsal sektör, doğası gereği fazla belirleyici üretkenlik artışlarına elvermediğinden ötürü üretim artışları temel olarak ancak daha geniş bölgelerin bu türden zanaata yönelik ev içi üretime dahil edilmeleriyle mümkün olabiliyordu* (yayılmacı birikim). Bu durum aynı zamanda «eski» sömürgeci sistemden «yeni»sine geçişi simgeleyen dönemle eş düşer: Bilinçli bir iş gücü yönetimiyle (örneğin sürekli Afrika'lı köle taşınması temeline dayanan batı Hint «şeker adaları»ndaki plantasyon sistemi —üçlü ticaret zincirinin bir halkası) bağlantılı olarak gelişen tarımsal ve madensel hammadde üretimi: Kolonilerdeki özerk zanaate dayalı ve sınai gelişmelerin zorla ya da pazar dinamiklerinin özgür bırakılması sonucu engellenmesi, dönemin başlıca karakteristikleridir. Dönemin bir özelliği de *Hollanda'nın İngiltere tarafından kapilist dünya sisteminin egemen gücü konumundan yavaş yavaş alaşağı edilmesi* idi.

Sürekli büyüyen bir iç pazarın oluşması sonucunu doğuran doğrudan üreticilerin proleterleştirilmesi ve maddi üretimin ticarileştirilmesi, dünya pazarında satış olanaklarının hızla yükselmesi, ve kapitalist üretimin desteklenmesi politikasına koşulsuz biçimde teslim olmuş devletler... Sonuçta İngiltere, sanayi devriminde görüldüğü biçimi ile kurumsal yenileştirmelere olanak sağladı: Nihayet sermayenin iş gücüne gerçekten de boyuneğdirebilmesinin önkoşulları oluşmuştu: *Fabrika sisteminde üretkenliği arttırmanın yöntemleri, sınai-kapitalist ücretli emeğin karşı karşıya bulunduğu ekonomik zor ilişkisi nedeniyle, bununla meta üretiminin diğer (yaygın) biçimlerinin sınai-kapitalist üretimin zorunlu bir tamamlayıcısı olma özellikleri (yoğun birikim) ortadan kalkmaksızın, sermaye değerlendirilmesi ve üretimi arttırmanın belirleyici aracı haline geldiler.*

Avrupa'da büyük depresyon adı verilen dönem (1873/96), *bazı yeni sınai-kapitalist toplumların yükselmesi ve özellikle de İngiltere'nin sahip olduğu tartışmasız hegamonik konumun sarsılması,* deniz aşırı ülkelere hızla genişleyen çaptaki sermaye ihracı, tüm dünyayı saran bir demiryolu ve deniz ta-

şımacılığı altyapısının tesis edilmesi ve son olarak da Avrupa'daki birikimin «fazlalık» kıldığı insanların geniş çapta okyanus ötesi diyarlara göçetmesi sonucunu doğurdu. Tarımsal ürünlerin Batı Avrupa'ya artan oranda ithali, iş gücünün değerini Batı Avrupa tarımının ağır bir krize girmesi pahasına düşürürken öteyandan gerçek ücretler yavaşça yükselmeye başlamıştı. O dönemde gelişen ülkeler nihai olarak metropol odaklı birikimin tamamlayıcı araçları konumuna indirgendiler.

Sermaye, bundan böyle gerek sanayi ülkelerinde gerekse gelişen ülkelerde, kapitalist-olmayan üretim tarzlarının tasfiye edilmesi sonucu açığa çıkan ucuz iş gücünün gereğinde kullanılabilmesi olanağından vazgeçmeksizin, kendi iş gücü tabanını geniş ölçüde kendi başına düzenleyebilecektir: Sınai devre *(cycle),* yedekler ordusunu hemen hemen tümüyle tüketse ya da işçi örgütleri sermayenin atomize işçileri sınırsızca kullanması olanağını «can sıkıcı biçimde» daraltsa bile, sermaye bütün bunlar sonucunda iş gücünün azalmasına, aşırı pahalanmasına, ve ucuzolmayan diğer taleplerine karşı gerekli işçi sayısını azaltan ve iş maliyetini düşüren bir takım önlemlerle (mekanikleştirme; «rasyonelleştirme») direnme olanağına sahiptir.

Dünya ekonomisinin patlama dönemlerinin başlangıç yılları daima, sermayenin geçen gerileme dönemlerinin doğurduğu yeniden-biçimlenmeler sonrasında, kapitalist üretimin merkezlerindeki işçileri tepeden inme sınıf mücadelesi yoluyla siyasi yenilgilere mahkum etmeyi başardığı anlara; ya da işçi örgütlenmesinin gelişkin olduğu koşullar altında, işçiler ve sermayenin bir toplumsal anlaşma yoluna gittikleri anlara tekabül eder; ve bu da, kapitalist ekonomik ve toplumsal sistemin belirleyici temellerinin artık yara almaz hale geldiğinin de bir ifadesidir.

1793 İngiltere'de tutucu tepki, (fabrika ve ev içi üretimdeki işçileri bir süre için üretim gürültüsünden uzak tuttu), Fransa'da asgari geçim düzeyinin güvence altına alınması yolundaki talebin başarısızlığı, koalisyon (işçilerin birleşmesi — Ç.N.) hakkına karşı yasaların çıkması *(loi le chapelier),*

feodal yükümlülüklerin köylüler yararına karşılıksız ortadan kaldırılması, böylelikle de işçilerin siyasi mücadelelerde en önemli potansiyel müteffiklerinin saf dışı bırakılması. *1848:* Demokratik devrimlerin başarısızlığa uğraması ile birlikte, 1848 öncesinde Avrupanın üzerinde dolaşan ve sinai kapitalizmi henüz yeni kök salmışken ortadan kaldırmakla tehdit eden «komünizm hayaletinin» yokedilmesi. *1896:* Yoğunlaşma ve merkezileşmenin tekil sermayeler arası rekabeti azaltması ve böylelikle de işçilerin önceden sahip oldukları belli bir korunmadan mahrum bırakılmaları, gerçek ücretlerin yavaştan yükselmeye başlaması ile Batı Avrupa'daki işçilerin bir kısmının kendilerini kapitalist sistem içinde bir uyum stratejisine göre ayarlamaları. *1948:* sınai-kapitalist gelişmenin erken dönemleri anlaşılabilir nedenlerden ötürü, yalnızca tekil sermayenin değil, bir bütün olarak sermayenin, iş gücü maliyetini mümkün olan en yüksek kâr oranları uğruna olabildiğince düşük tutma çabalarıyla karakterize olunur. Bu politika, kitlelerin alım gücünün yetersizliği nedeni ile düzenli aralıklarla gerçekleştirme krizlerine *(Realisierungskrisen)* yolaçtı hatta 20'li ve 35'li yıllarda bizzat kapitalist sistemin varlığı tehlikeye girdi. Savaş ekonomisi, yüksek oranda işsizlik, krizin dünya çapında yaygınlaşması, «iktisadi demokrasi»nin engellenmesi ve sendikaların «elyordamı yöntemler uygulamaları ve ekonominin bütünü açısından sorumluluk bilinci içinde davranmaları» sayesinde, kapitalizmin o güne kadar ki en ağır krizi bir kere daha halk kitlelerinin çıkarları pahasına sona erdirilebildi. Böylece, sanayi ülkelerinde «toplumsal ortaklığın» yeni modeli, kitle tüketimini planlı bir şekilde yükselterek düzeni tehlikeye atan eski hataların tekrarlanmamasını, ve ekonomik doygunluk kanalıyla sosyalist ülkelerle sistem rekabeti yapılmasını; eski kuşaktan ücretli emekçilerin örgütlü çekirdeğinin düzenle siyasal bütünleşmesini sağlayabilecekti.

*
**

13. 1948 yılında başlayan eşi görülmedik savaş sonrası ekonomik patlamayı *(boom)* besleyen *birikim modeli,* ABD

hegamonyasının bir sonucuydu. Sanayi ülkelerinde, belli bir alışma döneminden sonra, yürürlüğe konan *üretkenliğe yönelik ücret artışları politikası, tüm ekonomiye ait ücret oranlarının «ne çok yüksek ne de çok alçak»* olmalarını sağladı; ya da diğer bir deyişle değerlendirme ve gerçekleştirme krizleri arasındaki «kırk katır mı kırk satır mı»* yollu ikilemden kaçınmanın yolunu açtı. (10) Bunun da ötesinde ücret artışları aynı zamanda «verime bağımlı» idiler, yani varolan gelir düzeyi farklılıklarını ekonomik ve politik açıdan arzulanır olan yükselme mantığını teşvik etmek amacıyla korudular, hatta güçlendirdiler. İşçilerin toplumsal taleplerinin karşılanmasına, eğilim olarak ancak düzene uyumlu ticarileştirilmiş biçimlerde izin verilmekteydi. Kütlelerin gelirinin artması, (bu yalnızca yeniden üretim alanının kapitalistleşmesinin ve boşzamanların artan oranda ticarileşmesinin zorunlu bir sonucu da olsa), tam istihdam yönünde bir eğilim, ve giderek «daha sıkı örülen bir toplumsal ağ», bu yeni toplumsal ortaklık modelini, eski kuşaktan ücretli emekçilerin sendikal örgütlü çekirdeği için çekici kıldı: «Bu bizim devletimiz! Kimsenin parçalamasına izin vermeyiz!». Bu durumun politik dışavurumu sanayi ülkelerinde reformist işçi partilerinin hegomonyası oldu (Sosyal demokrat refah devleti). Bu arada fabrikada, büroda, aile içinde ve boşzamanlardaki başarı baskısı *(Leistungsdruck)* ve dışarıdan belirlenmenin (Fremdbestimmung) hissedilir ölçüde yoğunlaşması (erken yaşta çürüğe çıkmaların ve her türden alışkanlık yaratan maddelerden kaynaklanan hastalıkların vb. artışı ile karışlaştırınız) gibi olgular hümanist reform politikasının ilerde de sürdürüleceğine olan inanç nedeniyle kabullenildi veya bunların yerini tutacak birtakım parasal taleplere dönüştürüldü. *Bununda birlikte,* örgütlenmiş ücretli işçilerden farklı olarak, bu model (bütün *diğer modeller gibi, değişen koşullar bunu gerekli kıldığın-*

(*) Alm dass die Scylla von Verwertungs—, vor allem aber auch die Charybdis von Realislerungskrisen vermieden wurde. (Skilla ve Karibdis; Odise destanında geminin yolu üzerinde bir yanda deniz canavarları (Scylla) öte yanda ise tehlikeli kayalıklar (Charybdis) çift yönlü tehlike oluşturur. Rota, çok maharetle ikisi arasından geçirilmelidir. (ÇN)

da) sermaye açısından ilke olarak yeniden düzenlenmeye açıktı.

Kırklı yılların sonunu izleyen uzunca bir hızlandırılmış ve «öz—merkezli» (autozentriert) birikim dönemi, sanayi ülkelerinin pekçoğunda altmışlı yılların ortasından itibaren *sınai yedekler ordusunun hissedilebilir bir biçimde azalmasına yolaçtı.* (Bu duruma biraz da gerçeği gizleyen bir deyimle «tam istihdam» adlı verilir.) Bu an (Zeitpunkt) bir yandan küçük ölçekli tarımın çözülmesi, kadın nüfusun çalışma oranının artması ve üçüncü ülkelerden «doğal» ve politik sınırları zorlayacak biçimde iş gücü ithali, öte yandan ise üçüncü sektörün (hizmetler — çn) genişlemesi, çalışma sürelerinin kısaltılması ve benzeri yöntemlerle az çok geciktirildi. Sınai kapitalizmin tarihi açısından bakılınca hiç te tipdışı olmayan böylesi bir durumda yatırımların bir süre için daraltılması (1970'ten bu yana sözkonusu olan «yatırım açığı» nı bir düşünmeli!) aynı anda rasyonelleştirmeye yönelik yatırımların yüzde olarak artırılması gibi bir önlemle de birleştirilince, el altında bulundurulabilecek iş gücü arzını ve bu arzın koşullarını değerlendirme açısından yeniden katlanılabilir düzeye getirmenin klasik, denenmiş — ve başka ne olabilirdi ki — tek yöntemi olagelmiştir. Ancak sermaye bu kez elbetteki yalnızca bu yöntemle kısıtlanmak zorunda kalmadı — hani neredeyse şansı olduğundan da denebilir — çünkü günümüzde kitlesel işsizlik, birikimin yön verici ve disipline edici aracı olmak sıfatıyla, ideolojik kılıflara sokulması, yani sözümona dışsal, etki edilmesi olanaksız «objektif» nedenlerle açıklanması zorunlu hale gelmiş bir olgudur.

Sanayi ülkelerinde ücretlerin iki onyıl boyu üretkenlik temelinde yükseltilmiş olması, *sanayi ülkelerindeki ortalama sınai ücretlerle gelişen ülkelerdeki sınai ücretler arasındaki farkı o denli artırdı ki,* üretimin bazı bölümlerinin sanayi ülkelerinden gelişen ülkelere kaydırılması — sermayenin değerlendirilmesinin o denli hızlı değişmeyen diğer tüm çerçeve koşulları da hesaba katıldığında — ekonomik açıdan mümkün ve hatta —rekabet mekanizmalarının da etkisi ile

— çoğu durumda zorunlu hale geldiği bile oldu. Yazının girişinde değinilen göstergeler, altmışlı yılların sonu/yetmişli yılların başından itibaren üretim aşamalarının ağırlıklı bir bölümü için *sanayi ülkelerinin sunduğu maliyet avantajlarının* (altyapı tesisleri, eğitilmiş iş gücü, siyasi istikrar, malı piyasaya sürenle alıcının birbirlerine yakınlığı) *gelişen ülkelerin sunduğu başka türden maliyet avantajları* (düşük ücretler, değerlendirme açısından elverişli diğer çalışma koşulları; yeterince yüksek emek üretkenliği, devletin sunduğu çokyönlü destekler) *ile başedemeyecek duruma geldiklerine işaret ediyor.*

Başka türlü ifade etmek gerekirse: *Ücretlerin üretkenlik kıstas alınarak artırılması temelinde yükselen «toplumsal ortaklık» modeli sanayi ülkelerinde uzun vadeli olarak ayakta tutulabilecek (gittikçe daha kendinde merkezleşen) bir birikimin modeli olamaz, çünkü sanayi ülkelerinin toplumsal çevreleriyle ve özellikle de gelişen ülkelerdeki periferi kapitalizmiyle, yalnızca görünürde tali olan (residual) ilişkileri, bu modeli rasyonelleştirmeler ve kaydırmalar yoluyla işleyebilmesinin merkezi bir önkoşulundan, yani kapalı bir sistem oluşturma zorunluğundan, er veya geç mahrum bırakır.* Sermayenin değerlendirilmesinin çerçeve koşullarının yeni niteliğine, üretimin dünya çapında gerekli biçimde yeniden örgütlenmesi yoluyla katkıda bulunan rasyonalleştirme ve kaydırmalar, sanayi ülkelerinde — buralarda denenmiş klasik şemaya uyarlı biçimde bir zorla rasyonelleştirmeye gerek kalmaksızın — istihdamın eğilim olarak gerilemesine yolaçar.

Sanayi ülkelerindeki kapitalist üretimin rekabet yeteneğinin azalması gerçeği karşısında «petrol şeyhlerinin bir kere elde etmiş olduklarının bir daha yeniden paylaşılamayacak olması » ndan ötürü, toplumsal ortaklar bu arada, *sanayi ülkelerinde halâ istihdam edilenlerin ücret artışlarının bundan böyle üretkenlik kıstas alınarak değil, «ekonominin bütünü tarafından kaldırılabilecek» ölçüde, yani daha düşük bir düzeyde,* saptanması noktasında sessizce anlaşıverdiler. Tüm bu yeniden biçimlendirmelere, (halâ kalabilmiş

olan) çalışma yerlerinin «daha güvenceli hale getirilmeleri» için gidildiği konusunda güvenceler verilir durmadan: Üretimin düşük ücret ülkelerine kaydırılması, girişime «çok faktörlü bir hesap yapma» ve böylelikle de sanayi ülkesindeki üretimi güvence altına alma olanağı sağlar; yüksek ücret ülkelerinde «savunma karakterli rasyonalleştirmeler» ve «ekonominin bütünü tarafından kaldırılabilecek» ücret artışları üretim maliyeti içindeki emek maliyetinin payını düşürür ve böylelikle rekabet yeteneğini yeniden yükseltir; «Bugünün kazancı yarının yatırımları ve öbürgünün çalışma yerleri demektir» (bu propaganda sloganı, kârlar eğilim olarak artan biçimde rasyonalleştirme yatırımlarına ve üretim kaydırmalarına yatırıldığı sürece, son derece aldatıcı bir önermedir); iki onyıllık muazzam bir (çok) ucuz petrol dalgasının gücüyle taşınan benzersiz ekonomik büyümenin sonucu olan enerji krizi, ekonominin tepeden tırnağa altüst edilip yeniden biçimlendirilmesini zorunlu kıldığı gibi yeni yatırım olanakları da açtı.

Bugüne dek bu beklentilerin hiçbiri yerine gelmedi. Tüm bu yeniden biçimlendirmelerin sonucu olarak, bugün ancak sanayi ülkelerinde, diğer yandan da dünya çapında, efektif talebin büyümesinin yavaşlamış olduğu teşbil edilebilir — sanayi ülkelerinde kitlelerin gelirinden azalan miktar, (OPEC dahil olmak üzere) gelişmekte olan ülkelerde, buna tekabül eden bir artışla, ya da diğer herhangi gözlemlenebilir bir biçimde dengelenmez. Bu, altmışların sonu/yetmişlerin başından beri, gelişen ülkelerden çok sanayi ülkelerinde gözlemlenebilen, ülke içi ürünlerin, sanai üretimin ve (az bir zamansal gecikme ile) dış ticaretin büyüme oranlarının eğilim olarak gerilemesinin *merkezi nitelikteki nedenidir; çünkü bu gerileme savaş sonrası birikim modelinin işleyebilmesinin zorunlu bir koşulu* idi.

⁂

14. Kapitalist üretimin yerine göre son derece düşük büyüme oranları ile birlikte dünya çapında yeniden örgütlenmesi ve merkezsizleşmesinin önümüzdeki yıllarda da sürece-

ğini öğrenmek zor değildir, çünkü sermayenin değerlendirilmesinin bu gelişmeye neden olan bugünkü çerçeve koşullarında görünür zaman içinde temelden bir değişikliğin olabileceğine dair hiçbir belirti yoktur.

Şimdiki durumda, uluslararası meta ve sermaye trafiğinin özgürlüğünü dünya çapında muazzam bir şekilde kısıtlamaya niyetli ya da bunu başarabilecek yetenekte ve böylelikle de sanayi ülkelerinde ücretleri üretkenlik temelinde artıran bir politikanın önkoşulu olarak kapalı bir sistem oluşturabilecek çapta bir siyasi güç ufukta gözükmüyor. Sanayi ülkelerinde örgütlü işçilerin direnişine rağmen, istihdam edilenlerin ücret ve iş koşullarının son derece kötüleşmesi (ki bu bir kemerleri sıkma politikasının belirleyici unsurudur) tasavvur bile edilemez, ki bu direnişin karşılığı görece yüksek ve eğilim olarak artan işsizlik ile ödenmektedir. Sayıca halâ oldukça büyük ağırlık oluşturan kapitalist - olmayan üretim tarzlarının desteği nedeniyle ve gelişen ülkelerin üretim mahalleri uğruna dünya pazarında girmek zorunda kaldıkları karşılıklı rekabet ilişkileri gözönüne alındığında, gelişen ülkelerdeki ücret ve iş koşullarının hissedilebilir ölçüde iyileşmesi beklenmemelidir (Tabii ki şu anda varolan toplumsal ve ekonomik yapının temel olarak ayakta kalacağı varsayıldığı sürece). Yalnızca sanayi ülkelerindeki muazzam bir kötüleşme ve/veya gelişen ülkelerdeki hissedilebilir bir iyileşme, kapitalist üretimin giderek yeniden örgütlenmesi ve merkezsizleşmesi sonucunu doğuran üretim mahallerinin maliyet avantajlarındaki farklılıkları değiştirebilir, böylelikle de bu gelişmeyi sorgulayabilir.

Böylelikle de yukarıdaki öngörüyü sorgulayabilecek nitelikteki en önemli genel gerekçeler düşmüş oluyor. İkincil faktörler de aynı şekilde, sürecin varolduğu gerçeğini ya da gittiği yönü değil de ancak hızını etkilemeleri bağlamında belirli bir anlam taşırlar.

Bazı ikincil faktörler daha sonraki yeniden örgütlenmeyi elverişli hale getirir ve hızlandırırlar: Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ya da UNIDO gibi kuruluşlar, dünya çapındaki bir bütün olarak sermayenin temsilcisi olmak gibi çok

da önemsiz sayılamayacak rollerini bu yeniden örgütlenmeyi teşvik etmek biçiminde üstlenmek suretiyle; gelişen ülkelerin burjuvazisi, dünya pazarına yönelik (kısmi) sanayileşmenin bezirganı sıfatıyla ülkelerinin toprak ve insan kaynaklarının sömürülmesinin önkoşullarını — iç direniş izin verdiği ölçüde — oluşturarak yerel hegomonyalarını güvence altına almak suretiyle. (Gerekli araçlar nüfusun çoğunluğu açısından arzulanabilecek alternatif kullanımların uzağında tutulur; dış krediler kural olarak son derece kısıtlı miktarlarda — ve örneğin yerel refahın yükseltilmesi için değil de — dünya ölçeğindeki sermaye birikiminin çıkarları doğrultusunda açılır; bunun sonucu doğan toplumsal ve ekonomik yapı gelecekteki reform denemeleri üzerinde sağlam bir ipotek anlamına gelir); teknolojik açıdan zirve konumları kendi ekonomilerinin de uyarlı bir biçim değiştirmesi sonucu uluslararası platformda rekabet yeteneğinin devamını sağlayacak koşullar vaad ediyorsa, bu durumdaki sanayi ülkelerinin ve öncelikle de Federal Almanya'nın, hükümetleri ve çıkar grupları, («Modell Deutschland»; hazır sınai tesis sevkiyatından elde edilen tekel rantı, re-export (Blaupausenexport) vs; buna uyarlı ekonomi politikasının kitle temelini, yeterli bir bireysel hareketliliğin bulunduğu koşullarda kendileri için yükselme şansı gören ve buna uyarlı olarak sendikal «sağduyu» yu savunan işçi ve beyaz yakalı'lar oluşturur. Böyle davranmaktan güttükleri amaç sistemin özel maddi avantajlarından gelecekte de — daha düşük oranda da olsa —, veya bizzat yapı dönüşümü, rasyonalleştirme, kaydırma türü nedenlerle «fazlalık» durumuna getirilmiş ve/veya talep olunan bireysel coğrafi ya da niteliksel hareketliliği yerine getirme olanağı olmayan meslektaşlarının sırtından bir pay koparta-bilmektir; son olarak merkezi planlamaya tabi ekonomilerin devlet bürokrasileri de, böylesi dünya çapında bir yeniden - örgütlenmeye ülkelerinin ve halklarının statükosunu sağlama almak ve gelişen ülkelere oranla sahip bulundukları görece güçlü konumdan hareketle mütevazi koşullardaki seçmeci bir katılımla bu çekişmeden belirli çıkarlar elde etmek gayesiyle (sözkonusu yeniden — örgütlenmeye) ses-

sizce uyum sağlayabilirler... (özellikle «tri-partite co-operation»* projeleri ve teknoloji ve know-how transferine dayalı sınai işbirliği anlaşmaları ile karşılaştırınız.)

Diğer bazı ikincil faktörler ise yeniden-örgütlenme sürecinin gelişmesinde durdurucu ya da ayakbağı olucu bir rol oynarlar:

Örneğin gelişen ülkelerdeki kapitalist üretim için az sayıdaki ayrıcalıklı mahallerin (örneğin serbest üretim bölgeleri) dışında geniş çapta elverişli koşulları göz açıp kapayıncaya dek yaratmanın zorluğu (iş gücünün disiplini ve niteliği, «altyapı», etkili yöneticilik vs. ama aynı zamanda da «yatırıma elverişli atmosfer» ve «siyasi istikrar»); sanayi ülkelerindeki örgütlü işçilerin örneğin sosyal sonuçları fazlaca sarsıcı olabilecek bir yapı dönüşümüne karşı korumacı önlemler biçiminde belirebilecek olan direnişi (sanayi ülkelerinde iki dünya savaşı arasındaki çapta bir kitlesel işsizlik, bugün politik açıdan pratiğe geçirilebilir görünmüyor); pek çoklarının kapitalist büyümenin gelecekte de istendiğince sürdürülebilecek türden tüm topluma yönelik bir strateji olamayacağını farketmeleriyle birlikte gelişen, bundan sonra seçilecek yol konusunda bütün kamplarda kendini belli eden derin güvensizlik.

⁂

15. Kapitalist üretimin yeniden örgütlenmesi ve merkezsizleşmesi yolundaki sürecin en azından genel eğilimiyle ilerleyeceğini varsayarsak, yakın gelecekte ne türden gelişmeler beklenmelidir?

Gelişen ülkeleri ilgilendiren bir nokta, en başından açıktır sanırım: Son on-onbeş yılda gelişen ülkelerde dünya pazarına yönelik üretim nedeniyle açılan yeni çalışma yerlerinin sayısına bakılacak olursa, *bu süreç hiçbir şekilde gelişen ülkelerdeki işsizliğin, ya da düşük kapasiteli istihdamın bütününü «şöylesine» de olsa ortadan kaldırma potansiyeline,* — hangi ücret ve çalışma koşullarında olursa olsun —sahip

(*) Üç kanatlı işbirliği.

değil. Öte taraftan sözkonusu süreç içerisinde sanayi ülkelerinde beliren işsizlik de, bu ülkelerdeki tümel istihdamla karşılaştırıldığında, sayıca pek gözardı edilebilecek gibi değil.

Bu sürecin içinde anahtar rolü oynayacağı «yeni bir uluslararası ekonomik düzen» sanayi ülkeleri ve gelişen ülkeler halklarının çoğunluğunun maddi yaşam standartları arasında varolan korkunç farklılıkları azaltmayacaktır.

Tüm gelişen ülkelerin örneğin imalat sanayiinin kaydırma potansiyelini aynı ölçüde gerçekleştirebilecekleri, tabi ki daha başından kuşkuludur. Bir yandan «yerel», yani toplumsal tarihsel şekilde açıklanabilecek özellikler, öte yandan ise kaydırılmış üretimlerin belli bölgelerde yoğunlaşması sonucu oluşan maliyet avantajları, günümüzde *dünya pazarına yönelik sanayiinin büyük kısmının az sayıdaki bazı gelişen ülkelerde yoğunlaşmasına yolaçtı.* (Hong Kong, Singapur, Güney Kore, Taiwan, Brezilya, Meksika gibi eşik-ülkeler olarak adlandırılan memleketler). Gelir standartlarının gerek sanayi ülkeleri, gerekse diğer gelişen ülkelerle karşılaştırılmasının da göstereceği gibi, bu eşik ülkelerde sermaye değerlendirilmesinin kapitalist-olmayan üretim tarzları tarafından yoğun olarak desteklenmesi durumu ya daha şimdiden ya da yakın gelecekte ortadan kalkmak yolundadır. Bu durum gerçekleştiği oranda da işgücünün yeniden üretimine eviçi işin ve dışsal emek-gücü depolarının (Singapur'un Malezya hinterland'ı örneğinde olduğu gibi) katkılarını genel toplumsal düzeyde karşılayabilmek için sanayide ödenecek ücretler önümüzdeki yıllarda artmak zorunda kalacaktır. (Ya da bizzat geçtiğimiz yıllarda arttılar). Bu nedenle *gelişen ülkeler* için kapitalist dünya sistemi (!) nin çerçevesi içerisinde *iki alternatif gelişme yolu sözkonusu olabilir:*

I. Ya, sermaye değerlendirilmesinin en isabetli çerçeve koşulları (iş-gücünün eğitimi ve disiplini, çalışma koşulları, altyapı, yatırım atmosferi, siyasi istikrar) eşik ülkelerde bir bütün halinde öylesine gelişecektir ki, artan hatta şimdiden görece yüksek ücretlere rağmen, sınai üretimin uluslararası planda rekabet yeteneğini koruyacaktır. (Örneğin Hong Kong

veya Singapur'u Filipinler ile karşılaştırınız). Ücret düzeyi burada önemli olmakla birlikte, yalnızca prensip olarak eş düzeydeki birçok unsurdan önemli bir tanesidir. Bu ülkeler (belki bir-iki nüfus yoğunluğu yüksek gelişen ülke ve bazı OPEC ülkelerinin oluşturduğu özel durum hariç) sınai genişlemenin sınırlarına iç pazarın taleplerinin kısırlığı nedeniyle kolaylıkla varılabildiği periferideki kapitalist ülkelerde gerçekleştirilen — ithal ikamesine yönelik sanayiin tersine — içinde üretimleri için geniş payları güvence altına alabilecekleri büyükçe bir pazarı, yani geleneksel sanayi ülkelerinin pazarını, önlerinde bulduklarından, sonradan üretimlerini sürekli biçimde genişletme olanağına sahip olurlar. Yani bu eşik ülkelerin tüm hücrelerine dek giderek kapitalistleşmesi ve sanayileşmesi, eğer artan yeniden - üretim maliyetlerini ve ücretlerini, yükseltilen emek üretkenliği, iyileştirilen altyapı, düzeyi yükseltilen eğitim, sanayilerarası geçişlerin hareketlendirilmesi, iş-gücünün vasfının yükseltilmesi, uygun uzmanlaşma, yeni üretim alanlarına geçme... vb. yöntemlerle zamanında karşılamayı başarırlarsa olanaklıdır; yalnızca satış pazarlarına azçok engelsiz bir biçimde girmeye zorunlu olmak ve nüfusun çoğunluğunun erken-kapitalist yaşama ve çalışma koşulları altında bulunması türünden birtakım cansıkıcı boyunduruklar varlıklarını sürdüreceklerdir.

II *Ya da,* ki bu durum yalnızca birtakım eşik adı verilen ülkeler için değil, tüm gelişen ülkeler için geçerlidir, yeniden - üretim maliyetlerinin ve iş - gücüne ödenen ücretlerin artması (siyasi istikrarsızlık ve benzeri faktörler bir yana) başka türlü dengelenmelerine olanak bulunmadığından sermayenin değerlendirilme koşullarını kötüleştirir. Kritik bir noktayı aştıktan sonra ise, sınai sermaye başka mahallere gider veya en azından oradaki genişlemesine bir son verir. Yeryuvarlağı üzerinde ve özellikle de gelişen ülkeler arasında böylesine kaygısızca gezinen biçimde bir sermaye imajı «*shifting cultivation*»* adı verilen olayla karşılaştırılabilir: (toplumsal) toprak, sermaye değerlendirilmesi ve soyguncu

(*) Toprağa güçlendirmek amacıyla, sırayla değişik bitkiler ekmek.

bir kullanım sonucu tümüyle gücünü tükettiğinde, sermayenin o topraktan çekilmesi, yerini vahşi otlara yani kapitalist-olmayan, hatta sosyalist üretim biçimlerinin bitkisel yaşam gücünden kaynaklanan, toprağı yeniden - canlandırma sürecine bırakması; böylelikle öbürgün, sermayeye toprağın özünü emen bir bitki gibi, yeniden değerlendirme amacıyla geri dönme imkânını açık bırakır. Bu arada kanlarının son damlasını emerken ilerde bu topraklarda kapitalist - olmayan üretim tarzlarının yeşerebilmesi olanağını bir daha geri dönülmez biçimde ortadan kaldırmamış olduğuna körcesine güvenir; eğer bir açlık felaketi kapıyı çalmak bahtsızlığını gösterirse bu da, «*Let nature take its course*»** yollu müstehzi bir ifadeyle sineye çekilir.

Kapitalist dünya sisteminin çerçevesi içindeki bu iki alternatif gelişme doğrultusunun yanısıra — ki bunlardan biri az sayıdaki bazı eşik ülkeler için kapitalist sıfatlı bir sanayileşme potansiyelini hazır tutar — *Üçüncü Dünyada «siyasi istikrarın azaldığı» yolundaki belirtileri* bir kenara atmamak gerekir. Bunlar başlangıçta yalnızca herhangi belirgin bir siyasi hedeften yoksun anti-emperyalist nitelikli anlık sınıf ittifakları da olsalar, dahi yi bir gelecek vaadini içerirler (11).

Çin'deki, Küba'daki ve diğer yörelerdeki devrimler, gelişen bir ülke halkının maddi yoksulluğunun bir kuşaktan az bir süre içinde aşılabilir olduğunu gösterdiler. Açıkça görülüyor ki, gelişen ülkeler için birinci derecede önemli olan periferik - kapitalist egemenlik ve üretim ilişkilerinin parçalanması ve kapitalist dünya pazarı üretici güçlerinden bir süre için ve kısmi bir ayrılmadır. Bu sosyalist geçiş toplumlarının — bu ilk kendiliğinden hareketlendirici etkileri olan dönemi arkalarında bıraktıktan sonra — uzun vadede görünürde halâ kusursuz bir üretkenlik artırma potansiyeline sahip olan kapitalist dünya sisteminin ekonomik - askeri tehdidine ve ideolojik meydan okumasına karşı — giderek kapitalist örgütlenme ilkelerine ya da ideolojilerine geri düşüş-

(**) «Bırakın doğayı kendi yolunu çi

ler yapmadan — kendilerini savunup savunamayacaklarını ya da etki alanı dışına çekip çekemeyeceklerini gelecek gösterecektir.

Geleneksel *sanayi ülkelerine* gelince, sermaye buralarda önümüzdeki yıllarda ekonomiyi özellikle iki noktayı gözönünde bulundurmak suretiyle yeniden biçimlendirmeye çalışacaktır. Birincisi, — muhtemelen enerji üretiminin bir kez daha ayrıştırılması ve yaygınlaştırılması amacıyla nükleer enerjiden yararlanılması konusunda girişilecek bir zorlama döneminden sonra — ellili ve altmışlı yılların enerjiyi savurganca harcayan teknolojilerinin yerine, *enerjiden daha çok tasarruf etmeye yönelik teknolojiler* geliştirilecektir. Ayrıca *rasyonalleştirme* ve *kaydırma* süreci devam edecektir — özellikle de üretimin geleneksel sınai - kapitalist merkezlere geri kaydırılması adı verilen olayın çapından bağımsız olarak istihdam edilenlerin olabildiğince yüksek bir yüzdesini masrafları ağırlaşan «toplumsal ağ» ın dışında tutabilmek amacı gözetilerek, elektronik devrim denen olay ve her türden «*subcontracting*» (alt sözleşme) marifetiyle. Sanayi ülkelerinde (işçileri) açığa alma oranları yüksek kalacaktır. İletişimsizlikten doğan *(friktionelle)* işsizliği belli bir sınırda tutabilmenin çıkaracağı zorluklar bir yandan açığa alınanların mesleki vasıfları, öte yandan ise yeni açılan işlerin talep ettiği niteliklerin arasındaki büyük farklılıklar nedeniyle azımsanmayacak boyutlara ulaşacak ve bu durumdan etkilenenler için *ciddi oranda fizik ve psikolojik ek yükler* taşımayı beraberinde getirecektir.

Bu gelişmelerin *en yoğun şekilde etkisi altında kalacak olanların* verebileceği en azından *üç farklı* muhtemel yanıt belirecektir. Teknolojik açıdan önderliği elinde bulunduran ülkelerin işçilerinin sendikalı sert çekirdeği (erkek, işinde yükselme eğilimli, hareketli, orta yaşlı, sosyal demokratlara oy veren uzman işçi tipi bunun örneğini oluşturur) Eşitsiz Değişim'in uluslararası hiyerarşisinin tepesinde oturan bir ülkenin extra gelirlerinin en azından kendi ait olduğu toplumsal grubun maddi-parasal yaşam standardını koruyabilme ve biraz daha geliştirebilmesine yarayacağı beklentisi içinde geçen

patlama döneminin, dışarıya karşı özgür ticareti, içeriye karşı ise üretkenliği kıstas alan (ücret) politikaların(ın) sürdürülmesini savunur *(«Modell Deutschland»)*. Diğer sanayi ülkelerinin sendikalıları ve aynı zamanda teknolojik açıdan önder konumundaki sanayi ülkelerinin yapı dönüşümünden en fena biçimde etkilenen sektörlerinde çalışan sendikalılar, sanayi ülkelerinin korumacı önlemler almasını ve kendi ülkelerindeki rasyonalleştirme ve kaydırma baskısının etkisini azaltmak amacıyla gelişen ülkelerin dünya pazarına yönelik olarak çalışan sanayilerinde toplumsal düzeltmeler talep ederler. Örgütsüzler adı verilenler, yani (tepeden inme) sendika üyesi olmayanlar, örneğin özellikle kadınlar, gençler, yabancı işçiler, marjinal adı verilen gruplar ise sermayeden olabildiğince bağımsız ve mutlak metalaşma eğilimine karşıt bir yaşama ve çalışma tarzını hayata geçirmeye çalışırlar. Bu, ekonomik depresyon (sarsıntı) dönemlerinde ekonomik ve politik açıdan istikrar sağlıyor gibi gözükse de, uzun vadede sermaye ilişkilerinin vazgeçilmez olduğu yolundaki tez ve hatta bu ilişkinin kendisi için tehlikeli hale gelebilir.

Devletler ise kısıtlı olanakları çerçevesinde yapı dönüşümünü planlamak üzere, sistemin şu anda tekil işletmeler açısından rantabl olamayacağından, piyasa mekanizması tarafından yerine getirilemeyecek durumdaki zorunlu gereksinmelerini karşılamak için çaba gösterecekler, demek ki ilk ağızda ulusal mahallin uluslararası rekabet yeteneğini yükseltecek ve yine herşeyden önce iş - gücünün yeniden üretim maliyetini düşürmeye yönelik önlemler alacaklar : Kitle tüketiminin ve hizmetlerin standartlaştırılması, (örneğin kitle ulaşım araçları), «esnek» bir emek pazarı — aile ve toplum — politikası, teknolojik gelişimin desteklenmesi, vs. Bu arada bir diğer temel nokta da halkın çoğunluğunun «bir yapı dönüşümü zorunluluğunun» ötesinde, «artık çok pahalıya gelen» toplumsal fonlardan ve bundan sonraki diğer toplumsal reformlardan da sözümona fedakarlık etmesinin zorunlu hale geldiğine ikna edilmesi çabasıdır; bu konuda iddiaya göre birkaç şeyh tarafından zevk için yaratılan sözümona petrol krizi, kapitalist sistemin yapısal yetersizliklerinin maske-

lenmesi için sevinçle kucak açılan bir kanıt oluşturdu. Örneğin Federal Alman basınında mesele şöyle bir görünüm arzetti:

«Enerji krizi seksenli yıllarda giderek daha sert bir biçimde kendini temel sorun olarak ortaya koyacaktır. Enerji sektöründe yeni yapıların inşa edilmesi konusundaki mutlak zorunluluk aslında bir sanayi devrimi, yoğun yatırım etkinliği ve girişimci çabalar yani bir büyüme dönemi yönündeki bir öngörüyü inandırıcı kılmalıydı. Ütopik tartışmaların devri kesin biçimde geçmiştir. Artık iş yapmanın vaktidir. Ama aynı zamanda bu uzun yılların tüketime yönelik ekonomi politikasından sonra artık ekonomi ve finansman politikamızın **(Wichen)** yapının yeniden inşa edilmesi için gerekli olan zorunlu ve büyük çaptaki finansmanları piyasa ekonomisinin yöntemleriyle karşılayabilecek biçimde yerleştirmemiz gerektiği anlamına gelir. Uzun süre fazlasıyla koşullarımızın elverdiğinin üzerinde bir yaşam sürdürdük.»

Teker teker sanayi ülkelerinde, *kitlelerin tüketimden vazgeçmelerine dayanan mütevazi bir birikim* modeline mi (ki bu durumda krize girme olasılığı yüksektir) yoksa savaş sonrası dönemin *kitle tüketiminin gelişlemesine dayalı birikim modelinin kılık değiştirmiş* bir yeniden canlandırılmasına mı (bu model muhtemelen toplumsal tüketimin devletçe sağlanan kısmının yükseltilmesini ve ayrıca da dünya ölçeğindeki üretim kaydırmalarının yönlendirilmesini içerir) gidileceğine dair politik karar henüz verilmiş değildir. Şöyle ya da böyle: eğer kapitalist dünya sistemi tekrar ve bir kere daha kendini başarılı bir biçimde inşa etmeği becerirse, herşeyden önce diğer alternatif perspektifler adına, böyle bir sözde durgunluk ve yapı dönüşümü döneminde uluslararası gerilimlerin —tarihteki tüm benzer olumsuz örneklere rağmen— yine bir infilak ile giderilmemesini umalım.

Türkçesi Orhan ESEN

NOTLAR

1. Bu bağlamda 70'li yılların başından beri pek çok büyük sanayi ülkesinde ortalama kâr oranlarının düştüğünden sıkça söz edildi. Böylesi oranların az çok güvenilir biçimde tespit edilebilmesinin malum güçlükleri ve ülkeden ülkeye dikkate değer ölçüde değişen veri (Datierung) toplama sistemleri nedeniyle bundan özel bir anlam çıkartılmamalıdır. (Geçerken değinmek gerekir ki, ortalama kâr oranlarındaki böylesi bir düşme, büyük girişimlerin çoğunluğunun kâr oranlarının değişmeksizin yüksek kalacağı hatta daha da artabileceği olgusunu dıştalamaz).

2. Bak. Folker Fröbel, Jürgen Heinrichs, Otto Kreye, **Die neue internationale Arbeitsteilung**, Reinbek bei Hamburg 1977 (Türkçe çevirisi: **Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler**, Belge Yayınları 1982).

3. Gelişen ülkelerdeki dünya pazarına yönelik imalat sanayinin böylesine yayılması, elbette ki sermayenin bundan böyle iç pazarları dışalım kısıtlamaları, yüksek dışsatım vergileri, üretimin «local content» (yerel gereksinim)i aşan boyutunun sıkıca denetlenmesi, yüksek taşıma maliyetleri ve benzerleri tarafından korunan ülkelerde gerçekleştirilecek bir üretimin olası avantajlarından yararlanmıyacağı anlamına gelmez. Yeni olan bugün giderek daha çok **ülke pazarına** yönelik olarak kurulmuş fabrikanın (Yerel pazar için üretim geniş ölçüde korumacılığın sağlayacağı maliyet avantajlarından yararlanmak suretiyle, hatta sıkça salt bu nedenle üretim) aynı zamanda da **dünya pazarına yönelik fabrikalar** (Dünya pazarı için üretim: Yerel pazarı da kapsayan ve gereğinde korumacılığın sağlıyacağı maliyet avantajları olmaksızın da) haline gelmeleridir. Tipik bir örnek: Volkswagen başka ülkelerin yanısıra Meksika'da da üretim yaptırır. Oradaki üretimin bir kısmı koruma altındaki iç pazarda satılır — korumacılığın sağladığı maliyet avantajlarından elbette yararlanılır («Ülke pazarına yönelik fabrika»). Ancak görülüyor ki üretim yalnızca korumacılığın sağladığı maliyet avantajlarından yararlanmak amacıyla yapılmamaktadır: Çünkü üretimin bir diğer kısmı da yabancı pazarlara ihraç edilmektedir (VW-kaplumbağalar Batı Avrupa'ya.. v.s.) ki bu da Volkswagen'in Meksika'daki üretiminin

klasik ithal ikamesine yönelik sanayiin tersine dünya pazarında da — korumacılığın mahiyet avantajları olmaksızın — rekabet yeteneğine sahip bulunduğunu gösterir.

4. Sanayi ülkelerinden gelişen ülkelere sanayi ülkelerinin girişimleri yoluyla veya bu girişimlerin içerisinde üretim kaydırması, bu sürecin aldığı belki en tanınmış biçim olmakla birlikte kesinlikle tek biçim değildir.

5. Güncel bir örnek: Kochs Adler AG, Bielefeld Şirketi otomize edilmiş bir dikiş makinasını tanıtıyor («'classical' sleeve venst - sewing and folding performed in one single automated operation»)* Makinayı karakterize eden on noktanın üçüncüsü ise şöyle «very short time required for training of unskilled operator** Bk. **Textile Asia**, Kasım 79 s. 125.

6. Burda kendi başına süreç yenileştirmeleri, kendi başına mahal yenileştirmeleri, kendi başına emekgücü yenileştirmeleri alınıp, birbirlerinden bağımsız olarak tek tek optimize edilmemişlerdir. — **Optimizasyon işleminin nesnesi daha çok süreç, mahal ve işgücü yenileştirmelerinin ayrıştırılmamış bütünüdür.** Bu bağlamda sıkça rastlanan rasyonelleştirmeler ile kaydırmaları birbirinden soyutlayan siyasi gerekçeli soru biçimi yanıltıcıdır: (Günün birinde üretimin düşük ücret ülkelerine kaydırılması geleneksel sanayi ülkelerinde rasyonelleştirmenin yeterince zorlanması sonucu gereksiz kılınamaz mı?)

7. Birkaç kaynak: Fröbel/Heinrichs/Kreye, a.g.e—; **Textil — Wirtschaft** dergisinin başyazısı, **Schema einer Rentabilitätsberechnung für Erstellung eines Bekleidungsbetriebes in Tunesien Stand: Frühjahr** 1977 (Mimeo); yazarın Batı Alman sanayicileri ile yaptığı görüşmeler.

8. Çalışmakta olan sanayinin yeniden örgütlenmesinin ayrıntıları için bk. Fröbel/Heinrichs/Kreye, a.g.e; M. van Klaveren, **Internationalisation and the Clothing Industry**, Mimeo 1976; Tilburg/Hollanda Üniversitesi araştırma projesinin çalışmaları **Industrial re-adjustment and the international division of labour** (bu arada Ben Evers, Gerard de Groot, Willy Wogenmans'ın çalışmaları; **Pasific Research** dergisinin özel sayısı **Philippines: Workers in the Export Industry** (C. IX, sayı 3 - 4, Mart-Haziran 1978); **Ampo** dergisinin özel sayısı **Free Trade Zones and Industrializa-**

(*) Dikme ve katlama tekbir otomatik süreçte.

(**) Vasıfsız operatörün yetiştirilmesi için çok kısa süre yeterlidir.

tion of Asia (C. VIII, sayı 4 ve C. IX, sayı 1 - 2, 1977); Anthony Edwards, **The New Industrial Countries and their Impact on Western Manufacturing**, Londra 1979, Agribusines konusunda Ernest Feder'in çalışmalarına bakın.

9. Anonim, **Considerations on the East - India Trade**, Londra 1701, alıntı şu kaynaktan yapıldı: J. R. Mc Culloch (haz.) **Early English Tracts on Commerce**, Londra 1970, s. 620 - 624 (Almanca çeviri kısaltılmıştır).

10. Aşağıdakilerle karşılaştırın: Samir Amin, **Le modèle théorique de l'accumulation et du developpement economique et social du monde contemporain**, Boubacar Barry'nin derlemesi içinde: Le royaume de waalo, Paris 1972, s. 32 - 54; Samir Amin, **Self-reliance and the New International Economic Order**, in: **Monthly Review**, cilt 29, No. 3, Haziran - Ağustos, 1977, S. 1 21; Wladimir Andreff, **Profits et structures du capitalisme mondial**, Paris 1976; Giovanni Arrighi, **Towards a The of Capitalist Crisis**, in: **New Left Review**, No. 111, Eylül - Ekim 1978, S. 3 - 24; Giovanni Arrighi, **The Class Struggle in Twentieth - Century Western Europe**, Manuskript 1979; Robert Boyer, **La crise actuelle: une mise en perspective historique, Critiques de l'économie politique**, Yeni seri, No. 7 - 8, Nisan - Eylül 1979, S. 5-113; Hartmut Elsenhans, **Grundlagen der Entwicklung der kapitalistischen Weltwirtschaft**, Dieter Senghaas (Haz.) **Kapitalistische Weltökonomie**, Frankfurt 1979, S. 103 - 148; Andre Frank **Weltwirtschaft in der Krise**, Reinbek bei Hamburg 1978; Andre Gunder Frank, **Crisis**, Manuskript 1978; Eric J. Hobsbawm, **The development of the world economy** (eleştiri: W. W. Rostow, **The World Economy: History and Prospect**), **Cambridge Journal of Economics**, cilt 3, 1979, S. 305-318; **Le Monde diplomatique**, No. 309, Aralık 1979; (Marc Anvers, Nicolas Baby, Claude Courlet ve Pierre Judet, Joyce Kolko, Jean Roussel'in makalesi).

11. **Monthly Review**'nun Şubat 1979 sayısı, Paul Sweezy'nin makalesi, Harry Magdoff, **Iran: The New Crisis of American Hegemony** (S. 1 - 124); James Petras, A. Eugene Havens, **Peru: Economic Crises and Class Confrontation** (S. 25 - 41).

12. Walter Slotosch, **Der Beginn einer Talfahrt, Süddeutschen Zeitung** 12/13. 1. 1980 **tarihli** konjonktür değerlendirmesi, S. 33. — Bunun tam karşıtı, başka açıdan yapılan bir çözümleme **Le Monde diplomatique**, Aralık 1979 ve Ocak 1980.

*
**

DÜNYA ÇAPINDA BİRİKİM ÜZERİNE EK KAYNAKLAR

Samir Amin, **L'Accumulation á l'échelle mondiale**, Paris 1970

Samir Amin, **Le developpment inégal**, Paris 1973 (Yakında Alan yayınlarından çıkacak).

Perry Anderson, **Lineages of Absolutist State**, London 1974

Jairus Banaji, **Modes of Production in a Materialist Comception of History**, in: **Capital & Class**, No. 3, Herbst 1977, S. 1 - 44

Guy Bois, **Crise du féodalisme**, Paris 1976

Guy Bois, **Against the Neo-Malthusian Orthoxy**, in: **Past & Present**, No. 79, Mai 1978, S. 60-69

Fernand Braudel, **Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV. XVIII. siècle**, 3 Bände, Paris 1979.

Robert Brenner, **Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe**, in: **Past & Present**, No. 70, Februar 1976, S. 30 - 75

John Foster, **Class Struggle and the Industrial Revolution**, London 1974

Andre Gunder Frank, **Mexican Agriculture** 1521 - 1630, Cambridge, Paris 1979

Andre Gunder Frank, **World Accumulation** 1492 1789, New York, London 1978

Andre Gunder Frank, **Dependent Accumulation and Underdevelopment**, London 1978

Harriet Friedmann, **World Market, State, and Family Farm: Social Bases of Household Production in the Era of Wage Labour**, in: **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 20, No. 4, Oktober 1978, S. 545 - 586

Clifford Geertz, **Agricultural Involution**, Berkeley 1963

Gunnar Heinsohn, Rolf Knieper, Otto Steiger, **Menschenproduktion, Frankfurt 1979.**

Johannes D. Hengstenberg, Margaret Fay, **Unequal Exchange**, Manuskript 1978/79

Christopher Hill, **Reformation to Industrial Revolution**, Harmondsworth 1969

Rodney Hilton (Hz.), **The Transition from Feudalism to Capitalism**, Neuausgabe, London 1976

Eric. J. Hobsbawm, **The Crisis of the Seventeenth Century** (1954), wiederabgedruckt in: Trevor Aston (Hz.), **Crisis in Europe**, 1560 - 1660, London 1969, S. 5 - 58

Eric J. Hobsbawm, **Industry and Emprie**, Harmondsworth 1969

Eric J. Hobsbawm, **The Age of Revolution**, London 1962

Eric J. Hobsbawm, **The Age of Capital**, London 1975

Eric J. Hobsbawm, **The Crisis of Capitalism in Historical Perspective**, in: **Socialist Revolution**, no. 30 (= Vol. 6, No. 4), Oktober - Dezember 1976, S. 77 - 96

Eric J. Hobsbawm, **Capitalisme et agriculture: Les réformateurs écossais au XVIIIe siècle**, in: **Annales ESC**, Vol. 33, No. 3, Mai - Juni 1978, S. 580 - 601

Aldous Huxley, **Brave New World**, 1932, 1946 (Türkçe çevirisi **Yeni Dünya**, Varlık Yayınları).

Peter Kriedte, Hans Medick, Jürgen Schlumbohm, **Industrialisierung vor der Industrialisierung** Göttingen 1977

Ludolf Kuchenbuch, Bernd Michael (Hz.), **Feudalismus**, Frankfurt, Berlin, Wien 1977

Emile Le Bris, Pierre - Philippe Rey, Michael Samuel, **Capitalisme négrier**, Paris 1976

Ernest Mandel, **The Second Slump**, London 1978

Karl Marx, **Das Kapital**. Birinci cilt, 1867, (Türkçesi: Sol Yayınlar)

Claude Meillassoux, **Femmes, greniers et capitaux**, Paris 1975

Manuel Moreno Fraginals, **El Ingenio**, 3 Bände ,La Habana 1978

James O'Connor, **Accumulation Crisis**, Manuskript 1978

Orlando Patterson, **On Slavery and Slave Formations**, in **New Left Review**, No. 117, September - Oktober 1979, S. 31 - 67

Carlo Poni, **Archéologie de la fabrique**, in: **Annales ESC**, Vol. 27, No. 6, November Dezember 1972, S. 1475 - 1496

Carlo Poni, **All'origine del sistema di fabrica**, in: **Rivista Storica Italiana**, Vol, 88, 1976, S. 444 - 497

Utz-Peter Reich, Philipp Sonntag, Hans - Werner Holub, **Arbeit - Konsum Rechnung**, Köln 1977

Pierre-Philippe Rey, **Le transfert de surtravail de la paysannerie vers le capitalisme**, in: **L'homme et la société**, Nos, 45 - 46, Juli-Dezember 1977, S. 39 - 49

Raphael Samuel, **Workshop of the World: Steam Power and Hand Technology in mid-Victorian Britain**, in: **History Workshop**, No. 3, 1977, S. 6 - 72

Jürgen Schlumbohm, **Arbeitsproduktivität, Produktionsprozesse und Produktionsverhältnisse**, Manuskript 1978

Judith Schwefringhaus, **Funktionnen der Landwirtschaft im Rahmen der neuen Weltwirtschaftsordnung** Saarbücken 1978

Dieter Senghaas, **Weltwirtschaftsordnung und Entwicklungspolitik**, Frankfurt, 1977

Dieter Senghaas (Hz.), **Kapitalistische Weltökonomie**, Frankfurt 1979

Eve Senghaas Knobloch, **Reproduktion der Arbeitskraft in der Weltgesellschaft**, Frankfurt 1979

Immanuel Wallerstein, **The Modern World System**, New York, London 1974

Immanuel Wallerstein, **The Capitalist World Economy. Essays**, Cambridge, Paris 1979

Immanuel Wallerstein, **Y a-t-il une crise du XVII. Siècle?**, in: **Annales ESC**, Vol. 34, No. 1, Januar Februar 1979, S. 126 - 144

Immanuel Wallerstein, **Development: Theories, Research Designs, and Empirical Measures**, Manuskript 1979

Immanuel Wallerstein, William G. Martin, Torry Dickinson, **Household Structures and Production Processes**, Manuskript 1979

Eric Williams, **From Columbus to Castro**, London 1970

Eric R. Wolf, **Peasants**, Englewood Cliffs, N. J., 1966

Arbeitsgruppe Bielefelder Entwicklungssoziologen (Hz.), **Subsistenzproduktion und Akkumulation**, Saarbrücken 1979.

KAPİTALİST DÜNYA SİSTEMİNİN YÜKSELİŞİ VE GELECEĞİ. KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ İÇİN TEMEL KAVRAMLAR

Immanuel WALLERSTEIN(*)

Kapitalist dünya ekonomisi içinde üretimin sınai bölümünün büyümesine, (Yani «sanayi devrimi» adı verilen olaya) bu değişimi organik bir gelişme süreci ve aynı zamanda da bir ilerleme biçiminde kavrayan güçlü bir felsefi akım eşlik etti. Kimileri bu ekonomik gelişmelerde ve toplumun yapısında, buna bağlı olarak ortaya çıkan değişimlerde, kesin bir biçimde, dünyanın gelişmesinin sondan bir önceki aşamasını *(penultimate)* görüyordu: bunun sona ermesi ise yalnızca bir zaman sorunuydu. Saint-Simon, Comte, Hegel, Weber ve Durkheim gibi son derece farklı düşünürler bu kategoridendir. Bir de —başka Marx olmak üzere—, şöylesi bir mantık yürütmeyle ortaya çıkan eleştirmenler vardı: 19. yüzyılın mevcudiyeti henüz ancak sondan bir öncekinden önceki gelişme aşamasıydı. Kapitalist dünya, yerini zaman olgunlaştığında nihai bir toplum biçimine (sözkonusu durumda sınıfsız bir toplum) bırakmasını sağlayacak derin bir politik alt-üst olma durumunu yaşamaktadır.

(*) İmmanuel Wallerstein New York Üniversitesinin Fermand Braudel İktisat, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Araştırma Merkezinde Yöneticisi. Wallerstein'ın yaklaşımını oldukça temsil edici nitelikte açıklayan makale, (The Rise and Future Demise of the World Capitalist Systems, **Comparative Studies in Society and History**, Cilt 16, No. 4, 1974, s. 387 - 415.) Almanca çevirisinden de yararlanılarak çevrildi **Kapitalistische Weltökonomie, Kontroversen über Ihren Ursprung and Ihre Entwicklungsdynamik** içinde, s. 31-67, Derl. Dieter Senghaas, Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1979.

Marksizm'in güçlü yönlerinden biri de, — muhalif ve böylelikle de eleştirel bir öğreti olmak sıfatıyla — yalnızca sistemin değil, sistemin ideologlarının da çelişkilerine dikkati çekmiş olmasıdır: bunu tarihsel gerçekliğin ampirik verilerine dayanarak yaptı. Bu veriler, toplumsal gerçekliği açıklama amacıyla piyasaya sürülen modellerin anlamsızlığını gözler önüne serdi. Marksist eleştirmenler soyutlanmış modellerde somut bir rasyonelleştirme gördüler, ve meselelerini temel olarak rakiplerinin toplumu bütünselliği içerisinde analiz edebilmekte gösterdikleri zaafa işaret ederek savundular. Lukacs bu durumu şöyle belirtir: «Marksizm ile burjuva bilimini ayırdeden belirleyici kıstas, tarihin açıklanmasında tarihi güdüye tanınan öncelik değil, bütünselci bakış-açısıdır.» (1)

Kapitalist dünya ekonomisinin merkezindeki ülkelerde 20. yüzyılın ortalarında egemen olan gelişme teorileri, bu türden analizin 19. yüzyıldaki babalarının oluşturdukları teorilere, modelleri nicelleştirmekten ve ampirik beklentiler gözönüne alındığında giderek daha büyük oranda gerçekleşen sapmaları açıklayabilmek için onlara devre-dışı şifreler eklemek yoluyla daha da soyutlaştırmaktan başka pek fazla bir katkıda bulunmadılar. Bu modellerin nesinin yanlış olduğu sıkça ve pek çok değişik açılardan gösterildi. Burada yalnızca Marksist olmayan bir eleştirmenden, Robert Nisbet'den, yapacağım alıntıda, onun «batılı gelişme teorisi» adını verdiği olay hakkındaki son derece ikna edici görüşlerinin sonuç bölümünü aktaracağım

> «İstediğimiz toplumsal biçimlerin ve yapıların apaçık değişimlerinin gerçek nedenlerini, kaynaklarını araştırmaksa, tarihe ve yalnızca tarihe yönelmeliyiz. Modern toplum teorisinin sıradan bilgeliğinin tersine toplumsal dönüşümün açıklamasını, tarihten soyutlanmış araştırmalarda bulamıyoruz-yani ne genelde toplumsal deney alanındaki küçük gruplar üzerinde yapılan araştırmalarda veya genel olarak «grup dinamiği» çalışmalarında, ne toplumsal ilişkiler üzerine geliştirilen deneylerde ne de toplumsal sistemler adı verilen (yapıların) matematiksel analizinde.

Toplumsal dönüşümün nedenlerini bulmakta en az bunun kadar güçlük çekeceğimiz bir diğer alan da, kültürel benzerlik ve farklılıkları aşağıdan yukarıya bir merdiven üzerine sıralarken tüm mekansal ve zamansal bağlantıları koparıp atan karşılaştırmacı yöntemin çağdaş yeniden basımlarıdır.» (2)

Öyleyse toplumsal gerçekliğin daha iyi bir açıklamasına sahip olabilmek amacıyla, eleştirel okullara, özellikle de Marksizme bağlı kalmalı (yönelmeli) mıyız? İlke olarak, evet pratikte ise «Marksizm»in pek çok, hatta çoğu birbirleri ile çelişen versiyonları mevcuttur. Bundan daha temel diğer olgu ise Marksizm'in günümüzde, 19. yüzyılda olduğu gibi salt muhalif bir öğreti olmayıp, sayısız ülkede resmi devlet doktrini konumuna gelmiş bulunmasıdır.

Resmi öğretilerin toplumsal kaderi ise sürekli doğmatizme ve özürcülüğe saplanıp donma yönünde toplumsal baskı altında bulunmalarıdır. Bu tehlikeden kaçınmak olanaksız olmasa bile oldukça güçtür ve böylelikle de aynı tarihsel olmayan modeller kurma çıkmazına saplanılır. Fernand Braudel'in bu noktaya ilişkin eleştirisi isabetlidir:

«Marksizm bütün bir modeller toplamıdır. (...) Az ya da çok (...) modelin kendine karşı değil de onun kullanımına karşı bir itirazım olacak. Marx'ın dehası ve süregiden etkisinin sırrı ilk kez gerçek toplumsal modelleri kurmuş olmasında ve bunu yaparken de uzun vadelerden **(la longue durée)** yola çıkmış olmasıdır. Bu modeller sonradan basitlikleri içinde ve bu basitlik düzeyinde kalıcı ve sürekli olarak sabitleştirildi: Onlara birer yasa gücü atfedildi ve tüm yöreler ve toplumlar için kullanılabilecek hazır, otomatik açıklamalar muamelesi yapıldı. (...) Böylelikle geçen yüzyılın en kuvvetli toplumsal analizinin yaratıcı gücü zincire vurulmuş oldu. Gücünü ve canlılığını yeniden kazanması ancak uzun vadede yeniden mümkün olabilecek.» (3)

Toplumsal dönüşümü tarihsel-olmayan yoldan açıklamaya çabalayan modellerin çarpıklığını, hiçbirşey «gelişme aşamaları» kavramının ortaya attığı sorunlar kadar gözönüne sermez. Eğer ilgi alanımız uzun bir tarihsel zaman boyunca

(Braudel'in «longue durée»si) meydana çıkan toplumsal dönüşümler ise ve sürekliliğin olduğu kadar dönüşümün de bir açıklamasını yapmayı hedefliyorsak, o zaman bu «uzun vadeleri» A anı ile B anı arasında ortaya çıkan değişmeleri gözlemleyebilmek amacıyla bazı mantıksal bölümlere ayırmak zorundayız. Bu bölümler ise bağımsız birimler halinde yan yana sıralanmazlar, birbirleri ile geçişli/bağlantılıdırlar. *Ergo (Yani)* bir toplumsal yapının «gelişme»sindeki «aşamalar»dırlar; yine de *a priori* değil *a posteriori* belirlediğimiz bir gelişmenin aşamaları. Yani, geleceği somut olarak öngöremeyiz ama geçmişe yönelik öngörülerde bulunabiliriz.

«Aşamalar»ın karşılaştırılması sözkonusu olduğunda belirleyici önem kazanan şey, bu «aşamalar»ın eş zamanlı görüntüler olarak (ya da istenirse «ideal örnekler»de denilebilir) tekabül ettikleri birimlerin (unit) saptanmasıdır. Ve tarihsel-olmayan bir toplumbilimin (Marksizmin tarihsel-olmayan çeşitlemeleri de dahil olmak üzere) temel hatası, bütünselliğin bölümlerini bu türden birimler halinde somutlaştırması ve bu somutlaştırılmış birimleri sonra birbirleri ile karşılaştırmasıdır.

Örneğin tarımsal üretim araçları üzerindeki tasarruf biçimleri «subsistence cropping» (Kendi asgari geçimini sağlayabilmek amacıyla tarımsal mamül üretimi) ve «cash cropping» (İhracat yolu ile pazarlanabilecek tarımsal mamüllerin üretimi) olarak tanımlanabilir. Daha sonra da bunlar (her iki tasarruf biçimi), bir gelişmenin «aşama»larını oluşturan varlıklar olarak kavranabilir. Bundan sonra da çiftçi gruplarının bir biçimden diğerine geçmek üzere oldukları bir takım kararlardan sözedilebilir. Diğer kısmî varlıklar, örneğin devletler ise aynı şekilde, bağırlarında her biri tarımsal üretim araçları üzerinde farklı tasarruf biçimlerine sahip olmak üzere-iki apayrı «ekonomi»yi barındıran birimler olarak tanımlanabilir. Birbirini takip eden-ve tümü de yanlış olan-bu adımların herbirinin sonunda «azgelişmiş» adı verilen dünya ile ilgilenen pek çok liberal ekonomistin

gelip varlıkları yanıltıcı «ikili ekonomi» kavramı yer alır. Daha da kötüsü: İngiltere tarihinin yanlış bir yorumu Rostow'un yaptığı gibi evrensel bir «aşamalar» dizisi biçiminde somutlaştırılabilir.

Marksist bilim adamları sıkça aynı tuzağa düştüler. Tarımsal emek gücüne karşılık yapılan ödemenin değişik biçimleri ele alınıp, işçiye tarımsal üretiminin bir bölümünü asgari geçimini sağlayabilmesi için elde tutma olanağı veren «feodal» bir biçim ile, aynı işçinin ürününün tümünü sonradan bunun bir kısmını ücret biçiminde geri almak üzere toprak sahibine terkettiği «kapitalist» bir biçim, eğer karşıtlık içinde konurlarsa, bu iki biçim bir gelişmenin «aşamaları» olarak da kavranabilirler. «Feodal» toprak sahiplerinin, kendi ödeme biçimlerinin bir ücret sistemine karşı olan çıkarlarından sözedilebilir. Ardından da herhangi bir kısmî varlığın, diyelim ki Latin Amerika'daki bir devletin 20. YY'da halâ sanayileşmemiş oluşu, bu devletin büyük toprak sahiplerinin egemenliği altında oluşu ile açıklanır. Birbirlerini takip eden ve tümü de yanlış olan bu adımların her biri sonuçta —sanki böyle bir şeyin kapitalist bir dünya ekonomisinde bulunması mümkünmüş gibi— yanıltıcı bir «feodal unsurların egemen olduğu devlet» anlayışına varır. A.G. Frank'ın açıklıkla ortaya serdiği gibi bu yollu bir mit uzun süre Latin Amerika'da ki geleneksel Marksist düşünceyi belirledi. (4)

Karşılaştırılacak olan varlıkların hatalı tanımlanması bizi yalnızca yanlış kavramlara götürmekle kalmaz, bir de olmayan sorun *(non-promlem)* yaratır: Aşamalarıa atlanıp atlanamıyacağı... Mantıken bu soru ancak elimizde tek bir ampirik çerçeve içinde «birarada varolan» «aşamalar» bulunduğu sürece anlamlı olacaktır. Bir ülkenin feodal aşamadan ulusal gelişmenin sosyalist aşamasına «kapitalizmden geçmeksizin» sıçrayıp sıçrayamayacağı» sorusu ancak ve ancak kapitalist dünya ekonomisi içinde devletin birini feodal, bir ikincisini kapitalist ve üçüncü birini de sosyalist olarak tanımladığımız takdirde anlam kazanacaktır. Ancak eğer (bunu doğal bir tarih anlamında alırsak) «ulusal ge-

lişme» diye bir şey aslında hiç yoksa ve esas referans varlığı *(entity of comparison)* dünya sistemi ise, aşamaların üstünden atlanarak geçilip geçilemeyeceği sorusu anlamsızdır. Üzerinden atlanıp geçilebilecek bir aşama, aşama değildir. Bunu *aposteriori* biliyoruz.

Yine de aşamalardan sözetmek istersek, —ki sözetmeliyiz aşamalardan— o zaman bunlar toplumsal sistemlerin, yani bütünselliklerin aşamaları olmalıdır. Ve varolan veya tarihte varolmuş yegane bütünsellikler ise ya mini-sistemlerdir ya da dünya sistemleri; 19. ve 20. YY'larda ise yalnızca bir tek dünya sistemi kalmıştır: Kapitalist dünya ekonomisi.

Bir toplumsal sistemin en tanımlayıcı özelliği olarak, onun değişik alanları ya da sektörleri arasındaki işbölümünü saptıyoruz. Bu işbölümü içinde herbir alan gereksinmelerini sürtünme yaratmaksızın sürekli olarak sağlayabilmek için diğer alanlarla iktisadi bir değiştokuşa girmek durumundadır. Böylesi bir iktisadi değiştokuş, açıkça görülüyor ki ortak bir siyasi yapılanma varolmaksızın da ortaya çıkabiliyor. Ortak bir kültürün de paylaşılmasının gerekmediği en az bu kadar açık.

Mini sistemler kendi içinde eksiksiz bir işbölümünü ve tek bir kültürel çerçeveyi barındıran varlıklardır. Bu türden sistemler ancak çok basit tarımsal ya da, avcı-toplayıcı toplumlarda bulunurlar. Günümüzde artık böylesi mini sistemlerden hiçbirisi ayakta kalmamıştır. Ve bunlar geçmişte de çokça iddia edildiği kadar yaygın değillerdi. Çünkü bu türden sistemlerin tümü de «himaye bedeli» (5) olarak bir haraç *(tribute)* ödemek yoluyla bir imparatorluğa bağlandıkları andan itibaren, artık bağımsız bir işbölümüne sahip sayılamıyacaklarından, birer «sistem» sıfatıyla son bulurlar. Haraç ödemek böylesi bir bölge açısından derinden bir değişme işaret eder. Polanyi bu değişimi karşılılık temeline dayalı bir ekonomi *(reciprocal economy)*nin sona ermesi ve bölgenin daha büyük ölçekte bir yeniden dağıtım ekonomisi içindeki yerini almaya başlaması olarak tanımlar. (6)

Günümüzde soyu tükenmiş olan mini sistemler bir kenara bırakılacak olursa, toplumsal sistemlerin yegane türü olarak geriye bir dünya sistemi kalır. Bunu da biz, basitçe tekbir işbölümü ve çok çeşitli kültür sistemleri tarafından karakterize edilen bir birim olarak tanımlayacağız. Böylesi dünya sistemlerinin mantıksal olarak başlıca iki varyasyonu olabileceği açıktır: Ortak bir siyasi sisteme sahip olan ve olmayan dünya sistemleri. Bunlardan ilkini «cihan devletleri» ikincisini ise dünya ekonomileri *(Weltwirtschaften)* kavramları ile karşılayacağız.

Ampirik olarak dünya ekonomilerinin istikrarsız yapılar oldukları, ya tümden dağıldıkları, ya da bir grup tarafından fethedilmelerinin ardından birer cihan devletine dönüştürüldükleri görülüyor. Dünya ekonomilerinden kaynaklanan böylesi cihan devletlerinin örnekleri (herbiri tarihlerinin uygun dönemleri itibarı ile) Mısır, Çin, Roma gibi modernleşme öncesi «büyük uygarlıklar» adı verilen yapılardır. Buna karşın 19. yüzyıl İngiltere ve Fransa türü sözümona cihan devletleri ise, gerçek cihan devletleri olmaktan çok, işleyişlerini bir dünya ekonomisi çerçevesinde sürdüren, belirli sömürgesel uzantılara sahip olan birer ulusdevletiydiler.

Cihan devletleri iktisadi yapıları açısından temel olarak «yeniden dağıtımcı» *(redustributive)* idiler. Bunlar, kuşkusuz ki iktisadi değiş-tokuşla —özellikle de uzak mesafe ticareti ile— uğraşan bir tüccar kesimi oluşturdular. Ancak bu kesim ne denli geniş olursa olsun, ekonominin bütünü içinde görece önemsiz bir yer tuttu ve onun kaderi üzerinde temelden belirleyici olamadı. Bu uzak mesafe ticareti, Polanyi'ye göre «ticaret limanları»ndan yararlanan bir pazar ticareti olmaktan çok «güdümlü ticaret» biçimini*(administered)* almaktaydı.

«Pazar ticareti»nin eksiksiz gelişmesi ve iktisadi egemenliği ilk kez 16. yüzyıl Avrupasında modern dünya ekonomisinin oluşması ile birlikte —«kapitalizm» adı verilen sistem— ortaya çıktı. Kapitalizm ve dünya ekonomisi (yani tek bir işbölümü ama türlü çeşitli kamu kurumları ve kül-

türler) bir ve aynı madalyonun iki yüzüdür. Bunlardan biri diğerinin nedeni değildir. Yapılan yalnızca aynı görüngünün değişik özelliklerinin tanımlanmasından ibarettir.

16. yüzyıldaki bu özel Avrupa-çıkışlı dünya ekonomisinin nasıl olup da «yeniden dağıtımcı» bir cihan devletine dönüşmektense, kendini tam da kapitalist dünya ekonomisi biçiminde geliştirdiğini başka bir yerde açmıştım. (7) Dünya tarihine damgasını vuran bu dönüşümün hikayesi bu yazıda tartışılmak istenen sorular açısından ikincil önemde. Çünkü burada herşeyden önce, böylesi kapitalist bir dünya ekonomisinin çerçevesi içinde gerçekleşen gelişmelere ne tür bir kavramsal aygıt ile yaklaşılacağı açılmak isteniyor.

Şimdi bakışımızı kapitalist dünya ekonomisine çevirelim ve bütünselliklerin analiz edilmemesinden ortaya çıkan iki sözümona sorunun maskesini düşürmeye çalışalım: Feodal biçimlerin sözümona «varlıklarını sürdürmeleri», ve sosyalist sistemlerin «kuruluması» sorunları. Bu bağlamda kökleri «kapitalist dünya ekonomisi» adlı özgül tarihsel bütünselliğe dayanan ve karşılaştırmalı bir analize girmeyi olanaklı kılan alternatif bir model sunacağız. Bu arada da, tarihsel özgülleştirmenin analitik genel geçerlilikten vazgeçmek anlamına gelmeyeceğini gösterebilmeyi umuyoruz. Tam tersine, nasıl ki kozmolojide evreni yöneten yasaların teorisine giden yol bizzat bu evrenin tarihsel gelişmesinin somut analizi ise, yasa değerinde *nomothetisch* bir takım önermelere varabilmenin de yolu tarihsel somuttan geçer. (8)

«Feodalizm» — tartışması konusunda A.G. Frank'ın «Azgelişmişliğin gelişmesi» kavramını, yani günümüzdeki azgelişmiş ülkelerin iktisadi yapılarının, «geleneksel» bir toplumun «gelişmiş» toplumlarla ilişkiye geçtiği andan itibaren edindiği biçim, yan sanayleşmeye «geçiş»te bir başlangıç aşaması değil de, bu ülkelerin dünya ekonomisine hammadde üreticisi periferi bölgeler sıfatıyla eklemlenmelerinin sonucu veya Şili için formüle ettiği gibi «azgelişmişliğin (...) dörtyüzyıllık bir kapitalist gelişmenin ve bizzat kapıtalizmin

kendi iç çelişkilerinin zorunlu bir ürünü olduğu» anlayışını çıkış noktası olarak alacağız. (9)

Bu formülasyon, azgelişmiş ülkeler konusunda 1950 ile 1970 arasında yayınlanan yazıların çoğundaki önermelerle çelişir. Sözkonusu edebiyat, «devletler» ya da «kültürler» gibi olmayan sistemlerin *(monsystem)* «gelişmelerini» etkileyen faktörleri aradıktan ve onları sözümona keşfettikten sonra, bunların azgelişmiş bölgelerde yeniden-üretilmelerini selamete eriştirici yol olarak tavsiye eder. (10)

Frank'ın teorisi aynı zamanda —daha önce de dikakti çekmiş olduğumuz gibi— Marksizmin örneğin Latin Amerika'daki partiler ve aydın çevrelerde uzun süre egemen olmuş olan ortodoks versiyonu ile de çelişir. Latin Amerika'nın burjuva-öncesi gelişmenin şu veya bu aşamasındaki bir feodal toplumlar kümesi olduğu yollu daha eski Marksist kavrayış, Frank'ın ve daha pekçoklarının eleştirisi ve örneğin Küba devrimi ve onun çeşitli sonuçlarında simgeleşen bir siyasi gerçeklik karşısında yıkıldı. Latin Amerika'da daha yakın zamanlarda yapılan analizler bunun yerine «bağımlılık» kavramından yola çıkıyorlar. (11)

Bu arada A. G. Frank pek de uzun olmayan bir süre önce Ernesto Laclau tarafından saldırıya uğradı. Laclau, bir taraftan Frank'ın «ikili yapı» tezlerini eleştirmesini haklı bulurken, öte yandan da Latin Amerikadaki devletlerin kapitalist kategorisine sokulmalarını kabullenmiyor. Ve «Kapitalist dünya sisteminin (...) tanımı düzeyinde değişik üretim biçimlerini kapsadığını» savunuyordu. Frank'a «kapitalist üretim tarzı» ile «kapitalist bir dünya sistemi içinde yer alma»yı birbirine karıştırdığı suçlamasını yöneltiyordu. (12)

Sorun bir tanım sorunu ise elbette tartışılacak bir yanı yoktur. Ama o zaman da semantik düzeye indirgenecek olan bir polemiğe girmenin pek yararı kalmayacaktır. Laclau ayrıca tanımın kendinden değil de Marx'tan kaynaklandığını iddia ediyor ki, bu da daha az tartışma götürür değil. Rosa Luxemburg, bu özgül tartışmada Marx'tan kaynaklanan ve gerek Frank'a gerekse Laclau'ya kendi düşüncelerini Marx'a

dayandırmak konusunda eşit ölçüde olanak tanıyan önemli bir tutarsızlık ya da belirsizliğe dikkati çeker:

> «Marx hem kapitalist-olmayan üretim araçlarının temellük edilmesi sürecini (Luxemburg burada periferi bölgelerde zorunlu çalışma koşullarında üretilen birincil (primary) mallara atıfta bulunuyor y.n.) hem de köylülüğün kapitalist proleteryaya dönüşümünü ayrıntılı olarak ele alır. **Kapitalin** I. cildindeki 24. bölümün tümü İngiltere proletaryasının tarımcı-kapitalist ortakçı sınıfın **(tenant)** ve aynı zamanda da sınai kapitalin oluşumuna ayrılmıştır. Sonuncu süreçte Marx'ın anlatımına göre sömürge ülkelerin Avrupa sermayesi tarafından yağmalanması son derece belirgin bir rol oynar. Bu arada, bunların tümünün «ilkel birikim» denen süreç gözönünde bulundurularak incelendiğini hatırdan çıkarmamalıyız. Söz konusu süreçler Marx'a göre tesadüfidirler ve sadece Genesis'i, sermayenin doğum saatini simgelerler, kapitalist üretim biçiminin feodal toplumun bağrından çıkarken çektiği doğum sancılarını tanımlarlar. Kapitalist üretim ve dolaşım sürecinin teorik analizini verirken ise sürekli olarak ön varsayımına, kapitalist üretimin (yani ücretli emek temeline dayanan üretimin y.n.) evrensel ve kapsayıcı egemenliğine, geri döner. (13)

Şimdi bu tartışmada gerçekten de anlaşmazlık konusu olan bir nokta var. Bu nokta ellili yıllarda Dobb ile Sweezy arasında geçen, modernleşmenin başında Avrupa'da gerçekleşen «feodalizmden kapitalizme geçiş» konusundaki tartışmanın da temelinde yatmaktaydı. (14) Gördüğüm kadarıyla anlaşmazlık hangi analiz biriminin karşılaştırma amacına daha elverişli olduğu konusundaydı. Aslında ne Sweezy ne de Dobb bu konuda açıkça bir tavır almıyor. Ve yine gerek Dobb gerekse de Laclau Marx'ın öylesine metinlerine atıfta bulunabiliyorlar ki, bu metinlerden bu ikisinin Marksist gerekçelendirmeye daha yakın oldukları görüntüsü çıkarsanabiliyor. Ben ise Sweezy ve Frank'ın temelde Marx'ın —her harfine olmasa bile— ruhuna daha uygun tavırda olduklarına inanıyorum. (15) Üstelik Marx'ı tümüyle bir kenara attığımızda da, bu ikisinin geçmişte ve şimdi olanları kavrama-

mızda bizi —karşıtlarına oranla— daha ileri götürdüklerini düşünüyorum.

Laclau'nun inşa ettiği analitik ve tarihsel tablo ne tür bir görünüm arzediyor? Sorunun çekirdeği kapitalist üretim tarzının tanımlayıcı özelliği olarak özgür ücretli emeğin varlığıdır :

> «Kapitalizmin temel iktisadi ilişkisi **özgür** (altını ben çizdim) ücretli işçinin emeğini satması ve bunun da ön koşulu ise doğrudan üreticinin üretim araçları üzerindeki mülkiyetini kaybetmesidir (...)
>
> Şimdi eğer Frank'ın, Latin Amerika'nın sosyo-ekonomik yapılarının, fetihten bu yana kapitalist oldukları yolundaki tezini (...) şu anda el altında bulunan ampirik materyal ile karşılaştırırsak, «kapitalizm» tezinin dayanaktan yoksun olduğunu görürüz.
>
> Yerli halkın çok yoğun olarak yaşadığı bölgelerde —Meksika, Peru, Bolivya, Guetamala— iktisat-dışı zor, emeğin değişik hizmet sistemlerinin maksimize edilmesi amacıyla giderek yoğunlaştırılsa da üretim araçlarının mülkiyeti doğrudan üreticilerin elinden alınmadı. Batı Hint adalarındaki plantasyonlarda tüm ekonomi, belirleyici özelliği köle emeği olan bir üretim tarzına dayanmaktaydı. Madencilik bölgelerinde ise köleciliğin gizli biçimleri ve zorunlu emeğin, kapitalist bir proletaryanın ortaya çıkması ile en küçük bir benzerliği bile olmayan türleri oluştu». (16)

Kısaca toparlamak gerekirse: Batı Avrupa'da veya en azından İngiltere'de 17. yüzyılın sonundan itibaren öncelikle topraksızlar, ücret karşılığı çalışanlar vardı. Latin Amerika'da ise emekçiler o zamanlar —ve belli bir ölçüde bugün de— proleter değil köle veya «serf»tir. Yani nerede proletarya orada Kapitalizm. Kuşkusuz. Ancak İngiltere veya Meksika veya batı Hint Adalarının herbiri ayrı birer analitik birim sayılabilir m? Her birinin kendine ait ayrı birer üretim biçimi mi vardır? Yoksa analize temel alınacak (analytische Bezugsgrosse unit of analysis) birim (16. ve 18. yüzyıllar için) —İngiltere ve Meksika dahil olmak üzere— Avrupa çı-

kışlı dünya ekonomisi mi olmak gerekir, ve eğer böyleyse bu dünya ekonomisinin «üretim tarzı» neydi?..

* * *

...Şimdi de bu iki tartışma bağlamında geliştirilen soruları genel bir kavramsal aygıtın çerçevesi içinde yeniden yorumlayıp yorumluyamayacağımızı görelim. Böyle bir kavramsal aygıt dünya sistemlerinin işleyiş biçimlerini ve özellikle de tarihsel açıdan özgül bir durum oluşturan ömrü de bu arada dördüncü veya beşinci yüzyılı dolduran kapitalist dünya sistemini analiz etmekte kullanılabilir.

Başa almamız gereken soru, tek bir işbölümünün varolduğunun nasıl kanıtlanacağıdır. Bir işbölümünü ağırlıkla karşılıklı bağımlılıklara dayalı bir ağ olarak görebiliriz. İktisadi oyunun aktörleri (Ç.N.) yaşamları için zorunlu gereksinimlerini —beslenme, korunma ve eğlenme— makul bir süre içerisinde kendi üretken etkinlikleri ve bir de şu veya bu biçimdeki bir değiştokuş sonucu doyurabilecekleri yollu bir varsayım temelinde (ki anlaşılacağı kadarıyla aktörler pek nadiren bu varsayımın ayrımındadırlar) hareket ederler. Bu sınırlar içindeki büyük aktörler kütlesinin beklentilerine ana hatlarıyla cevap verebilecek en küçük ağ, tek bir işbölümünü oluşturur.

Dış dünya ile dişe dokunur tüm ilişkisi yıllık haracının ödenmesinden ibaret olan küçük bir kırsal cemaatin niçin böylesi tekbir işbölümü oluşturmadığının açıklaması, (bu cemaatin) içinde yaşayan insanların güvenliklerinin sağlanması konusundaki beklentilerinin cihan devletinin diğer kesimleri ile bir «değiştokuş»a girmeyi zorunlu kılmasıdır.

Sözkonusu değişim ilişkileri ağı kavramı elbette *yaşam için zorunlu olanlarla* «lüks» nitelikteki değiş-tokuşlar arasında bir ayrımı önvarsayar. Böylesi bir ayrımın kökleri ise doğaldır ki aktörlerin toplumu algılayış biçimlerinde, dolayısı ile de, toplumsal yapılanmaları ve kültürlerinde bulunacaktır. Bu algılayış giçimleri değişebilir. Yine de eğer *her* değiştokuş ilişkisini bir sistemin varolduğuna kanıt olarak alma hatasına düşmek istemiyorsak bu ayrım belirleyicidir.

Bir sistemin (mini sistem veya dünya sistemi) unsurlarından herbiri, sınırlı değiş-tokuşlar için sistemin dışında, yani ona «dışsal» bir alanda yeralan unsurlarla da bağlantı içerisinde bulunabilir.

Böylesi bir değiş-tokuşun biçimi oldukça sınırlıdır. İki sistemin unsurları nadide malları *(prenciosities)* değiş-tokuş etmeye girişebilirler: yani herbiri diğerine *kendi* sisteminde değeri toplumsal olarak düşük sayılan şeyden verirken kendi sisteminde değerli kabul edilen şeylerden de alır. Bu, öyle gereksiz bir ayrıntıya ilişkin bir tanımlama çabası değildir, verili bir dünya sisteminin tarihsel gelişmesi açısından, dünya sistemleri *arasında* nadide malların değiştokuşu son derece önemli olabilir. Bu önem, ithal eden tarafın, nadide malların değiş-tokuşu sırasında kâr değil de «havadan kazanç» elde etmesinden gelir. Her iki taraf da aynı anda bu tür, «havadan» bir kazanç elde edebilirler ama azami kazancı ancak tek bir taraf elde edebilir, çünkü bir sistem içindeki artı-değer değiş-tokuşu, toplamı sıfır veren bir oyundur.

Görüldüğü gibi böylelikle kapitalist bir dünya ekonomisinin belirleyici özelliğine geliyoruz: Satış sonucu azami kârı gerçekleştirmek amacıyla bir pazara yönelik üretim. Böylesi bir sistemde üretim, daha çok üretmek kârlı olduğu sürece genişletilir ve insanlar kâr yelpazelerini genişletecek yeni olanakları sürekli bulup çıkartırlar. Klasik iktisatçılar, böylesi pazara yönelik bir üretimin insanın bir şekilde «doğasına» tekabül ettiği savını kanıtlamaya çaba gösterdiler. Yine de antropologların ve marksistlerin yazıları topluca ele alındığında, böylesi bir üretim tarzının (ki günümüzde «kapitalizm» adı verilir) pek çok değişik ve mümkün üretim tarzından ancak bir tanesi olduğuna pek kuşku bırakmadı.

Ancak liberallerle marksistler arasındaki düşünsel çatışma sanayi devrimi ile aynı sıralara rastladığından kapitalizm ile endüstriyalizmin *de facto* karıştırılması eğilimi ortaya çıktı. Bu nedenle de SSCB'nin, —varsayıma göre kapitalist olmayan bir toplumun—, nasıl olup da sanayileşebildiğinin açıklanması liberaller için 1945 sonrasında zor oldu. Bu soruya verilen kurnazca bir cevap «liberal kapitalizm» ile

«sosyalizm»in «sanayi toplumu»nun iki değişik varyasyonu oldukları ve «aynı noktaya doğru geliştikleri» yolundaki hipotezdi. Bu görüş Raymond Aron tarafından vurgulanmıştır (30) ve aynı karışıklık. Marx dahil olmak üzere Marksistleri Avrupa'da 16. ile 18. yüzyıllar arasında, yani sanayi devrimi öncesinde hangi üretim tarzının egemen olduğunu açıklamak sorunu ile karşı karşıya bıraktı. Marksistlerin çoğunluğu temel olarak bir «geçiş» döneminden söz ettiler ki, bu da gerçekte bulanık ve her türlü işe yarar göstergeden (endikatör, kimya: kendisi reaksiyona girmeden, oluşan bir reaksiyonu belirgin kılan madde) yoksun, bir sözüm ona kavramdı. Hele analize temel birim olarak devleti alınca sorun daha da büyüyordu, çünkü, bu kez de geçişin farklı ülkelerde neden farklı hızlarla ve farklı zamanlarda gerçekleştiğinin açıklanması gerekecekti. (31)

Marx'ın kendisi bu soruna «ticari» ve «sınai» kapitalizmler arasında bir ayrım gözetmek yoluyla yaklaştı. Ben bu termonoloji seçimini talihsiz olarak değerlendiriyorum. Çünkü, bu «geçiş» dönemi hakkında şu aşağıdakiler türünden çıkarsamalara yolaçar: Maurice Dobb'a kulak verelim:

> «İyi ama bunu neden kapitalizmin bir aşaması olarak almalı? İşçiler genel olarak proleterleşmemişlerdi: yani üretim araçlarından, hatta pek çok durumda bir toprak parçasının mülkiyetinden bile ayrılmamışlardı. Üretim dağınık ve merkezsizdi, yoğunlaşmamıştı. **Kapitalist, henüz ağırlıkla bir tüccardı** üretimi ne doğrudan kontrol ediyordu ne de zanaatçı el işçilerinin çalışmasına kendidüzen ve disiplinini dayatıyordu: işçiler tek başlarına (ya da aileleri ile birlikte) çalışıyorlar ve bu arada (giderek azalsa da halâ) hatırı sayılır bir özerkliğe sahip bulunuyorlardı. (32)

Gerçekten de sormak mümkün: Neden yahu? Özellikle de Dob'un bir iki sayfa öncesinde kapitalizme bir *üretim tarzı* olarak (Bu türden mülkiyetin az sayıdaki insanın elinde yoğunlaşması ve kapitalizmin, —mülk sahiplerinin «küçük köylü üreticiler ya da zanaatkarlar» olduğu bir sistemden farklı olmak anlamında-özel mülkiyet ile aynı şey olmaması) ne denli ağırlık verdiği gözönüne alınırsa-gerçekten: kapita-

list nasıl olur da tüccar olabilir? — Dobb kapitalist özel mülkiyetin belirleyici bir özelliği olarak bazılarının «zorunlu olarak» mülk sahibi olanlar hesabına çalışmalarını alır, çünkü onlar hiçbir şeye sahip değillerdir, üretim araçlarına erişemezler ve bunun sonucu olarak da geçimlerini güvence altına alabilmelerinin başkaca hiçbir aracı yoktur». (33) Bu çelişki gözönüne alındığında Dobb'un kendi sorusuna verdiği yanıt bence oldukça zayıftır: «Sözkonusu andaki durumun bir geçiş durumu olduğu doğru olmakla beraber ve sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkiler henüz tümüyle gelişmiş olmamasına rağmen, bu sonuncular artık karakteristik özelliklerini göstermeye başlamışlardı». (34)

Eğer kapitalizm bir üretim tarzı, yani pazarda kâr etmek amacıyla üretim yapılan tarz ise, bence burada da böylesi bir üretimin sözkonusu olup olmadığı tespit edilmeliydi. Gerçekte de bunun böyle olduğu, —hem de en öz biçimiyle — ortaya çıkıyor. Elbette ki bu üretimin büyük bir bölümü sınai değildi. Avrupa'da 16. ile 18. yüzyıllar arasında gözlenen şey, kuzeydoğuda Polonya'dan batı ve güney yönlerinde yayılarak Avrupa'nın tümünü ve batı yarımkürenin geniş bölümlerini kaplayan büyük bir coğrafi alanda, *tek bir işbölümüne dayalı tek bir dünya ekonomisinin geliştiği ve sözkonusu dünya pazarına* yönelik olarak insanların satış ve kazanç amacıyla ağırlıkla tarımsal ürünler ürettikleridir. (Altını almancaya çeviren çizmiş) Bunun basitçe tarımsal kapitalizm terimiyle karşılanabileceğini düşünüyorum.

Böylelikle kpitalizmin ücretli emeğin belirleyici oluşu ile tanımlanmasından doğan sorunları da çözmüş oluyoruz. Bir birey, sırf devlet onu işçilerine düşük ücret (aynî ücretler dahil) vermekle desteklediği için ve o da işçilerinin işyeri değiştirme hakkını tanımadığı için, emek sömürücü bir kapitalist olma niteliğinden hiçbirşey kaybetmez. Kölecilik ve «ikinci serflik» adı verilen olgu kapitalist sistem içinde olağan-dışı durumlar sayılamaz. 16. yüzyıl dünya ekonomsinde Polonya'daki «serf»i veya Yeni-İspanya'daki bir *encomienda*'da çalışan kızılderiliyi daha çok onlara «ödemede»

(bu terim biraz fazlaca iyiniyetli kaçsa da) bulunan büyük toprak sahipleri hesabına yabancı pazarlarda satılacak tarımsal ürünler üretmek için (cash-crop production) çalışanlar olarak değerlendirmek gerekir. İşte bu iş/gücünün *meta* olduğu bir ilişkidir, (bunun köleci sistemden daha güzel bir örneği olabilir mi?) ve üretimin dünya pazarına yönelik olmadığı ve işgücünün (bu yüzden?) kesinlikle alınıp satılmadığı 11. yüzyıl Burgundiya'sındaki feodal efendi —serf ilişkisinden oldukça değişiktir.

Kapitalizm, öyleyse iş/gücünün meta olması anlamına geliyor, bu kadarı kesin. Ancak tarımsal kapitalizm çağında ücretli emek, iş/gücünün emek pazarından devşirilmesinin ve «karşılığının verilmesinin» yalnızca *bir tarzıdır*. Şu diğerleri de alternatif olarak el altında bulunur: Kölecilik, yabancı pazarlara yönelik olarak tarımsal malların zor altında üretimi (coerced cash-crop produktion, «ikinci serflik» adı verilen olguya benim getirdiğim tanım), share cropping, yani toprak işçilerini, kendilerine ayrılan parselin karşılığını elde ettikleri ürünün bir kısmı ile ödeyen «küçük ortakçılar»a dönüştüren sistem, ve bilinen ortakçılık. Bu noktada dünya ekonomisi içindeki değişik bölgelerin belirli ürünler üzerinde uzmanlaşma eğilimlerinin hangi koşullarda ortaya çıktığını ayrıntılı olarak tartışmak bu yazının çerçevesini aşıyor. Bunu başka bir yerde yapmıştım. (35)

Burada dikkate almak zorunda olduğumuz, bu uzmanlaşmanın dünya ekonomisi içindeki özgül ve farklı coğrafi bölgelerde ortaya çıktığıdır. Bu bölgesel uzmanlaşma, pazar içindeki aktörlerin, kendi kârlarının maksimize edilmesine yaramadıkları anda varolan pazar mekanizmalarını devre-dışı bırakma çabalarının bir sonucudur. Bu aktörler kendilerine kısa dönemde kâr sağlamak için pazar-dışı araçlar kullanma eğiliminde olduklarından, pazarı gerçekten de etkileme gücüne sahip bulunan siyasi varlığa, yani ulusal devlete başvururlar. Sözkonusu aşamada aktörlerin şehir devletlerine başvurmalarının neden olanaksız olduğunu burada ayrıntılı olarak irdelemek konuyu çok genişletecek, ama kısaca

belirtmek gerekirse savaş ve ulaştırma teknolojilerinin gelişkinlik düzeyi, (eğer birtakım aristokratların gelir düzeyi korunmak isteniyorsa) Avrupa'nın 15. yüzyıldaki deniz-aşırı genişleme zorunluluğu, ve Avrupa'nın ortaçağda içine girdiği siyasi çözülme.

Şöyle veya böyle, yerel kapitalist sınıfın üyeleri —dış pazarlarda satılabilir tarımsal mallar üreten toprak sahipleri (sıkça, hatta kural olarak soylular) ve tüccarlar— devlete yalnızca onları eski pazar-dışı sınırlamalardan kurtarması için değil (ki bu yön ötedenberi liberal tarih yazımı tarafından vurgulanır) aynı zamanda yeni pazar,— Avrupa çıkışlı dünya ekonomisinin pazarı— içinde geçerli olacak yeni kısıtlamalar getirmesi için başvurdular.

Bir dizi tarihsel, ekolojik, ve coğrafi tesadüfün biraraya gelmesinin sonucu olarak, 16. yüzyılın kuzeybatı Avrupa'sı, uzmanlanmış tarımını çeşitlendirmek ve ona belirli batı sanayileri (örneğin tekstil sanayi, gemi yapımı, maden işleme) ilave etmek için Avrupa'nın diğer bölümlerine göre daha avantajlı bir konumdaydı. Böylelikle Kuzey-Batı Avrupa bu dünya ekonomisinin merkezi haline geldi: kendisini gelişkin beceri isteyen, ve emeğin denetimini (şimdi burada açması çok karmaşık olacak nedenlerle) ortakçılık ya da ücret ile sağlayan bir tarımsal üretimde uzmanlaştırdı. Doğu Avrupa ve batı ayrımküre ise tahıl, değerli maden, kereste, pamuk ve şeker ihracatında uzmanlaşmış birer periferi konumuna düştüler. Bu bölgelerin emeğin denetiminde kullandıkları yöntemler ise zor altında üretimdi. Akdeniz Avrupası ise bu dünya ekonomisinin semi-periferi konumuna yüksek maliyetli sanayi üretimi (örneğin ipek) kredi işleri ve metal para ticaretinde uzmanlaşmak suretiyle yerleşti. Bu konumun tarımsal alandaki sonucu ise emeğin denetiminin klasik ortakçılık (share-cropping) sistemi ile sağlanması ve diğer bölgelere ihracatın küçülmesi oldu.

Bir Dünya ekonomisinin yapısal zorunluluk olarak içerdiği üç konum —merkez, periferi ve yarı periferi— (bu konumlara kimlerin yerleşeceği —çn) aşağı yukarı 1640'a varıldı-

ğında kesinleşmişti. Belirli bölgelerin niye bunlardan biri olup da diğeri haline gelmediği uzun hikaye. (36) Belirleyici olgu ise —başlangıç koşullarındaki bazı küçük farklarla birlikte— kuzeybatı Avrupa'da farklı yerel grupların çıkarlarının tek noktada birleşmesi, ve bunun sonucunda güçlü devlet aygıtlarının gelişmesi, buna karşın periferi bölgelerdeki (farklı yerel) çıkarların ise keskince ayrışması, ve sonuç olarak zayıf devlet aygıtlarının ortaya çıkmış olmasıdır. Ve devlet aygıtlarının güçleri arasında bir farklılık ortaya çıktığı andan itibaren «eşitsiz değişim» (37) mekanizması da etkisini göstermeye başlar. Bu, güçlü devletlerin zayıflara, merkezdeki ülkelerin, periferi bölgelere karşı işlerliğe koydukları bir mekanizmadır. Kapitalizm, öyleyse yalnızca üretim araçları sahiplerinin, emek güçlerinden başka hiçbirşeye sahip olmayanların artık değerini temellük etmesi anlamına gelmiyor: kapitalizm aynı zamanda merkezdeki ülkelerin tüm bir dünya ekonomisinin artı değerini temellük etmesi demek oluyor. Ve bu, sınai kapitalizm aşaması için ne denli geçerli ise, tarımsal kapitalizm aşaması için de o denli geçerli idi.

Ticaret, şurası kesin ki ortaçağın başlarında da vardı — ağırlıkla ya «yerel ticaret», yani genişletilmiş malikane diyebileceğimiz bir bölge içinde yapılan ticaret, ya da ağırlıkla lüks mallara dayanan «uzak mesafe ticareti». Ancak orta mesafede kütlesel malların *(staple)* ticareti ve dolayısıyla böylesi pazarlara yönelik üretim yoktu. Ortaçağ, biri merkezi Venedik ve bir diğeri de merkezi Flaman ve Hansa kentleri olmak üzere dünya ekonomilerinin oluştuğu devir olarak tanımlanabilir. 1300 ile 1450 yılları arasında bu yapılanmalar değişik nedenlerle-ekonomik, ekolojik ve demografik— gerilemelere uğradı ve yara aldı. Ancak 1450 sonrasında Avrupa çapında bir işbölümünün oluşmasıyla kapitalizm sağlam köklere tutunabildi.

Kapitalizm en başından itibaren ulusal devletlere değil, düânya ekonomisine dair bir meseleydi. Kapitalizmin «dünya çapında» yaygınlaşmasının 20. yüzyılda gerçekleştiği yo-

lundaki tez, ne denli sık —ve hatta özellikle de Marksistler tarafından—, öne sürülürse sürülsün, durumun yanlış kavranmasından başka birşey değildir. Bu doğrultudaki tipik bir gerekçelendirmeyi Charles Bettelheim'in Arghiri Emmanuel'in eşitsiz mübadele konusundaki tartışmasına verdiği yanıtta görebiliriz:

> «Kapitalist üretim tarzının dünya çapında yayılma eğilimi, kendisini yalnızca karmaşık ve hiyerarşik bir yapı oluşturan bir dizi ulusal ekonomi yaratmasında, —ki bu yapı biri emperyalist diğeri de emperyalist egemenlik altında bulunan iki de kutbu içerir, sadece çeşitli «ulusal ekonomiler» ve çeşitli devletler arasında gelişen antagonist ilişkilerde değil, aynı zamanda «ulusal sınırlar»ın büyük sermaye tarafından sürekli «aşılması»nda («uluslararası büyük sermaye»nin biçimlenmesinde, «dünya çapında firmalar»ın kurulmasında vb) da açığa vurur.» (38)

Bu yazının genel havası, kapitalist bir dünya ekonomisinde sermayenin, kendi bencil hedeflerinin ulusal sınırlar tarafından kısıtlanmasına asla izin vermeyeceğini ve «ulusal» sınırların-genelde merkantilizmin— inşaının tarihsel açıdan bakıldığında, sistemin en güçlülerinin sıralandığı listede ikinci sırayı işgal eden devletlerde yerleşmiş bulunan kapitalistlerin bir savunma önlemi olduğunu gözardı etmektedir. Bu, 1660—1715'de Hollanda'ya karşı İngiltere'nin, 1715-1815'de İngiltere'ye karşı Fransa için, 19. yüzyılda İngiltere'ye karşı Almanya için, ve 20. yüzyılda ABD'ye karşı Sovyetler Birliği için geçerlidir. Süreç, çok sayıda ülkenin ulusal ekonomik engeller koymasıyla başlar: başlangıçtaki hedeflere çoktan ulaşılmış bile olsa, sonuçları çoğu kez varlığını sürdüren bir önlem. Ulusal hükümetlerini, kısıtlamalar koymaya zorlamış bulunan aynı kapitalistler, sürecin bu ileri noktasında aynı engelleri sınırlayıcı bulurlar. Bu, «ulusal» sermayenin «uluslararasılaşması» değildir. Bu, basitçe kârların her zaman gerçek ekonomik pazarda ,dünya ekonomisinin, pazarında ,azamileştirmek amacında olan kapitlist sınıfların belirli gruplarına ait yeni bir siyasi taleptir.

Eğer bu böyleyse, söz konusu dünya ekonomisi içinde yapı tarafından belirlenmiş konumlardan söz etmenin ve her-

hangi bir devletin şu veya bu konumda olduğunu söylemenin ne anlamı var? Ve, sıkça kullanılan «merkez» ve «periferi» kavramlarına «semiperiferi kavramını katarak üç konumdan söz etmek niye? Merkez ülkelerinin devlet aygıtları kapitalist toprak sahipleriyle onların müttefiki tüccarların taleplerine yetişebilmek için güçlendirildi. Tabii bu, sözkonusu devlet aygıtlarının keyfi olarak yönlendirilip kullanılabilinen kuklalar olduğu anlamını taşımaz. Açıktır ki, bir kez yaratılmış bulunan her araç, onu bir zamanlar harekete geçirenlerden belirli bir özerkliğe sahiptir: iki nedenden ötürü böyledir bu: *Birincisi,* araç, kariyer ve çıkarları bizzat aracın ilerleyen güçlenmesi tarafından, —böylelikle de devletin ardındaki kapitalistlerin o sıradaki çıkarlarından bağımsız olarak— sağlanan bir memurlar kastı yaratır. Krallar ve bürokratlar iktidarda kalmaya ve kişisel kârlarını sürekli arttırmayı isterler. *İkincisi:* Güçlü devletin kurulması sırasında, devlet sınırları içindeki diğer güçlerle belirli «anayasal» uzlaşmalara gidilmesi gerekir ve bu kurumsallaştırılmış uzlaşmalar, devlet aygıtının önderliğinin hareket alanını kısıtlar, yapması gereken de budur zaten. Devletin «egemen sınıfın yürütme komitesi» olduğu yolundaki formül, ancak, yürütme komitelerinin kurucularının arzusunun çıplak bir yansıması olmadığı unutulmadığı sürece geçerlidir— bu da bir örgütte çalışmış herkesçe bilinir zaten.

Merkez ülkelerindeki devlet aygıtlarının güçlenmesinin dolaysız karşılığı, periferi ülkelerindeki devlet aygıtlarının uğradığı çöküştür. Polonya monarşisinin 16. ve 17. yüzyılda gösterdiği çöküş, (39) bu görüngü için çarpıcı bir örnektir. Bunun iki nedeninden biri şudur: Periferi ülkelerdeki kapitalist toprak sahiplerinin çıkarları yerel ticari burjuvazininkilere tümüyle karşıttır. Toprak sahiplerinin çıkarları, dünya ticaretinden elde ettikleri kârın âzamileştirilmesi amacıyla açık bir ekonominin ayakta tutulmasında (ihracatın sınırlandırılmaması ve merkez ülkelerinden gelen düşük fiyatlı sınai ürünlerin elde edilebilir olması) ve de yabancı tüccarların (bunlar hiçbir yerel politik tehdit oluşturmamaktadırlar) lehine olmak üzere yerel ticari burjuvazinin devre dışı

bırakılmasındadır. Diğer bir değişle, ve de devletle ilişkili olarak ifade edildiğinde: Merkez ülkelerinde devlet aygıtını güçlendiren koalisyon, periferi ülkelerinde kesinlikle gerçekleşmemişti.

Modern dünya sisteminin tarihi boyunca etkisi gittikçe büyüyen ikinci neden, merkez ülkelerindeki devlet aygıtının gücünün diğer devlet aygıtlarının zaafının bir fonksiyonu olmasıdır. Bu nedenle, savaş, boyun eğirme *(subversion)* ve diplomasi araçlarıyla dışardan yapılan müdahaleler, periferi devletlerinin kaderidir.

Bütün bunlar apaçık görülen şeyler. Bunları burada tekrarlamamız iki şeyi açığa çıkartmak için: Birincisi çeşitli devlet aygıtlarının, modern dünya sistemi tarihinin özgül anlarındaki gücünü, akla uygun bir biçimde açıklamak, öncelikle genetik-kültürel gerekçelendirmelerle değil, daha çok söz konusu ülkenin, o tarihte dünya ekonomisinde oynadığı role bakarak mümkündür. Başlangıçta belirli bir role uygunluk, bir ülkenin sahip olduğu tesadüfi avantajlarla belirlenir ve bu «tesadüf» kökünü kuşkusuz, kısmen tarihte kısmen de o sıradaki coğrafi durumda bulur. Ama bir kez bu görece önemsiz tesadüf var olmaya görsün, o zaman, dünya pazarının işleyişi farklılıkları vurgular, onları kurumsallaştırır ve kısa vadede aşılmaz kılar.

İkincisi : Merkez ve periferi arasındaki farklar, yapı tarafından belirlenmiş üçüncü bir konumun varolduğu göz önünde bulundurulmazsa yeterince kavranamaz: semiperiferi konumu. Bu sonuç, üzerinde özelliklerin dizildiği bir çizgi üzerinde, keyfi kesişim noktaları saptamaktan çıkmaz. Güttüğümüz mantık, üçüncü bir kategorinin varlığının gösterge eğrilerinin karşılaştırılmasından çıkarsanması anlamında, salt tümevarımcı değildir. Tümdengelimcidir de. Kapitalist ekonominin sürtüşmesiz işlemesi için semiperiferi gereklidir. Dünya sistemlerinin her iki türü de, —yeniden— dağıtımcı cihan devleti ve kapitalist pazar ekonomisi temelinde örgütlenmiş dünya ekonomisi — avantajların dikkat çekici derecede eşitsiz dağılımını içerir. Böylece akla hemen

mantıken böyle bir sistemin ayakta durmasının politik açıdan nasıl mümkün olduğu sorusu geliyor. Nasıl oluyor da çoğunlukta olan sömürülenler sistemden oransız ölçüde avantaj sağlıyan azınlığı devirmiyor? Tarihe gözucuyla bir bakış bile bu dünya sistemlerinin oldukça nadiren kökten ve sistem çapında bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldığını gösteriyor. İç hoşnutsuzluklar hiç eksik olmadığı halde, iktidarın erimesinin birikip bir dünya sisteminin çöküşüne yol açması genellikle epey uzun zaman alır, ve bir dışgüç genellikle bu çöküşte temel faktörlerden biridir.

Dünya sistemlerinin göreli bir siyasi istikrarı korumalarını üç önemli mekanizma sağladı. (İstikrar: sistem-içi önderlik konumunda olan gruplar bağlamında değil, fakat sistemin bizzat kendisinin ayakta kalabilmesi anlamında) Birincisi: açık ki, askeri kuvvetin egemen güçler elinde toplanması. Bunun için gerekli olan şartlar *(modalities)* teknolojiye bağlı olarak değişir ve böyle bir yoğunlaşma muhakkak ki birtakım siyasi ön-koşulları gerektirir. Ama yine de en kaba anlamıyla güç şüphesiz ki gözönünde bulundurulması gereken bir olgudur.

İkinci mekanizma bir bütün olarak sisteme bağlanmanın yaygınlığıdır. Bundan kastım, sıkça sistemin «meşrulaştırılması» adı verilen şart değil, çünkü bu deyim, sistem içindeki alt tabakaların egemenlere bağlılık ve yakınlık hissettiklerini ima ediyor: bense bunun dünya sistemlerinin idamesi konusunda herhangi bir zaman anlamlı bir faktör olmuş olduğundan şüphe ediyorum. Hayır, anlatmak istediğim başka: düzenin kadrolarının ya da kurmay heyetinin (buradaki ifadem kasden muğlak) kendi refahlarının tamamiyle sistemin idamesine ve sistem önderlerinin yeterliliğine bağlı olduğuna dair hislerinin boyutu. O kadrolar ki mitleri yaygınlaştırmakla kalmazlar: onlara inananlar da kendileridir.

Çoğunluğun büyükçe bir alt tabakaya ve daha küçük bir orta tabakaya ayrılması olmasaydı, ne askeri güç, ne de kurmay heyetinin ideolojik bağlılığı yeterli olurdu. Radikallerin, gerek dönüşüm stratejisi olarak kutuplaşma çağrısı, ge-

rekse konsensusa düzülen liberal methiye —liberal devletin temeli olarak uzlaşma— bu durumu yansıtırlar. Bunun anlamı, güncel bazı siyasi sorunların analizindeki kullanımının çağrıştırabileceğinden çok daha derindir. Olağan olarak her türden dünya sistemi üç katmanlı bir yapıyı içerir. Ve bunun artık geçerli olmadığı anda dünya sistemi de çökmek zorunda kalır.

Bir cihan devletinde, üst tabaka, araçlarını haraç kesebilen, —ki bu haraç iktisadi artığın yeniden dağıtılması için belirleyici imkândır— askeri aygıtların kontrolü üzerinde yoğunlaştırırken, orta tabakaya uzak mesafe lüks mallar ticaretini sürdürme rolü *de facto* teslim edilir. Üst tabaka, orta tabakanın şehirleşmiş unsurlarının —ki bunlar çağdaşlık öncesi toplumlarda birbirinden yalıtılmış doğrudan üretici gruplarının siyasi bütünselliğini sağlayabilecek yegane unsurlardı— artıktan sınırlı oranda pay almalarını sağlamak suretiyle koordine bir ayaklanmanın potansiyel liderliğini etkili bir şekilde satın alır. Üst tabaka, sözkonusu şehirli-tüccar orta tabakanın siyasi haklarını tanımamak oluyla, (bu orta tabakanın) ekonomik kazançlarının kendi hesaplarına askeri güç yaratabileceği kadar büyümesi ihtimaline karşı, onları, sürekli müsadere tehdidiyle eli-kolu bağlı tutar.

Bir dünya ekonomisinde böyle bir «kültürel» tabakalaşma pek kolay değildir, çünkü tek bir siyasi sistemin olmaması sistemin bütünü içindeki ekonomik rollerin yataydan çok dikeyine yoğunlaşması anlamına gelir. Bu yüzden çözüm, her birisi kültürel açıdan homojenleşmeye yönelik baskılar içeren, üç tip devletin olmasıdır. Bir başka deyimle: Merkez devletlerinden oluşan bir üst tabakanın ve periferi devletlerinden oluşan bir alt tabakanın yanısıra, semiperiferi devletlerinden oluşan bir de orta tabaka vardır.

Bu semiperiferiyle, özgül bir ekonomik rolü varmış gibi davranılır: gerçekteyse bu rol ekonomik olmaktan çok politiktir. Dünya ekonomisinin salt bir ekonomi olarak, semiperiferi olsa da olmasa da aynı derecede işlevini sürdüreceği söylenebilirdi. Ancak, bu durumda, semiperiferinin yokluğu

kutuplu bir dünya sistemi ortaya çıkaracağı için, dünya ekonomisi *politik* açıdan çok daha az istikrarlı olurdu. Üçüncü kateroginin varlığı, —*orta* tabaka sömürüldüğü gibi aynı zamanda da sömürdüğü için— üst tabakanın kendi dışındakilerin tümünün *birleşik* muhalefetiyle karşılaşmayacağı anlamına gelir. Buradan da, özgül ekonomik rolün öyle özellikle de önemli olmadığı ve bu nedenle de modern dünya sisteminin çeşitli tarihi aşamalarında değişik değişik olduğu sonucu çıkar. Kısaca bu değişimler üstünde durmak istiyoruz.

Sınıf analizi bu genel görünümün içine nasıl oturur? Ve böyle bir formülasyonda uluslar, milliyetler, halklar, etnik gruplar ne anlama gelir? Burada teker teker üstünde durmaksızın, (40) bu adı geçen kavramların, «etno-uluslar» diye adlandırmak istediğim tek bir görüngünün varyantlarını ifade ettiğini iddia edeceğim.

Her ikisi de, sınıflar ve etnik gruplar ya da statü grupları *(Standesgruppen)* ya da etno uluslar, dünya ekonomilerinin görüngüleridir ve bunların etki biçimleri somut olarak analiz edilirken ortaya çıkan önemli ölçüdeki kafa karışıklığı, bu görüngülerin, varlıklarını, sanki bir bütün olarak dünya ekonomisi içinde değil de, bu dünya ekonomisine ait ulusal devletlerde sürdürüyorlarmış gibi analiz edilmelerinde aranabilir. Bu tavırın gerçekten de bir *Prokrust yatağı* (Prokrust yatağı: yunan, mitoloji: içinde zorla herşeye bir yer bulunan şema) olduğu görülmüştür.

Ekonomik faaliyetlerin alanı, merkezde, periferidekine oranla önemli ölçüde geniş olduğundan, sendikalist çıkar grupları da, merkezde, oldukça daha büyük bir alana sahiptir. (41) Dünyanın birçok bölgesinde, örneğin Avrupa ya da Kuzey Amerika'da varolan türden bir proletaryanın bulunmadığı, genel olarak gözlemlenmiştir. Ama bu, yine de, gözlemin kafa karıştırıcı bir biçimde ifade edilmesidir. Sınai faaliyetler, dünya ekonomisinin belirli bölümlerinde, oransızca büyük bir yoğunluk gösterdiklerinden, sanayide çalışan ücretli işçiler, ilke olarak, belirli coğrafi bölgelerde bulunurlar. Sendikalı bir grup olarak sendikalı işçilerin çıkarları,

dünya ekonomisi ile olan kollektif ilişkileri tarafından belirlenir. Bu dünya ekonomisinin politik işleyişin etkileme güçleri, nüfusun üzerinde tasarruf edebildikleri kesimin, herhangi bir egemen politik varlık içerisinde, herhangi başka bir varlık içinde olduğundan daha büyük olması olgusunca biçimlendirilir. Örgütlerinin kabullendiği biçim de, büyük ölçüde bu politik sınırlarca belirlenir. Aynı şey sanayi kapitalistleri için söylenebilir. Sınıf analizi, örneğin, dünya ekonomisi içindeki yapısal konumları ve çıkarları incelendiğinde, örneğin, Fransız uzman işçilerinin politik durumlarını, tümüyle açıklamaya yeterlidir. Benzeri etno-uluslar için de geçerlidir. Bir merkez ülkesindeki etnik bilincin anlamı, bir periferi ülkesindeki etnik bilincin anlamından büyük ölçüde farklıdır: çünkü bu türden etnik grupların dünya ekonomisinde değişik bir sınıfsal konumu vardır. (42)

Ulusal sınırlar içindeki etno-ulusların ya da, sınıf kesimlerinin politik mücadeleleri kuşkusuz ki yerel politikanın günlük tayınıdır. Ancak bu mücadelenin önemlerini ya da sonuçlarını yararlı bir biçimde analiz edebilmek, ancak bunların örgütsel faaliyetlerinin ya da politik taleplerinin dünya ekonomisinin işleyişi açısından nelere yol açtığını bulmakla mümkündür. Bu, aynı zamanda, sözkonusu politikaların —«sol» ve «sağ» gibi değerlendirme ölçütlerinden oluşan bir kümeye göre — daha rasyonel biçimde ölçülebilmesini de mümkün kılar.

Kapitalist dünya ekonomisinin işleyiş (mantığı) grupların ekonomik çıkarlarını tek bir dünya pazarı içinde gözetmelerini, ve devletler üzerinde etkili olmak için örgütlenmek yoluyla da —ki bu devletlerden bazıları diğerlerinden çok daha güçlü olmakla birlikte hiçbirisi tek başına pazarı tümüyle kontrol edemez—, dünya pazarını kendi istemleri doğrultusunda biçimlendirmeye çalışmalarını talep eder. Tabii daha yakından bakıldığında, tek bir devletin görece büyük güce sahip olduğu dönemler ile iktidarın daha bir dağılmış ve mücadele konusu olduğu dönemlerin —bu, zayıf devletlere daha geniş eylem alanı açar— varolduğu görülür. Öyleyse, dünya sisteminin görece sıkılık ya da gevşekliğinden önemli

bir değişken olarak söz edebilir ve bu boyutun —birkaç yüzyıldır olduğu gibi— döngüsel olma eğilimi taşıdığını analiz edebiliriz.

Şimdi, bizzat bu kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel gelişimini inceleyecek ve onun bir sistem olarak gelişiminde çeşitli aşamalardan söz etmenin nereye kadar anlamlı olduğunu ortaya çıkaracak durumdayız. Avrupa çıkışlı dünya ekonomisinin «uzun» 16. yüzyıl (1450—1650) boyunca oluşmasına bir tarihi konjonktür olanak tanımıştır: Bazen, «feodalizmin krizi» diye betimlenen şeyin doruk noktası niteliğindeki sürekli eğilimlerin, dolaysız devresel krizler ve iklim değişiklikleri ile içiçe geçmesi. Bunların hepsi birden, ancak iş bölümünün coğrafi genişlemesiyle ortadan kaldırılabilecek bir açmaz oluşturuyordu. Bundan başka, sistemler arası güçler dengesi de bunu gerçekleşebilir kılıyordu. Böylelikle, bir nüfus genişlemesiyle ve fiyatlardaki yükselişle birlikte, coğrafi bir genişleme gerçekleşti.

Burada dikkate değer olan Avrupa çıkışlı bir dünya ekonomisinin yalnızca kurulmuş olmasından çok, onun Habsburglar tarafından bir cihan devletine dönüştürme girişimini de atlatmasıdır, ki bu plan 5. Karl tarafından tam bir ciddiyetle ele alınmıştı. İspanyolların, bütünü kendi yapılarına dahil etme girişimleri başarısız kaldı, çünkü, bir önceki yüzyılın büyük ekonomik — demografik ve teknolojik patlaması—, özellikle Kastilya'nın ekonomik gelişmesindeki yapısal yetersizlikler de gözönüne alındığında— tüm girişimi imparatorluğun merkezi açısından desteklenemeyecek kadar pahalı kılmıştı. İspanya bu girişim için, gerekli olan ne bürokrasiyi ne de orduyu sağlayabildi ve daha az ikna edici ama benzer bir deneye cesaret eden Fransız kralları gibi iflas etti.

Habsburgların cihan devleti rüyaları sona erdiğinde, — ki 1557'de tamamiyle sona ermişti—, kapitalist dünya ekonomisi, dengesinin bozulması hemen hemen imkansız, oturmuş bir sistemdi. Başka dünya sistemleriyle — Osmanlı ve Rus cihan devletleri ve Hint okyanusu merkezli proto-dünya

ekonomisi—, ilişkilerinde bir dengeleme noktası bulması kısa sürdü. Avrupa çıkışlı dünya ekonomisi içindeki devletlerin veya potansiyel devletlerin herbiri aceleyle bürokratikleşme, sürekli ordusunu kurma, kültürünü homojenleştirme ve iktisadi faaliyetlerini ayrıştırma yarışına katıldı. 1640'a varıldığında kuzey-batı Avrupa devletleri kendilerini merkez devletleri olarak kurumlaştırmayı başarmışlardı: İspanya ve Kuzey İtalya'daki şehir devletleri semiperiferi konumuna düştüler: Kuzeydoğu Avrupa ve İbero Amerika da periferi oldular. Bu dönemde semiperiferi olan devletler, buraya bir zamanlarki egemen konumlarından aşağı inmek suretiyle yerleştiler.

Avrupa çıkışlı dünya ekonomisini sağlamlaştıran ve modern dünya ekonomisinin ikinci aşamasını başlatan, 1650 - 1730 yıllarındaki sistem çapındaki sarsıntıydı. Çünkü sarsıntı, harcamaları kısıtlamaya zorluyordu ve göreli artığın azalması merkezdeki devletlerden sadece bir tekine ayakta kalma imkanı tanıyordu. Artık mücadelenin aracı merkantalizmdi. Merkantalizm, kendi içlerinde hiyerarşik bir yapıya sahip olan *geniş* bölgelerin, yani dünya ekonomisi içindeki imparatorlukların, —ki bunlar cihan devletlerinden farklıdır—, kendilerini dünya pazarından kısmen izole etmek ve ona sırt çevirmek için kullandıkları araçtı. İngiltere bu kavgada önce Hollanda'yı ticarette egemen güç konumundan attı ve Fransa'nın, onu yakalamak yolundaki tüm çabalarına başarılı bir şekilde karşı koydu. İngiltere 1750 yılında endüstrileşme sürecini hızlandırmaya başladığında, Fransa'da yerleşik kapitalist güçler, tehdit edici nitelikteki ingiliz hegemonyasını kırmak için son bir deneye giriştiler. Bu deney kendini önce, rejimin kadrolarını değiştiren Fransız devrimi ile ve sonra da Napolyon'un önderliğinde ana-karanın İngiltere'yi ablukaya alması ile gösterdi. Ancak başarısız kaldı.

Burada şimdi kapitalizmin tarımsaldan çok sınai olarak tanımlanabilecek bir aşaması, kapitalist dünya sisteminin üçüncü aşaması başlıyor: Bundan böyle artık sınai üretim dünya pazarının önemsiz bir boyutu değildir, üstelik brüt

dünya üretiminin, — daha da önemlisi brüt dünya artığının sürekli artan bir kısmını kapsar. Bu, dünya sistemi açısından bir dizi sonuç getirir.

Öncelikle Avrupa çıkışlı dünya ekonomisi, yeryüzünün tümünü kapsamak üzere coğrafi yayılmasına devam etti. Bu kısmen teknolojik standartların —askeri vurucu gücün arttırılması ve nakliyat olanaklarının düzenli bir ticaretin yaşamasını mümkün kılacak kadar ucuzlaması ve gelişmesi anlamında— yükselmesinin bir sonucuydu. Ayrıca, sınai üretim belli hammaddelere gereksinim duydu ve onlardan öyle büyük miktarlarda *talep etti* ki, ihtiyaç eski sınırlar içerisinden karşılanamamaya başladı. Bununla birlikte başlangıçta yeni pazarların aranması coğrafi yayılmada yönlendirici bir rol oynamıyordu, çünkü, —göreceğimiz gibi— eski sınırlar içinde yeni pazarlar bulmak aslında daha kolaydı.

Avrupa çıkışlı dünya ekonomisinin coğrafi yayılması, hem başka dünya sistemlerinin ortadan kaldırılması hem de henüz yaşayan mini sistemlerin masedilmesi anlamına geldi. O zamana kadar Avrupa çıkışlı dünya ekonomisinin dışında kalmış en önemli dünya sistemi olan Rusya, devlet aygıtının —ordu dahil olmak üzere— gücü ve daha 18. yüzyılda eriştiği sanayileşme düzeyi nedeniyle, semiperiferi konumuna yerleşti. Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlıklarını elde ederek sağladıkları başarılar onların statülerinde bir değişikliğe neden olmadı ve periferi kalmaya devam ettiler. Yalnızca İspanya'nın semiperiferi(si) rölünden kalan son artıkları bertaraf ettiler ve Latin Amerika'nın halâ izole kalmış son iç bölgelerini de dünya ekonomisine eklemlediler. Asya ve Afrika 19. yüzyılda periferiye dahil edildiler; Japonya ise devlet aygıtının güçlülüğü ve kaynaklarının cılızlığı —ki bu dünyadaki kapitalist güçler açısından da Japonya'yı gayrıçekici kılmaktaydı— ve merkez bölgelere olan coğrafi uzaklığı sayesinde çabucak semiperiferi konumuna yükseldi.

Afrika'nın periferinin bir parçası olması, iki nedenden köleciliğin dünya çapında sona ermesi demek oldu. Brincisi, daha önceden köle olarak kullanılan emekgücü şimdi doğru-

dan doğruya Afrika'da ihracata yönelik tarımsal üretimde kullanılıyordu, halbuki Avrupa'lıların 18. yüzyılda tüm çabaları üretimin bu biçimini *engellemeye* yönelikti. (43) İkincisi, Afrika'nın periferinin bir parçası olması ve artık arenanın dışında sayılmaması ile birlikte kölecilik ekonomik olmaktan çıkmıştı. Bunu kavrayabilmek için kölecilik ekonomisini gözönünde bulundurmalı; çalışmasına düşünülebilecek en düşük karşılığı alabilen köle, en az üretken emek gücüdür ve yetersiz beslenme ve kötü muamele yüzünden olduğu kadar ölüme karşı fiziksel direnme gücünün azaltılmış olması sonucunda da ömür beklentisi düşünülebileceğin en kısasıdır. Bütün bunlara iş yerine çok yakın yerlerden devşirildiği takdirde kaçma oranlarının çok yüksek olması da eklenirse sonuç olarak bir düşük üretkenlik ürünü için, yüksek taşıma maliyetleri ortaya çıkıyor. Bu ancak alış fiatı pratikte sıfıra eşitse ekonomik açıdan anlamlı olur. Kapitalist pazar ticaretinde her alımın bir gerçek maliyeti vardır. Sadece uzak mesafe ticaretinde nadide malların mübadelesi bağlamında alış maliyeti, alıcının toplumsal sisteminde sıfıra eşit olabilir. Köle ticareti işte bu türdendi. Köle satın alımında dolaysız maliyet düşüktü (değiş-tokuş edilen malın üretim maliyeti) ve diğer alışageldik görünmeyen masraflardan hiçbiri yoktu. Bu şu anlama geliyor ki, bir insan Batı Afrika'dan zorla uzaklaştırıldığında, bunun bölgenin üretken potansiyelini düşürmesinin Avrupa çıkışlı dünya ekonomisine yüklediği maliyet *sıfırdı;* çünkü bu bölgeler zaten işbölümünün bir parçası değildi. Bununla birlikte eğer köle ticareti Afrika'nın köle sevkini devam ettirmesi imkânını ortadan kaldırsaydı, Avrupa için gerçek maliyetler ortaya çıkardı. Fakat tarihsel olarak bu noktaya hiç varılmadı. Afrika'nın periferinin bir parçası olmasıyla birlikte —dünya ekonomisi içindeki artığın üretimi anlamında— bir kölenin gerçek maliyeti o kadar yükseldi ki, ücretli işçi kullanmak — hatta şeker kamışı ve pamuk plantasyonlarında da çok daha ekonomik hale geldi; 19. yüzyılda Karibik'lerde ve diğer köle emeğine dayalı bölgelerde de olay bizzat buydu.

Yayınlaşmış dünya ekonomisinin periferisine yeni dev

bölgelerin eklemlenmesi başka bazı bölgelere rollerini değiştirme imkânı sağlıyordu. Özellikle Birleşik Devletler ve (oluştuğu biçimiyle) Almanya öteden beri perife ve semiperiferi bölgelerini içermekteydiler. Periferi niteliğindeki alt bölgelerin dünya ekonomisi için ekonomik anlamlarını yitirdikleri ölçüde, gerek Almanya'da gerekse de ABD'de imalat sektörünün politik güç kazanması mümkün oldu. Merkantilizm merkez ülkesi olmak isteyen semiperiferi ülkelerinin en önemli aracı oldu; geç 17. ve 18. yüzyıl İngiltere ve Fransasında merkantilist yönelişlerin yerine getirdiği işlevin bir benzeri yine gündemdeydi. Bununla birlikte birinci dünya savaşı öncesinde semiperiferi ülkelerinin «sanayileşme» mücadeleleri birbirinden farklı düzeylerde başarıya ulaştı: ABD'de tam, Almanya'da kısmi, Rusya'daysa hiç.

Merkez ülkelerinin iç yapısı da sanayileşme koşullarında aynı şekilde temelli bir dönüşüme uğradı; merkezin bir bölgesi için sanayileşme, pratikte bütün tarımsal faaliyetlerden vazgeçmek anlamına geliyordu, (yalnızca 20. yüzyılda toprağın işlenmesinin «sınai» terimini hak edecek denli mekanize biçimlerinin ortaya çıkacak olduğu istisnası bir yana bırakılmalı) İngiltere 1700—1740 yıllarında sadece sınai değil tarımsal ürünlerin de ihracatında Avrupa'nın en önde gelen ülkesiyken, —ki bu durum bütün ekonomiyi saran durgunluğun en fazla olduğu zaman söz konusuydu— 1900'lerde İngiltere nüfusunun yüzde 10'undan az bir kısmı tarımsal mesleklerde faaliyet gösteriyordu.

Sınai kapitalizmin ilk döneminde merkez mamül malları periferi ülkelerinin tarım ürünleriyle mübadele ediliyordu —İngiltere'ye 1815'den 1873'e kadar «workshop of the world» (dünyanın atölyesi) denmesi bu yüzdendi. Belirli bir ölçüde kendi sanayilerini kurmuş olan Fransa, Almanya, Belçika ve ABD gibi semiperiferi ülkelerinin bile tüm mamül mal gereksinimlerinin yarısı İngiltere'den gidiyordu. Ancak adı geçen ülkelerin merkantilist politikaları, İngiltere'yi yalnızca kimi sürüm pazarlarından mahrum bırakmakla kalmayıp, periferi bölgelere yapılacak ihracatta da rekabet oluşturmaya

başladıkları oranda —ki bu rekabet 19. yüzyılın sonlarında malum «Afrika uğruna dalaşma»ya yol açtı— dünya çapındaki iş bölümü merkeze yeni bir özel rolü garanti edecek biçimde yeniden oluşturuldu: Daha az mamul mal sevkiyatı, daha çok imalat makinaları sevkiyatı ve alt yapı kurulması (bu dönemde özellikle demiryolları).

Sınai üretimin ortaya çıkışı kapitalizm koşullarında ilk kez büyük ölçekte şehirli bir proletaryanın belirmesine neden oldu. Bunun sonucunda Michels'in «anti-kapitalist kitle ruhu» diye tanımladığı (44) ve somut örgütlenme şekillerine de (sendikalar, siyasi partiler) dönüştürülen şey oluştu. Bu gelişme gerek devletlerin gerekse —o tarihte devletler üzerindeki egemenlikleri kesin olan— kapitalist güçlerin istikrarına yönelik yeni bir tehdit unsurunun —aynen 17. yüzyıldaki yerel toprak sahiplerinin anti-kapitalist, anti-merkezci nitelikli karşı koymalarında olduğu gibi— gündeme gelmesi demekti:

Merkez ülkelerin burjuvazileri tam da devlet yapılarının iç istikrarına yönelen bu tehditle yüzyüze geldikleri bu sırada, aynı esnada 19. yüzyılın son üçte birini kaplayan ve tarımsal üretimin (ve muhakkak ki hafif sanayi malları üretiminin de) bu malların potansiyel pazarının açılmasından çok daha yüksek bir hızla gelişmesi sonucu ortaya çıkan ekonomik krizle de karşılaştılar. Öyleyse birilerinin mallardan satın alması ve iktisadi aygıtın yeniden pürüzsüzce işleyebilmesi için artığın bir kısmının yeniden dağıtılması gerekiyordu. Merkez ülkelerindeki sanayi proletaryasının satın alma gücünün arttırılmasıyla dünya ekonomisi iki sorundan birden aynı anda kurtuldu: Talep düşüklüğü ve merkez devletlerinde huzursuzluk yaratan «sınıf çelişkisi» sosyal liberalizm ve refah devleti ideolojileri de nedense tam bu sıralarda piyasaya çıktı.

Birinci dünya savaşı — o günleri görenlerin gözlediği gibi — bir çağın sonu, ve 1917 olayı da bir yenisinin — bizim dördüncü aşama — başlangıcıydı. Bu aşama kuşkusuz radikal alt-üst oluş aşamasıydı, fakat aynı zamanda —çelişkili gibi görünse de— sınai kapitalist dünya ekonomisinin

de pekişme *(konsolidation)* aşamasıydı. Rus Ekim devrimi temelde, içerdeki güçler dengesinin 19. yüzyılın sonunda yeniden bir periferi ülke statüsüne düşmeyi giderek ihtimal dahiline soktuğu bir semiperiferi ülkesinin devrimiydi. Bu, yabancı sermayenin büyük ölçüde sanayi sektörüne girmiş ve bu arada tüm yerli kapitalist güçleri devre dışı bırakmakta oluşunun ve tarım sektörünün ise mekanizasyona karşı koymasının ve görece kuvvetli olan ordunun zayıflamasının (1905'de Japonlar karşısındaki yenilginin gösterdiği gibi) sonucuydu. Dönüşüm, klasik merkantilist metodu — dünya ekonomisinden kısmi geri çekilme — uygulamak suretiyle bu eğilimlerin herbirini de tersine çeviren bir dizi devlet yöneticisini iktidara getirdi. Bu metodun, bundan böyle Sovyetler Birliği olarak anılacak olan ülkedeki başarısı —özellikle kentli nüfusun harekete geçirilebilmiş olmasında yatar. Sovyetler Birliği ikinci dünya savaşının sonunda yeniden semiperiferinin çok güçlü bir üyesi olmuştu; artık merkeze yerleşme mücadelesine girişebilirdi.

Bütün bunlar olurken İngiltere'nin 1873'de başlamış olan düşüşü, giderek daha da belirginleşmekteydi; ABD evvelce İngiltere'nin olan hegemonik rolü üstlenmişti. ABD yükselirken Almanya askeri yenilgisi sonucu düşmeye devam etti. Almanların yirmili yıllarda yakın doğu ve Güney Amerika'da kendi sanayi ürünleri için yeni sürüm pazarları bulma yolundaki çeşitli girişimleri, gerek ABD'nin buralara sızması, gerekse İngilizlerin süregiden göreli gücü karşısında başarısızlığa uğradı. Almanyanın kaybedilmiş toprağı yeniden geri alma çabaları, ifadesini başarısız ve çürümeğe mahkum Nazizmde buldu.

Amerika'ya —kısa bir dönem (1945/1965) için de olsa— 19. cu yüzyılın ilk yarısındaki İngiltere gibi «en büyük» olma şansını tanıyan, İkinci Dünya Savaşıdır. Amerika bu dönemde muazzam bir büyüme gösterdi ve daha geniş sürüm pazarlarına ihtiyaç duymağa başladı. Soğuk savaş sonucu ise sadece Sovyetler Birliği değil, bütün doğu Avrupa ABD'nin ihraç malların akapalı kaldı. Ve Çin'de devrim olması, geniş ölçekte sömürülmesi amaçlanmış olan bu geniş bölgenin de

gözden çıkarılması gerektiği anlamına geliyordu. Amerika'ya ticari eylemlerini sürdürmek için üç seçenek alan kalmıştı; o da bunlardan yararlanmak konusunda gereğince «hamarat» davrandı. Birincisi Batı Avrupa hızla yeniden kurulmalıydı; Marchall Planı bu bölgeye dünya üretkenliğinin genişletilmesinde başrolü oynama olanağı sağladı. İkincisi, Latin Amerika, ABD yatırımları için İngiltere ve Almanya'nın artık tamamen atıldığı bir özel çiftlik olmuştu. Üçüncüsü, Güney Asya, Yakın Doğu ve Afrika'nın sömürge statülerinin sona erdirilmesi gerekiyordu. Bu, bir yandan bu bölgelerin artı değerinden batı Avrupalı aracı tüccarların çektiği payı azaltmak için gerekliydi —19. cu yy. ın yirmili yıllarında Cannig'in İspanya'ya karşı yerli Latin Amerika'lı devrimcileri desteklediği hatırlansın; öte yandan ise, üretim potansiyellerini sömürge döneminde olamıyacağı çapta harekete geçirebilmek için sömürge statülerinin sona erdirilmesi gerekiyordu. Üstelik sömürgecilik, merkez ve periferi arasındaki ilişkilerin *ilkel* bir biçimiydi; sanayi ülkeleri arasında 19. cu yy. sonunda varolan yıpratıcı çelişkiden kaynaklanmıştı; yeni hegemonyacı güç açısından ise artık arzulanır olmaktan çıkıyordu. (46)

Fakat kapitalist dünya ekonomisi gerçek bir imparatorluğa tahammül edemez. V. Karl cihan devleti rüyasını gerçekleştiremedi. *Pax Britannica* kendi çöküşünü hazırlamıştı. *Pax Americana* da öyle. Her iki durumda da siyasi imparatorluğun ekonomik maliyeti fazla yüksekti; karların orta vadede düştüğü bir kapitalist sistemde yeni siyasi formüller aranacaktı. Söz konusu örnekte masraflar çeşitli cephelerde birden yükseldi. SSCB'nin kendi ülkesindeki sanayileşmeyi ilerletmek, öncelikle onu tercih edecek bir sürüm pazarını (Doğu Avrupa) korumak ve yeni pazarlara girmeyi zorlamak yolundaki çabaları, askeri harcamaların büyük boyutlarda yükseltilmesine neden oldu —ki bu durum Sovyet tarafına ancak uzun vadede kazanç vadederken, ABD tarafı için önemli olan, bir an önce rahat nefes alabilecek hale gelmekti. Bir yandan Amerika'nın ihraç mallarına ve yatırımlarına pazar sağlamak, diğer yandan ise SSCB'nin askeri alandaki meydan

okumasını karşılayabilmek için, Batı Avrupa'nın ekonomik açıdan yeniden yükselmesi gerekmişti. Bu ise zaman içinde Batı Avrupa'da ki devlet yapılarının toplu gücünün ABD'-ninki düzeyine yükselmesi demek oldu; 60'lı yılların sonunda ise hem «Dolar ve altın krizi»ne hem de Nixon'un serbest ticaret politikasından — kapitalist bir pazar ekonomisinde kendinden emin bir önderi ayırdeden başlıca özellik— vazgeçmesine yol açtı. Bütün bunlara 3. Dünya'dan, özellikle de Vietnam'dan kaynaklanan üst üste yığılmış sorun ve gerilimler de eklenince uluslararası işbölümünün yeniden biçimlendirilmesi kaçınılmaz oldu. Söz konusu yeniden biçimlendirme dünya artığının büyük bir kısmının 70'li yıllarda ABD, AET, Japonya ve SSCB'den oluşan bir dörtlü içinde pay edilmesini getirdi.

Gerçekte Amerikan hegamonyasının çöküşü kapitalist girişimlerinin hareket alanını *genişletti*; içlerinden en büyükleri ise, bir takım ulusal politikacılar içerden gelen işçi baskılarına karşı gereğinden fazla duyarlı davrandıklarında, devletlerin bürokrasilerine karşı manevralar düzenleyebilme yeteneğine sahip çok uluslu tröstler haline geldiler. Şu an belirli faaliyet alanları ile yetinmek durumunda olan çok uluslular ile SSCB arasında etkin bağlantıların kurulup kurulamayacağını bekleyip görmek gerek; ancak bu ihtimal pek de dıştalanmamalı.

Böylece yazının girişinde ele aldığımız sorulardan birine, yani Liu-Shao-Chi ve Mao Tse-Tung arasındaki Çin'in —Liu'nun dediği gibi— toplumcu bir devlet mi, yoksa —Mao' nun akıl yürütmesi uyarınca— toplumculuğun sürekli toplumsal mücadele talep eden bir süreç mi olduğu konusundaki görünürde anlaşılmaz tartışmaya dönmüş oluyoruz. Tartışma, terminolojiye yabancı olanlara muhakkak ki teolojik gelecektir. Yine de tartışılan mesele, daha önce de belirttiğimiz gibi gerçektir. Eğer 1917 olayı Rusya'nın dünya ekonomisi içindeki yapısal konumunun daha da sarsılabileceği tehditine karşı bir tepki ise ve eğer 50 yıl sonra SSCB'nin *kapitalist* bir dünya ekonomisi içinde, merkezi bir güç statüsü elde et-

mekte olduğundan sözedilebiliyorsa, yer yüzünün üçte birinde gerçekleştiği söylenen ve adına toplumcu dönüşüm denen çeşitli olayların anlamı nedir? Önce ne Tayland ne Liberya ne de Paraguay'ın değil, ama Rusya, Çin ve Küba'nın birer «toplumcu dönüşüm» olduğunu aklımızda tutalım. Bu, şu anlama gelir: Dönüşümlerin patlak verdiği ülkelerin tümü de, daha önceki iç iktisadi yapıları — nitelikli iş gücü, sanayileşme nüveleri ve diğer bazı faktörler anlamında — açısından belirli bir olgunluğa erişmişlerdi ve zaten bu ülkelerin —kapitalist dünya ekonomisi çerçevesinde— makul bir süre içerisinde (30 ila 50 yıl gibi) dünya işbölümü içerisindeki rollerini, merkantilist yarı-çekilme yöntemini uygulayarak, değiştirebilmelerini açıklayan da bu olgunluktur. (Bu, belki Küba için çok açıklayıcı sayılmayabilir ama göreceğiz). Kuşkusuz bu radikal güçlerin coğrafi-askeri etki alanı içindeki kimi başka ülkeler bu tanımlayıcı özellikleri göstermeksizin de iktidar değişikliğine sahne oldular. (Moğolistan, Arnavutluk gibi) Bu arada, benzer güçlerin etkin olduğu ya da ancak yoğun bir tepkici baskı sayesinde boyunduruk altında tutulabildiği bir çok ülkenin de böyle bir asgari olgunluğa eriştiği unutulmamalı. Aklıma hemen Şili, Brezilya veya Mısır ve hatta İtalya geliyor.

Burada gördüğümüz, *semiperiferi* konumundaki uluslar için kapitalist dünya sisteminin 4. aşamasına uyarlanmış bir siyasi yapının ortaya çıkışı değil midir? Bu ülkelerdeki bütün iktisadi girişimlerin devletleştirilmiş olması gerçeğinden, bu girişimlerin dünya ekonomisi içinde yer alış biçiminin kapitalist bir pazar sisteminin işleyiş mantığına —satışta azami fiatları elde etmek ve böylece dünya artığının daha uygun bir şekilde dağıtılmasını sağlamak amacı ile üretimde verimi sürekli yükseltme yolunda çaba göstermek— aykırı düşeceği sonucu çıkmaz. Varsaaylım ki, *U.S. Steel* yarın işçilerin ortak mülkiyetine geçsin, çalışanların tümü kazançtan istisnasız aynı payı alsın, tüm hissedarlar karşılıksız mülksüzleştirilsin: *U.S. Steel*'in kapitalist bir dünya ekonomisindeki kapitalist bir girişim olma özelliği salt bu nedenle ortadan mı kalkacaktır?

Peki, temel üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti ortadan kaldırmış bir dizi devletin ortaya çıkması dünya sistemi açısından ne gibi sonuçlar getirmiştir? Bu, bir ölçüde tüketimin ülke içinde yeniden dağıtımı anlamına geldi. Ayrıca, hem kapitalist girişimcilerin politik olarak zedelenebilirliğini göstererek, hem de özel mülkiyetin sınai üretkenliğin hızla yayılmasıyla bir ilgisi olmadığını ispat ederek dünya kapitalizminin ideolojik haklı çıkarımlarını kuşkusuz zayıflattı. Fakat yeni semiperiferi bölgelerin dünya artığından daha büyük bir pay alma yeteneğini artırarak dünyayı bir kez daha depolarize etti, böylece de dünya sisteminin geçmişte ve bugün ayakta kalabilmesinde temel unsur olan üçtabakalılığı yeniden yarattı.

Son olarak, şu da söylenmeli ki merkezin süreğiden ekonomik genişlemesi (her ne okadar bizzat merkez artığı kendi içinde yeniden dağıtsa da) ve semiperiferinin yeni gücü, dünya ekonomisinin periferisindeki bölgeler için politik-ve buna bağlı olarak da ekonomik— konumlarının yeniden zayıflaması sonucunu getirmiştir. Büyük bilgeler «uçurumun giderek genişlediğini «belirtiyorlar. Ancak bugüne dek henüz hiç kimse buna karşı belirleyici bir girişimde bulunmadı, ve bunu yapmakta çıkarı olacak çok kişinin var olduğuna dair de hiç bir belirti yok .Bugün dünyanın geniş bölümlerinde gözlemlediğimiz, devlet otoritesinin güçlenmesinden başka herşeydir. Söz konusu olan daha çok, aynen Polonya'nın 16. YY'da başına geldiği türden bir güçten-düşmedir. Askeri «müdahale»lerin *(coup)* sıklığı da bunun çeşitli belirtilerinden yalnızca birisidir. Tüm bunlar bizi dördüncü aşamanın, kapitalist dünya ekonomisinin *pekişme* aşaması olduğu sonucuna götürüyor.

Ancak «pekişme» artık çelişkilerin ortadan kalktığı ve şu andaki dünya sisteminin uzun vadede ayakta kalacağının muhtemel olduğu anlamına gelmez. Böylelikle, geleceğin bir tablosunu tasarlama noktasına geliyoruz: Yani insana her zaman çekici gelmiş bir oyun, onun gerçek *Hybris*'i (yun - isyan ruhu çn), ilk günah doğmasını destekleyecek en ikna

edici kanıt. Dante'yi okumuş olduğum için şimdi kısa keseceğim.

Bana, kapitalist dünya sisteminin işlerliğinde iki ana çelişki var gibi görünüyor. Birincisi, Marx'ın temel yapıtının 19. YY.'da dikkati çektiği ve benim de şu şekilde formüle etmek isteyeceğim çelişki: Karın azamileştirilmesi (ilkesi) nüfusun çoğunluğunun dolaysız tüketiminden kısa vadede mümkün en yüksek artığın emilmesini talep ederken, artığın sürekli üretimi (ilkesi) ise uzun vadede bir kitle talebini zorunlu kılar, ki bunu da gerçekleştirmenin tek yolu emilen artığın yeniden dağıtılmasıdır. Bu iki akıl yürütmenin birbirlerine zıt yönlerde hareket etmesi (bir «çelişki») yüzünden sistem sürekli krizlere maruz kalır; bu krizler ise hem uzun vadede sistemi zayıflatır, hem de oyunu ayrıcalıklar açısından daha az oynanmaya değer kılar...

Günümüzün dünya ekonomisi içinde feodal sistemler ne kadar varsa, sosyalist sistemler de ancak o kadar vardır; ikisi de yoktur, çünkü varolan yalnızca *tek* bir dünya sistemidir. Bu sistem dünya ekonomisidir, biçimi ise tanımı gereği kapitalisttir. Sosyalizm yeni türden bir *dünya* sisteminin yaratılması anlamına gelir, yani ne yeniden-dağıtımcı bir cihan-devleti, ne de kapitalist bir dünya ekonomisi; bir sosyalist dünya-hükümeti. Bu gelecek tablosunu kesinlikle ütopik bulmuyorum, ama sanki gerçekleşmesi an meselesi imiş gibi de düşünmüyorum... Hükümetler böyle bir dönüşümün yanında bulunan kişi, grup, ya da hareketlerin elinde olabilir, ama *devletler*, devlet olarak ne ilerici ne de gericidir. Böylesi değer yargıları ancak hareketlere ve güçlere atfedilebilir.

Anlamlı bulduğum ölçüde geleceğin bir tablosunu çizdikten sonra şimdi de bugüne ve bilim adamının faaliyetine dönelim: bu hiç bir zaman nötr değildir, tersine kendi özel mantığına ve bir dereceye kadar kendi özel tercihlerine sahiptir. İncelememize temel birim olarak yapısal bölümlere ve gelişme aşamalarına sahip olan dünya sistemlerini aldık. Dediğimiz de şu ki, bütünselliklerin ve bütünselliklerin bölümlerinin karşılaştırmalı analizleri ancak bu çerçeve içeri-

sinde anlamlı olacaktır. Düşünsel tasarımlar (conception) ölçümleri daima önceler *(precede)* ve onlara hükmeder. Ben dakik ve duyarlı niceliksel göstergeler kullanmaktan, ve ayrıntılı ve hamarat arşiv çalışmasından yanayım; çünkü bir tarihsel olaylar zinciri en dolaysız karmaşıklıkları düzeyinde böyle incelenebilir. Ancak her ikisinde de asıl amaç neyin olmuş ve neyin oluyor olduğunu daha iyi kavramamızda bize yardım etmeleridir. Bunun için de farklılık boyutlarını bize gösterecek bir gözlüğe, ehemmiyeti teraziye vurabileceğimiz modellere, ve vargılarımızı, bilgilerimizi —ki bunlar bizim iletişim araçlarımızdır— oluşturmak için de toparlayıcı kavramlara gereksinim duyarız. Çünkü bizler ilk günahın ve Hybris'in emanetçileri olarak iyi'nin gerçek'in ve güzel'in arayışındayız.

Türkçesi : Orhan ESEN

DİPNOTLAR

1) Georg Lukacs, «Rosa Luxemburg als Marksist», **Geschichte und Klassenbewusstsein** içinde, Neuwied und Berlin: Hermann Luchterhand Verlag, Kasım 70 özel sayı, sayfa 94 (39) veya The Marxsizm of Rosa Luxemburg, **History and Class Consciousnes** içinde, Londra: Merlin Press 1968, sayfa 27.

2) Robert A. Nisbet, **Social Change and History**, New York Oxford University Press, 1969 s. 302-3, Ben iktisat tarihi literatürünü bu eleştirinin dışında tutardım.

3) Fernand Braudel, History and The Social Sciences, Peter Burke (Der.) **Economy and Society in Early Modern Europe** içinde, London: Routledge and Gegan Paul 1972, s. 38-9.

4) bkz. Andre Gunder Frank, Bölüm 4, A. Der Mythos des Feodalismus, **Kapitalismus und Unterentwicklung in Lateinamerika** içinde, Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt 1969, s. 220-241. Veya, The Myth of Feodalism, **Capitalism and Under-devolopment in Latin Amerika** (New York: Monthly Review Press, 1967) içinde, s. 221-42.

5) Federic Lane'in «himaye bedeli» konusundaki açıklamaları için bkz. **Venice and History**, Baltimore: Johns Hopkins Press 1966 bölüm 3. Özelde haraç sorunu hakkında bkz. s. 389-90, 416-20.

6) bkz. Karl Polanyi, The Economy as İnstituted Process, K. Polanyi, C. M. Arsenberg, H. W. Pearson (Der.) **Trade and Market in the Early Empire**, Glencoe: Free Press 1957 s. 243-70.

7) bkz. benim çalışmam: **The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in 16. Century**, New York: Academic Press 1974.

8) Philip Abrams, benzer bir iddiayı şu nasihatle bağlar: «tarih ve sosyolojinin akademik ve entellektüel olarak ayrı tutulması her iki disiplini de toplumsal dönüşüm ile ilgili en önemli meselelerle ciddi bir şekilde uğraşmaktan alakoymuşa ben-

zer.» «The Sence of the Past and the Origins of Sociology», **Past and Present** sayı 55 Mayıs 1972 s. 32 içinde.

9) Andre Gunder Frank, age s. 21 (Alm.) s. 3 (İng).

10) Frank'ın bu tezler üzerine klasikleşmiş eleştirisi «**Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology**» başlığını taşır ve Latin Amerika'da basılmıştır: **Underdevelopment or Revoltion**, New York: Monthly Review Press, 1969, s. 21-29.

11) bkz. Theotonio Dos Santos, **La Neuva Dependencia**, Buenos Aires: s/ediciones, 1968.

12) Ernesto Laclau, **Feodalism and Capitalism in Latin America**, New Left Review, 67, May-Haz. 1971, S. 37-38.

13) **Die Akkumulation des Kapitals**, Frankfurt: Verlag Neue Kritik, Archiv Sozialistischer Literatur 1, 3. Auflage 1969, s. 335-7. veya, **The Accumulation of Capital**, New York Monthly Review Press 1968 s. 364-5. Ancak Luxemburg, görüldüğü gibi «kapitalist» ve «kapitalist olmayan» üretim tarzlarından bahsetmekle bu kafa karışıklığına bizzat katkıda bulunuyor. Bu terminolojisini bir kenara bırakırsak öngörüsü kusursuzdur: «İki açıdan da böyledir: Gerek artı-değerin gerçekleştirilmesi gerekse sabit sermayenin unsurlarının elde edilmesi açısından uluslararası ticaret kapitalizmin tarihsel varoluşu için birincil bir gerekliliktir. —Bu, temel olarak verili somut koşullar altında kapitalist ve kapitalist olmayan üretim atrzları arasındaki bir mübadeledir». ibid s. 330-1 (Alm.), ibid. s. 359 (İng.) Benzer kavrayışı merkez bölgeler için periferiden emek gücü devşirilmesinin gerekliliğine —buna «değişken sermayenin büyümesi» adını verir— işaret ederken de gösterir. Bkz. ibid. s. 333 (Alm). s. 361 (İng).

14) Tartışma Maurice Dobb'la başlar. **Studies in the Development of Capitalism**, London, Routledge and Kegan Paul 1946. Paul Sweezy'nin Dobb'u eleştirisi ve Dobb'un «cevabı» aynı dergide ve aynı sayıda yer alır. Sweezy, The Transition from Feudalizm To Capitalism», **Science And Society**, 14/2, Bahar 1950, s. 134-157, Sonradan Tartışmaya dünyanın çeşitli köşelerinden katılmalar oldu. A.g.e. imin 1. bölüm, **extenso**'da bu tartışmayı özetledim ve yorumumu belirttim. (Tartışmanın Almancası için bkz. **Der Übergang vom Feudalismus zum Kapitalismus**, Frankfurt, 1978).

15) Marx'ın —tüm diğer büyük düşünürler gibi— bir yan-

dan kendi toplumsal konumunun tutsağı olduğunu, öte yandan ise bazan daha geniş açıdan bakan bir dahi olduğu iddiasını kanıtlamak istersek burda çok uzun bir tartışmaya girmemiz gerekecek. Birinci Marx, İngiltere tarihinden genellemelere giden, ikincisi ise tarihsel gerçekliğin değerlendirilmesi için eleştirel bir kavramsal çerçeve üreten Marx'tır. W. W. Rostow da işte İngiltere tarihinden alternatif bir genellemeye giderek birinci Marx'ı çürütmeğe çalışır. Birinci ve daha önemli Marx'ı ise es geçer. Bkz. **The Stages of Economic Growth, A Non-Communist Manifesto**, Cambridge, University Press 1960.

16) Laclau, age s. 25, 30.

17) F. Burlatsky, **The State and Communism**, Moskova, Progress Publichers n.d. 1961, S. 95'de alıntı olarak.

18) Ibid s. 97.

19) Mao Tse-Tung, **On the Correct Handling of the Contrations Among the People** 7. baskı gözden geçirilmiş çeviri, Pekin Foreign Languages Press, 1966 s. 37-38.

20) **Long Live the Invincible Thought of Mao Tse-Tung**, tarihsiz broşür, 1967/69 arası, çevirisi **Current Background** Nr. 884, 18 Tem. 1969 S. 14.

21) Bu görüşü Mao Ağustos 1962'de Peitaiho'da toplanan, MK'nin Emek Konferansında savundu. Bu konudaki rapor a.g. broşür s. 20. Mao'nun tavrı sonradan ÇKP'nin 8. MK sinin 10. toplantısında (Eylül 1962) onaylandı. «**Long Live...**» broşürü sözkonusu oturumu» Çin'deki burjuva ve proleter kamplar arasındaki zorlu mücadelede büyük bir dönüm noktası» olarak tanımlar. Ibid s. 21.

22) Mao'dan değinmeler, Ibid s. 20'de alıntı olarak.

23) Mao Tse-Tung, **Talk on the Questionof Democratic Centralism** 30 Ocak 1962, **Curent Background** Nr. 891 8 Ekim 1969 içinde s. 30.

24) «**Communiqué of the 10th Plenary Session of the 8th Central Commitee of the CCP**», **Current Background** 691 5 Ekim 1962 s. 3.

25) Yuri Sdobnikov (der.) **Socialism and Capitalism/Score and Prospects** (Moscow, Progress Publishers 1971) s. 20. Kitap, Institute of World Economy and International Relations üyeleri tarafından derlendi ve yayınlandı. Temel Katkı Prof. V. Aboltin tarafından.

26) Ibid s. 21.

27) Ibid s. 26.

28) Ibid s. 24.

29) Ibid s. 25.

30) Bkz. Raymond Aron, **Dix-huit leçons de la société industrielle** Paris, Edition Galimard 1962.

31) Bu, kanımca «17. yüzyılın Krizi» adını verdiği olguyu açıklamaya çalışırken E. J. Hobsbawm'ın da içine düştüğü ikilemdir. Bkz. **Past and Present** adlı makalesi, (çeşitli eleştirileri ile birlikte) Trevor Aston, (der) **The Crisis of the Seventeenth Century** London, Routledge and Kegan Paul 1965.

32) Maurice Dobb, **Capitalism Yesterday And Today**, London, Lawrance and Wishart 1958 s. 21 alb-d, W. (Türkçe çevirisi: Mehmet Selik, SBF Yayınları.).

33) Ibid., s. 6-7.

34) Ibid., S. 21.

35) Bkz. benim «**The Modern...**» böl. 2.

36) Bu sürecin kısa bir betimlemesi için bkz. benim **Three Paths of National Development in the Sixteenth Century, Studies in Comperative International Development**, VII/2 yaz 1972, s. 95-101 içinde.

37) Bkz. Arghiri Emmanuel, **Unequal Exchange**, New-York, Monthly Review Press 1972.

38) Charles Bettelheim, **Theoretical Comments**, Emmanuel, age içinde s. 295.

39) Bkz. J. Siemenski, «Constitutional Conditions in the Fifteenth and Sixteenth Centuries», **Cambridge History of Poland içinde** (cilt I), W. F. Reddeway ve diğ. (der), **From the origins to Sobieski (to 1696)**, Cambridge, University Press 1950, s. 416-440, Janusz Tazbir, **The Commonwealth of the Gentry**, Aleksandes Gieysztor ve diğ., **History of Poland**, Warszawa, PWN-Polish Scientific Publications, 1968, içinde s. 169-271.

40) Bkz. Kasamlı analizim, «Social Conflict in Post-Independence Black Africa/The Concepts of Race and Status Group Reconsidered» Ernest W. Campbell, (der) **Racial Tensions and National Identity** Nashville, Vanderbilt Univ. Press 1972 S. 207-226 İçinde.

41) «Alan» (range, Bereich) ile burada kastetmek istediğimiz, nüfusun önemli bir kısmının meşgul olduğu mesleklerin sayısıdır. Böylelikle bir periferi ülkede nüfusun çoğunluğu tipik

olarak tarımla uğraşırken, bir merkez ülkedeki uğraşılar tipik olarak Colin Clark tarafından tanımlanmış üç iktisadi sektöre eşitçe dağılır. Eğer alan'ın anlam yükü, yaşam biçimi, tüketim yapısı, hatta gelir dağılımını kapsayacak biçimde kaydırılırsa, o zaman korrelasyon tümden tersine de çevrilebilirdi. Tipik bir periferi toplumunda geçimlik üretim yapan bir köylü ile kentli bir serbest meslek sahibi arasındaki farklılıklar tipik bir merkez devletinde bulunabilecek olanlardan çok daha büyüktür.

42) Bkz. makalem, «The two Modes of Ethnic Consciouness/ Soviet Central Asia in Transition?» Edward Allworth, (der) **The Nationality Question in Soviet Central Asia**, New York, Praeger 1973 içinde s. 168-175, ve daha aşağıda, bölüm 11.

43) A. Adu Boahen İngiltere Ticaret Bakanlığının (Board of Trade) 1751'de Cape Castle (bugünkü Gana'da küçük bir İngiliz askeri ticari üssü) valisine, yerel halk, Fanta'ların pamuk ekmelerini önlemesiiçin yolladığı emri alıntı olarak aktarır. Gerekçe de şudur: «Tarım ve sanayiin zencilere tanıtılması ülkemizin malum yerleşik politikasına ters düşer, kmse bu işin nerelere varacağını ve şu anda sömürgelerimizden elde ettiğimiz tütün, şeker ve diğer hammadelere sıçramıyacağını söyleyemez. Şimdi savaşçılıkla geçinen Afrikalılar o zaman tarımcı olurlar ve şu anda Amerika'da kullanılan köleleri de bu ürünlerin yetiştirilmesinde istihdam edilirdi» **Topics in West Africa History**, London, Longmans, Green and Co. 1966 s. 113.

44) Robert Michels, «The Origins of the Anti-Capitalist Mass Spirit», **Man in Contemporary Society**, New York, Columbia University Press, 1955 Cilt I içinde s. 740-765.

45) Bkz. William W. Kaufman, **British Policy and the Independence of Latin America**, 1804-1828, New Haven, Yale University Press 1951.

46) Bkz. Cathérine Coquéry-Vidrovich, «De l'impérialisme britannique à l'impérialisme contemporaine — l'avatar colonial» **L'Homme et la société**, 18 (Ekim/Kasım/Aralık 1970) içinde s. 61-90.

İKİNCİ BÖLÜM

Dünya Ekonomisinde Bunalım

ULUSLARARASI EKONOMİK SIKINTI ve ÜÇÜNCÜ DÜNYA

Harry MAGDOFF (*)

İki tema, bugünlerde sel gibi akıp gelen ekonomik çözümlemelerin değişmez öğesi olmuş bulunuyor. Bunlardan biri, dünya ekonomisinin daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde, birbiriyle bağlaşmışlığıdır. Diğeri ise evrensel ekonominin giderek artan bir sıkıntı içinde oluşu. Gerçi her iki önermenin de usa yatkın dayanakları varsa da, şu bir gerçektir ki bunlar, açıklık getirmekten çok, kafa karıştırmak üzere ortaya atılmaktadır.

En başta, bağlaşmışlık (1) kavramı, yönetici merkez ile uç iller (2) arasındaki büyük uçurumu göz ardı eder. Öndegelen kapitalist ülkelerin kendi aralarındaki ilişkilere bağlaşmışlık kavramının uygun düştüğü açıktır, ama Üçüncü Dünya'yı kapitalist çekirdeği oluşturan ülkelere bağlıyan bağlar, bağlaşmışlıktan çok *bağlanmışlık* türündendir. Merkezdeki gelişmiş ülkeler ile uç iller arasındaki çapraşık ekonomik ve siyasal bağlantılar, güçlünün güçsüzü sömürdüğü kanallardır. Bugünün koşulları altında, bunalımın yükünün pek de azımsanamıyacak bir bölümünü azgelişmiş ülkelerin (ulusların) omuzuna yıkmanın araçlarını sağlıyan işte bu bağlardır.

İkinci temaya gelince, basma kalıp çözümlemeler şimdiki sıkıntıyı tüm ekonomik dokuya geçici olarak bulaşmış bir virusun işi saymaktadır. Bu benzetmenin gözlerden sakladıklarıysa sözkonusu virusun önceden hasta olan bir vücuda bulaştığı ve kapitalist dünyayı dört bir yandan kuşatan kötülüklerin, sistemin yaradılışına derinden derine köksalmışlığı-

(*) Yazı şu kaynaktan çevrildi: **Monthly Review 33** (II), sy. 1 - 3, Nisan 1982.

dır. Üçüncü Dünyada olup bitenler, belirleyici biçimde, merkezdeki gelişmelerden etkilendiği için, biz söze merkezdeki şimdiki bunalımın öncesini (evveliyat) ve ana özelliklerini, A. B. D. ne özel ilgi göstererek, gözden geçirmekle başlıyacağız. Ardından, bu gelişmelerin Üçüncü Dünya'ya getirdiği sınırlamaların incelenmesi gelecektir ki çözümlemelerimizin odağı olarak Latin Amerikanın sorunlarını almaktayız.

Bugünkü Bunalımın Öncesi :

Kapitalizmin özünde durgunluk *eğilimi* bulunduğunu aklımızdan çıkarmazsak, bugünün ekonomik gerginlik ve zorlukları çok kolay anlaşılabilir. Kuşkusuz bu, üretici güçler ve işvermedeki (istihdam) uzun dönemdeki gidişin, güçlü büyüme yönünde olduğunu yadsımak değildir. Anlatılmak istenen, bu yükselişin bir yandan bolluk ve çöküntü (depresyon) dalgalarının, öte yandan birbirini izleyen daha da uzun süreli fiat artışı ve durgunluk dönemleri sonucu ortaya çıktığıdır. Bu evreler çapraşık biçimde birbirine ilintilidir. Ekonomik çöküntüler, bolluk döneminde yaratılan çelişkilerle çarpıklıkların sonucudur ve genellikle, yeni bir yükselme için ortamı hazırlarlar. Ne var ki bu yükselmenin gücü, içinde gerçekleştiği tarihsel aşamadan kaynaklanan özel uyarıların bulunup bulunmadığına bağlıdır. Uyarılar güçlüyseler, ekonomiyi daha da yükseklere sürükleyebilirler. Yok eğer cansızsalar, çöküntüden çıkış yavaş ve sarsak olacaktır. İşte bu durumda durgunluk eğilimi ağır basar.

Tıpkı iş yaşamının iniş çıkışlarında (3), bolluk evresinin ardından gelen çöküntünün (depresyon) tohumlarını ekmesi gibi, uzunca süren bir hızla büyüme dalgası da, uzayıp giden bir duraksama ya da büyümenin yavaşlaması dönemini hazırlar. Bunun nedeni, alışılmışın üstünde büyüme hızı sağlıyan özel etkenlerin, ergeç, güçsüzleşip yokolmalarıdır. Yeni bir takım uyarıların yokluğunda, kapitalist ekonomiler süregen yığınsal işsizlik, nüfusun büyük bir bölümünün yoksullaşması, artan güvencesizlik ve özellikle azgelişmiş ülkelerde büyük zorluklara yol açan yavaşlama dönemine girerler.

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeler, bu olaylar dizisinin ortaya çıkışındaki biçimi açıkça gözler önüne sermiştir. Savaş sonrasının 20 - 25 yılı boyunca, ekonomik gelişme canlı ve sürekliydi. Ama o günden bu yana, durgun bir dünya ekonomisi var ve bugün dahi bu durgunluğun ortasında bulunmaktayız. Bu aşamaların her biri, kuşkusuz, özel tarihsel durumdan etkilenip, onlarca biçimlendirilmiştir, ama ortaya çıkan temel örnek yeterince tanıtıcıdır.

Genellikle, uzun süren büyüme dalgalarının özellikle hızlı ve sürekli olanları, aşağıdaki etmenlerin biri ya da birkaçınca başlatılır: 1) Büyük yordambilimsel (4) yeniliklerin alınması ve yaygınlaştırılması ki büyük çapta kapital yatırımlarını, yeni tür alt yapıyı, nüfusun yer değiştirmesini d.b. (5) içerir. 2) Uç illerdeki kapitalist gelişmelerle yeni pazarların açılması, ki ya sömürgeci yayılmanın ya da nüfuz bölgesi edinmenin sonucudur. 3) Savaşa hazırlık için askersel sanayinin genişletilmesi. Ve 4) savaş sonrasında sanayinin yeniden kuruluşu.

İkinci Dünya Savaşının sonunda, A. B. D. nin emperyalist dünya üstündeki kesinkes buyurganlığının (hegemonya) yanısıra, bu etmenlerin hepsi de önemli ölçüde el altında bulunmaktaydılar. *Bütün* bu uyarıların çok kısa bir dönemde biraraya gelmiş olması olgusu, kapitalizmin tarihindeki en uzun canlılık döneminin (= boom) itici gücünü sağladı. Bu gelişmeleri kısaca gözden geçirelim.

(a) Savaş, fabrikaları, çiftlikleri, demir yollarını, güç üretim merkezlerini ve kentlerde geniş bölümleri yakıp yıkmıştı. Batı Avrupa ve Japonya'da savaş yıkığı alanların yeniden yapımı, maddi kaynaklar, işgücü ve kapital yatırımlarının yoğun bir biçimde işe koşulmasını gerektiriyordu. A. B. D. nde ise, savaş sonundaki ilk uyarı başka türdendi. Savaş sırasında, dünya çapında bir savaşı yürütmek üzere gerekli ham maddeleri sağlamak ve üretici kuruluşları silahlanma için kullanmak amacıyla, otomobil üretimi ve sivil amaçla konut yapımı yasaklanmıştı. Dayanıklı tüketim mallarının yokluğu ve savaş sırasındaki ücret/fiat denetimi uygulaması dolayısıyla borçlar ödendi, işçiler para biriktirdi, ve kapita-

listler kârlarını kolay paraya dönüşecek biçimde bir köşeye yığdılar. Geri bırakılmış istem ile bunu gerçekleştirecek hazır paranın biraraya gelmesi, A. B. D. nde yeni bir bolluk dalgasının itici gücünü oluşturdu.

(b) Batı Avrupa ve Japonya'da, özel otomobil kullanımının yaygınlaşmasıyla yeni bir büyüme kaynağı ortaya çıktı. Taa 1920'lerde yığınsal üretim yapan oto sanayisini kurmuş olan A. B. D. nde bile, daha büyük bir nüfus yüzdesinin otomobil sahibi olması yoluyla otomobilin yaygınlaşması, savaş sonrası dönemde iz bıraktı. Otomobillerin sayısındaki hızlı artış, yol yapımına giden yatırımları artırdı ve kent dışına kaçan nüfusun gereksindiklerini sağlayabilecek konut ve işyeri yapımı ile diğer hizmetlere olan istemi canlandırdı.

(c) Savaş gereklerinin yarattığı yordambilimsel yenilikler, yüksek hızlı jet uçakları, iletişim araçlarındaki gelişmeler, bilgisayarlar, çok değişik türde elektronik araç ve aygıtlar gibi yeni ürünlerin sanayisinin temellerini sağladı.

(d) A. B. D., Kore Savaşı ile başlıyan, dev bir savaş makinası kurup yaşatmak işine kendini adadı. Bunun sonucu ise askersel gerecin yığınsal üretimini yapan ve geniş ölçüde sivil üretimle bütünleşmiş yeni bir askersel sanayinin yaratılmasıdır. Üstelik, A. B. D. nin Kore Savaşı sırasındaki askersel satın almaları Batı Almanya ve Japon ekonomilerinin hızlı büyümesinin belirleyici itkesi oldu.

(e) Kapitalist dünya üzerindeki hegemonyanın A. B. D. nce ele geçirilmesi hem savaş yıkığı ileri sanayi ülkelerinde bir ölçüde oturmuşluk (stabilite) sağladı, hem de ekonomik büyümeyi kolaylaştıran ve finanse eden uluslararası kuruluşların kurulmasına yol açtı. Buna bağlı olarak şunları belirtmeliyiz:

1) Dünyayı, A.B.D. nin askersel üslerinden oluşan ayaklar üzerine oturtmak, işin özüydü. Bu ise, yalnızca «barış ve düzen»i sürdürmeye ve Üçüncü Dünyada uysal hükümetleri işbaşında tutmaya yaramakla kalmadı, önde gelen ortakların A. B. D. nin dümen suyunda kalmalarını da sağladı. Aynı zamanda, dışarıda asker ve üs bulundurmak için A. B. D.

nin harcadığı dolarlar, bunları barındıran ülkelere, dışalım ve yatırımlarını artırabilecekleri dış parayı getirdi.

2) Marshall Planı ve onu izleyen ekonomik yardım akımı, A. B. D. ne bağlı ülkeler ve uydular yaratma işini destekledi ve A. B. D. ve diğerlerinin çok uluslulu ortaklık ve bankalarına, yeni iş olanakları açtı.

3) Alımsatım ve Gümrükler Genel Anlaşması (GATT), alış veriş önündeki duvarları alçaltarak, uluslararası alışverişte çok büyük bir gelişmenin kapısını açtı.

4) *Bretton Woods* anlaşması, doları «altın gibi değerli» yaparak, uluslararası para pazarının dolarla dolup taşmasına yol açtı, ki bu da dünya alışverişinin büyümesi için gerekli hazır parayı (= likidite) vermekteydi. Yine bu anlaşmayla kurulan Dünya Bankası ve IMF, yabancı yatırımcılarca istenen altyapı için gerekli fonları yaratarak ve Üçüncü Dünya ülkelerini hizaya getirmenin araçlarını sağlıyarak üstlerine düşeni yaptılar.

Bolluktan Ayrılış Evresi

Sonunda yukarıda sıralanan uyarıcı etmenlerin hepsi ya son buldu ya da etkisini büyük ölçüde yitirdi. Desteklerin biraraya gelişinin, büyümeye öncülük edişi gibi, bunların etkilerinin ardardına azalışı da durgunluğa giden yolu açmıştır. Bu desteklerin herbirinin ne olduğunu kısaca gözden geçirirsek bunu görebiliriz.

(a) Savaş yıkığı ülkelerin yeniden yapımı epeydir tamamlanmış bulunuyor. A. B. D. nde, savaş boyunca gemlenmiş istemin yarattığı uyarıcı etki 1950'lerde sönükleşti.

(b) Otomobil istemindeki gelişme hızı kesinlikle düştü. Bu, hemen her sanayi dalındaki olağan gelişme biçimidir. İlk aşamalarda istemin gelişme hızı çok büyüktür ki bu üretken kapasitede ivdirilmiş bir gelişme yaratır. Ama gerçekleşebilecek pazarın sınırlarına yaklaşıldıkça, istem temelde yenileme gereksinimi ile artan nüfustan doğan ek istemin oluşturduğu düzeye düşer. Böylelikle kapasite geliştirmeden doğan kazançlar da uçup gider, ikincil uyarıcı etkenler de:

(c) Başlangıçtaki yordambilimsel yenilikler geniş ölçü-

de özümlenmiş bulunuyor. Gerçi sürekli olarak yeni yordamlar ortaya çıkmaktadır, ancak bugüne değin görülenleri genel ekonomik büyümede geniş etkiler yapan türden değildir. Gerçekten, bunların pek çoğu, otomasyona geçişte görüldüğü üzere, işverme olanaklarını daraltmaktadır.

(d) Silahlanma harcamaları önemini korumakta ve Reagan yönetimi altında, daha da büyümesi kaçınılmaz görünmektedir. Yine de bunun ekonomik büyümeye etkisi ilk silah yığma dönemindekinin yakınına bile varmamaktadır. Askersel harcamalardaki ilk artışla (1950'ler ve 1960'lardaki) karşılaştırırsak bu yeni artışlar büyük ölçüde üstün yordambilimde yoğunlaşmıştır ve yeni üretim birimi ve araçlarına büyük yatırımları gerektirmemektedir.

(e) A. B. D. İmparatorluğu ufalma yolundadır. Bu düşüşü, üç değişiklik açıklamaktadır. Birincisi, Vietnam'daki yenilgisi, A. B. D. nin önderlik durumunu sarsmıştır. İkincisi, Batı Avrupa ve Japonya'da yeni güçlerin ortaya çıkışı, A. B. D. nin endüstriyel ve ekonomik üstünlüğünü kaldırdı. Gerçekten de, özellikle çelik, gemi yapımı, otomobil, dokuma ve petrokimya alanlarında, istemin üstünde aşırı kapasiteleri yaratan, canlılık döneminde kapitalist dünyanın dört bir yanında kuruladuran sanayi kapasitelerinin ta kendisidir. Bunun sonucu, A. B. D. nin güvendiği ortakları, hızı kesilmiş bulunan dünya pazarında kendilerine karşı bellibaşlı çekişiciler (rakipler) durumuna geldiler. Üçüncüsü, Amerikan dolarının dünya pazarlarında başıboş dolaşması, Bretton Woods anlaşmasıyla ona tanınan ayrıcalıklı durumun bir güç kaynağı olmaktan çıkıp bir yük olmasına yol açtı. Doların uluslararası yaygınlığı, dünya alışverişi için likidite (hazır para) sağlamaya yardımcı olmak yerine, dünya çapında enflasyon üretmenin ortamı ve uluslararası mali yapıdaki dayanıksızlığın kaynağı oldu. Bir zamanlar olduğu gibi değeri değişmez döviz olmak yerine, dolar 1970'in başlarından bu yana yinelenen spekülasyon dalgalarına konu oldu. Gerçek şu ki A. B. D. nce tek yanlı olarak Bretton Woods anlaşmasından vazgeçilmesinden beri, döviz kurlarındaki aşırı oynaklık dünya alışverişinde daraltıcı bir etki yapmıştır.

Durgunluğun Yayılması

Yeterince güçlü yeni uyarıların yokluğunda, canlılık yaratan desteklerin güçsüzleşmesinin sonucu, kapitalist çekirdeği oluşturan ülkelerde on yılı aşkın bir durgunluk olmuştur. Öyle ki A. B. D., İngiltere, Fransa, Batı Almanya, Japonya ve İtalya'daki sanayinin büyüme hızlarına bakarsak, bu ülkelerin herbirinde 1970'lerin ve bugüne değin 1980'lerin ortalama yıllık büyüme hızlarının 1950'ler ve 1960'larınkinin çok altında olduğunu görürüz. Dahası 1960'lara göre 1970'lerde şu özellikleri bulmaktayız: Enflasyonda artış, işsizlikte artış, kullanılmayan sanayi kapasitesinde artış ve üretim birimi ve araçlarına olan yatırımlarda görece düşüş. Bu gelişmelere gösterilen tepki kapitalist güçler arasında ekonomik nüfuz bölgelerini sağlama bağlama eğilimini ve ticaret ve gümrük duvarlarını yükseltmeyi birliğinde getiren, bir çekişmenin (rekabetin) kızışması olarak süregelmektedir.

Yanıtı gereken soru şudur: Nasıl oluyor da bu ülkeler işlerini yürütebiliyorlar ve durgunluğa karşın, düzenli bir yavaş gelişmeyi sürdürebiliyorlar? Yanıt, ABD sözkonusu olduğu ölçüde, borçlanma patlamasıdır. Tüketici alışları, kredili satışlarla destekleniyor. İş ortaklıkları borçlanmayı sürdürüyor. Spekülatörlere, iş ortaklıklarına ve tüketiciye daha çok kredi verebilmek için, bankalar ve mali kuruluşların kendileri dahi büyük borçlanıcılar durumuna geldiler. Federal hükümet ise, kötü günlerde olduğu gibi iyi günlerde de, bütçe açığı yoluyla yaşıyor. Bütün bunlarsa enflasyonu körüklerler. Gerçek şu ki sürekli enflasyon ve gittikçe artan borçlanma, A. B. D. ekonomisinin birbirine bağlaşmış dayanakları durumuna gelmiştir. Borçların yığılması enflasyonu körüklerken, sayıları gitgide artan borçlanıcıların, hele şimdiyedek görülmemiş yükseklikte faiz oranları varken, borçlanmayı sürdürebilmelerine olanak sağlıyan işte bu sürüpgiden enflasyondur.

Bu tür bir ekonominin tuttuğu yol, doğal olarak, sayısız tuzaklarla doludur. 1980'lere başlarken, A. B. D. nde ardışık yıllarda ekonomik duraksamaların (resesyon) hızla ortaya

çıkışı, çöküntü olasılığının tehlike çanlarından yalnızca bir tanesidir. Gerçekten de, 1964'den bu yana, A. B. D. mali düzeninin sağlamlığını tehlikeye atan en azından dört önemli kredi bunalımı yaşanmış bulunuyor. Bu bunalımların her birinde, hükümetçe borçlanma tavanlarının kaldırılması ve büyük bankalara ve iş ortaklıklarına fon aktarılması yoluyla, iyi kötü bir düzen yeniden kurulabilmiştir. Ama bunun bedeli ağırdır: Dayanıksızlığı gittikçe artan bir mali yapı ve olağandışı yüksek faiz oranları. Bu ikincisi, bir ölçüde, bankalar, işortaklıkları, tüketici ve hükümetin kredi bulmak için artan baskısına karşı bir tepkidir. Ama bu faiz oranları büyük çöküntü ile başını alıp giden enflasyon seçenekleri arasında, ne edip edip, ustaca bir yol bulmaya çabalayan hükümet ve Federal Reserve'in politikalarıyla da desteklenmektedir.

Faiz oranlarını yüksek tutmak için bir başka nedenin bulunduğunu, başka deyişle doların uluslararası değerinin korunmak istendiğini bilmek te önemlidir. Çekici faiz oranları yabancı fonları A.B.D. nin yatırımlarına ve bankalarına çekerek, bu yolla, uluslarası döviz borsasında dolara istem yaratır. Ancak bu uygulamanın sonucu, öndegelen kapitalist ülkeler arasında bir faiz oranı savaşı olmuştur, çünkü her biri, kapitalin, faiz oranı yüksek başka bir ülkeye gitmesini önlemek için, kendi faiz oranını yükseltmektedir.

Bunalımın Üçüncü Dünya Üstüne Etkisi

Merkezdeki durgunluk, dünya alışverişinin yavaşlaması, korumacılığın yaygınlaşması ve yüksek faiz oranları, Üçüncü Dünya üstüne yeni yükler yığmıştır. Üçüncü Dünyanın karşılaştığı güçlüklerin kalıplaşmış açıklaması, suçu petrol fiatlarındaki artışa; bunun sonucu az gelişmiş petrol alıcı ülkelerin artan borçlarına yüklemektir. Petrol zamlarının uç illerdeki dış ticaret açıklarını artırdığı konusunda hiç kuşku yok. Ama genellikle anlaşılmayan yön, artan petrol giderlerini, yalnızca uzun zamandır süregelen sorunları ağırlaştırdığıdır. Öyle ki, Latin Amerika'yı önde gelen bir örnek olarak

ele alırsak, bu ülkelerin dış kamu borçları, fiat artışları için düzeltme yapıldığında, 1970'ten 79'a, yılda % 16.4'lük büyüme hızıyla artmıştır. Öte yandan, petrol fiatlarındaki sıçramadan çok önce, 1960 ile 70 arasında yıllık artış oranı % 8'e varmış bulunuyordu.

Anlaşılması gereken, borçlardaki uzun dönemli artışlara, petrol baskısından çok, merkez ile uç iller arasındaki ilişkilerin yapısından kaynaklanan daha temel baskıların yol açmış olduğudur. Petrol fiatlarındaki aşırı artışlardan sonra da bu ilişkinin temelinde bir değişme olmamış ve bu Üçüncü Dünyanın artan borç köleliği ve süregiden dış ödeme açıklarının en önemli nedeni olarak kalmıştır.

Latin Amerika ve (Küba dışında) Karayiblerin dış ödemeler bilançosunu incelediğimizde bunu görebiliriz. Bu bilanço, sermaye gidiş-gelişi [b.d. (6) yabancı yatırım ve krediler] dışındaki tüm dış işlemleri içerir. Biz, 1968'den 73'e ve 1974'ten 1979'a uzanan dönemlerin -ki petrol fiatlarındaki artışın öncesi ve sonrasıdır- bilanço durumlarını birbiriyle karşılaştıracağız. İlgili bilgiler çizelge 1 ve 2'de (bak sayfa,) özetlenmiştir. Ama bu çizelgeleri daha iyi anlamak için Çizelge 1'in (1968'den 1973'e Latin Amerika ve Küba dışında, Karayiblerin birleştirilmiş dış ödeme bilançosu) ilk sütununu daha ayrıntılı olarak açıklayacağız. Aşağıdaki anlatımda geçen değerler, çizelgedekiler gibi, milyar dolar olarak verilmiştir.

1. Dış dünya ile yapılan mal alım satımındaki ana işlemler bölümünde görünen:

Dış satım gelirleri	+	95.8
Dış alım giderleri	—	93.2
Dış Ticaret Dengesi	+	2.6

Öyleyse, petrol fiatlarındaki artıştan önce gelen altı yıl için mal alımsatım dengesinde Latin Amerika ve Karayib'lerden yana artıklık var.

2. Ama Latin Amerika ülkelerinin çok azının ticaret filoları ve uluslararası sigorta kuruluşları vardır. Bunlar, ka-

pitalist çekirdeği oluşturan ülkelerde toplanmış. Dolayısıyla, taşıma ve sigorta harcamalarına bağlı bir açık, dış ticaret artığından çok daha büyük bir açık ortaya çıkar.

Bölgenin ticari filo ve sigorta kuruluşlarının kazancı...	+ 1.7.
Deniz Taşımacılığıyla sigorta için yabancılara ödenen...	— 8.1.
Taşıma ve Sigorta Dengesi...	— 6.4.

3. Ne varki açığın en önemli kaynağı yabancı yatırımcılar ve bankalara yapılan ödemelerdir.

Dışarıdaki yatırımların getirdiği kâr ve faiz gelirleri	+ 2.3
Yabancı yatırımcılara ve bankalara ödenen kâr ve faizler	—21. 5
Kâr ve Faiz işlemleri dengesi	—19,2

4. Ek olarak, burada sunuşu kolaylaştırmak amacıyla birleştirilmiş olan, pek çok işlem bulunuyor. Bu «geri kalan kalemler» bölümüne giren işlemler Çizelge 1'de dipnotu olarak sıralanmıştır. Bu bölümün dengesi ise şöyle:

Geri kalan kalemlerin dış gelirleri	+ 27.9
» » » dış ödemeleri	— 26. 0
Geri kalan kalemler dengesi	+ 1. 9

5. Bu dört bölümün hepsini toplarsak, Çizelge 1'de gösterildiği üzere, 21.1 milyar dolarlık dış ödemeler açığı elde ederiz.

Bu dökümün ortaya koyduğu apaçık gerçek, Latin Amerika'nın, ve diğer Üçüncü Dünya ülkelerinin, yabancı sermayeye tutsaklığıdır.

Petrol zammından önceki yıllardaki açığın kaynağı, yalnızca, yabancı ticaret filoları sahiplerine, yabancı sigorta kuruluşlarına, yabancı bankalara ve Latin Amerika'daki yabancı yatırımlara yapılan ödemelerdir. Bu durum, çok uzun süreden beri ayırdedici bir ana örnektir ve bağlanmışlık düzeyi doğal olarak, ülkeden ülkeye değişse bile, bölgedeki hemen her ülke için tanıtıcı özelliktir.

Şimdi de petrol giderleri konusuna dönelim. Karşılaştırabilmek üzere her iki çizelgede de petrol alan ve petrol satan ülkeleri birbirinden ayırdık. 1974'ten önce bu iki bölük

arasındaki başkalık, Çizelge 1'in incelenmesiyle görülebileceği üzere, önemli sayılmaz. Mal alım satımındaki artık, petrol alanlar için petrol satanlarınkinden daha azdır. Ama her iki bölük için de, açığın kaynağı, birbirine çok yakın tutardaki yabancı sermayeye ödenen haraçtır *(tribute)*.

Öte yandan, 1974'den sonra çarpıcı bir değişme olur. Çizelge 2'de görüleceği üzere, petrol alıcılar ufak bir mal alışveriş artığı yerine kendilerini sıkboğaz eden bir açıkla karşı karşıyalar. Ama deniz taşımacılığı, sigorta, kâr ve faizlerdeki açıklar olmasaydı, tek başına bu, onları içinde bulundukları açmaza düşüremiyecekti.. Dış ödemelerdeki toplam açığın % 70'i yabancı sermayeye yapılan ödemelerden kaynaklanıyor. Doğrudur, petrol dışalımı için alınan borçların servis ücretleri, kâr ve faiz ödemelerinin 1974 öncesi altı yıldaki 9.7 milyar dolar değerinden, sonraki 6 yılda 31.5 milyara çıkmasına yardımcı olmuştur. Ancak, petrol satan ülkelerde de, yabancı sermayeye yapılan ödemelerde büyük ölçüde artış görülmesi yeterince anlamlıdır.

Petrol üretici ülkelerden hepsinin 1974'den 79'a her yıl dışarıya petrol satmadığı da belirtilmelidir. Örneğin, Meksika 1975'te dışsatıma başladı, Peru ise 1978'de. Kullandığımız bölümlemenin önemi, bu ülkelerin sözkonusu dönemin büyük bir bölümünde petrol dışalımı giderlerinden etkilenmemiş olmalarıdır. Aralarından birkaçı, kuşkusuz, petrol dışsatımından önemli kazançlar sağladılar. Aynı dönemde, bunların dışalım harcamaları da tırmandı. Şu var ki, bilançoda 1974 öncesi ve sonrası dış alımsatım dengesi aşağı yukarı değişmedi. Ama şunu hiç gözden kaçırmayalım: Bu iki dönem arasında, bunların yabancı sermayeye yaptıkları ödemeler iki katını aştı — 12.4 milyardan 29.3 milyara — ve toplam açığı 7.5 milyardan 27 milyara çıkaran da işte budur.

Demek ki, petrolün bu işte suçu olmadığı sonucuna varmamız uygundur. O, varolan daha eski ve daha da ezici yüklere eklenen, bir başka ağırlık olmaktan öte gitmez, ama kapitalist çekirdekteki durgunluğun saldırısıyla bu yük daha da çekilmez olmuştur. Emperyalist düzenin merkezindeki

ekonomilerin yavaşlaması, Latin Amerika'nın geleneksel ham madde ve besinlerinin dış satım pazarlarının güçsüzleşmesi ve pek çok durumda da fiatların düşmesi demektir. Korumacılığın artması, sanayi malları dışsatımına yönelerek açmazdan kurtulmağa çabalıyan ülkelerin olanaklarını daha da sınırlamaktadır. Öte yandan, kâr ve faiz ödemelerinin akıp gittiği musluklar sonuna dek açık kalmaktadır. Gerçekten de bunlar, yalnızca artan faiz oranları — (ki durgunluğun bir başka yan ürünüdür) — nedeniyle bile olsa, önemli ölçüde büyümüşlerdir. (7)

Bütün bunlardan çıkan sonuç ne? Latin Amerika ve diğer Üçüncü Dünya ülkeleri, yabancı kapitale böylesine büyük haraçlar ödeten emperyalist ilişkiler düzeninin ağlarına takılı kaldıkça, uç illeri merkeze bağlıyan zincirler gittikçe daha sağlamlaşacak ve daha ağırlaşacaktır. Çünkü bu çerçeve içinde dış ödemeler dengesindeki ayakdireyen açıklarla başedebilmelerinin tek yolu, yine daha çok yabancı sermaye ve açığı kapatmak için daha çok borçlanmadır. Ama gelecekteki kâr ve faiz akışları ve buna bağlı olarak ödemeler dengesindeki dengesizlik yalnızca artıp duracaktır.

Başkan Reagan, kuşkusuz, bu tür bir «çözümde» hiçbir yanlışlık görmemektedir. Üçüncü Dünyaya çıkış yolu olarak yabancı yatırımların artırılması kampanyasını başlatmak üzere kolları sıvamıştır. Kimi eleştiriciler, ilgili ülkelerdeki yığınların yoksulluk ve düşkünlüklerini azaltmıyor diye Reagan Programına saldırdılar. Reagan ve danışmanlarından Üçüncü Dünyanın gerçek sorunlarını kavramalarını ya da umursamalarını beklemenin boşluğu açıktır. Ama emperyalist dünyanın önderi olmayı kuran bu adamın, kapitalist merkezin çıkarlarına uygun düşen programı satmaya çalışmasına hiç şaşmamalıdır.

Türkçesi Göksel TÜRK

ÇİZELGE 1

1968'den 1973'e

Latin Amerika ve Karayiblerin (Küba dışında) Dış Ödemeler Dengesi

Net Denge	Bütün Ülkeler	Petrol Satanlar(8)	Petrol Alanlar
Mal alımsatımı	+ 2.6	+ 1.9	+ 0.7
Deniz Taşıması ve Sigorta	— 6.4	— 2.9	— 3.5
Kâr Payı ve Faiz (9)	— 19.2	— 9.5	— 9.7
Geri kalan kalemler (10)	+ 1.9	+ 3.0	— 1.1

ÇİZELGE 2

1974'ten 1979'a

Latin Amerika ve Karayibler'in (Küba dışında) Dış Ödemeler Dengesi

Net Denge	Bütün Ülkeler	Petrol Satanlar	Petrol Alanlar
Mal Alım-satımı	— 11.4	+ 1.8	— 13.2
Deniz Taşıması ve Sigorta	— 15.8	— 9.4	— 6.4
Kâr Payı ve Faiz	— 51.4	— 19.9	— 31.5
Geri kalan kalemler	— 2.3	— 0.5	— 2.8
Toplam	— 80.9	— 27.0	— 53.9

Notlar ve kaynak Çizelge 1'deki gibidir.

NOTLAR:

1) **Interdependence** ve **Dependence** kavramları için uygun Türkçe karşılık olarak önerim şu: Bağlaşmışlık ve bağlanmışlık. Bağlaşmışlık, bağlamak kökünden işteşlik fiilinin ortacı olarak türetildi. Sevmekten, sevişmek; dövmekten, dövüşmek; bulmaktan buluşmak gibi... Bağlanmışlık ise, belki de, yerleşmiş bağımlılıktan daha açık olarak durumu anlatmakta (Çn.)

2) **Metropole** ve **periphery** kavramları için, **merkez** ve **çevre** kullanılır. (Örneğin Şerif Mardin'in yazılarında.) Osmanlıdaki «**merkez-i hükümet**» ve «**uç beyliği**» kavramlarını düşünerek, çok yüklenilmiş **çevre** sözcüğü yerine, **periphery** için «**uçiller**» terimini yeğledim. (Çn.)

3) **Business cycle** kavramını böyle vermeyi daha uygun gördüm. (Çn.)

4) **Technology** karşılığı olarak **yordambilim, technique** karşılığı olarak **yordam.** Böylece hem **technology** kavramındaki bilim öğesi vurgulanmış hem de **technological (yordambilimsel)** ayırımı verilmiş oluyor. (Ç.n.)

5) **d.b.** = Diğer benzerleri'nin kısaltılmışı ki **v.s. ya da etc.** yerinedir, Ç.n.)

6) **b.d.**, başka değişle'nin kısaltılması, **i.e.** karşılığı.

7) 1970'de, Latin Amerika ülkelerinin dış borçlar için faiz ödemeleri, dış kamu borçlarının servis ödemelerinin yaklaşık %32'si idi. 1980'de neredeyse % 49'a erişti.

8) «Petrol satıcıları» adı altında toplanan ülkeler, 1973 sonundaki petrol zammının ardındaki yılların tümü ya da bir bölümünde petrol satan ülkelerdir: Bolivya, Ekvador, Meksika, Peru, Trinidad ve Tobaga ve Venezüella.

9) Bu kalem, resmi Ödemeler Dengesinde «Yatırım Gelirleri» olarak adlandırılıyor. Banka mevduatı, krediler, ipotek işlemlerinden gelen faizleri, hisseler karşılığı temettüleri ve girişim kârını içerir.

10) «Geri kalan kalemler» şunları içerir: Deniz taşımacılığı dışında kalan taşımacılık ödemeleri, yolculuk giderleri, askersel ve diplomatik görevlilerin harcamaları, mesleki ve teknik hizmetler, sinema filmi kiraları, telif hakları d.b. göçmenlerin ailelerine gönderdiği paralar, yardımsever kuruluşların harcamaları, hükümetlerin ekonomik yardım ve bağışları.

Çizelge 1 ve 2 için kaynak: Aşağıdaki kaynakların ödemeler dengesi verilerinden hesaplanmıştır: 1973'ten 77'ye değin veriler: Inter - American Development Bank. Economic and Social Progress in Latin America, 1980 - 81 Report. dan. Diğer yıllara ilişkin veriler Inter-American Development Bank'ca sağlanan bilgisayar teypbandındaki **İMF Balance of Payments Accounts** çizelgelerinden hesaplandı.

DÜNYA SİSTEMİ BUNALIMDA

André Gunder FRANK (*)

Dünya çapındaki yeni politik - ekonomik bunalım, ideoloji ve teoride de bunalıma (en azından çeşitli bunalımlara) yol açtı ve toplumsal teori alanında politik pratiğe yol gösterecek yeni katkıların yapılmasını gerekli hale getirdi. Sanayileşmiş kapitalist «Batı»da, yani «Birinci Dünya» da (Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda dahil) bir kuşak boyunca görülmemiş ağırlıktaki ekonomik bunalım, henüz zihinlerde iki dünya savaşının anılarını canlandırmasa da, iki savaş arasındaki büyük sarsıntı dönemini akla getiriyor. «Doğu» da, «İkinci Dünya» da ise, ekonomik ve politik bunalımın baskısı, zaten kendisi de bunalım içinde olan Batı'nın anaforuyla birleşerek, «sosyalist» ekonomileri bu dönemde değişmekte olan uluslararası işbölümünün içine çekiyor. Her iki bunalım ile, «Üçüncü Dünya»nın yaşadığı iki «gelişme onyılı» sonunda başarısızlığa uğranmış oluşu, hemen bütün «Güney» ülkelerinin halklarını, ucuz çalışma ve politik baskı yüklerinin altına sokuyor ve onların ulusal kurtuluşun değerine, sosyalizmin imkânlarına duydukları şüpheyi besliyor. Gittikçe güçlenen ve baskıcılaşan devletlerin müdahaleleriyle, dünyanın çeşitli «bölümleri» zamanla tek bir ekonomik sistem içinde bütünleştiriliyor. Ve paradoksal bir durum ama, gene de yeni bir milliyetçilik dalgası ulusal devletler arasındaki uluslararası ilişkileri tehdit ediyor ve dünya üzerindeki bütün ulusal devletler içinde devlet otoritelerine meydan okuyor. Dünyanın

(*) Profesör Dr. Andre Gunder Frank, İngiltere Norwich'deki East Anglia Üniversitesinde Gelişme Araştırmaları Okulunda öğretim üyesi Makale şu kaynaktan çevrildi: Folker Fröbel, Jürgen Heinrichs, Otto Kreye (Der.) **Krisen in der kapitalistischen Weltökonomie,** Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg 1981.

değişik bölümlerindeki bu gerçek bunalımlar (yoksa belki de bütün bu değişik bunalımlar tek bir dünya sisteminin bunalımının dışavurumları mı?) aynı zamanda bütün dünyada bugüne kadar süregelen teori ve ideolojiyi de bunalıma sokuyorlar.

Bunalımların altüst ettiği bu gerçekliğin ve bununla bağlantılı olarak dünyanın değişik bölümlerindeki (dünyanın bütününden söz bile etmiyoruz bu noktada) politik pratiğe kılavuzluk etme konumunda bulunan ideolojilerde meydana gelen bunalımların analizi sözkonusu olduğunda, bütün sınırlı teoriler ihtiyaca cevap vermekten gittikçe uzaklaşıyorlar ve bu uzaklık giderek daha açık görülebiliyor : Böyle bir mesafenin varlığı, acilen teorik ve ideolojik alternatiflere ulaşılmasını zorunlu kılıyor. Sadece yakın zamanda çıkan birtakım yayınlara, hatta sadece bunların adlarına bakalım: Örneğin, *Demokrasinin Bunalımı, Trilateral Komisyon'a Demokrasilerin Yönetilebilirliği Konusunda Rapor;* Doğu Alman sol muhalifi R. Bahro'dan *Alternatif;* Roma Klübü'nden *Büyümenin Sınırları* ve *Sadece Bir Tek Geleceğimiz Var Uluslararası Düzende Reform.* Ya da Üçüncü Dünya hükümetlerinin teşvikiyle Birleşmiş Milletler'in benimsediği sloganı hatırlayalım! Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen... Bütün bunlar, bunalımların (ya da bunalımın) ve bundan kaynaklanan, teorik ve ideolojik alanda alternatif arayışlarının en çok göze çarpan birtakım dışavurumları. (1) Gerçi bunların hepsi, geleceği anlatmaya ve biçimlendirilmesine katkıda bulunmaya çalışıyorlar, ama hiçbiri ya geçmişle hiç uğraşmıyor ya da geçmişi, bugünü ve geleceği bir tek tarihi sürecin birbirini izleyen kesitleri olarak kavramaya çaba göstermiyorlar. Ve dikkate değer bir istisna oluşturan Bahro dışında tümü, Batı'nın veya Güney'in egemen katmanları ya da hakim grupları adına sahneye çıkıyorlar.

Sözkonusu bunalıma ilişkin olarak, Batı'nın ve Güney'in (belki Doğu'nun da?) birkaç bağımsız bilim adamının tarih ve toplumsal bilim alanlarındaki çalışmaları, en azından kendisinden alternatif diye söz edebileceğimiz, alçakgönüllü bir katkı oluşturuyor. Bu henüz bir teori konumunda değil, umu-

lur ki ideoloji de değildir. Net bir şekilde, geçmiş ve bugünkü gelişmenin sömürü ve baskıya dayanan toplumsal temelini gözönüne alan bu katkı, *tek bir modern dünya sistemi* içinde geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki gelişmeyi inceleyebilmek için bir *tarihi* perspektif ve analitik bir çerçeve oluşturmaya çalışıyor. Sözkonusu sistemde gelişmenin hareket ettirici gücü, *sermaye birikimi*. Bunun dinamik ve yapısal özellikleri, tek bir dünya sisteminin birbirine bağlı farklı bölümlerinin, *periyodik bir düzensizliğe sahip* ve aynı zamanda *coğrafi ve sektörel bakımdan eşitsiz bir şekilde gelişmeleri* süreci içersinde genişleme, durgunluk veya bunalım devrelerine yol açıyor. Bu eşitsiz gelişme sürecinde, özellikle de boyuna yinelenen birikim ve gelişme bunalımları sistemi farklı bölümleri arasındaki ilişkilerde yapısal değişimlere zorladığında, dünya sisteminin bazı bölümlerinin yapısal rolleri değişiyor.

Bu modern dünya sistemi analizlerinin büyük bölümü kapsam bakımından tarih içinde yayılmayı amaçlıyorsa da, hem bunların sahiplerinin hem de adları daha sonra geçecek yazarların son derece kesin şekilde önlerine koydukları sorun, bunalımlara batmış dünyamızın bugünkü gelişimi içersinde ortaya çıkan olayları (ve elbette muhtemel gelişme eğilimlerini) aydınlatmak. Toplumbilimsel düşüncenin bir tarihi yazılacak olsa, modern dünya sistemini açıklama yolunda günümüzde girişilmiş katkıları, gerçekte bugünkü dünyamızın bunalımınca kışkırtılan çabalar olarak kaydetmek gerekirdi. Ve bu katkılar, görüleceği gibi, günümüzdeki bunalımın anlaşılmasında en azından birkaç adım atmamızı sağlayabilmektedir.

Bugün ekonomik, toplumsal, politik ve dolayısıyla ideolojik krizler, hem bizzat dünyanın Güney, Doğu ve Batı bölümlerinde hem de buralarla ilişkili olarak keskinleşiyor. Bu krizlerin her biri görünüşte dünyanın şu ya da bu bölümüne özgü olsa da, burada bunları ayrı ayrı sırayla konu etsek de, aslında hepsi birlikte, tek bir modern dünya sisteminin gelişmesinin, daha kapsayıcı ve daha genel tek bir bunalımının, kesit tarzında ayrıştırılmış dışavurum biçimlerinden başka bir şey değiller.

Zenginle yoksul arasındaki uçurum hızla derinleştiği ve hem yoksulların sayısının hem de yoksulluk derecelerinin arttığı bir dünya karşısında, Üçüncü Dünya'daki «gelişme-kalkınma» ve «modernleşme» teorileri yetersizliklerini ortaya serdiler. Bu teorilerin ve modellerin başarısızlığı, onların en tanınmış sözcüleri tarafından da açıkça teslim edildi. Örnek olarak, Birleşmiş Milletler çerçevesinde konuşan Leontief'i (2), Dünya Bankası Başkanı Mc Namara'yı (3) ve *The Economist*'in 3 ve 10 Şubat 1979 sayılarında yayınlanan, kendisiyle SALT ve İran konusunda yapılmış bir röportajda görüşlerini açıklayan eski Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'i sayabiliriz.

1977'de Dünya Bankası direktoryası önünde konuşan Mc Namara işte şu çok temkinli sözleri ediyordu (sayfa 7):

> Geçen 25 yıldaki bütün çabalara rağmen, gelişen ülkelerle sanayi ülkeleri arasında kişi başına gelir bakımından varolan uçurumu kapamak mümkün olmadı... Ancak bu tesbit ne kadar doğru olursa olsun, buradan hareketle varılacak sonuç, gelişme çabalarını yanlış hedefe atış yapmak diye nitelemek olamaz, çünkü asıl «uçurumu kapamak» daha başından gerçekçi olmayan bir hedefmiş... Bu hedef, basitçe ifade edeyim, ulaşılamayacak bir hedefmiş. Ve aynı şey bugün de geçerli... Hatta sanayi ülkelerinin bugüne kadarki büyüme oranları sabit kalsa ve gelişen ülkeler bu arada kişi başına gelirlerinin büyüme oranını iki katına çıkarsalar bile, mutlak gelirlerdeki uçurumun ortadan kalkması tamı tamına bir yüzyıllık zaman alır. Ve en yüksek büyüme hızlarına sahip gelişen ülkeler arasından sadece yedisi, böyle bir durumda uçurumu yüz yıl içinde kapatabilecek durumda olurlar, bunların dışındaki dokuz tanesi de bunu ancak bin yılda başabilirlerdi.

1973'den 1975'e dek süren gerileme döneminde sanayi ülkelerinin büyüme oranları gerçekten geriye gitti; petrol ihraç etmeyen Üçüncü Dünya ülkelerininki ise yarı yarıya düştü.

Dünyanın yoksulları için geçmiş kasvetliydi, gelecek ise

karanlık. Dünya Bankası'nın 1978'deki Dünya Gelişme Raporu'nun ilk sayfasında şu tesbitlerle karşılaşıyoruz:

> Geçen çeyrek yüzyıl gelişen ülkelerde büyük ilerlemeler getirdi... Fakat daha yapılacak çok iş var. Çoğu ülke modern bir ekonomi ve topluma geçişi henüz başaramadı; bu ülkelerin ekonomik büyümesi halâ pek çok yerel ve uluslararası etmen tarafından engelleniyor. Ayrıca halâ yaklaşık 800 milyon insan mutlak yoksulluk içinde yaşıyor. Yetersiz barınakları, yetersiz eğitimleri ve yetersiz sağlık hizmetleriyle bu insanlar asgari yaşama koşulları sınırında sürünüyorlar... Bu insanların pek çoğu hayat standartlarında bir iyileşme görmedi; üstelik ekonomik büyümesi düşük ülkelerde yoksulların hayat standartları daha da kötüleşti. (4)

Fakat son Iran olayları ile Brezilya mucizesinin sonu gösteriyor ki, yüksek ekonomik büyüme durumunda dahi bir ekonomik «mucize» ve birbiri ardına yaşanan *yükselişler (take off)* aslında birer tuzak ve birer kuruntu; gerçeklik ise insafsızca sömürü, tiksindirici bir baskı ve/veya halk çoğunluğunun her türlü «gelişme» nin dışında tutulması. Bir vakitler geri kalmış, yoksul ya da sömürge diye adlandırılan ama daha sonra allayıp pullamak için gelişmemiş, azgelişmiş, gelişmekte olan, yeni gelişen, yükselen, daha az gelişmiş gibi isimlerle anılan («Üçüncü») dünya ülkelerinin çoğunluğunda, bugünkü bunalımın sadece anlamak istemeyene de anlatacak biçimde duyurduğu bu bilginin etkisi, ilerici, bütünlüklü ve kapsayıcı bir toplumsal süreç olarak bilinen «gelişme» düşüncesi hakkında büyük şüpheler yaratmak oldu. Ve Üçüncü Dünya'da gelişmeye ve bağımlılığa karşı hiç şüphesiz yapısal direnç unsurları bulunmasına ve bulunmaya devam edecek olmasına rağmen, 1970'li yılların dünya bunalımı, yapısalcı teorilerin, bağımlılık teorilerinin ve bugünün bağımlılığına ilişkin yeni teorilerin pratik politikaya yol göstermek açısından geçerliliğinin tartışılmasına yol açtı. (5) Dünyayı çeşitli bölümlere ayrılmış gören bir bakış açısının ilk günahı ya da en azından bu bağımlılık tezlerinin (veya bağımlı tezlerin) yumuşak karnı, baştanberi, Üçüncü Dünya için «bağımsız» bir alternatife benzer bir şeylerin varolduğu yollu iç-

kin ve yaygın kabuldü. Teoride varolan bu alternatif, gerçek dünyada hiç boy göstermedi. Ne «kapitalist olmayan yol» bunu sağladı, ne de, bugün artık açıkça görülebileceği gibi, bu zamana kadar gördüğümüz «sosyalist» devrimler. Gerçek dünyanın gelişmesinin yeni bunalımı, böylelikle, bizim sınırlı çerçeveler içindeki gelişme teorilerimizi ve kısıtlı bağımlılık teorilerimizi, bunlardan hareketle önerilen politik çözümlerle birlikte değersiz ve geçersiz kılıyor.

Bir kapitalist «Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen» çerçevesinde ulusal ve/veya kollektif *özgüven*'i *(self reliance)* («Kendi Gücüne Güven», fakat otarşiye sahip olmaksızın) işleyen yeni sloganlar, açık ki, ideolojik umutsuzluğa düşmenin ve umutsuz ideoloji arayışlarının sonucudur. Bir örnek alalım: Ekonomik bakımdan Angola halâ büyük ölçüde, A. B. D.'nin Gulf Oil Company petrol şirketinin Cabinda'da Küba birliklerinin koruması altında üretilen petrol için yaptığı döviz ödemelerine dayanıyor. Öbür yanda, *Business Week* (25 Aralık 1978 tarihli sayısı), Afrika'daki *kendi gücüne güvenme*'yi şöyle anlatıyor: «Tanzanya: Çöküşün Eşiğinde Bir Ekonomi». *International Herald Tribune* 7 Mayıs 1979'da manşet çekiyor: «Ekonomik güçlükler içindeki Tanzanya A.B.D. ile ilişkilerini düzeltiyor (ve) Batı mali ve uzmanlık yardımı konusunda tutumunu değiştiriyor.» *Business International*, 1979 Ocağında yayınlanan, Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinde yatırım koşulları konulu bir incelemesinde Tanzanya'yı «1978-1988 dönemi için en büyük yatırım potansiyeline sahip ülkelerin yatırım ikliminin elverişliliğine göre sıralanışı» içerisinde altıncı sıraya oturtuyor. (6) Demek ki, kendi gücüne güvenme *(self reliance)* ve *ujamaa* (özgürlük) hedeflerini ilan ettiği Aruşa Deklarasyonu'nun onuncu yıldönümünde Başkan Nyerere'nin konuşmasına şu karamsar tesbitle başlamasına şaşmamak gerek: «Tanzanya kesinlikle ne sosyalist ne de kendi gücüne dayanıyor *(self reliant)*... Ulusumuz ekonomik yönden halâ bağımlı... (Sosyalizm hedefi) henüz ufukta bile gözükmüyor» (21 Nisan 1977 tarihli *International Herald Tribune)*.

Feodalizm, kapitalizm, sosyalizm, komünizm şeklindeki

kaçınılmaz aşamalardan geçen (başka yerlerde varolan ve örnek niteliğindeki sosyalist ülkelerin kaderiyle birlikte düşünülen) tarihi ilerlemeye ilişkin teoriler; biri kapitalist, biri sosyalist iki dünya piyasasının birarada varolacağı tezleri; sosyalizme geçişte bir «kapitalist olmayan yol» u mümkün gösteren teoremlerin hepsi gerçeklik tarafından tarihin çöplüğüne atıldı. Kruşçov Batı'yı «mezara gömeceğine» inanıyordu, Batı yerine onun bu kesin inancı gömüldü. Şimdi Sovyetler Birliği, görece ekonomik ve politik - ideolojik zayıflıklarını (ki bunlar Doğu Avrupa'nın «Halk Demokrasileri» nde çok daha belirgin), askeri gücünü artırarak gidermeye çabalıyor. Bu da sadece onun Batı'daki potansiyel düşmanlarını değil Doğu'daki sözde müttefiklerini de tehdit ediyor. Maist «yeni demokrasi», «iki ayağı üstünde yürümek», «kültür devrimi» ve «üç dünya» (iki süper güç, geri kalan sanayi ülkeleri ve Çin de dahil Üçüncü Dünya) teorileri ve pratikleri, Çin'deki ve Çin dışındaki bir sürü olaydan sonra iyice zayıf düştü ve bir vakitler Çin'e büyük sadakatle bağlanmış Arnavutluk Emek Partisi'nin bile saldırısına uğradı. Model olaylar olarak, Küba'nın gerilla ve halk hareketine, Kore'nin *suche*'sine (bir tür *kendi gücüne dayanma)* ve Vietnam'ın ulusal kurtuluşuna, evrensel diyemesek de dünyanın her köşesine uzanmış bir sempati vardı; bu sempati şimdi en ateşli Küba, Kore, Vietnam hayranlarının kafasında bile yerini giderek keskinleşen eleştirilere ve derin şüphelere terk etti. Yeni Sol içindeki Troçkist ve başka hareketler, arkalarında hayalleri berbat olmuş, hayal kırıklığına uğramış militanların izini bıraktılar; bu militanlar da şimdi en iyisini yapıp, 1968'de ve bu tarihten sonra birbiri ardına birçok ülkede temel direkleri yerinden oynayan kurulu düzenle bütünleşiyorlar. Fransız, İspanyol ve elbette İtalyan Komünist Partilerinin (yerel düzeyde Japon KP'sinin de) büyük ölçüde kendi kabahatleri olan seçim yenilgilerinden sonra soldan sağa, hatta *Business International'a,* (olayı 1977'den bu yana kavradı) Amerikan basınına (7) kadar bütün gözlemciler, «Avrupa Komünizmi»ni, ilk ortaya çıktığı andan itibaren ne «Avrupalı» ne de «komünist» olan bir serseri mayına ben-

zetiyorlar (nitekim Fransa Komünist Partisi Genel Sekreteri Georges Marchais, Mayıs 1979'daki Parti Kongresinde sosyalistlerle kurulmuş sol ittifakın cenazesi kaldırılır ve kendisinin yönetiminde pusulalar yeniden Moskova'ya çevrilirken, Avrupa Komünizmi'nin battığı yollu görüşleri tekzip etme zorunluluğunu bundan ötürü hissetti).

Bu arada, Batı teknolojisi ve kredileri kopartabilmek için 1979 yılında ABD'de turlarken, bu çabalarına destek olsun diye 2000 yılında Çin'i dünya çapında bir sınai güç haline getireceklerini reklam eden Deng Siaoping'in tiyatroculuğu, son on yılda Çin'de olan bitenlere olsa olsa bir tüy daha dikti. Kültür Devrimi'nin yenilgisinden ve 1971'de Lin Biao'nun devrilmesinden (şüphesiz ABD ile yakınlaşma yerine Sovyetler'le ilişkileri yeniden sıkılaştırmayı önerdiği için devrildi Lin Biao) sonra, Çu En-Lay'ın «uzlaşmacı» pingpong diplomasisi, önünde bütün engellerden arınmış açık bir yol buldu, bu yoldan ilerlenerek Nixon Çin'e davet edildi, Dört Modernleşme (sanayide, tarımda, teknolojide ve savunmada modernleşme) propagandası yapıldı — bu da pek öyle «kendi gücüne güvenerek» girişilen bir atılım değil, dış yardım ve dış ticarete bel bağlayan bir program (bu arada, dış ticaret 1970'den sonra dört kat arttı; toplam dış ticaretin % 85'i kapitalist ülkelerle yapılıyor) —, başta Deng Siaoping olmak üzere, Kültür Devrimi döneminde «kapitalist yol yandaşı hainler» olarak damgalanmış kurbanların itibarları iade edildi ve yeniden işbaşı yapmaları sağlandı. 21. yüzyılın başında bir büyük güç statüsü kapabilmek amacıyla daha iyi, daha hızlı bir starta kalkmak için Deng bugün Çin'e «geriye doğru büyük adım» attırarak ülkeyi 1957 yılına, yani «Büyük İleri Atılım» ın öncesine götürüyor.

Kendi ekonomik ve bununla bağlantılı politik sorunlarından ötürü, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'nın «sosyalist» ekonomileri, ucuz işgücüyle ürettikleri ihraç mallarını verip karşılığında Batı teknolojisi alabilmek için Batı'yla bir *detant* yürütüyorlar (bir yandan da, Çin'le rekabet ediyorlar). Bu detantın dayandığı zemin Batı firmalarıyla yapılmış binlerce ikili anlaşma ile Üçüncü Dünya'yı da kapsayan üçlü

faaliyetler. Bütün bunlara ve Doğu'nun, Batı'ya karşı açığını hiç değilse bir ölçüde kapamak amacıyla kullandığı Güney'e olan ödemeler dengesi üstünlüğüne rağmen, Sovyetler'in ve Doğu'nun Batı teknolojisine talepleri öyle hızlı artıyor ki, bunların Batı'ya karşı ödemeler dengesi açığı ve borcu 1972'-de 8 milyar dolarken 1978'de 50 milyar doların üzerine çıktı. Bunun dışında, Brejnev'in şu tesbiti oldukça yerinde: «Kapitalist ülkelerle sosyalist ülkeler arasındaki hayli geniş kapsamlı ekonomik bağlantılar nedeniyle Batı'nın şu anda yaşamakta olduğu bunalımın olumsuz etkileri sosyalist dünyaya da dokunuyor.» İşte bundan ötürü, Brejnev'in meslektaşı Bulgar Devlet Konseyi Başkanı Jivkov, «Batı'daki bunalımın bir an önce son bulması, bizim için istenir bir şeydir» diyor. Batı'daki Avrupa Komünist partiler ise kendi açılarından, sadece bunalımın geçiştirilmesini ummakla yetinmiyorlar; ellerindeki bütün gücü, İspanya ve İtalya'da olduğu gibi işçilerin zararına sertleştirme (Austerity) önlemleri alınarak ekonomik yönden bunalımın atlatılması yolunda sermayeye yardım etmekte, politik düzeyde de devletin ve onun baskıcı iktidarının güçlendirilmesiyle bunalımın üstesinden gelinmesi doğrultusunda kullanıyorlar. Savunulup yaygınlaştırılmasında hiç kimsenin İtalyan Komünist Partisi ile aşık atamayacağı bir politika bu. Kendilerine komünist veya devrimci sosyalist adını takan merkezlerin, partilerin, hareketlerin bugün nasıl halâ şöyle sözler edebildiklerini insan bir hayli merak ediyor: «Ortam harika» (Pekin), «Sosyalizm her zamankinden daha güçlü biçimde ilerliyor» (Moskova), en azından Güney Avrupa'da «Bir devrimci durum kapıya dayandı» (Troçkistler). Bu arada günümüz sosyalist ülkelerinin, komünist partilerinin ve devrimci hareketlerinin benimsedikleri iç ve dış politikalar (yurtta baskı dünyada savaşa göre düzenlenmiş politikalar) Marksizmin içinde bulunduğu ağır bunalım koşullarında, sosyalizm davasına bütün dünyada sayılamayacak kadar çok - milyonlarca sempatizanı kaybettiriyor...

Bu sözde «sosyalist» pratiği yönlendiren ve meşrulaştıran «Marksist» teoriye ne kadar yakından bakarsak, bu «Marksizm»i ortodoks burjuva kapitalist «ulusal gelişme»

teori ve pratiğinden ayırdetmemiz o kadar güçleşiyor. Marksizmin ilan ettiği hedeflerini hatırlayıp düşündüğümüzde, ironi şurada ki (analitik çerçeve bakımından şaşırtıcı değil bu), sömürgeleştirilmemiş Japonya'nın devletçe yürütülen kapitalist yükselişinden bu yana, sınai güçlerin seçkin topluluğunda Batı dışında ancak «sosyalist» ülkeler (gelecekte Çin de muhtemelen bunlar arasına katılacak), kapitalist dünya ekonomisi içerisinde gelişmiş kapitalist ülkelerinkine bir ölçüde yaklaşabilen bir düzey tuttturmayı başarmışlar. Üçüncü Dünyanın azgelişen kapitalist ülkelerinden hiçbiri kendisini bağımlı kapitalist azgelişmeden kurtarabilmiş değil ve bütün o Brezilya, Kore, İran ya da Meksika mucizelerine ve petrol patlamalarına rağmen, *hiçbiri* için yakın gelecekte bu yönde birtakım ilerleme ihtimalleri yok. Sadece birtakım «sosyalist» ekonomiler kapitalizmin kutsal azizlerinin kapısını tıklatabiliyor, hatta bazan onlarla zıtlaşabiliyor. Peki neden? Bir süre kapitalist uluslararası işbölümü mekanizmasının dışında tutulmaları sayesinde. Ama bu da — şu ikili ironiye bakın hele — onlar böyle istediklerinden değil, her şeyden önce kendi yurtlarında mülkiyet, üretim ilişkilerini ve politik ilişkileri sosyalistçe değiştirmelerine (ki bu da «başarı» larının ikinci nedeni; onların bu yaptığına Üçüncü Dünyanın, Nasır Mısır'ı gibi son derece milliyetçi, bağımlı ve devlet kapitalizminin hüküm sürdüğü ülkeleri, hiç kalkışmadılar bile) tepki olarak, kapitalist güçler onları Soğuk Savaşa sokup tecrit ettikleri için oldu...

«Batı'nın (Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda dahil) kapitalist sanayi ülkeleri on yılı aşkın bir süredir uzun bir sermaye birikimi krizi içinde bulunuyorlar. Bu olgu ilk olarak 1973-75 gerileme döneminden sonra 15 milyon işsizin ve negatif büyüme oranlarının şahsında, olduğu gibi su yüzüne çıktı (1960'ların ortalarında işsiz sayısı 5 milyon dolayındaydı). Bunun ardından «iyileşme» dönemi geldi ve büyüme eskisinin ancak yarısı düzeyine ulaştı, yatırımlarda durgunluk devam etti, işsiz sayısı 17 milyona yükseldi, enflasyon da azaltılamadı. İyileşme, stagflasyon biçimine bürünmüş, ağır aksak gidiyordu. Bu, işadamlarına, hükümetlere ve kamuo-

yuna genel olarak açıkça gösterdi ki, bu kez ekonomik sorunlar ile bunların toplumsal etkileri öyle kısa vadeli, geçici, devresel nitelikte değildi; bunlar daha bir süre kaçınılmaz günlük gerçeklik olarak yaşanacaktı. Bugün Batı'da, hızlı büyüme, «daha büyük — daha iyi» günlerinin artık geçmişte kaldığının bilincine geniş ölçüde varıldı. *Time* dergisi, 1973 Aralık ayında şu doğru nitelemeyi yapıyordu: Bu, «Geçmişin Son Yılı» ydı.

Ekonomik bunalım, ekonomi bilimini de krize soktu. *Business Week*'in sözleriyle, ekonomik öngörülerin, analizlerin ve politikaların kaynağı konumundaki ekonomi bilimi geniş kapsamlı bir yeminli mal beyanına zorlandı. Ekonomi biliminin bu iflası bir yandan, tek tek her Batılı kapitalist ülkede işsizlik veya gerileme ile enflasyonun eşzamanlı varlığı («stagflasyon», hatta 1975'de «slumpflasyon» ismiyle takdis edilen olay) dolayısıyla en bariz biçimde açığa çıkıyor. Öbür yandan, büyüme ve enflasyon oranları da kambiyo rayiçleri de bir ülkeden ötekine farklılaşıyor, durmadan dalgalanıyor ve böylece uluslararası para ve ekonomi sistemini, yönlendirmek bir yana, analiz etmeyi bile imkânsızlaştırıyor. Paris, Porto Riko, Londra, Bonn ve şimdi Tokyo'da en önemli Batılı sanayi güçlerini biraraya getiren düzenli «Ekonomik Doruk» lar, sadece uluslararası ekonomik koordinasyonun (hatta analizin) başarısızlığa uğramış olduğunun açıkça ifade edilmesi anlamına geliyor — son büyük sarsıntı yaşanırken 1931'de Londra'da toplanan Dünya Ekonomik Konferansı'nın batağa saplanışını hatırlatan bir durum.

«Teorik» sorun şurda: Keynesci ekonomi teori ve pratiği, enflasyona karşı sadece deflasyonist, işsizliğe karşı da sadece enflasyonist kürler tavsiye ediyor. Eşzamanlı olarak ortaya çıkan işsizlik ve enflasyona Keynescilik ancak birbiriyle çelişen bu iki ilacı sunabiliyor, yani demek ki hiçbir deva bulamıyor. Keynesciliğin teorik ve politik alanda böylesine çıkmaza girmesinin belirleyici nedeni, onun temelinde serbest rekabet varsayımının yatması, oysa gerçekte ekonominin gitgide tekelcileşen yapısının enflasyonla işsizliği aynı anda yaratabilmesi. Ayrıca Keynesci teori ve politika, esas

olarak, devletin ağırlıklı bir yönlendirici etkisinin bulunduğu ulusal ekonomiler için geçerli. Bu açıdan sorun, dünya çapındaki kapitalist bunalımın uluslararası nitelikte olmasıve (Amerikan gücünün görece azalışından bu yana) kendi başına hiçbir ulusal devletin, hiçbir uluslar-üstü kuruluşun (bunları da özel bankaların yürüttüğü spekülatif Eurodolar piyasaları ve tek tek devletlerin farklı ulusal ekonomi politikaları güçsüz bırakıyor) dünya ekonomisini istikrara kavuşturabilecek konumda bulunmaması. Tarihin ironisi öyle istedi ki, büyük depresyon sırasında depresyonla mücadele etmek için dünyaya gelen Keynescilik, ancak savaş sonrası genişleme sırasında — ve sayesinde! — genel olarak kabul gördü ve «başarılı» oldu. Ve dünya çapında yeni bir gerilemenin ilk belirtileri ufukta görülür görülmez de başarısız damgası yiyip iflasa sürüklendi. Keynesciliğin ve (neo-klasik ekonomi ile) «Keynes-sonrası sentez»in bu şekilde iflası, şimdi, kesinlikle son derece gerici amaçlarla, 1920'lerin basitleştirmeci, neoklasik ve monetarist ekonomi teorisinin mezarından çıkarılmaya kalkışılmasının bilimler tarihi içindeki nedeni aynı zamanda. Eski teorinin yeniden canlandırılması çabalarına tuz biber ekmek için bir de, teorik çalışmalarını dünya ekonomik bunalımı öncesinde meydana getirmiş olan Friedrich von Hayek ile dünya ekonomisinin yeni krizi dolayısıyla popüler olmayan ve anti-popülist teorileri birbiri ardına bütün kapitalist ülkelerde şirket yönetim kurulları ile kabinelerin toplantılarında baş gündem maddesi haline gelinceye kadar tek başına yırtınıp duran Milton Friedman'a Nobel ödülü verildi. Bugün elli yıllık teorilerin eski sandıklarından çıkarılıp getirilmesinin asıl sebebi ,sermayenin bunları kullanarak, sözde «üretken» sınai yatırımlar (silahlanma dahil) için gerekli araçlara kavuşabilmek amacıyla refah devletine ve «üretken-olmayan» sosyal harcamalara karşı giriştiği saldırıyı meşrulaştırmak istemesi.

Düşük ve şu ana kadar negatif durumdaki büyüme oranlarıyla, sürekli enflasyon ve yapısal işsizlikle bir ekonomik bunalımın patlak vermesi, 1929'lerin (hatta 1890'ların) ömrünü çoktan doldurmuş ekonomik teorilerinin ve ekonomi politi-

kalarının Keynescilik iflas etti diye kurtarıcı önlemler rolünde yeniden gözde olması ve refah devletine elveda deme eğilimi *(welfare farewell:* Güle güle refah), Batıda ciddi bir ideolojik bunalıma yol açtı. Sağ ve merkezci partiler artık, daha yüksek ve daha iyi bir *american way of life* (Amerikan tarzı hayat) sunma vaatlariyle başarı kazanacaklarına pek güvenemiyorlar; sol partiler ise, daha fazla sağa kayma ya da hatta faşizme sürüklenme rizikosuna girmemek için, bunların politikalarını ciddi bir şekilde eleştiremiyorlar bile. Bütün Batı politik hayatında bugün hiç kimsenin «kötünün iyisi» nden öte sunabilecek bir şeyi yok. Yani «Kudüs'a Yolculuk» ya da «Sandalyeli Çingene» gibi bir tiyatro oyunu izliyoruz: Her politik parti ya da grupçuk, sağ tarafında, ilk boşalan sandalyeyi kapmak için telaşla fırlıyor, ama arada bazıları oyunun kurallarını çiğniyor ve bir anda sağ tarafa doğru iki ya da üç sandalye birden atlayarak hamle ediyorlar, ötekileri şaşırtıyorlar ve hemen davranıp sağ tarafa ilerlemekte geç kalanların neredeyse radikal solda gözükmesine yol açıyorlar. Bunalım sürekli derinleştiği için, bu 'kötünün iyisi'nin sunulması olayı, ya da 'birer iskemle sağa kayın' oyunları aslında sadece köşeyi dönerken alınan önlemler; sonunda bir nokta gelecek, birtakım politik güçler giderek gericileşen, savunmacı kriz politikalarını meşru gösterebilecekleri yeni, kulağa «olumlu» gelen bir ideoloji bulacaklar. Şimdiye kadar böyle yeni bir (nasyonal-sosyalist?) ideoloji ve örgüt geliştirilmedi ya da en azından geniş bir yankı uyandırmadı. Fakat, daha ağır geçeceği muhtemel bulunan sonraki gerileme dönemlerinde ne olacak, diyelim 1984'de? George Orwell'in *1984*'ündeki Büyük Ağabey'i mi göreceğiz o zaman karşımızda?

Güney için gelişme, Doğu için sosyalizm, Batı için büyüme teorilerindeki, modellerindeki veya ideolojilerindeki bu krizlerin ötesinde; her «bölge» deki krizlerin öteki «bölgeler» e etkisinin giderek artmasının ötesinde, sözkonusu üç bölgede de iki-yönlü, kritik bir görüngü ortaya çıktı: Milliyetçilik veya bölgecilik ile din, ya da İslam'da olduğu gibi ikisinin kombinasyonu. Milliyetçiliğin hızla yoğunlaşmasın-

da ve dinin etkisinin ani yayılmasında başlıbaşına bir bunalım görüngüsü bulmak belki de doğru değil. Burada daha çok, global, bölgesel, ulusal ve yerel bunalıma karşı gösterilen bir devekuşu tepkisi, yani büyük ölçüde korkudan doğan ama muhtemel sonuçları açısından bizim o tek dünya sistemimiz içinde ve bu sistem ile onun çeşitli bölümleri için aynı derecede korku verici olan bir tepki sözkonusu. Orwell'deki Büyük Ağabey, hiç değilse, sadece dünyanın üçte birinde, bu üçte birin öteki üçte birlerle ittifaklarında ve anlaşmazlıklarında bir değişiklik olup da bu yüzden her üçünde de ulusal yükümlülüğün tanımı değiştiğinde, ulusal yükümlülüklere uyulmasını denetliyordu.

Uluslar-üstü bir devlet ya da tek bir süper-emperyalist politik sistem oluşturma amacıyla bugüne kadar girişilmiş bütün çabalar sonuçsuz kaldı; buna karşılık ulusal, etnik, dini ve bölgeci güçler bizzat varolan devletleri gün geçtikçe daha çok tehdit ediyorlar. Üstelik bunu, sadece uluslararası ticarete dayanmayan, kökleri üretimin uluslar-ötesi nitelikteki örgütlenmesine kadar uzanan ve gitgide daha fazla bütünşen (ya da sosyalist ülkelerin de yeniden katılmasıyla gitgide daha fazla bütünleşen) bir dünya ekonomik sisteminin koşullarında yapıyorlar. Milliyetçilik ideolojisinin cazibesi bir hayli üstün ve bu ideoloji Üçüncü Dünyada sosyalist ideolojinin uzanabildiğinden çok daha geniş halk kitlelerini harekete geçirebiliyor. Ve savaş sonrası ulusal kurtuluşlar döneminin kapanmakta olduğu günümüzde gitgide daha sık görülen milliyetçilik-sosyalizm çatışmasında, Somali, Etyopya ve Eritre'de olduğu gibi, genellikle sosyalizm milliyetçilik tapınağında kurban ediliyor. Sosyalist devletlerin bu tür çatışmalara karışma tarzına bakınca onların da bugünün milliyetçilik virüsüne karşı hiçbir bağışıklıkları bulunmadığını görüyoruz; ayrıca sosyalist ülkeler arasındaki ilişkiler ve — bugün artık bunu da katmak gerek — savaşlar gösteriyor ki, milliyetçilik basili onların gövdelerinde de bol miktarda var. Aslında milliyetçilik bugün paradoksal şekilde, sınıf çatışmasını ve ulusal sorunu pratik olarak aştıklarını iddia eden toplumlarda ,yani sosyalist «blok» ta yoğunlaşıyor. Sosyalist

ülkelerin çoğunluğunda, ulusal azınlıkların milliyetçiliği, oldukça ciddi bir güç haline geliyor ve yakında ulusal devletleri hayli zor durumlara sokabilir. Politik çoğulculuk önlendiği için sınıf çatışmasının üzerinin örtüldüğü ama henüz aşılmamış olduğu bu ismen tanrı tanımaz toplumlarda milliyetçiliğin bugün (bazen dinle elele) toplumsal hoşnutsuzluğun, devlet otoritesine meydan okumanın en başta gelen anlatım aracı halini alması da, belki çok şaşırtıcı değil ama yine de ironik. Bu durumda Batı da Doğu'ya fazla taş atamıyor, çünkü giderek bütün Batı ülkelerindeki ulusal devletlerin camı, çerçevesi de tehlikeye giriyor. Ulusal, bölgesel, etnik ve dini hareketler buralarda da, (İngiltere, Belçika, Fransa, İspanya, İtalya, Kanada ve hatta Hispano-ABD'in *içinde)* aynı şekilde devlet otoritesine meydan okuyorlar ya da devlet zorunun gün geçtikçe gericileşen kullanımına gerekçe yapılacak düzeydeler. Bir başka (ama bu kez belki de hiç şaşırtıcı olmayan) ironi de şurada: Dünya bunalımının sebep olduğu hayalkırıklıklarının tümü, ulusal, bölgesel, yerel düzeylerde de algılansalar, ulusal, dini ya da hatta uluslar-üstü dini hareketlere de kanalize olsalar, otoriter devlet güçlerinin pekişmesine yol açıyorlar, fakat bir yandan da dünya bunalımının aşılması yolunda girişilen uluslararası işbirliğini zayıflatıyorlar. Modern kapitalist dünya sisteminin bunalımı yakın gelecekte bundan ötürü de ayrıca keskinleşecek gibi görünüyor.

«Bunalım», son demek değil. Tersine, bunalım, yeniden uyum sağlama imkânları aranarak son'un önlenmekte olduğu zaman dilimidir; ancak eğer bu yeniden uyum sağlama denemeleri başarısızlığa uğrarsa, son kaçınılmaz olur. *Concise Oxford English Dictionary* şu tanımı veriyor: «Bunalım: Dönüm noktası, özellikle bir hastalık sırasında. Politikada tehlike ya da belirsizlik noktası, v.b. örneğin hükümet bunalımı, mali bunalım. Yunanca krisis'den: karar.» Yani bunalım, hasta bir toplumsal, ekonomik veya politik organizmanın süregelen eski tarzda yaşayamaz hale geldiği ve ölüm başucunda beklerken, kendisine yeni bir yaşama şansı verecek değişiklikler geçirmek zorunda bulunduğu zaman dilimi-

dir. Bu yüzden, bunalım dönemi, bir tehlike ve belirsizlik noktası; sistemin gelecekteki gelişimini (eğer böyle bir gelişim olacaksa tabii) belirleyecek ana kararların alındığı, temel değişimlerin gerçekleştirildiği bir uğraktır.

Modern dünya sisteminin kapitalist dünya ekonomisinde yeryüzü ölçeğindeki sermaye birikimi, artık savaş sonrası genişleme dönemindeki gibi sürüp gidemeyecek; bunun için eşitsiz gelişme ve bağımlı birikimin yeni bir taban üzerine oturtulması gerekiyor. Bu nedenle oluşan yeni uluslararası işbölümünün iki ana unsuru, sosyalist ekonomilerin dünya piyasasına yeniden eklemlenmesi ile, dünya piyasasına yönelik belirli sanayilerin, ücretlerin düşük; çalışma disiplininin yüksek olduğu sosyalist ülkelere ya da Üçüncü Dünya'da bu özellikleri taşıyan ülkelere kaydırılması. Öbür yandan, Batı'da da işgücünden tasarruf sağlayan teknolojilere (örneğin mikro - chip) yatırımlar yapılarak sınai imalatın «rasyonalizasyonu» na gidiliyor ve bunun yarattığı işsizlik kapitalist sanayi ülkelerinde ücretleri düşürmek amacıyla baskı aracı olarak kullanılıyor. 1975 yılında, tam da kapitalist sanayi ülkelerinin kendi aralarındaki ticaret % 15 oranında gerilediği sırada sözkonusu ülkelerin sosyalist ülkelere ve Üçüncü Dünya'ya ihracatı öyle bir arttı ki, dünya ticareti toplam olarak ancak % 5 gerilemiş oldu; bu hiç de tesadüf değil herhalde. Hacim bakımından durgunluğa girmiş yatırımların, genişletme ve eklemelerden çok rasyonalizasyona (aşırı kapasitelerle) yöneltildiği bir sırada, Doğu ve Güney ülkelerine ihracattan veya bu ülkelerdeki üretim faaliyetlerinden sağlanan kârlar o günden bu yana, Batılı girişimler için bir güvenlik ağı, hükümetler içinse bir emniyet sübabı işlevi görüyor.

Yeni uluslararası işbölümü, kaçınılmaz bazı toplumsal ve politik değişmelere yol açıyor; örneğin militarizm, savaş ve Güney'de bir Doğu-Batı rekabeti, Detant ve Doğu ile bir Washington Pekin Tokyo ekseni; ve Batı'da, 1960'ların abartıla abartıla büyütülen füzeler çıbanı gibi bir savunma açığı yakalanıp reklam edilse dahi (tabii o zaman füzeler

konusunda söylenen onca sözün bunalımın ardından nasıl inandırıcı olmaktan çıktığı şimdi kimsenin hatırına gelmiyor) yine de kızıl tehlikeyi gerekçe göstererek meşrulaştırılamayacak bir «ulusal çıkar» bahanesiyle sert *(Austerity)* ekonomik politikalar izlenmesi, teknolojiyi ön plana alan rasyonalizasyonlara gidilmesi. Bu ekonomik, toplumsal ve politik değişimin, süregelen politika, teori ve ideolojiyi ağır yükler altına sokması beklenebilir.

Herhangi bir alternatif teorik yapının bu sorunlara kapsamlı ve olgun çözümler getirmesini beklemek, bunalımın bu henüz erken döneminde, hem çok fazla şey istemek, hem de saflık olurdu. Yine de, alternatif bir analiz perspektifinin başlangıçlarını sunabilen tarihi-toplumbilimsel analizlerin sayısı gün geçtikçe artıyor. Bu analiz doğrultusu, yeni yayınlanan bazı kitapların isimlerinde bile hemen göze çarpıyor: Örnek olarak Samir Amin'in *L'Accumulation à l'echelle mondiale* (Dünya Çapında Birikim, 1970) ve *Le développement inégal* (Eşitsiz Gelişme, 1973), Immanuel Wallerstein'ın *The Modern World-System* (Modern Dünya Sistemi, 1974) ve *The Capitalist World Economy* (Kapitalist Dünya Ekonomisi, 1979), Folker Fröbel, Jürgen Heinrichs ve Otto Kreye'nin *Die neue internationale Arbeitsteilung* (Uluslararası Yeni İşbölümü, Belge Yayınları, 1981) ve şu an okuduğunuz makalenin yazarının (André Gunder Frank) *World Accumulation 1492-1789* (1492-1789 arasında Dünyada Birikim, 1978), *Dependent Accumulation and Underdevelopment* (Bağımlı Birikim ve Azgelişme, 1978), ve *Crisis, Vol. I: West, East, South; Vol. II: In the Third World* (Bunalım, Cilt I: Batı, Doğu, Güney; Cilt II: Üçüncü Dünya'da) sayılabilir.

İlginç, ama kesinlikle tesadüfi olmayan bir olgu: Bütün bu yazarların entellektüel ve politik gelişmelerini belirleyen, pratik ve teorik olarak Üçüncü Dünya ile uğraşmaları ve hem orada hem de başka yerlerde toplumcu dönüşümlerin gerçekleşmesi yolunda çalışmaları. Amin, Frank, Wallerstein, Fröbel/Heinrichs/Kreye, Üçüncü Dünya'nın bir bölümünde veya bir bölümü üzerine politik amaçlı incelemelerle işe baş-

ladılar, sonra buradan, toplu olarak Üçüncü Dünya sorunsalının incelenmesine geçtiler. Bu yazarların hepsi, ayrıca örneğin Fransa'da Christian Palloix *(L'économie mondiale capitaliste:* Kapitalist Dünya Ekonomisi, 1971), İtalya'da Giovanni Arrighi *(The Geometry of Imperialism:* Emperyalizmin Geometrisi, 1978), Hindistan'da Amiya Kumar Bagchi *(The Cost of Economic Growth as Viewed from Less Developed Countries:* Azgelişmiş Ülkeler Açısından Ekonomik Büyümenin Bedeli, 1977) ve Ranjit Sau *(Unequal Exchange, Imperialism and Underdevelopment: An Essay on the Political Economy of World Capitalism:* Eşitsiz Değişim, Emperyalizm ve Azgelişmişlik: Dünya Kapitalizminin Ekonomi Politiği Üzerine Bir İnceleme, 1978), gibi, öncelikle Üçüncü Dünya'nın bağımlılığı konusunda uğraşan başkaları da, kısa süre sonra şunu anladılar ki, Üçüncü Dünya sorunsalını gereği gibi analiz edebilmeleri, ancak analizlerinin ufkunu kapitalist dünya sistemini, hatta belki bütün olarak modern dünya sistemini kapsayacak şekilde genişletmeleriyle mümkündü. Lin Biao'nun kırlardaki köylerini politik odaklar olmaktan çıkarıp dünyanın kentlerini odak yapan, yani dikkatlerin periferiden semiperiferiye, oradan da merkezlere yönelmesine yol açan dünya çapındaki bunalımın keskinleşmesiyle bu yazarların teorik odaklarına da bizzat tüm sistem ve onun, görünüşe bakılırsa, merkezinde bulunan motoru gelip oturdu; sözkonusu yazarların periferi yanındaki politik tavırları bundan ötürü değişmedi.

Yukarda adları geçenler ya da başka yazarlarca ortaya konan dünya sistemi incelemelerinin halen ulaşmış olduğu noktalar şematik biçimde şöylece özetlenebilir (elbette bu şematik sıralama ile sözkonusu analizlerin karmaşıklığını ve kaydettikleri sürekli ilerlemeleri yansıtabilmiş olmayacağız):

1. Sadece bir sistem vardır ve bu sistem dünya çapındadır. Sistem, Avrupa çekirdeğinden başlayıp, birbiri ardına Amerika, Afrika ve Asya periferisini bünyesine katarak biçimlenmiştir. Şimdiye dek birçok kez, sistemin tekil parçaları bir süre için sistemden kopmuşlar, ama her seferinde

yeniden entegre edilmişlerdir; aynı durum bugün de geçerlidir.

2. Sistemin ekonomik yapısı bir merkez (çekirdek), bir periferi ve bunlar arasında birkaç semiperiferiden meydana gelmektedir. (Bir ölçüde bağımlılık sorunsalı konusundaki incelemelerin ürünü olan bu ayrımın analizler için ne derece yararlı olduğu belki de tüm katkıların en tartışılabilir yönü). Devletin gücü ve işgücünün sömürülme derecesi ile sözleşme özgürlüğü, merkeze uzaklıkla ters orantılı görünmektedir; tüm sisteme hakim, hatta imparatorluk biçiminde bir devlet kurma veya sömürüsüz bir birikim tarzı yaratma yolunda bugüne dek girişilen tüm deneyler başarısız kalmıştır. Merkezde, periferide ya da semiperiferide yer alışa göre, çok çeşitli işgücü, üretim ve ticaret biçimleri varolabilmektedir; bunlar, dünya ölçeğindeki kapitalist birikimin ihtiyaçlarına karşılık verebilmek için içerik yönünden değişime uğramış, biçim yönünden eskisi gibi kalmış, dönüşmüş ya da yeniden şekillenmiş (Yeni Dünya'daki kölecilik gibi) olabilmektedir. «Kapitalizm - sonrası/sosyalist» üretim tarzlarının, herhangi bir bakımdan bu ihtiyaçları karşılamaya «kapitalizm - öncesi/feodal» üretim tarzlarından ya da başka birtakım «kapitalist-olmayan» tarzlardan daha az yatkın olup olmadığı tartışma konusudur.

3. Dünyanın değişik bölümlerinin, merkez, semiperiferi, periferi şeklinde ayrışması, zaman içinde değişmiş ve halâ, sistemden kaynaklanan birtakım kısıtlamalara rağmen, değişmektedir. Merkezdeki önderlik rolü, Akdeniz bölgesinden, önce Kuzeybatı Avrupa ve Büyük Britanya'ya, sonra ABD'ye geçmiştir. Şimdi de onun mutlak değil göreli olan konumu tartışma konusu edilmektedir. Semiperiferiden hem yukarı, merkeze doğru, hem de aşağı, periferiye doğru sık sık ve önemli kaymalar meydana gelmiştir. Daha ufak bir çapta olmakla birlikte, merkezden aşağıya inmeler de olmuştur (17. yüzyılda İspanya ve belki 20. yüzyılda İngiltere). Fakat şimdiye dek doğrudan doğruya periferiden merkeze geçme olayına bir kez olsun rastlanmamıştır; geçmişte birkaç kez gö-

rüldüğü gibi, bir yeni uluslararası işbölümünün biçimlendiği günümüzde de böyle bir şeyin hiçbir belirtisi ortada yoktur.

4. Avrupa feodalizminin bunalımı sırasındaki doğumundan bu yana, sistemin gelişimi, uzun genişleme, durgunluk, büzülme dalgaları tarafından belirlenmektedir. Geçmişte her durgunluk ya da bunalım, merkez, periferi ve semiperiferinin bileşimi, bunlardan birine ait olmanın içeriği ve sistemsel işlevleri de dahil olmak üzere bütün olarak sistemin ve onun çeşitli bölümlerinin geniş kapsamlı bir dönüşümüne yol açmıştır. Birbirlerinin içine geçen ya da üzerine binen değişik uzunluklarda dalgaların ayırdedilmesi mümkün ve dalgaların kendi içlerinde daha kısa devrelerin bulunduğu kesindir. Bugün, muhtemelen, 1960'ların ortalarında başlamış olan bir büzülme veya bunalımın içinde yer alan devresel bir düşüşün başlangıcını yaşıyoruz; öte yandan, 1960'larda başladığını söylediğimiz bunalım da herhalde 1913'de uzun bir dalga halinde ortaya çıkan büzülme veya durgunluk dönemi içinde yer alıyor. Hepsi düşüş yönündeki bu hareketler hep birden etkinlik gösterecek olurlarsa, gelecekteki ekonomik, toplumsal, politik, kültürel ve ideolojik, teorik gelişmeler üzerinde geniş çaplı ve derinlere uzanan etkiler yaratacaklardır.

5. Uzun dönemli bir tarihi perspektif ile, 'Burası' ve 'Bugün' ün, 'Orası' ve 'Bir Zamanlar' bağlamında incelenmesini sağlayacak teorik bir temelin geliştirilmesi, ulusal mücadelelerle toplumsal mücadelelerin kritik bir hale getirdiği günümüz koşullarında teorik analizlere ve bilgiye dayalı siyasal uygulama için çok yararlı olacaktır. Tek isteğimiz, bu niceliksel gelişmeye ve insanın kurtuluşu yolundaki vazgeçilmez çabaya küçücük bir katkıda bulunabilmektir.

Mayıs 1979

Türkçesi Ümit KIVANÇ

DİPNOTLAR

(1) Trilateral Commission: **The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission** (Compilation of reports 1-7), New York 1977; Rudolf Bahro: **Die Alternative**, Köln und Frankfurt 1977; Aurelio Peccei/Manfred Siebke: **Die Grenzen des Wachstums. Fazit und Folgestudien. Der Clup of Rome über Initiativen, Ergebnisse und Vorhaben bei der Erforschung der Weltproblematik**, Reinbek 1974; Jan Tinbergen/ Anthony J. Dolman (Hg.): **Wir haben nur eine Zukunft.** Reform der internationalen Ordnung. Der RIO Bericht an den Club of Rome, Opladen 1977.

(2) Wassily Leontief/Anne Carter/Peter Petrie: **The Future of the World Economy. A United Nations Study**, New York 1977 (Almancası: **Die Zukunft der Weltwirtschaft. Bericht der Vereinten Nationen**, Stuttgart 1977).

(3) Robert S. McNamara: **Adress to the Board of Governors, World Bank Group**, Washington, D. C., 26. September 1977.

(4) International Bank for Reconstruction and Development: **World Development Report, 1978**, Washington, D. C. 1978.

(5) André Gunder Frank: Dependence is Dead. Long Live Dependence and the Class Struggle. **World Development 5** (1977) içinde; Colin Leys, Underdevelopment and Dependency: Critical Notes. **Journal of Contemporary Asia 7** (1977) I içinde.

(6) Business International: **Strategies for Africa. A Corporate Assessment of Investment Potential in Sub-Saharan Africa**, New York 1979.

(7) 28 Nisan 1979 tarihli **International Herald Tribune**: «Die letzten Tage des Eurokommunismus?» (Avrupa Komünizminin Son Günleri mi?); 12 Mayıs 1979 tarihli **Washington Post**: «Die Abschwaechung, wenn auch vielleicht noch nicht der Niedergang des 'Eurokommunismus' als einer bedeutenden, bedrohlichen oder verheissungsvollen (je nach Belieben) politischen Kraft» (Önemli, tehdit edici veya çok şeyler vaadeden — hangisini istersiniz — bir politik güç olarak Avrupa Komünizminin henüz çöküşü değil ama zayıflaması).

DÜNYA KAPİTALİZMİNİN ENFLASYONEL BUNALIMI

Makoto ITOH (*)

1 — 1970'lerin Enflasyonel Bunalımı :

Çağdaş kapitalizm, II. dünya savaşı sonrasında, genellikle Keynesci politikaların etkili işleyişi sayesinde ekonomik bunalımları atlatan, istihdam ve gelir artışı sağlayan başarılı bir sistem olarak değerlendirildi. Böyle bir değerlendirme, kapitalist ülkelerin görece sürekli ve istikrarlı bir ekonomik büyüme içinde oldukları 1950'lerde ve 1960'larda yeterli görülebiliyordu. Kuşkusuz bu arada, savaş sonrası dünya ekonomisinin önderi olan A. B. D.'nde bile, 1953 - 1954, 1957 1958, 1960 1961 ve 1969 - 1970 yıllarında olduğu gibi ekonomik gerilemeler yaşandı. Ancak bunlar fazla derinleşmedi ve kısa sürede atlatıldılar. Özellikle 1960'larda, A. B. D. ekonomisi, Kennedy ve Johnson yönetimlerinde «(Yeni İktisat» diye adlandırılan) Keynesci mali politikaların başarısını kanıtlar göründü.

Dünya kapitalizminin en ciddi ekonomik bunalımlarından birini yaşamakta olduğu 1970'lerde kökten bir değişiklik meydana geldi. Şimdi bu sürecin temel noktalarını kronolojik bir sırayla gözden geçirelim.

Doların, en azından yabancı kamu otoritelerin istediğinde altına çevrilebilmesi temelinde işleyen Uluslararası Para Fonu (IMF) sistemi, Nixon'ın Ağustos 1971'de bu çevirilebilirliğe bütünüyle son vermesi ile kesin olarak çöktü. Bu

(*) Makoto Itoh Tokyo üniversitesinde iktisat okutmakta. Kaynak: **Capital and Class**, No. 4, Spring 1978.

olayın hemen ardından dünya ekonomisinde bir karışıklık bekleyen kişilerin sayısı hiç de az olmadığı halde belli başlı kapitalist ülkelerin iş hacimleri 1972 - 1973 yıllarında arttı. Dalgalı döviz kuru sistemi, uluslararası ödemeler dengesi üzerindeki kısıtlamaları kaldıran ve böylece Keynesci politikaları evrensel olarak daha esnek bir hale getiren bir sistem olarak lanse edildi. Ancak bu arada, kapitalist ülkelerdeki enflasyon, bu ülkelerdeki para arzının uluslararası likiditedeki hızlı büyümeyi izleyerek artması sonucu ivme kazandı. (1) Aynı zamanda fiyatlarda, özellikle işlenmemiş tarımsal ürünler, demir dışı metaller, kauçuk ve petrol gibi ham maddelerin fiyatlarında ani bir artış meydana geldi. Daha 1973 güzü gelmeden, Batı Almanya hariç, diğer tüm büyük kapitalist ülkelerin toptan eşya fiyat endekslerinin yıllık artış oranı % 10'un üzerindeydi. Kısır bir enflasyon döngüsü kendini gösteriyordu.

OPEC'in 1973 Ekiminden başlayarak dört ay içinde petrol fiyatlarını dört katına çıkarmasıyla, 1974'de (Batı Almanya da dahil olmak üzere) tüm kapitalist ülkelerdeki toptan eşya fiyat endeksleri artışı hızlandı. Bunu, tüketici fiyatları artışı izledi ve (Batı Almanya hariç) artış yıllık % 10'unu aşan bir hıza ulaştı. Bu koşullar altında, mali sermayelerin iktisadi faaliyetlerindeki sıkıntılar kaçınılmazdı.

1974 Haziranında Batı Almanya'daki *Herrstadt Bank*'ın iflasından sonra, *Hessenlandes Bank, Frankfurthandles Bank* (Batı Almanya'da), *Llyods Bank International, London County Securities* (İngiltere'de), *Union Bank* (İsviçre'de), *Franklin National* ve *U. S. National Bank of San Diego* (A. B. D.'nde) gibi çeşitli bankalar da büyük kayıplara uğradılar ve/veya benzer zorluklar geçirdiler. Büyük ülkelerdeki menkul değerler borsa endeksleri aniden ve büyük bir hızla düştü. Tüm para ve sermaye piyasalarına evrensel bir huzursuzluk yayıldı. Tüm bunlar olup biterken, enflasyonun denetim altına alınabilmesi için mali politikalar kısılmak zorundaydı. Böylece kredi mekanizmaları her yerde çok sıkı bir hale getirildi ve faiz hadleri yükseldi.

Bozulmuş fiyat ilişkileriyle birleşen bu çok sıkı mali du-

rum iş dünyasında ciddi zorluklara yol açtı ve iflasları arttırdı. Yeniden üretimin daralması ivme kazanmaya başladı. OECD ülkelerinin üretim düzeyi 1973'ün sonu ile 1975 güzü arasında % 13 düştü. Altı büyük kapitalist ülkedeki işsiz sayısı resmi kayıtlarda bile 14 milyona ulaştı. 1974 1975'de uluslararası ticaret hacmi % 10 azaldı. Dünya kapitalizmi, savaş sonrası dönemin en büyük ve en uzun bunalımına girmişti. Bu bunalım rahatlıkla enflasyonel bunalım olarak adlandırılabilir.

Keynesci politikanın, işsizliğin artışı, effektif talebin düşüşü ve dönemin kısır enflasyon döngüsünü önlemek gibi amaçlara ulaşmakta başarısız olduğu açıktır. Gerçekte durumu daha kötüleştirmedi mi?

Sonuçta, bütün kapitalist hükümetlerde ekonomik politikanın işleyişine ilişkin büyük bir güven kaybı meydana geldi. Bu güven kaybı Neo-Klasik iktisadın teorik bunalımını daha da derinleştirdi. Neo-Klasik teori, böyle ekonomik bunalımları engellemek ya da durdurmak için pratikte hiçbir etkili araç sunamadığı gibi, teorik olarak da, neden böyle enflasyonel bir bunalımın meydana gelmesi gerektiğini anlamayı sağlayacak analitik bir temel oluşturmaktan da aciz kalmıştır. Şu ünlü Neo-Klasik sentez, mikro-ekonomik fiyat ve sermaye teorisinin dayanağını, 1960'larda Neo-Ricardo'cuların ve Marksistlerin eleştirileri karşısında zaten yitirmişti. Makro-Keynesci teorinin diğer bir dayanağına karşı şimdi başlayan güvensizlik, bu boş sentezin kalan tüm temelini de yok edeceğe benziyor.

Modern iktisadın ana akımı, onun bunalım ve değer teorilerinin zayıflığı, daha doğrusu yokluğu nedeniyle kaçınılmaz olan dar sınırlarını açığa çıkarıyor.

II - *Marx'ın Bunalım Teorisinin Uygulanışı*

Marksist iktisadın durumu tümüyle farklıdır. O, Neo Klasik teorinin aksine, kapitalist sistemi ne bir veri, ne ebedi olarak kabullenir; ne de varolan sistemin sürmesini sağlayacak siyasi araçlar sunmaya çalışır. Bunların yerine, geçmiş

ve şimdiki kapitalizmin karakteristikleri olan içsel çelişkilerin ve bunların gelişiminin eleştirel bir analizini yapmayı amaçlar. Marx'ın Kapital'deki bunalım teorisi, bu tür bir analiz için uygun temeli oluşturabilir.

Yine de, Marx'ın bunalım teorisi bir başına yetersizdir ve diğer bir bildirimde tartıştığım gibi, birbiriyle pek de kolayca uzlaşamayan görüşler taşır (2). Marksist teorinin uygun olmayan yönü kullanıldığında, ya da asıl teori şimdiki dünya kapitalizminin somut koşulları belirlenmeksizin doğrudan doğruya uygulandığında, çağdaş kapitalizmin karakteristiklerinin ve son bunalımının doğru bir kavranışı olanaksızdır.

Örneğin, P. Baran ve P. Sweezy, «*Tekelci Sermaye*» adlı eserlerinde (1966), tekelci sermaye döneminde giderek artan ekonomik artığın (surplus) dev şirketlerin satış çabaları (sales-effort) özellikle de hükümetin sivil ve askeri harcamaları tarafından massedilebileceğini söyleyerek, 1950 ve 1960'lardaki Amerikan harcama politikasının başarısını genelleştirmişlerdir. Böyle bir analiz insanı, gelişmiş kapitalist ülkelerin işçi sınıflarının devrimci hareket içine girebilmelerinin pek zayıf bir ihtimal olduğu ve herhangi bir devrim belirtisinin az gelişmiş ülkelerdeki devrimci savaşlar ve direniş hareketleriyle doğacağı sonucuna götürür.

Sweezy'nin «*Kapitalist Gelişmenin Teorisi*» (1942) kitabının 9. bölümünde «*Kapital*»den çıkarsamağa çalıştığı, bunalımın fazla sermaye teorisi burada hiç kullanılmamıştır. Artığın tekelci sermaye döneminde fazlalaşma eğilimini ortaya koymak için Kapital'e yabancı olan, eksiktüketici (underconsumptionist) bir fazla meta teorisi kullanılmıştır. Bunun sonucu olarak, yalnızca iktisadi artığın ya da meta arzının değil, doğrudan sermayenin kendisinin fazlasını (excess) açıklama sorunu doğmuş ve bu fazlanın somut gelişmesi açıklanamamıştır. Özellikle, A.B.D. kapitalizminin 1960 yıllarına ait görünürdeki istikrarının, tekelci kapitalist sistemin teorik bir modeli olarak aşırı genelleştirilmesi nedeniyle, baskıyı aşırı sermaye birikimi patlamasının massedilmesine yönelten, somut ve bu nedenle de tarihsel olarak geçici ön koşullar bü-

yük ölçüde göz ardı edilmiştir. Böylece, Baran ve Sweezy'nin «*Tekelci Sermaye*»sinin, dünya kapitalizminin 1970'lerdeki gelişme sürecine hiçbir biçimde uygulanamayacağı açığa çıkmaktadır.

Marx'ın değer teorisinin yetersiz yanını uygulamanın diğer bir örneği D. Yaffe ve P. Bullock'un çalışmalarıdır (3). Bunlar, bunalımın fazla meta teorisini açıkça reddetmekle beraber, fazla sermaye teorisini, aşırı sermaye birikimi kavramını artan ücret oranlarına bağlamaksızın, doğrudan doğruya kâr eğiliminin düşme kanunundan çıkarmaya çalışırlar. Oysa, sermayenin bileşiminin artmasıyla kâr oranının düşme eğilimi kanunu tek başına sermaye birikimi sürecini önleyemez. Göreli artı değer üretimine dayanan artı değer artışı ve bunun sermayeye dönüşümü bu kanun işlemekteyken de gerçekleşebilir. Böylece, Yaffe ve Bullock'un, ekonomik bunalımın gerekliliğini bu kanundan çıkarsamaya kalkışmaları yalnızca, sermayenin birikim hızının azalışını durdurmaya yönelik soyut bir gereklilik olarak görünmektedir. Bunların çağdaş kapitalizm analizi, doğrudan doğruya böyle bir bunalım teorisi üzerine kurulu olduğu sürece, dünya kapitalizminin tüm somut gelişmelerini, ya kâr oranının düşme eğilimi kanununun, ya da bu eğilime karşı belirsiz bir direncin soyut sonuçlarına indirgemek zorundadır. Bu nedenle, belirli tarihsel ön koşullar, savaş sonrası *boom*'un ve bunun günü müzdeki çöküşünün anlamı ve kaçınılmazlığı onların ana ilgi alanının dışında kalmaktadır.

Daha önce de belirttiğimi gibi (4), Marx'ın bunalım teorisi, sermayenin aşırı üretimi *(overproduction)* kavramının, emekçi kitlelerle ilişkisinin kurulduğu bir fazla sermaye *(excess capital)* teorisi biçiminde tamamlanmalı ve bu, Marx'ın sermaye birikimi ve kredi sistemi teorileriyle yakından bağlantılı biçimde yapılmalıdır. Bu bunalım teorisinin uygulanmasıyla çağdaş kapitalizmin enflasyonel bunalımının daha iyi bir analizi yapılmış olacaktır.

Bununla birlikte, böyle temel ilkeleri içeren bir araştırma düzeyinde olan bir bunalım teorisi şimdiki kapitalizmin somut bir analizine doğrudan uygulanmamalı, ne de bu so-

nuncusu, ilki bir ana amaçmış gibi ele alınmalıdır. Uno'nun, marksist iktisadi, sistematik olarak İlke, Aşamalar Teorisi ve Ampirik Analiz biçiminde bölümlemesi, burada son derece gerekli ve ilişkilidir (5). Ampirik Analiz düzeyindeki bir yakın geçmiş kapitalizmi çalışmasında, *dünya pazarının* somut, tarihsel durumları ve bunların dinamik değişmeleri, daha temel düzeydeki teorik kavramların incelenmesiyle birlikte ele alınmalıdır.

III - *Dünya Kapitalizminin Aşırı Birikimi*

Yakın geçmişteki enflasyonel krizi, yukarıda açıkladığımız görüş açısından tahlil ettiğimizde şu tarihsel olguların üzerinde durmak zorundayız.

Döviz kurlarının denetimi yoluyla uygulanan enflasyonel politika, 1930'lar Büyük Bunalımı'nın etkilerini hafifletmek amacıyla, iç ve dış ekonomik ilişkilerin ayrılması biçimindeki hayli milliyetçi çabalardan kaynaklanır. Bu nedenle, Keynesci enflasyonel politika en çok, en kendine bağımlı *(self reliant)* nitelikteki A.B.D. ekonomisine uygundu. Nazi Almanyası'nda en radikal biçimde görüldüğü gibi, diğer tüm kapitalist ülkeler, bir yandan kendi ulusal ekonomileri üzerindeki denetimlerini sıkılaştırırken, diğer yandan da, kendilerine bağlı bölgeleri siyasi olarak bloklar halinde örgütlediler. Bununla birlikte, II. dünya savaşından sonra siyasi-askeri blokların çözülmesiyle, A.B.D.'nin enflasyonel politikası, ulusal ekonomiye tam anlamıyla öncelik veren bir siyasi araç olmaktan çıktı.

Artık, A. B. D. hükümeti, enflasyonel mali harcamalarını, öncelikle kapitalist dünyayı sosyalizmden gelecek çeşitli saldırılara karşı, «hür» bir dünya bloku olarak korumak ve inşa etmek için harekete geçirmek zorundaydı. Zaten II. dünya savaşının kendisi, uluslararası ve ulusal ilişkilerde, pek çok sosyalist ve antisosyalist unsuru içinde barındıran karmaşık bir niteliğe sahipti. Böylece ABD hükümeti savaş sonrası kapitalist dünyada, Avrupa ve Japonya'nın kapitalist yeniden kuruluşuna yardım programları, az-gelişmiş ülkelere

gelişme yardımları, askeri müttefikleri ve üsleri korumak ve anti-sosyalist savaşları sürdürebilmek için askeri harcamalar biçimde muazzam fonlar dağıttı. Örneğin Marshall Planı'nıda Amerikan yardımının toplam tutarı 1946 - 1952 arasında 35,9 milyar dolara erişti, ABD hükümetinin 1952 - 1960 arasındaki dış harcamaları, askeri yardımlar çıkarıldığında bile 41,5 milyar dolardı ve Vietnam savaşı, 1975'e kadar ABD'ne 139 milyar dolara maloldu.

Savaş borçları ve ödentilerinin ağır yükler oluşturduğu 1920'ler dünya kapitalizminin aksine, II. dünya savaşından sonra Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın ekonomik yönden yeniden kuruluşu ve büyümesi, birbirini izleyen dolar sağanaklarıyla iyice kolaylaştırıldı. ABD dışındaki kapitalist ülkeler, Keynesci enflasyonel politikayı uygularken, doların temel uluslararası döviz olduğu İMF sisteminde döviz kurlarını sabit tutarak döviz rezevlerini kolayca temin edebiliyorlardı.

Dolar fonlarının siyasi-askeri harcanışı aynı zamanda, savaş sonrasında üretken kapasitesini son derece arttırmış olan Amerikan mali sermayesi için, sermaye fazlasını uluslararası ilişkilerde kullanabilmesini sağlaması açısından yararlıydı. Amerikan mali sermayesi rekabetçi ihracat öncülüğünü koruduğu sürece, uluslararası dolarların harcanması, ABD ihracatına olan effektif talep üzerinde olumlu etkiler yaptı. Askeri harcamaların ABD'ndeki iç istihdam üzerindeki etkilerine gelince: Sweezy, 1970 sonunda silahlı kuvvetlerde (3.1 milyon), askeri sanayilerde (3.0 milyon) ve bu ikisinin dolaylı olarak meydana çıkardığı alanlarda istihdam edilen insanlar toplamının 22.0 milyona eriştiğini ve buna resmi istatistiklerdeki işsiz sayısı da (7.9 milyon) eklendikten sonra, askeri harcamaların olmaması durumunda işsiz kalacak insan oranının, tüm emekçi nüfusun % 25,6'sına ulaşacağını hesaplamıştır. Bu oran 1930'ların Büyük Bunalımı sırasında ortaya çıkan en yüksek işsizlik oranının (% 24,9) da üstündedir. (6). Burada, Keynesci politikanın görünürdeki başarısının işte bu tür anti-sosyalist askeri harcamalara bağlı olduğuna dikkati çekmek zorundayız.

Yine de, siyasi-askeri harcamalarla yaratılan böyle bü-

yük boyutlardaki efektif talep bile, savaş sırasında ve sonrasında Amerikan mali sermayesince oluşturulan sabit sermaye fazlasının, sınai donanım *(industrial equipment)* alanında yeni yatırımlar üzerindeki kısıtlamalarını tümüyle ortadan kaldıramadı. Bu yüzden ABD donanım yatırımları, 1950'lerin sonlarından beri duraklama eğilimindeydi. Böylece, 1960'larda ABD tarihinde, gerçek sınai yatırımda böyle bir düşme eğilimini yansıtan büyük çapta bir birleşme hareketi yer aldı. Bu hareket, ABD mali sermayesinin tekelci niteliğini daha da katılaştırarak donanım yatırımlarındaki durgunluğu körükledi.

Buna karşılık, Batı Avrupa (özellikle Batı Almanya) ve Japon kapitalizmleri ise 1960'lara kadar aktif bir donanım yatırımı sürdürerek hızlı bir yeniden kuruluş ve büyüme gösterdi. Bu alanlarda, savaş sonrasında yıpranan ve yaşını dolduran sınai donanım kolayca yenilenebiliyordu. Petro kimya ve elektronik gibi yeni sanayilerle birlikte, kısmen savaş öncesinde, savaş sırasında ve sonrasında ABD'nde geliştirilen yeni teknolojiler sürekli ithal edilerek üretken güç arttırıldı. Ayrıca Batı Almanya ve Japonya'da askeri gider yükü hafifti. Görece ucuz işgücü, Japonya'da tarımsal alanlardan, Batı Almanya'da da komşu AET ülkelerinden sağlanmaktaydı. Batı Almanya ve Japonya bu koşullar devam ettiği sürece hızlı ekonomik büyümeyi sürdürdüler.

Böyle asimetrik bir süreçte, ABD sanayiinin uluslarası egemenliği 1960'larda açıkça zayıflamaktaydı. Amerikan sanayinin sınai ihracattaki payı, Batı Almanya'nın öne geçtiği 1957 - 1970 tarihleri arasında % 28.7'den % 18.9'a düştü. Aynı dönemde, Japonya'nın % 5.5 olan payı iki katına çıktı. Buna ilaveten, ABD ekonomisi, 1960'ların ikinci yarısında, Vietnam savaşının da arttırdığı bir hızlı enflasyon dönemi yaşadı. Bu nedenle, ABD'nin uluslarası ticaret dengesi fazlası 1964'de 6.68 milyar dolar iken 1968'de aniden 0,63 milyar dolara düştü ve 1971'de de açık verdi.

ABD aynı zamanda hükümet giderleri ve özel Amerikan sermayesinin ihracı nedeniyle uluslararası dengelerde *(international balances)* büyük miktarlar kaybetti. Böylece, 35

doların 1 ons altına çevrilebildiği IMF sistemindeki ABD dolarları arzı, ABD ve uluslararası ticaret dengelerinde büyük kârlar getiren önceki sağlam temelini kaybediyordu. Altına uluslararası hücüm ve dolar bunalımı 1960'ların sonunda çok ciddi boyutlara ulaştı ve sabit döviz kurlarına dayanan IMF sistemi 1971'de kesin olarak çöktü.

Yani, bir yanda, 1960'lara kadar ileri kapitalist ülkelerde Keynesci politikanın görünürde başarılı olmasını sağlayan uluslararası mekanizma, aslında hiç de istihdam sağlayan evrensel bir refah sistemi olmayıp, ABD'nin sosyalizme karşı siyasi-askeri dolar harcamalarına dayanıyordu. Diğer yandan da, ileri kapitalist ülkeler arasında, IMF sistemi altındaki bu dolar harcamalarından doğan eşitsiz gelişme, daha önce dünya kapitalizminin sermaye fazlası ile başaçıkabilmesini sağlayan aynı uluslarası sistemin sürdürülmesini zorlaştırdı. Bu anlamda, 1960'lara kadar, savaş sonrası uluslararası ekonomik ve parasal sistemi, görünürdeki istikrarına rağmen, kendini tahrip etmeye yönelik çelişkili bir süreç taşıyordu (7). 1970'lerin başında IMF sisteminin çöküşü, dünya kapitalizminin görüntüde istikrarlı uluslararası mekanizmasının çöküşünü de sembolize eder.

Bu tarihten itibaren, dalgalı döviz kurları altında, ABD fonlarının doların devalüasyonundan kurtulmak için büyük miktarlarda ve spekülatif bir biçimde dışa akışı, diğer kapitalist ülkelerin ihracat için döviz kurlarını mümkün olduğunca kendi lehlerine çevirmeyi amaçlayan gevşek enflasyonel politikaları ile birlikte enflasyonu son derece hızlandırdı ve 1973'e kadar süren spekülatif bir *boom*'a neden oldu. Bu, dünya kapitalizminin göreli birikiminin 1960'larda üst sınırına ulaşmasından sonra bir anlamda, refahın son spekülatif dönemini oluşturuyordu. Bununla birlikte, sürecin derinliklerinde, gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki yukarıda belirtilen dengesizlikle birlikte iki temel sorun daha vardı.

Bunlardan biri, ileri kapitalist ülkelerdeki sermayenin emekçi nüfusa göre aşırı birikimiydi. 1960'lardaki sürekli ekonomik büyüme sırasında, dönemin sonlarına doğru, görece bir işgücü kıtlığı ortaya çıkmıştı. İleri kapitalist ülkeler-

deki kâr oranları, artan ücret oranları tarafından azaltılmaya başlamıştı. Örneğin, 1966'dan beri, durağan üretkenlik yanında Vietnam savaşının işgücünü dolaylı ve dolaysız biçimde emmesiyle, ücretlerin ABD ekonomisi üzerinde giderek artan baskısı, birim emek maliyetini göze çarpar biçimde arttırmış ve (birleşik kar/*corporate protifit*/olarak) kapitalistin payını azaltmıştı. (8) Emek kıtlığı, 1960'ların sonunda, Japonya'da bile gerçek ücret oranını sürekli yukarı doğru iterek genelleşmeye başladı. Böylece sürekli ekonomik büyümenin en önemli kapitalist temellerinden biri ortadan kalkmaya başlamıştı.

Bu koşullar altında, enflasyonel politika gerçek ücret oranını bastırmakta etkili olamazdı. Böylece, bu politika gerçek ekonomik büyüme yerine, kısır bir enflasyon döngüsünün nedeni oldu.

Diğer temel sorun, ileri kapitalist ülkelerde sermayenin, az gelişmiş ülkelerin birincil ürünler arzına göre evrensel aşırı birikimiydi. Az gelişmiş ülkeler, savaş sırasındaki ve savaştan hemen sonraki düzeylerine göre, ham madde ve gıda maddeleri ihracatını ve üretimini büyük ölçüde arttırmışlardı. Bunların arzı, 1950'lerde görece fazla durumdaydı, çünkü hem Avrupa ülkelerindeki tarımsal üretim korumacı politikalar ile güçlendirilmişti, hem de petro-kimya sanayileri tarafından büyük ölçüde ikame ham maddeler üretilmekteydi.

Az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret hadleri, 1960'ların sonuna kadar, hep birincilerin aleyhine olmak üzere daha da kötüye gitti. Kapitalist firmalarca üretilen sınai metaların tam aksine, birincil ürünlerin çoğu köylüler gibi, elverişsiz pazar koşullarında bile arzlarını esnek bir biçimde düşüremeyen, kapitalist olmayan çeşitli küçük üreticiler tarafından üretilir. Küçük çiftçiler, ürünlerinin fiyatı düştüğü zaman yeterli gelir sağlayabilmek için, genellikle kendi tüketimlerini kısarak üretimlerini ve arzlarını arttırırlar ve böylece meta ilişkileri yoluyla kendi konumlarını, bir bütün olarak daha da kötüleştirmeye zorlanırlar. Üstelik, az gelişmiş ülkelerde üretkenlik duraklama eğilimindeydi. Bu

nedenle, ticaret hadlerinin az gelişmişler aleyhine gelişmesi, bu ülkelerde doğrudan ekonomik güçlüklere neden oldu. Ciddi bir döviz kıtlığı bu hükümetleri, güçlükleri hafifletebilecek etkili bir politikayı çizmek ve uygulamaktan alıkoydu. Az gelişmiş ülkelerde 1950'lerin ikinci yarısından beri, ekonomik ve politik bunalımların sık sık yinelenmesi kaçınılmaz oluyordu.

Tarım ürünlerinin genel bir fazla arzı *(oversupply)* biçiminde beliren tarım sorunu, daha savaş döneminde bile dünya ekonomisinin önemli bir odağını oluşturuyordu. Bu sorun 1950'lerde, ardında doğu ve batı sorununu taşıyan, kuzey ve güney sorunu olarak tekrar belirdi. Eski sömürgeler, herne kadar politik bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da, meta ilişkileri dolayısıyla sömürüldükleri sürece, ekonomik durumlarını kolayca düzeltemezlerdi. İleri kapitalist ülkelerin 1960'lardaki istikrarlı ekonomik büyümesi, bir yandan az gelişmiş ülkelerde bu tür güçlükler yaratırken, bir yandan da onlardan vazgeçilmez öncül *(premise)* olarak yararlandı.

Fakat, ileri kapitalist ülkelerin 1960'lardaki sürekli ekonomik büyümesi birincil ürünlerin fazla arzını emerek, diyalektik olarak aynı zamanda bu öncülü tahrip edecek biçimde işledi. 1970'lerin başlangıcında, bu ürünlerin fiyatları hızla yükselmeye başladı. Bunların, kapitalist ürünlerle karşılaştırıldığında esnek olmayan arzı, pazardaki fiyatlarının artışını kolaylaştırdı. İleri ülkelerdeki mali sermayenin sınai birikimi, artık sadece kendi ülkelerinin iş-gücüne göre değil, az gelişmiş ülkelerin birincil ürünler arzına göre de aşırı birikmiş duruma gelmişti.

Kurulduğundan bu yana geçen on yıl boyunca etkisiz olduğu söylenen OPEC, bu koşullar altında ham petrol fiyatlarını 1971'den itibaren her yıl arttırabildi ve öylesine başarılı oldu ki 4. Orta-Doğu savaşının patlak verdiği 1973 sonbaharından sonraki birkaç ay içinde fiatı dört katına çıkarmayı da başardı. Kapitalist ülkelerin hepsi de, II. dünya savaşı sırasında ve sonrasında ana enerji kaynaklarını kömürden petrole dönüştürmekte kalmamışlar, bunların sanayi ham maddeleri de petro-kimya sanayilerine büyük ölçüde bağımlı

hale gelmişti. Böylece, diğer birincil ürünlerin ve işgücünün artan fiyatlarıyla birlikte, petrol fiyatlarındaki hızlı artış kâr oranını azaltarak ileri ülkelerdeki kapitalist üretime ağır bir darbe indirdi. Dünya kapitalizminin aşırı birikimi patlamak üzereydi.

IV — *Savaş Sonrasında Dünya Kapitalizminin Göreli İstikrarının Bozuluşu :*

Kapitalist bunalımın ana ilkesinin soyutlanabileceği 19. yüzyıl ortalarının tipik ekonomik bunalımları, İngiliz sanayi sermayesinin, hem yerli emekçi nüfusa, hem de dışarıdan gelen tarımsal ürün arzına göre aşırı biriktiği zamanlarda oluştu. Pamuk sanayii tam anlamıyla başı çeken sektör olduğu için, göreli bir pamuk kıtlığı ve fiyat artışı, ücret oranlarının da artmasıyla birlikte, son refah dönemini yaşayan İngiliz sanayi sermayesinin kâr oranını düşürdü. Bu, aynı zamanda, kredi sisteminin genişlemesi temelinde, büyük çapta bir spekülatif ticarete neden olmakta, sonuçta bankalardaki ihtiyat fonlarının azalmasıyla kredi sistemi kaçınılmaz olarak daralmaktaydı. Böylece, sermayenin aşırı birikimi sorunu, beraberinde iş-gücü ve hammadde fiyatlarında artış, buna karşılık kâr oranında bir düşüş ve faiz oranlarında da bir yükseliş getirmiş oluyordu. O zaman, genellikle toptan ticaretteki büyük çaplı spekülasyonun çöküşünden kaynaklanan derin bir bunalım oluşması gerekiyordu.

Aslında, bu klasik tür bunalımın temel sürecine çok benzeyen aşırı sermaye birikimi, zamanımızda, ileri kapitalist ülkelerin 1960'lardaki ekonomik büyümesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak 1970'lerin başında ortaya çıktı. Bu gelişme, 1960'larda ileri kapitalist ülkeler arasında Keynesci enflasyonel politikaların görünürdeki başarısının bir kanıtı olarak ileri sürülen IMF sistemi görüntüsündeki uluslararası ABD doları harcamalarının çöküşü ile çakışıyordu. Bu koşullar altında, hammaddelerde ve diğer ilgili ürünlerde, sermayenin aşırı birikimi temelinde spekülatif ticaret büyük ölçüde arttı. Kapitalist ülkelerin, artık IMF sisteminin sabit döviz kurları

ile kısıtlanmayan para arzı ve kredi artma esnekliği son derece genişledi; bu genişleme her ülkenin döviz kurlarını, kendi ihracatı için mümkün olan en uygun biçimde dalgalanmaya bırakmasıyla doğan karşılıklı rekabet tarafından daha da hızlandırıldı.

Özellikle ham petrol fiyatlarının fırladığı 1973 bitiminden sonra, spekülasyona bağlı enflasyon evrensel bir kısır döngü oldu. Klasik tür bunalımda, sanayi sermayesinin aşırı birikimi, kendi iç sorununu borç verilebilir para sermayesi azlığına dönüştürür ve böylece yeniden üretime hem mutlak para kıtlığı, hem de aşırı meta bolluğu biçiminde, sert bir yıkım getirirdi. Bu defa ise enflasyonel kredi genişlemesi sürdüğü için yeniden üretimin tıkanıklığı tam aksine, para bolluğu ve meta kıtlığı biçiminde ortaya çıktı. Her ne kadar sınai şirketler nominal olarak büyük oranda kâr ettilerse de, üretim faaliyetlerini önemli ölçüde azaltmak zorunda kaldılar, çünkü paranın hızlı devalüasyonu sonucu malların ortadan kaybolması nedeniyle üretim araçlarını elde etmek güçleşmişti. Aynı zamanda emekçilerin gerçek geliri, dolayısıyla efektif talepleri de düşmeye başladı, çünkü tüketici fiyatlarındaki müthiş artışa ek olarak çalışma saatleri ve istihdam azalmıştı.

Enflasyonun kısır döngüsünü kırabilmek için 1973'ün sonundan itibaren kabul edilen ve pekiştirilen sıkı para politikaları üretimden ve tüketimden gelen efektif talebin düşüşünü de hızlandırdı. Efektif talebin yükseleceğini uman spekülatif ticaretler dayanaklarını kaybettikleri gibi mali yönden de sıkıntı içine girdiler. İflas etmiş ya da etmek üzere olan orta ve daha küçük ölçekteki ticari ve sınai şirket sayısı 1974'de arttı. Hatta 1974 yazında Batı Avrupa ve Amerika'da daha önce gördüğümüz gibi, banka iflasları bile yayılmaya başladı ve tüm borsalar çöktü. Dünya kapitalizminin mali mekanizmalarında evrensel bir güven bunalımı belirdi. Öyle ki, kapitalist ülkelerin ekonomik faaliyetleri 1975'de iş saatlerini ve istihdamı daha da düşürerek çok kötü bir duruma geldi.

Böylece, dünya kapitalizminin aşırı birikimi kendi iç sı-

kıntılarını 1973 sonundan itibaren enflasyonel bir bunalım biçiminde açığa vurdu.

Yine de bu enflasyonel bunalım süreci klasik tip bunalımın ya da 1929 büyük bunalımının kararlılığından ve dolu dizgin şiddetiden yoksundu. Sermayenin aşırı birikimi ve çelişkilerinin gelişimi süreci enflasyonel politikalar tarafından hızlandırıldığı gibi, ekonomik bunalımdaki fazla sermayelerin tahribi de yine, enflasyonel bir para arzı tarafından engellendi. Hatta sıkı para politikası altında bile, çeşitli firmaların kuruluş sermayesi acil yardım olarak, doğrudan ya da dolaylı yoldan merkez bankaları veya ticari bankalarca sağlandı. Vergilerin yetersizliği çeşitli biçimlerde borç alma yoluyla giderilmeye ve böylece hükümet harcamaları yüksek düzeyde tutulmaya çalışıldı. Kuşkusuz bu tür enflasyonel mali politikalar, mali sermayelerin birikmiş büyük ihtiyat fonları ile birlikte, ekonomik bunalımın iflaslar ve zararına satışlar biçiminde daha ağır bir tepkiler zincirine dönüşmesini önledi.

Bununla birlikte, bunalımın kararsızlığı ekonomik faaliyetin sakin bir iyileşme göstermesini hiçbir şekilde garanti etmez. Aksine, üretim için gerekli donanımın bolluğu temeline dayanan fazla sermayenin eritebilmesini geciktirebilir ve bunalımı sürekli kılabilir. Böyle bir tarihsel örnek, tam bir yüzyıl kadar önce başlayan ve İngiliz ekonomisinin merkez olduğu, 1873 - 1896 Büyük Bunalımı'dır. Bu Büyük Bunalım'dan çıkış yolu, kapitalizmin, mali sermayeler ve emperyalist dış politikalar oluşması biçimindeki yeni bir gelişme içine girmesiyle bulundu; fakat temel olarak günümüz kapitalizmi için ne benzer bir çıkış yolu, ne de yeni bir tip kapitalist sistem mümkündür.

Kuşkusuz, kapitalist ülkelerin iş faaliyetleri, ekonomik güçlüklerin hem gerçek gelirde bir düşme biçiminde kendi emekçilerine, hem de birincil ürünlere düşük fiyat ödenmesi biçiminde gelişmekte olan ülkeler kaydırılmasıyla az çok ilerleyebilir. Aslında, birinci yolu en radikal biçimde gerçekleştiren ve gelişmiş kapitalist ülkeler arasında ham petrole en az bağımlı olma avantajına sahip olan ABD ekonomisi gide-

rek aşağılara inen helezonu 1975 yazında ilk olarak durdurabilen ekonomiydi ve ihracatları için uygun bir yönde dalgalanan döviz kurlarından da yararlanarak, iş faaliyetlerini çok yavaş da olsa düzeltmeye başladı. Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri de onu izlediler.

Yine de, bu düzelme 1960'lar dünya kapitalizminin istikrarlı ekonomik büyüme politikasının bir yeniden inşası olamazdı. ABD'nde bile, özel fabrika ve donanım yatırımları büyük zorlukla harekete geçirilebildi. 1970'lerin başlarından önceki sürekli ekonomik büyüme sırasında birikmiş olan, atıl kapasite biçimindeki sabit sermaye bolluğu, artık böyle temel yatırımları önlemektedir. Aynı şey diğer kapitalist ülkeler için de geçerlidir. Bu koşullar altında, Keynesci politikalar, bir yandan devletlerin mali bunalımları, diğer yandan da ekonomik faaliyette anlamlı bir ilerleme olmaksızın enflasyonu yine körükleme kaygusuyla büyük ölçüde daraltıldı. Uluslararası ticaret de artık sakin bir biçimde düzelemezdi. Petrol üreten ülkeler hariç, güneyin gelişmekte olan ülkelerinde yeni yeni derinleşen ekonomik bunalım, varolan bu koşullar altında, gelişmiş ülkelerdeki ekonomik durumu doğrudan geliştirmemekte, fakat daha yoğunlaşmaya itmektedir. Kapitalist ülkelerdeki emekçilerin gerçek ücretlerindeki düzelme ve gelişme çok zor olacaktır.

Kapitalistlerle emekçiler arasındaki çelişki evrensel olarak yükselmektedir. Keynesci politika artık genelde etkili olamamaktadır. İş anlaşmazlıkları kapitalist ülkelerdeki ekonomik süreç üzerine *depresif* etkiler yapmaktadır. Böylece, son *enflasyonel kriz* ve bunu izleyen kronik durgunluk savaş sonrası dünya kapitalizminin 1960'lara kadar olan göreli istikrarının çöküşünü açıkça göstermektedir. Kuşkusuz bunlar kapitalist sınıfa ağır darbelerdir. Fakat emekçi hareket ve onun siyasal partisi bir anlamda çetin ekonomik durumun siyasi olarak nasıl üstesinden gelinebileceği hakkında çok daha kritik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Sweezy, *Tekelci Sermaye*'deki önceki sonucunu önemli ölçüde değiştirerek 1972'de, «radikal olmayan reformist dönemin yüz yıllık geçmişinden sonra artık gelişmiş kapitalist

ülkelerdeki emekçi sınıfın tekrar radikal olacağı döneme giriyoruz» diye yazdı. «Şimdiye dek, gelişmiş kapitalist ülkelerin emekçi sınıfları pek sıkıntı çekmemişlerdi, fakat bundan böyle sistemin çöküşünün yüklerinin onların omuzlarına çok daha ağır bir biçimde bineceği büyük bir olasılıktır» (9). Dünya kapitalizminin gelişme süreci Sweezy'nin bu yeniden düzenlenmiş bakış açısını doğruluyor. Kuşkusuz, Radikal iktisadın, kapitalist ekonominin tarifsel kısıtlılığını ülkeler düzeyinde sistematik olarak araştırmak biçimindeki zorunlu görevi kesin olarak gelişmektedir.

AÇIKLAMALAR:

1) Altı endüstrileşmiş ülkenin (A. B. D., İngiltere, Fransa, İtalya, Batı Almanya ve Japonya) elindeki altın ve döviz rezervleri, 1971'den başlayarak iki yıl içinde, 48.381 milyon dolardan 87.514 milyon dolara yükselmiştir. Bu artışın önemli bir bölümü, dolar fonlarının, doların devalüasyonundan kaçmak ya da bundan yararlanmak için, spekülatif bir biçimde A. B. D. dışına akımıdır..

2) M. Itoh, «The Formation of Marx's Theory of Crisis», **B. C. S. E.** cilt IV - I. (Şubat 1975).

3) David Yaffe, «The Marxian Theory of Crisis, **Capital and State**», B. C. S. E. Winter, 1972. Paul Bollock ve D. Yaffe, «Inflation, the Crisis and the Post - War Boom», **R. C.** 3/4, (Kasım 1975).

4) M. Itoh, op. cit.

5) Bak. T. Sekine, «Uno - Rison: A. Japanese Contribution to Marxian Political Economy», **J. E. L.** cilt XIII - 3, (Eylül, 1975).

6) P. Sweezy, **Modern Capitalism and Other Essays**, (Monthly Review Press 1972), s. 27.

7) Bak. A. Mac Ewan, «Changes in world Capitalism and the current crisis of the U. S. Economy», **Radical Perspectives on the Economic Crisis of Monopoly Capitalism**, (URPE, 1975)

8) Bak. **Economic Report of the President**, 1975. S. 262, s. 286.

9) P. Sweezy, op. cilt. Giriş, s. VII ve VIII.

DÜNYA PİYASASINDAKİ BUNALIM EĞİLİMLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Elmar ALTVATER (*)

Büyük Cayman adaları, Bahamalar, Hongkong ya da Singapure, Uzak-Doğu'yu gezen, Federal Alman turistlerin pek yabancısı olmadığı kavramlardır. Hatta büyük bir olasılıkla bu «cennetimsi» köşelerde oyro-çek ile ödeme yapabildiklerini görmüş olmaları gerekir; oysa böyle bir ödeme Avrupa'nın dışında hemen hemen olanaksızdır. Bu duruma belki şaşmışlar, belki de durumu olağan bulup geçmişlerdir. Ne türlü davranış içinde olurlarsa olsunlar, bu olgu, bu uzak yerlerin bile Avrupanın piyasasına, Avrupa banka sistemine bağlanmış olduklarını göstermektedir. Gazeteleri izleyenler daha fazlasını da bilmektedirler. Bu yerler, Avrupa kredi piyasasının off-shore (uzak - kıyı) merkezleridir ve yetmişli yıllarda dünya ekonomisini işleten mekanizmanın önemli eklemlerini oluştururlar. Politikacılar, Güney Kuzey diyalogları sırasında bir yandan kalkınma gelişme stratejileri, ham madde anlaşmaları, kaynakların transferi (aktarılması) ve dünya «serbest» piyasasını düzenleyen politik ilkelerle uğraşırken finans konularında onların haberi olmadan Kuzey Güney ilişkileri oluşup ortaya çıkıverdi. Üstelik - hiç abartmadan söylüyoruz bu ilişkilerin içinden, son yıllarda her an patlayabilecek duruma gelmiş olan bir saatli bombanın tik - tak'ları işitilmektedir. Patlamanın olacağı merkezler (Lond-

(*) Profesör Elmar Altvater, Berlin Hür Üniversitesi Otto Suhr Enstitüsünde öğretim üyesi. Makale şu kaynaktan çevrildi **Prokla**, Heft 44, (11. Jahrgang 1981 Nr. 3).

ra, Luxemburg, Amsterdam, Frankfurt gibi) Avrupa kredi piyasalarının yanısıra, güzel Cayman adaları, Bahamalar, Uzak-Doğu'nun gizemli kentleri Hong-Konk ve Singapur'dur. Ama patlamanın sarsıntıları yalnızca bu sayıp döktüğümüz yerlerde duyulmakla da kalmayacaktır.

Peki, olan biten nedir? Avrupa piyasasının bankaları, yetmişli yıllarda para içinde yüzdüler. Kapitalist sanayi ülkelerindeki ekonomik bunalım, genel yatırımların gerilemesiyle birlikte, kredi taleplerinin de azalması sonucunu getirdi. Ama aynı anda petrol üreten ülkelerin gelirleri öylesine arttı ki, bu ülkeler paraları doğrudan üretim araçlarına, altyapı hizmetlerine, lüks mallara ve silahlara yatıracak zamanı bulamayıp, Avrupa kredi piyasalarına başvurup, «yeniden devreye» soktular. Gözleri kârdan başka birşey görmeyen bankalar da, başlarına buyruk davranıp bu paraları borç/kredi olarak dağıtmak zorunda kaldılar ve de başka istekli müşteri bulamayınca, kalkıp paranın büyük bir bölümünü, bu parayı ya kalkınma gelişme amacıyla kullanmak isteyen ya da ödeme açıklarını karşılamaya çalışan az gelişmiş ülkelere borç şeklinde verdiler. Daha 1969 yılında Uluslararası devlet kuruluşlarının ya da devlet-üstü kurumların verdikleri kredilerin (Official Development Assistance, ODA Kredileri) — BM'nin belirlemelerine göre toplam 96 az gelişmiş ülkenin tüm borçları içindeki payı % 72'yi ancak buluyordu. 1978'e kadar, Avrupa piyasasının özel bankalarından alınan borçların bu ülkelerin toplam borçlarına oranı % 51,5 düzeyinde idi. Yıllık yeni borçlanmaları da gözönünde bulundurucak olursak, borçlanmalardaki yılda yaklaşık %40'a varan artış hızının kaygı verici bir düzeye ulaşmış olduğunu görürüz. Öte yandan bugün, özellikle özel para-sermaye piyasalarının, başka deyişle Avrupa bankalarının bir yandan az gelişmiş ülkeler ile ileri sanayi ülkeleri arasındaki piyasa ilişkilerinde, öte yandan da ileri sanayi ülkeleri blokunun kendi içindeki piyasa ilişkilerinde söz sahibi oldukları gözlemlenmektedir. Devletin, dünya piyasasındaki ilişkileri düzenleme ve denetleme politikası, artık ağırlığını yitirerek, yardımcı veya ikincil bir politika düzeyine gerilemiştir. Özel sermaye artık

yol göstericilik rolünü yüklenmiş olup devlet politikası ve uluslararası kurumların politikaları ise bu belirleyici rolün ardında çaresiz kalmaktadır.

SİYASAL DENETİMLİ BİR PARA SİSTEMİNİN YARATILMASI GİRİŞİMLERİ

Öte yandan İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda bir dünya ekonomi ve para sistemi oluşturma deneyimlerine girişildi. Söz konusu sistemin işleyişi, gerek ABD'nin «ekonomik ağırlığı», gerekse çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenecek olan bir siyasal denetim mekanizmasına bırakılacaktı! Ulusal sermayelerin rekabeti bir düzene sokulacak, bu rekabetin belirlenmiş kurallar uyarınca sürdürülmesi sağlanacak, bu amaçla da uluslararası kredi sözleşmeleri ve dünya ticaret anlaşmaları yapılacak ve bunlar sabit kambiyo kurları sistemi içinde uygulanacaktı. Paranın değerini düşürme girişimleri ve enflasyon süreçleri önlenecek, korumacılık amacıyla dünya piyasasından kopmalara yer verilmeyecekti.

Ekonomik ilişkileri siyasal olarak denetleyecek bir para sisteminin oluşturulması fikri, 1931 dünya ekonomi bunalımı sırasında altın standardı (daha doğrusu altın - döviz standardı) anlayışının iflasından edinilen deneyim ve öğretilerin özüydü bir bakıma. *Altın standardı,* 18 yy dan başlayarak uluslararası piyasaları yönlendirip düzenlemesi beklenen ve bu görevi, *sermayenin birikimi sürecini ayakta tutabildiği ölçüde* yerine getirebilen ve zaman zaman da gerçekten yerine getirebilmiş olan bir mekanizmaydı. Bu mekanizmanın işleyişini sağlayacak araçlar da, meta işgücünün fiyatı da dahil olmak üzere, tüm fiyatlardaki — dünya piyasa koşulları istediği sürece — enflasyon veya deflasyon hareketleriydi. Gerek dünya piyasasının açıklığı, gerekse ulusal ekonomilerin ayak uydurma yeteneğinden beklenen çok büyük bir esneklik, bu mekanizmanın işleme yeteneğinin en önemli iki koşulu idiler.

«Belirleyici ekonomik güç» olarak İngiltere 1930'lu yıllara değin bu açıklıktan en çok yararlanan ülke oldu ve altın standard'ının çöküşü, İngiltere'nin ekonomideki egemenliği

elden kaçırması ile sımsıkı bağlantılıydı. (Block 1977, 12) İşçi sınıfının bilinçlilik düzeyinin artması ve sendikalar içindeki örgütlülüğünün gelişmesiyle, altın mekanizmasına işlerliliğini sağlayan koşullardan ikincisi de, başka deyişle ücretlerin geriye doğru esneyebilmesi koşuluda ortadan kaldırıldı. Bu gelişmelere ayrıca, fiyatların piyasa koşullarına uyumunu katılaştıran büyük holdinglerin, tekellerin gelişmesini de bir üçüncü etmen olarak eklememiz gerekir.

Bu koşullar altında, altın standardı mekanizmasını İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden canlandırmayı denemek, tarihsel yönde daha baştan başarısızlığa uğramaya mahkum boşuna bir girişimdi. Altın standard'ına uyumlama mekanizmaları işlerliliklerini yitirdiklerinden, para/kur ilişkileri de artık siyasal düzeyde yürütülecekti. Ama ortaya çıka çıka, karşılıklı bir para-değeri-düşürme süreci çıktı; çünkü başka yolu kalmadığından, dışa dönük bir rekabet ancak paranın değerini düşürmekle olanaklıydı, içte ise işçi hareketi, kapitalizmin sermaye biriktirme zorunluğuna uygun düşecek bir davranışa zorlanmış oluyordu. 1924'ün «Mark ayarlamasında», 1925'in Sterling'inde 1926'nın Franc'ında karşılaştığımız durum buydu. Büyük ekonomi bunalımının ortaya çıkmasından, altın standard'ının İngiltere tarafından 21 Eylül 1931'de «resmen» kaldırılmasına değin geçen süre içinde paradaki bu değer düşürmeleri sürdü gitti. (Bak. Haberler 1976, S. 306). Hakları kısıtlayıcı bir politika hep dış ödemeler blançosunun gerekleriyle açıklanmak istenmiştir: İşçi hareketini disipline sokmak ve ücret düzeyini düşürmek yönünden, paranın değeri daima en etkin kaldıraç rolünü oynamıştır. (Polanyi 1978, S. 306). İşte, ilk bakışta tarafsız görünen bu mekanizmanın siyasal işlevi aslında bu olgu içinde yatmaktaydı.

Bir ekonomiyi yönlendirme ilkesi olarak otuzlu yıllardan bu yana çağımızı çeşitli biçimlerde etkileyen Keynescilik, bir yanda 20'li yılların işçi sınıfının, kapitalizmi ortadan kaldırma alternatifi, öte yanda bunun tersine olarak, gerici eğilimlerin demokratik hareketleri bastırma, dolasıyla sermayenin verimliliğini ve kâr-getiriciliğini arttırma alternatifi arasında üçüncü bir yol ortaya çıkardı: Ücretli emek ile serma-

yeyi devletin arabuluculuğuyla uzlaştırmak! Otuzlu yılların ekonomik bunalımında, kapitalist sistem içinde yalnızca ekonomi bunalımını aşmanın değil, aynı zamanda sınıflar arasındaki oynak (labil) siyasal dengeyi, geçici olarak da olsa, kararlı (stabil) duruma getirmenin yalnızca üç yoldan mümkün olduğu görülmüştü. Birinci yol, işsizliği çok yüksek düzeye vardırarak dengelemek ki bu tür bir dengelemeyle, burjuvazi işsizliğin işçileri hizaya getirici, disiplinleştirici etkisinden yararlanmaya çalışıyordu. Gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi hareketi örgütlerinin gittikçe yoğunlaşan gücünü gözönüne alırsak, klasik ve yeni-klasik ekonomistlerce (örneğin A. C. Pigou) kapitalist gelişmenin yeni boyutları gözardı edilerek önerilen bu yolun tutulacak bir yol olmadığı çoktan ve apaçık ortaya çıkmıştı. İkinci yol işçi sınıfını gerilettereek siyasal düzeyde etkisiz kılmayı hedef alan otoriter bir yönelimin gerçekleştirilmesiydi. Almanya, İtalya ve Japonya'nın faşist sistemleri, bunalımları, işçi sınıfının kesin bilinç çıkarlarını gözönüne almaksızın aşma politikalarının en kaba, tipik tipik örneklerini verdiler. Üçüncü yönteme gelince, bu da ücretli-emek ile sermaye arasında bir tür uzlaşma anlamına gelen, ama ancak ikinci dünya savaşı yıllarından sonra geçerlilik kazanan keynesçilikti. Bu uzlaşma, nakit para biçimindeki (effektiv) talebin, devlet müdahaleleri ve önlemleriyle yönlendirilerek «tüm işsizlerin çalışmasını sağlayacak bir üretim büyüklüğüne varmak» amacıyla, piyasa sürecinin dolaylı denetilmesi anlamına geliyordu. (Keynes, 1936, s. 378). Böylece işe yaramayan, fazlasıyla birikmiş sermayeye kazançlı yatırım ortamları yaratılacak, aynı zamanda işçilere geniş çalışma olanakları sağlandığı açıklanarak, işçi sınıfının çıkarlarının da kollandığı gösterilecek, hatta ücretlerde, hani bunlar ille de gerçek artışlar olmasa bile parasal artışları bile gerçekleştirmek mümkün olabilecekti. Keynes'in çözümlemelerinin ve siyasal alandaki önerilerinin başlıca amacı, beladan, özgürlüğü ve üretim etkinliğini koruyarak sıyrılmaktı. (Keynes, 1936, s. 381). Devletin bu durumda yönlendirici işlevini yerine getirebilmesi için tek yol, «ideal veya soyut bir kapi-

talist» gibi davranması ve «seçkin katmanları, onların ekmek sağlamak yanında oyalayıcı yeteneklerini de gözönünde tutarak, demokratik denetimlerden korumaktı» (Skidelsky, 1979, s. 65), Keynes'in uzlaştırma hareketi iki kutup arasında gerçekleşir: Bir yanda, devletin müdahale ve yönlendirme işlevinin kitlesel hareketlerin baskısından uzak tutulması, öte yanda, kitlelerin iş bulabilme ve gelirlerini gittikçe arttırma taleplerinin karşılanması! Büyüme olmaksızın, ne birinci ne de ikinci hedefe ulaşmak olanaksızdır.

Ekonomik büyüme, İkinci Dünya Savaşından sonra, çok gelişmiş Batı kapitalist toplumlarında siyasal dengelemenin temel dayanağı olmuştur. Ekonomik büyüme oranları, toplumu egemen yönetim sistemlerini, daha da somut söylecek olursak, belirli bir tarihsel dilimdeki mevcut yönetimi, haklı göstermenin gerekçesi olmuşlardır. Çünkü, ekonominin büyümesi, yani toplumsal ürünün ve ulusal gelirin yükselme oranı siyaset ile ekonominin belirli ölçüde uzlaşmasını mümkün kılar. Sermayenin (mevcut tarihsel koşullar altında) olabildiğince geniş boyutlarda değerlenme isteği ile ücrete bağımlı kitlelerin ücretlerini arttırma ve toplumsal alanda etkili olma taleplerini birbiriyle uzlaştırır. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki modern sosyal-demokrat partiler, politikalarını bu büyüme anlaşmasının (veya uzlaşmasının) üstüne inşa etmişlerdir. Öyleyse, *ekonomik büyüme, yalnızca sermaye birikmesi değil de, aynı zamanda sistemin haklı gösterilmesi ve kitlelerin memnun edilmesi anlamına geldiğine göre, ulusal sermaye birikimi kısa sürede kendi sınırlarını zorlıyacak duruma geldiğinde, bunun dışına taşan bir dünya piyasasının* oluşturulması da siyasal bir zorunluluk duruma gelmektedir.

Gelgelelim, ülkelerin içlerine dönük siyasal denetim, altın standardına ya da dünya piyasalarında *kendiliğinden işleyecek* herhangi bir ekonomi mekanizmasına geri dönüşünün yolunu tıkamaktadır. Keynesçiliğin dünyası sermayenin uluslararası dolaşımıyla son bulamaz, üstelik para sistemi de, yapısı gereği siyasal bir denetime elverişli olmalıdır. Bu denetimin nereye değin uzanması gerektiği sorusu, Bretton

Woods'teki tartışmaların ve karşı görüşlerin de konusuydu, yoksa denetimin gerekli olup olmadığı sorusu söz konusu bile değildi. (Bak, Crockett 1977,Haım 1957, Salomon 1977).

Siyasal denetimli bir para sisteminin koşullarını yaratmak için İkinci Dünya Savaşından sonra elverişli bir ortam doğdu. Otuzlu yılların büyük ekonomik sarsıntısı ve ardından İkinci Dünya Savaşı, sermayenin olağanüstü boyutlarda yok olmasına yol açmış, böylece, yeni ve uzun dönemli bir atılımın önkoşullarını da yaratmıştı. O sıralarda Avrupa ülkelerindeki ve Japonya'daki faşist yönetimler ücretleri çok düşük düzeylere indirmişlerdi. Savaş, ekonomi alanında para sisteminde denetimi gerçekleştirecek yeni bir belirleyici gücün, ABD'nin ortaya çıkması sonucunu getirmişti. Birleşik Devletler, dünya para sisteminin merkezi durumundaki İngiltere'yi bu konumundan uzaklaştırdı. Ancak bu süreç çatışkısız ve direnmesiz bir süreç değildi, kuşkusuz. İngiltere Sterling'i altmışlı yıllara değin halâ Dolar'ın yanısıra dünya para sistemi birimi olarak korumaya çalışıyordu. Gelgelelim bu çaba, İngiltere için yalnızca başarısız bir çaba olmakla kalmadı, aynı zamanda İkinci Dünya savaşı sonrasında İngiltere'nin ekonomi alanındaki gelişmesini etkilemesi bakımından belirleyici bir etmen oldu. *Glyn ve Suttcliffe* (1972)'in gösterdikleri gibi, İngiltere'nin rahatsızlığının aslında, para pokerinde «flash royal» ABD'nin eline geçtiği halde, İngiltere'nin halâ eski imparatorluk rolünü oynamak istemesi gibi çağdışı bir girişime bağlanabilir. ABD., ekonomi alanında tartışmasız belirleyici güç haline gelmiş ve dolar, bu gelişmeye uygun biçimde dünyanın yeni parası olma belirtilerini göstermeye başlamıştı. Bu rol bölüşümü yetmişli yıllara değin sarktı. Bu rolün İngiltere'nin elinden iyiden iyiye alınmasıyla, Bretton Woods adı verilen bir oyun da son bulmuş oluyordu. Daha sonra gösterileceği gibi, mutlu bir son değildi bu!

BRETTON WOODS SİSTEMİNİN ÇÖKÜŞÜ YADA SİYASAL DENETİM MEKANİZMALARINA RAĞMEN DEĞER'İN KAZANDIĞI ZAFER

Enine boyuna düşünülerek kurulmuş bir sistemin nasıl

olup da yetmişli yıllarda çöküş durumuna geldiğini hiç düşündünüz mü? Para sisteminin, ekonomik süreçleri siyasal düzeyde ayarlayıp düzenlemek için bir araç olarak kullanılabileceğine daha önce değinmiştik. Ama şimdi artık para sisteminin ulaştığı başarının bağrında boğulup bu yüzden çöktüğünü söylemek olanaklıdır. Çünkü gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticareti, kapitalizmin tarihinde o zamanadek hiç görülmemiş bir büyümeye tanık oldu. Sermayenin birikimi üstelik özel girişimci iktidar merkezlerinin güçlenmesi demekti ve bu merkezlerin eylemleri de sonunda devlet denetimini neredeyse olanaksız duruma getirip bıraktı. Devletler ve uluslararası resmi kurumlar böylece yetmişli yıllarda daha önce de sözünü ettiğimiz «yardımcı» rollere itildiler. Bu süreci biraz daha ayrıntılı biçimde ele almak istiyoruz.

Kendi içinde ne eşit düzeyde ne de eşzamanlı biçimde gelişen sistem, daha başlangıçtan beri kendi içindeki çelişkilere toslamak zorunda kaldı. Bu çelişkiler gitgide artarak ağır ekonomik ve siyasal sorunlara dönüştüler. Para sistemindeki tüm süreçleri yönelten ve yönlendiren merkezi çelişki, doların hem ulusal bir para olarak hem de evrensel para olarak yeniden üretilişleri arasındaki çelişkiydi. Genelde paranın bir değer ölçüsü olarak işlevi yanısıra, dolaşım aracı, ödeme aracı olmak gibi işlevleri vardır. Ama bunların dışında ona bir işlev daha yükleyebiliriz ki o da, değer-koruma aracı olarak oynadığı roldür. Bu oyun ulusal çerçeve içinde nasılsa uluslararası çerçeve içinde de aynıdır. Hem değer ölçüsü, hem de değer-koruma aracı rolünü oynayabiliyordu dolar ve bunu, sabit kambiyo oranlarına dayanarak hem yabancı paralara karşı yapabiliyordu, hem de altın karşısında (şöyle ki bir ons altını 35 dolarla değiştirmek gibi bir garanti vardı). Ticari işlemlerin çoğu dolar esas alınarak yapıldığından, dolar bir dolaşım aracı durumuna gelmişti. Öte yanda, uluslararası kredi ilişkilerinin % 90'dan fazlası dolar üzerinden işlem gördüğünden, dolar ödeme aracı olarak da etkili oluyordu. İşte doların bu işlevleridir ki onu dünya ticaretinin evrensel parası durumuna getirdi. Bunun ya-

nısıra dolar, ulusal hükümetlerin ve uluslararası kurumların yine uluslararası para ilişkilerini yönlendirmelerinde de rol oynuyordu ki bu, ona müdahaleci para, yedek akçe ve amaçlı para karekterini de kazandırıyordu.

Bütün bu işlevler elbette doların «değerli» para olma niteliğinden doğuyordu. Malların dünya piyasalarında pürüzsüz dolaşımı ve doların altınla sabit bir kurdan değiştirilebilirliği, doların değeri açısından uzun yıllar bir garanti oluşturuyordu. Doların değer ölçüsü veya değer koruyucusu olarak niteliği, hatta dolaşım aracı ve ödeme aracı olarak rolü, üstelik uluslararası alanda müdahaleci — yedek — amaçlı para olarak oynadığı roller işte hep doların «değer» ine dayanıyordu.

Ulusal kılıfından çubuk biçiminde sıyrılan altına hiç benzemiyordu, dolar ve dünya piyasasında Amerikan bayrağı altında dolaşıp duruyor ve bu bayrağın alınyazıyla ölümkalımına kaynaşmış bulunuyordu. Bu koşullarda evrensel paranın artık ulusal ABD politikasından doğrudan doğruya etkilenmemesi olanaksızdı. Üstelik dahası da var: Ödemeler dengesinde sürekli bir açığı ABD ancak doların evrensel para olarak oynadığı rolü sürdürmek için ve ancak bu amaçla göze alabilirdi. Yoksa dolar ulusal dolaşım alanından uluslararası alana nasıl atlayabilirdi ki? Ancak bu açık da ABD için bir yük oluşturmaktan uzaktı. Tam tersine bu, kıvanç verici bir durumdu. Çünkü dolar, dünya çevresindeki dolaşımı sırasında ABD piyasasını «kurnazca» tezgahlanmış bir dolaşım aracı olarak terk etmiyordu ki... Tam tersine sermaye olarak uzaklaşıyordu vatanından, kâr getiren ve ABD toprakları dışında üreyen bir sermaye olarak...

Doların uluslararası dolaşım yollarına sermaye olarak girmediği durumlarda, örneğin hükümetler arası borç veya yardım durumlarında, dolar iktidarları güçlendirmeye yarıyordu. Bu dolarlar, ilkin ABD sermayesinin kârlılığını güvence altına alacak, ikincisi de ülkedeki kapitalist sistemin istikrarını sağlıyacak bir iktidara veriliyordu. ABD sermayesinin çıkarlarıyla kapitalist dünya sisteminin çıkarlarının birbiriyle çatışmadığı o dönemler en güzel dönemlerdi herhalde.

Ancak dünya piyasasında birbirinden farklı hızlarla ve farklı zamanlarda farklı birtakım kutupların oluşmasıyla bu çıkar birliğinin kuyusu da kazılmaya başlandı. Ve işte çıkarların bu kutuplaşma sürecini hızlandıran da dolar oldu.

Çünkü dolar, faiz getiren ve/veya birikmekte olan sermaye olarak bir kez serbest bırakıldı mı ve en yüksek kârları getiren irili ufaklı işlere girip çıktı mı, artık ulusal dolaşım alanının ötesinde, öyle bir uluslararası gerçeklik ortaya çıkıyordu ki bu, uluslaraşırı holdinglerin yaptıkları üretim ve para piyasasında «oyro - dolar» denen dolarların dolaşımı gibi bir gerçek, para sistemlerinin ekonomik ve politik tabanını gevşeten bir gerçekliktir. Bunun sonucunda para sistemine güvence sağlayan bir güç olarak ABD, bu güvencecilik rolünü artık beceremiyor, çünkü kendi parası kendi ulusal sınırlarını aştığı anda denetimden kurtuluyor. Ayrıca dolar, ulusal denetimden kurtulması nedeniyle de aşıyor bu sınırları, sermayenin hareketliliğini (mobilite) önliyen yasakları kırarak aşıyor, ulusal devletin sınırlarını tanımaksızın en kârlı yatırım olanaklarına doğru koşuyor (karşılaştır Dufey ve Giddy'nin 1978 makaleleri, S. 13).

Öte yanda çeşitli ülkelerde üretim maliyetleri birbirinden farklı düzeylerde gelişiyordu, böyle olunca para kurları zamanla sabitliğini yitirdi ve para sistemindeki istikrâr bozuldu. Bu durum, farklı ülkelerde gerek büyüme hızlarının gerekse enflasyon oranlarının farklı oluşundan ve ücret düzeyleri arasındaki farklılıktan ileri geliyordu. Oysa ne ulusal ne de uluslararası siyasal denetim mekanizmaları, bu hareketleri eşit hızlarla yürütecek güce sahiptiler. Hiç kuşkusuz burada şunu belirtmek yerinde olur ki, gerçek-dışı bir biçimde saptanmış da olsalar, bu döviz kurları, uluslararası sermaye hareketlerinin denetlenebilmeleri ve zayıflamaları durumunda daha uzun süre geçerli olacaktır, Ancak denetleme ve zayıflama koşulları, dünya piyasasının genişleme süreci içinde yok oldu. Gerçekten de dünya piyasasındaki ödemelerin artışını gösteren verilere bakarsak bunu açıkça görürüz. İlkin resmi ödemelerde sıçrama biçiminde artışlar var ki bu, uluslararası kurumların ve ulusal devletlerin aracılık veya

müdahale potansiyelini kanıtlıyor: Ödemeler (1969'da kabul edilen özel-çekme-haklarına göre değerlendirilince), 1960'da 60 milyar dolar iken 1970'de 92,3 milyara çıkmış ve 1978'de 260,8 milyara ulaşmış. Bu işlemlerde altının payı (ons başına 35 dolar hesabıyla) hep 35 milyar dolarda kalmış. Altın rezervlerini altının giderek yükselen piyasa fiyatı üzerinden değerlendirirsek, o zaman bu rezervleri çok daha yüksek tutmak gerekir.

Buna paralel olarak bütün merkez bankalarındaki döviz rezervleri 1955'de 17 milyar dolardan 1978'de 202 milyar dolara yükseldi. Bunların tüm rezervler içindeki payı ise, 50'li yıllarda üçte bir iken 60'lı yıllarda yüzde kırka, sonra da hızla tırmanarak 1977'de yüzde seksene ulaştı. Aynı zaman kesimi içinde, özel girişimin uluslararası kredileri, büyük artışlar kaydederek ve en başta ABD tarafından beslenerek arttı. İngiltere'nin payı çok düşük kaldı. Bu krediler 1965'lerden sonra giderek Avrupa-para piyasasından karşılandı.

Özel sektörün dünya piyasasındaki ödeme gücü 1955'de 8 milyar iken, 1970'de 75 milyar, 1975'de 153 milyar, 1977'de 233,4 milyara vardı. (Bu sayılar hep özel-çekme-hakkı cinsindendir). Bu sayılar kendi başlarına alındıklarında bize dev rakamlar gibi gözüküyor. Ancak onları (dünya ithalat hacmi ölçeğinde) dünya ticaretindeki büyüme açısından ele alırsak, gerek özel sektörün, gerekse resmi sektörün ödeme rezervlerinin dünya ithalat hacmındaki payının 1955'de % 70'den 1977'de % 55'e düştüğünü görüyoruz. Buradan ilk bakışta kaba olarak şu sonuç çıkıyor: Dünya ödemeler hacmı 1955 yılını kıstas alırsak, önemini yitirmiştir... Ancak bu türden bir yoruma kalkışmak pek acelecilik olur, çünkü sabit kambiyo kurlarına dayanan bir sistemdeki nakit para istemleri esnek kambiyo kurlu bir sistemdeki istemlere oranla daha büyüktür. Ve uluslararası kredi sisteminin genişleyen yapısı parayı dünya ticaretini finanse etmekten çok başka amaçlar için serbest bırakır ve ancak, paranın (dünya ticaretine ilişkin) göreli miktarı azaldığı zaman yapar bunu.

Uluslararası ödeme koşullarındaki yapı değişiklikleri, özel sektör ödemeleriyle resmi ödeme rezervlerini karşılaş-

tırırsak bütün çıplaklığıyla ortaya çıkıyor. Özel girişimin 1955 yılı ödemeleri resmi rezervlerin sadece % 14,7'si düzeyindedir. 1960'da bu oran % 24,3 ve 1965'de yüzde 37,7 oluyor. 1973'de 68,5 olurken, 1977 yılında % 89,5 düzeyine çıkıyor. Özetlersek bugün uluslararası ödemelerde, özel bankaların payı yarıyarıyadır. Özel ve resmi sektörlerin yönetim kriterleri ve hedefleri farklı oldukları halde, bu sektörlerin ödeme eylemlerindeki birliktelik uluslararası para sisteminde karşılaştığımız nisbeten yeni bir gelişmedir ve sistemde önemli bir yapı değişikliğine işarettir (bak Biasco, 1979, S. 44). O bakımdan «dengeyi bozan sermaye hareketlerini» Ottmar Emminger'in 1973'de vurguladığı gibi, «oyun-bozan» diye teşhis edenlere hiç şaşmamak gerekir. İşte dünya piyasasında sermaye biçiminde dolaşan paranın devlet parasından özel sektör parasına doğru kaymasıdır ki dünya para sistemi içindeki siyasal denetim olanaklarının temelinden mayınlanması anlamına geliyor. Bu olaylar, ilkin 1964'de İngiltere'de İşçi Hükümeti zamanında özel-sektörcü spekülasyon gücünün ulusal devletin denetim önlemlerini yıkıp geçtiği sırada patlak verdi: (Crockett 1979, S. 32) «1964 yılında kısa-vadeli sermayenin resmi kambiyo kurlarını tehdit eden bir tırmanma gücüyle ilk saldırısına tanık olundu». Ardından daha on yıl geçmemişti ki evrensel para «dolar» üzerindeki sabit kambiyo kuru sistemi kesin olarak çöktü.

1960'lı yıllarda para politikası, hiç abartmaya gerek yok, sermayenin dünya çapında gelişen birikim süreci içinde, özel-sektörcü ödemelere tanınan büyüme olanakları ile resmi sektörün «tazıya tut» der gibilerden resmi ödemeler yapma oyunu arasındaki anlamsız bir yarışmaya dönüştü.

Merkez bankaları arasındaki genel kredi sözleşmeleriyle, altın saklama kapları icat edilerek başka borçlandırma olanakları yaratıldı. Merkez bankaları arasında iki-yanlı mübadele-anlaşmaları yapıldı. On'lar klübü kuruldu ve bunlar hep ödeme kolaylıkları yaratmaya yönelikti... Sistem bu kolaylıkları tanımadan ayakta kalamazdı ki! Tam tersine, düny piyasasındaki enflasyonist fiyatları koruyucu önlemler de genişletildi ve bu kolaylıklar ve enflasyon koruyuculuğu çer-

çevesinde dünya para ilişkilerini siyasal denetim altında tutan en son garantiden de vazgeçildi, yani İkinci Dünya Savaşından beri sabit tutulan altın fiyatından!

Böylece merkez bankalarının resmi olarak 1 ons/35 dolar eşitliğinde tuttukları altın/para dengesi yanında birdenbire bir serbest altın piyasası türeyiverdi. Ancak bu altın piyasasındaki altın fiyatı ile altının «politik» fiyatı arasındaki savaşımı da serbest altın piyasası kazanıvermez mi?!

O zaman rahatça diyebiliriz ki: Politik olarak manipüle edilen dünya parası «dolar» a karşı kazançlı çıkan şey DEĞER'in ta kendisidir.

Dünya piyasasında, Marx'ın, paranın işlevlerini açıklarken belirttiği bir paradoks gerçekleşmektedir (bak: *Kapital* 1. Cilt, 3. Bölüm): «Paranın, değerleri ölçüye vuran bir ölçek olarak sadece düşünsel anlamda bir gerekirliği vardır. Buna karşılık piyasada dolaşırken bir dolaşım aracı olarak gerçekliğe kavuşur. Dolaşımda herhangi bir engel çıkmadığı sürece, değersiz birtakım makbuz veya pusulalar da paranın dolaşım işlevini görebilirler. O bakımdan paranın gerçeklik düzeyinde hiçbir değeri olmaması gerekir.» İşte paranın bir dolaşım aracı olarak gördüğü işlevin iddiasızlığıdır ki dolara dünya piyasasında evrensel para olma niteliğini sağlamaktadır. Ancak dolaşımda bir tıkanma olduğu zaman, paranın değer ölçeği olarak gördüğü işlevin artık salt düşünsel düzeyde kalamıyacağı ortaya çıkar. Bu durumda para bir gerçeklik kazanır. Paranın dolaşım aracı olarak yüklendiği işlev bunun tam tersinedir, bu işlev sırasında, paranın gerçekliği iyiden iyiye düşünsel düzeyde kalır. Çünkü bu değersiz kâğıt parçalarını kimse kabullenmek istemez. Devlet bunların gerçek karşılığını ödeme garantisini verse bile — bunalım koşullarında — kâğıt paraya kimse itibar etmez. İnsanlar ardında değer olan parayı isterler ve kimse paranın değer ölçeği olarak oynadığı soyut rolle veya onun soyut varlığıyla yetinmez. İşte altının 1960'lı yılların sonundan beri süregelen tırmanışını, paranın bu değer ölçeği olarak gördüğü işleve dayandırmak gerekir. Altının fiyatındaki yükselmeler hep bununla ilgilidir. Paranın evrensel para olarak önemini

yitirecek yerde, tam tersine giderek daha da önem kazanması, dünya piyasası ve dünya para sistemi üzerindeki siyasal denetimin aşınmaya uğradığını kanıtlayan ayrı bir göstergedir, başka bir deyişle, özel-sektörcü sermayelerin ağır bastığı piyasaların gücünü gösteren bir işarettir.

PETROL FATURASININ KABARMASI/PETRODOLARLARIN SÜREKLİ OLARAK YENİDEN DEVREYE SOKULMASI VE ASKERİ MÜDAHALE TEHLİKESİ

Ulusal devlet denetiminden kendini geniş ölçüde uzak tutabilen ve uluslararası kurumlar tarafından etkili bir biçimde yönlendirilemeyen piyasa ilişkilerinin ortaya çıkması, para sisteminin üzerine oturduğu temelleri oymaktadır: Paralar arasında saptanmış kambiyo kurları, resmi ödemeler kapasitesinin müdahale potansiyeli (ki bu potansiyel özel girişimin uluslararası para ve sermaye piyasalarıyla artık adım tuttu-ramamaktadır), ABD'nin dünya piyasasındaki üstün ağırlığı, işte bütün bunlar para sisteminin üzerine oturduğu temellerdir. Ve kapitalist dünya sistemi II. Dünya Savaşından sonra yuvarlandığı en ağır bunalıma düşmeseydi, 80'li yıllarda başlayan ve söz konusu temelleri sarsan sorunlar hiç patlak vermiyecekti. Dünya ticaretindeki genişleme artık yavaşlamıştır ve bu da, ulusal sermayeler arasındaki acımasız yarışmanın keskinleşmesi demektir, çünkü bu yarışmanın gemi azıya alıp gidişini dizginliyecek fonksiyonel bir düzenleme siyasetinin olmayışı bu koşuyu körüklemektedir.

Genişleme sürecinin piyasanın otomatik olarak işleyişini kendiliğinden sağlayabildiği yolundaki neo-klasik dogmaları neo-klasikçilerden başka kimse ciddiye almamaktadır.

Kapitalizmi eleştiren literatürde daima çok-uluslu holdinglerin ulusal hükümetler karşısındaki gücüne ağırlık verilmektedir. Gerçi bu doğrudur, ama bununla sorunun sadece bir yönü ele alınmış oluyor. Sorunların dramatiği, dünyanın yetkili ekonomi-politik kurumlarının, piyasa ilişkilerini denetlemekteki beceriksizliğinden çok, bireysel sermayelerin siyasal baskı yapma becerisinden kaynaklanmıyor. Çünkü bir ekonomik bunalım döneminde, dünya piyasasında bu bunalım

sürecine bir yön verebilecek çapta veya petrol fiyatlarındaki 1973 ve 1979 tırmanışlarından doğan karmaşanın üstesinden gelebilecek siyasal hiçbir mekanizma yoktu. Hiçbir şey, petrol fiyatlarının 1973'den beri yükselmesini şaşırtıcı bir şok gibi yorumlamak kadar yanlış olamaz. Örneğin 1973/74 pahalılaşmasından birinci şok, 79/80 pahalılaşmasından ikinci şok diye söz etmek, petrol fiyatındaki pahalılaşmanın evrensel para doların ve altın fiyatının pahalılaşmasıyla bağlantılı olduğu gerçeğini gizlemek demektir. Bu durum, petrol fiyatının dolar olarak fatura edilmesinden ve dolayısıyla petrolün gerçek fiyatının doların enflasyona uğramasıyla ve altının değerinin göreceli olarak yükselmesiyle olumsuz yönde ilişkili oluşundan ileri geliyor. Ham petrolün nominal fiyatını OECD — ülkelerinin sanayi mamullerinin ihraç fiyatlarına bölersek ham petrolün gerçek fiyatını (diyelim ki 1980 fiyatlarıyla) elde ederiz ki bu, ham petrol fiyatının 1953'ten 1973'e kadar durmadan düşmekte olduğunu gösterir. Örneğin 1973 yılından sonra ilk petrol şoku sırasında varil satış fiatı 17 dolara çıkarken ham petrolün gerçek fiatı (Suudi Arabistan fiyatlarıyla) varil başına 6 - 7 dolardan 5 dolara düşmüştür. Bizim düşüncelerimiz çerçevesinde önemli olan sadece doların değer yitirişi değildir, burada daha çok enflasyon oranının bütün büyük kapitalist ülkelerde hızlanması önemli rol oynuyor.

Bu rol geri kalmış ülkelerdeki alıcılar için sanayi ülkeleri mamullerinin aşırı ölçüde pahalılaşmasına yol açıyordu. Bunun yanısıra, *altın fiatının* 1969'dan bu yana serbest bırakılmasıyla birlikte bu soylu metalin göreceli değeri de birdenbire sıçrayıvermişti. Her yerde olduğu gibi burada da Neden ve Kışkırtıcı - Neden kavramlarını birbirinden ayırtetmek gerekiyor. Petrol fiatındaki yükselmelerin genel nedenini doların değer yitirişinde ve enflasyon oranının artmasında olduğu kadar, buna paralel olarak altının fiatındaki yükselmelerde aramak gereklidir. Kışkırtıcı - Nedene gelince, bu Mısır - İsrail savaşıdır ve bu savaş karşısında birleşen OPEC ülkelerinin ortaya çıkan yeni politik koşulları sömürme girişimleridir.

Ham petrol fiatının pahalılaşması ücretlilerin geçim düzeyini ilgilendirmekten öteye getirilen ücret istemleri sonunda gerisin geriye sermaye üzerine etki yapmaktadır, aynı zamanda sabit sermaye harcamalarını etkilemektedir, özellikle endüstri ülkelerinde seçilen enerji - yoğun büyüme modeli açısından enerji harcamalarının büyük bir rol oynamasına yol açtığı için böyle olmaktadır. Hampetrol fiatındaki yükselmeler bundan böyle uluslararası yeniden — üretim döngüsü kanalıyla sermayenin birikim sürecinin kârlılığı üzerine baskı yapmaktadır. Ama unutulmamalıdır ki, sermayenin değerlenmesindeki kârlılığı frenleyen bu baskı dışardan, yani petrol şoku diye adlandırdıkları eksojen bir faktörün etkisiyle olmamakta, tam tersine sermayenin dünya piyasalarındaki birikim sürecinde yatan bunalım eğilimi yüzünden olmaktadır.

İşte bu bunalım eğilimidir ki kapitalist süreçlerin bir iç - etkeni, yani endojen bir faktör olarak hampetroldeki fiat artışlarına yol açmaktadır. Ancak bu gerçek «petrol şoku» biçiminde yanlış yorumlanarak saptırılmaktadır. Nedir ki petrol fiyatındaki artışlar, dünya piyasasının ve uluslararası para sisteminin gelişmesi açısından 1970'li ve 80'li yıllarda çok belirgin sonuçlar getirmekte gecikmedi.

Neden böyledir, açıklamak gerek:

(1) Petrol fiyatındaki yükselmelerin tek tek kapitalist ülkelerdeki etkileri eşit düzeyde değildir. Gerçek petrol fiatı, yani nominal fiatın sanayi ülkelerinin ihraç mamullerinin fiatlarıyla ölçeklenmiş değeri, her gelişmiş kapitalist sanayi ülkesine göre ayrı ayrıdır. Bu fiat üstelik 1973/79 döneminde bütün gelişmiş kapitalist ülkeler (OECD'nin başlıca yedi ülkesi) için iki buçuk katı kadar artmıştır. «Ancak fiatların düzeyi her ülkenin dolar karşısındaki kambiyo kurlarının farklılığı yüzünden ülkeye ülkeye değişmektedir» (OECD, *Economic Outlook,* Temmuz 1980, S. 116).

(2) Petrole ve petrol ürünlerine karşı taleplerdeki esneksizlik nedeniyle, şimdiyedek sanayi ürünlerine yönelmiş olan taleplerin bir bölümü hampetrol üreticilerine doğru yön değiştirmiştir. Dünya piyasasındaki hareketsizlik ortamında bu durum sanayi ülkelerinde taleplerin ve üretimin duraklaması

demektir. Ulusal sermayeler arasında eskiden beri yoğun olan rekabet daha da keskinleşmiştir.

(3) Dünya piyasasındaki ödemeler akımının yön değiştirmesi ödemeler bilançosundaki fazlalık ve açıklarda yansımaktadır. 1973 - 80 döneminde OPEC ülkeleri yürürlükteki kalemlerde 345 milyar dolarlık bir bilanço fazlası kaydetmişlerdir. Bu fazlalık, gerek gelişmiş kapitalist ülkeler dünyasında gerekse petrol-üretemeyen az-gelişmiş ülkeler kesiminde belirli bir bilanço açığının karşılığıdır. Dünya piyasasındaki para rezervleri bundan dolayı giderek OPEC - ülkelerinde yoğunlaşmakta olup ödemelerin dünya piyasasında eşit veya düzgün bir dağılımını olanaksız kılmaktadır. Yetmişli yıllara özgü dünya para sisteminin asıl sorunu da burada yatmaktadır. Ya da şöyle diyelim: Sadece ödemeler bilançosundaki açıkları finanse etme sorunu değil, aynı zamanda yapısal açık ve fazlalıkları dengeleme sorunudur bu.

(4) Bu koşullarda petro - dolarların yeniden ve sürekli olarak devreye sokulması zorunluğu ortaya çıkıyor. Bu yeniden ve sürekli olarak devreye sokulma sorununu yalnızca parasal bir fenomen olarak ele almak yanlış olur. Şu bakımdan yanlış olur. Çünkü sorun OPEC ülkelerinin korkunç fazlalıklarını dünya piyasasına yeniden tezgahlama sorunudur, ama bu da ancak uzun vadede olabilir. Ve petrol fiatındaki patlamayla ilgili sorunlara ancak, petro - dolarları yeniden - sürekli devreye sokma girişimlerinin gerçek kaynakları transfer etmek için bir fırsat olduğu hesaba katıldığı zaman çözüm getirilebilir. Buna benzer bir kaynak transferi 1950'li ve 60'lı yıllarda ticaret hadleri sanayi ülkelerinin yararına ve hammadde üreticisi ülkelerin zararına geliştiği sırada yapılmıştı. Ama OPEC ülkelerinin ithalatı hiçbir zaman ihracatlarını aşmadı. İthalatın ihracattaki payı 1973'den sonra üçte bir oranına düşerken, 1978'e doğru yüzde yetmişi buldu. Ama ikinci petrol şoku denen 1979 yılında bu oran yine yüzde 45'e kadar gerileldi. İleri kapitalist ülkeler ekonomi politiğinin uzmanlarına bakılırsa, bu dengesizlik 80'li yıllarda da sürecek (karşılaştır: ABD Başkanlığının 1980 Ocak tarihli ekonomi raporu). O bakımdan OPEC - ülkelerinin nakit paralarını sürekli

olarak yeniden - devreye sokma sorunu kısa vadede çözülmesi gereken bir sorun olarak ivediliğini koruyor.

Oyro (Avrupa) — para piyasası denen piyasaların ortaya çıkışı da çoğu kez OPEC ülkelerinin para ve sermaye yatırımlarıyla aynı paralele getirilmek isteniyor. Oysa bu ne kadar yanlıştır. Çünkü Oyro - dolar piyasası, 60'lı yılların başında 50'lerin sonunda paraların tam konvertibiletesinde anlaşmaya varılması ve ABD'nin ödemeler bilançosunun sürekli açık vermesi sonucu oluşmuştu ve bunda yapılan finansmanların mantıksal sonuçları, özellikle ABD dışından tekrar geri dönmeyen özel sermaye yatırımları ön planda rol oynamıştır. 1964'ten 1973'e yani petrol şokunun patlak verdiği yıla kadar oyro - dolar piyasasının hacmi aşağı yukarı onbeş katına ulaşmıştır. Bu korkunç büyüme kurumlara da yansımış ve etkin bir bankalar sistemi ortaya çıkmıştır, öyle ki 1973'den sonra petro - dolarların yeniden - devreye sokulması gerektiği sıralarda, bu yeniden - devreleme sürecini aksamadan yürütmek için gerekli kolaylıklar çoktan sağlanmıştı. İşte bu kolaylıklar hep oyro - dolar piyasasının özel bir başarısı olarak nitelendi. Bunun sonucu olarak 1970'lerde uluslararası bankacılık işlemlerinde olağanüstü bir gelişme gözlendi. Morgan Guarantee Trust'ın verilerinden yola çıkacak olursak, başlıca sanayi ülkelerindeki ticaret bankalarının 1973 sonunda 170 milyar dolardan 1979 sonunda 640 milyar dolara tırmandığı görülür. Ancak sermayenin bu aşamaya ulaştığı düzeyde, yeniden — devreleme sürecinin otomatik olarak ve hiç sorun yaratmaksızın yürüdüğü izlenimini edinmek doğru olmaz (bak OECD, *Economic Outlook,* 1980 Temmuz, S. 126). Bu aşamada sırasıyla şu problemlerle karşılaşılmıştır: Birincisi ve en önemlisi, borçlanan ülkelerin giderek borçlanması (ki bunlar özellikle petrol üretemeyen geri — kalmış ülkelerdir) ve bunun sonucu olarak, her ülke için rizikonun artması tehlikesiydi. İkinci sorun, borçların vadesinde ödenememe riskinin artışıdır ki bu durum, OPEC'in uzun vadeli kredileri finanse eden Oyro - dolarlarının bankalarda kısa - vadeli olarak bırakılmasından ileri gelmekteydi. Gerçi bankalardaki OPEC - fonları beklendiği kadar «uçarı» değillerdi,

ama OPEC ülkelerinin fon ayırma politikası bu ülkelerin sosyal yapılarındaki politik koşullara bağlıydı. Orta Doğu'da kümelenmiş olan OPEC ülkelerinin iç-politikalarındaki gelişmeler, uzun yıllar sadece harem öyküleri açısından ilgi uyandırırken, artık dünya politikasının birincil sorunu olmaya başlamıştı. Basra körfezindeki en son gelişmelerin açığa vurduğu üzere, bu politik alanda korkunç bir tehlike yatmaktadır. Dünya piyasasında geçmişte kalan gelişmeler, *ekonomik süreç ve ilişkileri sanayi ülkelerinin özel sermaye birikimi yararına politik olarak denetleme ve yönlendirme olanaklarını* iyice kısıtladıktan sonra ve hele piyasa ilişkilerinin, Batı Avrupa ve Kuzey Amerikanın kapitalist iktidar merkezleri açısından hiç de iştah açıcı olmadığı ortaya çıktıktan sonra, ortada şöyle bir eğilim beliriyor: Sorunları askeri yollardan bastırmak ya da şöyle diyelim: Ekonomide ve politikadaki saatli bombayı tehlikesiz duruma getirmek, ancak onu patlatmakla mümkün olacak gibi gözüküyor.

ÖZEL SEKTÖRÜN AVRUPA DOLAR PİYASASINA BORÇLANMA POLİTİKASININ SIRRI

Düşüncelerimizi buraya kadar söylediklerimiz paralelinde sürdürmek istiyoruz. Dünya piyasasını ayarlama yönlendirme çabalarının 1970'lerin sonuna doğru karşılaştığı engeller birbirini karşılıklı olarak koşullayan ve olumlu yönde etkileyen iki faktörde kendini açıkça belli etmektedir; ki bunlar kapitalist dünya piyasasının kendi gelişme mantığı içinden çıkmaktadır: Bir yanda sermayenin birikim sürecinin hızlanması sonucu olarak özel sektörün elindeki korkunç ödeme gücü, öte yanda uluslararası düzeyde ödenmeye hazır para - sermayenin sanayi ülkelerine üretken yatırımlar biçiminde dönüşünü zorlaştıran aşırı birikim eğilimleri... Bu engeller petrol fiatının, — sanayi ülkelerindeki enflasyona bağlanabilen — yükselişiyle iyice güçlendi, öte yanda OPEC ülkelerinde korkunç para fonları oluşmasına yol açtı. Bu fonlar, ne sanayi ürünlerinin ithalatı ne lüks mallar veya silahlar ne de altyapı yatırımları için tüketilecek gibi olmadığından, Avrupa bankalarında parasal depozit biçiminde kısa -

vadeli olarak yatırıldılar, dolayısıyla bu bankaların ödeme gücü iyiden iyiye arttı. Ve şimdi bu paralar gerek ödeme bilançolarındaki açıkları kapamak gerekse kalkınma stratejilerine «yardım» etmek için hazır tutuluyorlar.

Nedir ki burada dünya kamuoyunun büyük çoğunluğunun farkında olmadığı yeni bir bağımlılık türü tezgahlandı. Birkaç örnek verelim: 1978 yılında Brezilya 27,2 milyar dolar, Meksika 24,3, Hindistan 15,3, Endonezya 12,8, Cezayir 12,6, Güney Kore 11,8 milyar dolar borçlandırıldılar. (*)

Bu ülkeler üçüncü dünya içinde en üst düzeyde borçlandırılan ülkelerdir. Bu koşullarda oyro - dolar piyasasında özel sektörün borçlanma payı geçmiş yıllarda giderek arttı. 1978 yılında Meksika'da özel kesim borçlarının toplam borçlara oranı % 86, Brezilya'da % 81, Venezuela'da % 93 oldu. Bu orandaki artışın sonucu olarak borçlandırma işlemleri toplam borçlanmanın artışına oranla daha hızlı olacaktı elbette, çünkü özel krediler normal olarak resmi kredilerden çok daha pahalıya satılabiliyordu. Dünyadaki 96 gelişmekte olan ülkenin hepsini birarada düşünürsek bunların 1970 - 78 dönemindeki toplam borçlanmaları % 372 artış kaydetti, buna karşılık aynı dönemde borçların getirdiği yük % 511 arttı. Eğer bu borçlandırma işlemleri ihracat gelirlerinden karşılanacak olsaydı, ortaya hiç bir sorun çıkmıyacaktı. Ama özellikle geçmiş yıllarda bu durum gelişmekte olan veya az-gelişmiş ülkeler açısından iyice vahimleşti. Örneğin Meksika borçlarını ödeyebilmek için her ay 13.8 milyar dolar ihracat yapmak zorunda kalıyor. Daha açık bir dille söylersek, bu ülkenin yıllık ihracatı kullandığı uluslararası kredileri ödemeye yetmiyor, bunu yapabilmesi için yeniden borçlanmaya gitmek zorunda... Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu aynı dramatik koşulları yaşamaktadır. Aynı biçimde bu ülkelerin de döviz rezervleri, borçların faiz ve amortizmanlarını karşılamaya bile yetmemektedir. Alman Merkez Bankası 1979 yılı raporunda, «petrol fiatlarında yeni bir patlama, piyasa faizlerinin 1977 yılındaki minimum noktasından iki katına çıkmış olması ve yeni kredilere tanınan geri — ödeme öncesi amortismansız sürelerin kısaltılması, durumu göze batacak biçim-

de vahimleştirdi. Ülkelerin borçlanma işlemlerine yaklaşımı tehlikeli bir noktaya vardı» denilmektedir.

Özel kesim bankalarından alınan borçlardaki korkunç artış 50'li ve 60'lı yıllardaki durumlarla tam bir çelişki içinde bulunuyor, çünkü o yıllarda, gelişmekte olan ülkeler kalkınma stratejilerini ve ödeme açıklarını ya doğrudan yatırımlarla ya da resmi sektörün borçlanması yoluyla finanse etmekteydi. Ama bugün bütün elverişsiz koşullara (özellikle yüksek faiz oranlarına) rağmen,özel sektör piyasasından borç alıyorlar, zaman zaman da IMF veya Dünya Bankasından bu kurumların bütün katı koşullarına ve tutumlarına rağmen borçlanmak zorundalar (bak Payer 1974, Tetzlaff 1980). Bunlara ödemeler bilançosundaki yapısal açıklar nedeniyle olağanüstü artan finansman gereksinmelerini de katmalıyız. Çünkü resmi kaynaklar bu gereksinmeleri karşılıyacak durumda olamıyorlar. Böyle olunca 70'li yıllarda oyro - dolar fazlalıklarına sahip ülkelerin piyasaya sunduğu paraları yeniden — devreye sokma yolunda üstün beceri göstermiş olan Avrupa özel sektör bankalarına övgü yağdırmak elden gelmiyor. Kısa - vadeli olarak düşünürsek bu övgü yerindedir. Oysa orta - ve hele uzun - vadeli süreçlerde yeniden - devreye sokma işlemleri daha büyük bir tıkanıklığa yol açmaktadır. Çünkü dünya ticaretinin büyüme hızı yavaşlayınca borçlu ülkelerin borçlarını artan ihracat gelirleriyle karşılama ve borçları azaltma olanakları daralmaktadır, hatta sanayi ülkelerinin bile petrol faturası nedeniyle artan ödeme açıklarını kendi ihracatlarını zorlama yoluyla azaltma olanakları bile kısıtlanmaktadır. Öte yanda uluslararası piyasalarda artan rekabet yüzünden gelişmekte olan ülkelerin bu yarıştan başarılı çıkma olanakları da pek kuvvetli değildir. Böyle olunca, özel sektör bankalarının kredi dağıtımında tek tek her ülke için karşılaştığı riziko gelecekte daha da büyüyeceğe benziyor. O bakımdan gelişmekte olan ülkelerin aldıkları korkunç borçlar yüzünden kendi iç kalkınmaları düzeyinde başedilmez sorunlarla karşılaşmalarını beklemek hiç de gerçek-dışı bir tahmin sayılmamalıdır. Uluslararası kredi kurumları verdikleri kredilere öylesine biçimsel kısıtlamalar getirmekte-

dirler ki bu kısıtlamalar piyasa ekonomisinin açılması ve sermayenin birikimini amaçlamakla birlikte sosyal hizmetlerin ertelenmesini de birlikte getirmektedir. Özel sektör bankaları şimdiye kadar bu tür biçimsel kısıtlamaları pek yapmamışlardı, ama şimdi artık kredi-alan ülkelerin dış borçlara olan bağımlılığı politik düzeyde aynı zamanda geriletici bir yol da tutturmuş bulunuyor. Bütün kaynakları dış borçlanmadan yararlanmak için kullanmak zorunluluğunun politik baskıya dönüşmesi işten bile değildir. Her şeyden önce dışa - bağımlılık ile ülke içinde otoriter askeri yönetim arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ama uluslararası kredi sistemi ile gelişmiş sanayi ülkeleri açısından bu yakınlık hiçbir sorunsal yaratmıyor. Ödünç veren kurumların katı koşullarıyla bile ödemeye zorlanamayan borçlu bir ülke kredi koşullarının yeniden gözden geçirilmesini gerektirecek kadar güçlü bir durumda sayılabilir. Ama aynı durum bir tek ülkenin değil de, birçok ülkenin başına gelmişse ve de çok borçlu bir ülke söz konusu ise, oyro - dolar bankalarını çok zor koşullar bekliyor demektir. En başta şu nedenle ki yukarda değindiğimiz üzere, OPEC - ülkeleri paralarını Avrupa bankalarına daima kısa - vadeli olarak bırakmakta, bankalar bu krediyi genelde uzun - vadeli olarak dağıtmaktadırlar. Yakın gelecekte mümkündür ki oyro - dolar fonlarının vade - riski artık hiçbir anlam taşımıyacak, üstelik bu tehlikeyi ABD başkanının ekonomi danışmanları doğrulamaktadır.

OPEC - ülkelerinin yatırım politikası bu varsayımı güçlendirmektedir. Bu ülkelerin uluslararası finansman piyasasındaki tutumları sadece bu ülkelerin içindeki gelişmelere bağlı değildir. Irak komşusu İran'a karşı savaşa hazırlandığı sırada Irak'ın bütün altın rezervleri Zürich'ten Bağdat'a getirilmişti. Ve İran ile ABD arasında Şah'ın servetine ilişkin anlaşmazlık son aşamasına ulaştığı 1979 Kasım ayında rehineler sorunu durumu kopacak noktaya kadar getirdiği sırada, İran da ABD'deki fonlarını geri çekmek istemişti. Ancak ABD bu girişimi, doların kambiyo kurları düşebilir gibi yönetsel bir kaygıyla önleyebilmişti.

Ancak şurası açıktır ki, ABD olsun başka bir ülkenin ol-

sun yabancı fonlara el atmaya kalkışması, Avrupa para piyasasını havaya uçurma riskini göze almadan gerçekleşemez. Saatli bomba çalışıyor, ona dikkatle yaklaşmak ve tehlikesiz durumu getirmek gerek.

Burada sadece bir bölümüyle açıklığa kavuşan gerçek şu ki, dünya piyasasının ve uluslararası para sisteminin yukarlarda sergilediğimiz «özel - sektörleşme» süreci artık çoktandır birincil düzeyde bir politik sorun halini almıştır. Yine açıkça bellidir ki, politik kurumların özel sektör sermayelerini ve kredi ilişkilerinin gücünü denetleyici yetkisi arttırılmalıdır. Bu artık genel görüş haline gelmektedir, ancak sorun bu denetimin nasıl gerçekleştirilebileceği sorunudur. Çünkü burada söz konusu olan şey ekonomi tekniği açısından en iyi mekanizmayı saptamak değil, birbirine ters düşen politik çıkarlardır. Bu çıkarlar öylesine terstir ki, yukarda değindiğimiz üzere, askeri eylemlere girişme olasılığını bile içermektedir.

GERÇEK KAYNAKLARI YENİDEN-DEVRELEME SÜRECİNDEN UCUZ KURTULMA ÇABALARI

Askeri müdahaleler, tarafların hangisi için olursa olsun yeni tehlikeler getirmektedir, o bakımdan ister zorunlu bir silahlanma, ister bölgesel paktlara girmeye zorlamak, askeri üsler kurmak veya «dost» ülkelerin askersel desteğini almak yoluyla olsun, savaş hazırlıkları elbette «*ultima ratio*» olarak düşünülmektedir. «Barışı güven altına almaya» yönelik bu çabalardan en çok etkilenen bölgeler şu dönemde kuzey Hint Okyanusu, Karayibler denizi (1982/83'lerde Doğu Akdeniz) olarak görülmektedir.

Ancak kapitalist sanayi ülkeleri sadece bu stratejiyi izlemekle kalmıyor. OPEC ülkeleriyle ilgili kendi bilanço açıkları sorununa ekonomik çözüm getirmeyi de arıyorlar. Bu konuda her ülke ilkin kendi canını kurtarmaya bakıyor, dünya piyasasındaki bunalım eğilimi içinde büyük çapta politik eylemler sahnelenmeden salt ekonomik yolları deniyorlar. OECD - bölgesinde 1980 yılı defterlerine toplam 80 milyar do-

larlık bir açık yansırken (ki bunun 14,5 milyarı Japonya'ya, 16 milyarı Federal Almanya'ya düşmektedir) 1920'li yıllarda yapıldığı gibi bir devalüasyon da artık sorunlara çare getirememektedir. Çünkü para değerinin her düşürülüşünde ithalat pahalılaşmakta, petrol fiatları yükselmektedir ki bu da, geniş ölçüde enerjiye bağımlı olan üretimde maliyetleri arttırmaktadır. Bunun yerine bütün ülkeler, devletin gayrı safi ulusal hasıladaki payını düşürmek ve ücretleri düşük tutmak yolunu seçmektedir. Biz bu stratejiyi toplu bir deyimle Batı Avrupanın Gösterişsiz - Yaşama Politikası olarak adlandırmıştık (Altvater, 1978). Ancak kısıtlayıcı bir ekonomi politikası, üretkenliğin arttırılmasına yönelik veya salt sunuya dönük bir politika tek başına monetarizmin, yeni-klasik iktisatçıların yeni ekonomi - politik paradigmalarına dayandırılamaz (bak *Prokla* 1981, sayı 42'de Semmler'in makalesi). Tam tersine böyle bir politika 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında dünyanın değişen kapitalist koşulları altında bütün ülkelerin içine girdiği ekonomik takvim burcunun etkisini taşıyor. Ulusal bunalımı aşma stratejileri, burada özetlediğimiz ve her ülkede kendini açık veren ödemeler bilançosuna özgü sorunlar olarak gösteren sorunlarla, kısacası oyro - dolarların yeniden sürekli devrelenmesi sorunlarıyla yakından ilişkilidir.

Ödeme bilançolarındaki açıklar daha birkaç yıl sürebilir, ama tamamıyla kapatılması ancak her şeyden önce OPEC ülkelerine yapılan ihracatın arttırılması ya da bu açıkların kendilerini OPEC ülkelerine ihracı yoluyla olanaklıdır. Veya altın rezervlerinin transfer edilmesiyle olabilir. Bu açıkların finanse edilmesi için kısa-vadede daha başka olanaklar, örneğin sermayenin kısa vadeli olarak ihracı veya uluslararası kurumların aracılık ettiği ek borçlandırmalar, bu arada uluslararası döviz fonlarından özel-çekme hakkı yoluyla yapılan borçlandırmalar gibi olanaklar da var. Oyro - dolarları yeniden - devreye sokma işlemlerinin şimdiye kadar böyle başarıyla yürümesinin nedeni petrol - ithal eden ülkeler yanında OPEC ülkelerinin kaynak transferi sorununa köklü bir çözüm aramaya birlikte çalışmalarıdır.

OPEC'in parasal fonları büyük ölçüde kısa vadeliydi,

ama yine de Avrupa bankalar sistemine bu kısa vadeli depozitler karşılığında uzun vadeli krediler dağıtma olanağı tanıyacak kadar kalıcıydı. Bankalar sistemi böylece yüksek faizler nedeniyle büyük kazançlar sağlıyabiliyorlardı. Bu olanakların ve mekanizmanın daha uzun süre işlemesi artık pek beklenemez.

Uzun vadeli sermaye fonlarına geçiş OPEC ülkelerinin sanayi ülkelerinde doğrudan ve portföy yatırımları gerçek kaynakların transferi sorununa çözüm getirebilirdi, ama bu geçiş sürecinin sanayi ülkeleri için bunalımsız olacağı söylenemezdi. Çünkü kâğıt paraların kur değerleri bundan kolayca etkilenecek, dolayısıyla yatırım faaliyetleri aksayacaktı. İhracatın artışı yoluyla kaynak transferi hiç kuşkusuz birçok OPEC ülkesinin — parasal değil, gerçek — ithalat kapasitesiyle sınırlı bulunmaktadır. 1974'de petrol fiatlarındaki ilk patlamadan sonra OPEC ülkelerine yönelik ihracat hızla, hatta %70 ölçeğinde arttı ama, ikinci patlamadan sonra ilkin % 20 kadar azaldı.

Burada da biricik çözüm, petrol tüketiminin önemli ölçüde azaltılmaması ve sanayi ürünleriyle petrol arasındaki ticaret hadlerinin kötüleşmesi durumunda, kaynak transferine yönelmekte yatıyor. Ancak bu transfer sürecinin de uzun vadede çelişkisiz yürüyeceği tahmin edilemez. Çünkü petrol ülkelerinin, sanayi ülkelerinden yaptıkları ithalatın artması durumunda kendi sanayilerinin temellerini atacak olurlarsa, o zaman dünya piyasasında sanayi ülkelerinin ürünleri arasındaki rekabet daha da artacak ve başka sanayi kollarını da ardından sürükliyecek. Bu koşullar altında şu tez haklı olarak ileri sürülebilir.

Üretkenliğin arttırılmasını amaçlayan ve sunuya yönelik politika, ekonomik takvimin dünya piyasalarında doğacak olan yeni burçlarını da hesaba katmak zorundadır. Ve bu yeni koşullarda şu iki görüş önem taşıyacaktır: Birincisi, değer teorisine ilişkindir şöyle ki, emeğin üretkenliğini yükseltme sonucu, sanayi ürünlerinin (dünya pazarlarına sanayi ürünlerini süren öbür sunuculara oranla) nisbeten daha az emek harcanacak biçimde üretilebilmesi sağlanırsa, (emek

birimleri cinsinden düşünürsek) ülkeden dışarıya gerçek kaynakların transferi, ortalama üstün bir üretkenlik düzeyinde, öbür ülkelerden yapılan kaynak transferine oranla daha az olacaktır. Çünkü sanayi ülkelerinin dünya piyasasındaki fiatları verildiğinde, kaynakların sanayi ülkelerine girdisi emeğin üretkenliğine bağlıdır. Ve o zaman sanayi mallarının ihracı yoluyla kaynak transferi genelde üretkenliğin, daha özelde ise relatif üretkenliğin bir fonksiyonu olur. Bu süreç içinde birbiriyle karışan daha bir sürü moment, örneğin ücretlerin uğradığı değişmeler, fiatları etkileyen enflasyonist baskılar, ulusal ve uluslaraşırı holdinglerin piyasayı denetleme yetenekleri vb. elbette söz konusu edilebilir.

İkinci görüş, petrol kullanan ülkelerin petrol fiatlarındaki artışlar nedeniyle girdikleri rekabetle ilgilidir. Gerçi petrol ithal eden ülkeler bloku ödemeler bilançosunda toplu bir açıkla karşı karşıyadır. Ama tek tek her ülkenin gösterdiği özel ihracat çabaları sonucu, sadece OPEC ülkelerine değil, başka piyasalarda da açıklarını kapatmak amacıyla ihracat rekabetinde bulunmaları doğaldır. İngiltere'nin 1980 yılında ulaştığı ödemeler fazlalığı, ekonomisindeki duraklama sonucu ithalatını kısmasından ve Kuzey Denizinde bulduğu petrol kaynaklarından ileri gelmektedir. Ama genelde koruyucu önlemler alma veya paranın değerini düşürerek ithalatı kısma politikası söz konusu edilemez. (*)

Bunun sonucu olarak, ihracat alanında kaynakların yeniden devreye sokulması açısından her ülke için nisbeten elverişli bir çözüme, özellikle tek tek her ülke için ulaşmak artık yeni bir ekonomi politika stratejisi gibi gözüküyor. Kapitalist sanayi ülkelerindeki ekonomi politik çabalar hep bu yönde kanalize edilmektedir. Federal Almanya'da ücretleri sınırlama, üretkenliği arttırma, ulusal ekonomiyi modernleştirme ya da İtalya'daki üretken tabanı genişletme gi-

(*) Türkiye için durum tersinedir. Yerli endüstrisini gümrük duvarları ile korumak zorunda kalmakta, öte yanda özel sektör de, ücretlerin hemen hemen sabit tutulup ihracatı ancak paranın değerinin sürekli olarak düşürülmesi kaşuluyla sürdürme tehdidinde bulunmaktadır. (Y.Ö.)

rişimleri ya da İngiltere ve ABD'de olduğu gibi «Endüstriyi Yeniden Örgütleme» çabalarını bu çerçeve içinde yorumlamak gerekiyor. Willi Sammler'in belirttiği gibi, sunu (arz)ya yönelik ekonomi politikasına verilen önemin artmakta oluşunun nedenlerini dünya piyasa yapısının 1970'lerden gelen değişmesinde aramak mümkündür. Aslında uluslararası çerçevede düşünürsek bu politika, ortaya çıkan sorunları bütün ülkeler için çözmeye olanak vermeyen, «bırak, komşun dilensin» politikasının modern türünden başka birşey değil... O bakımdan bu politikanın sonuçlarından durumun istikrar kazanmasını beklemek boşuna olur.

Yukarda değindiğimiz kısıtlayıcı politika bütün gelişmiş kapitalist sanayi ülkelerinde şu veya bu biçimde yürütülmektedir ve 1980'lerin dünya piyasasında tutuculuğun genel bir saldırısını temsil etmektedir. Ancak bu girişimlerde yatan tehlike, genel çizgileriyle çizmeye çalıştığımız üzere, toplumsal sentezin II. Dünya Savaşı sonrası ilk birkaç on yılda devletin biraz nazik de olsa ücretli emek ile sermaye arasında kurduğu duyarlı uzlaşma sayesinde, ama giderek disiplinleştirme, baskılar ve otoriter egemenlik yoluyla zorla kabul ettirilmiş bir sentez oluşudur. Aynı sentez dış politikada saldırgan bir tutuma bürünmekte ve dünya barışını tehdit eder duruma dönüşmektedir. Bu kadarla da kalmıyor: Gelişmiş kapitalist ülkelerde tutucu ideolojiler desteğinde tezgahlanan bu kısıtlayıcı politika üçüncü dünya ülkelerini de benzeri bir politika izlemeye zorlamaktadır, hiç değilse tutucu eğilimlerin güçlenmesine yol açan bir ortam yaratmaktadır. Kapitalist sanayi ülkelerinin Güney Amerika ülkelerine ihraç ettikleri monetarist ekonomi politikası ve bu politikanın Chicago'lu önderlerinin katı tutumu çok karakteristiktir, hele F. A. Hayek gibi öylesine tutucu — karşı — devrimci fosillerin yeniden — doğuşunu ve Güney Amerika'nın piyasa ekonomisine açtığı kapıyı alkışlayan *Newsweek*'in tutumu (1. Eylül. 1980) çok daha ibret vericidir.

Dünyadaki ekonomik süreçlerin egemen ideolojiye özgü yanını bunun politik anlam ve önemini küçümsemek olanaksızdır. Bu koşullarda açıktır ki, üçüncü dünya ülkeleri poli-

tik alanda sanayileşmiş ülkelerle başetme şansına pek sahip değildirler. Herhangi bir üçüncü dünya ülkesinin, sanayi ürünlerini — düşük ücret politikası, özel imalat ve vergi indirimleriyle — dünya piyasasında rekabet edebilir duruma getirdiğini düşünsek bile, gelişmiş kapitalist ülkelerin bu mallara hemen gümrük duvarları çekerek koruyucu bir politikaya başvurmaları işten bile değildir. Dünya Bankasının eski başkanı Mc Namara, dünyada koruyuculuk (proteksiyonist) eğilimlerin artışından yakınmak için hiçbir fırsatı kaçırmazdı.

Gerçekten de, OPEC üyesi olmayan geri-kalmış ülkelerin, borçlanmalarının artması sonucu suyüzüne çıkan ekonomik sorunların çözümü açısından, dünya piyasasının şimdilerdeki koşulları içinde oyalandıkları sürece, hiçbir şansları yokmuş gibi gözüküyor. Bu koşullardan kurtulmak bambaşka sorunları birlikte getiriyor. Artık ikilem ortada apaçık sırıtıyor ve saatli bomba çalışıyor durmadan...

Sanayi ülkelerindeki kısıtlayıcı politakalar ücretleri sınırlı tutma çizgisinde diretecek olursa, yani üretkenliğin arttırılması amacıyla sunuya yönelik politikaları ve para politikasına ilişkin kısıtlamaların ücretleri kısıtlayıcı etkilerini sürdürecek olursa bu politikanın belirli bir bölgede uluslararası duruma getirilmesi beklenebilir. Böyle bir politika 1970'li yıllarda Avrupa Para Sistemi çerçevesinde ve döviz ilişkilerini politik düzeyde ayarlayarak bölgeselleştirme yoluyla denenmişti. Biz bu sistemi, bunalım eğilimini dizginlemek amacıyla denenmiş bölgesel bir deney olarak tanımlayabiliriz.

Batı Avrupada ve ABD'de temel ekonomi politik koşulların birbirine yakın bir düzeye getirilmesi Avrupa para sistemini yaratmak için temel bir koşuldur. Avrupa döviz ya da para sisteminin yanısıra aynı zamanda Batı Avrupadaki ekonomi politikasının homojenliğini dondurma girişimleri de yapıldı, ki bu, kendine özgü işlevsel mekanizmalarıyla birlikte bir devletin ulusal ekonomi politikasının boyun eğmekten kurtulamıyacağı zorunlulukları da beraberinde getiriyor. Bu zorunluluklar Avrupa Para Sisteminin 1978 ve 79'da ele

alınışı sırasında ekonomi politikacıları tarafından açıkça dile getirilmişti.

Federal Alman Merkez Bankası, merkez bankaları için kambiyo kuru kuralları getirmenin ekonomi politikası açısından disiplinleştirici bir veri yaratmak gibi hayırlı bir girişim olduğunu vurguluyor. Bankalar bu sistemden vazgeçmek istemiyor, demek istiyordu (Federal Alman Merkez Bankası, *Özel Bülten* Mart 1978). *Financial Times* ise İtalya için şöyle yazıyordu: «İtalyanların para sistemindeki üyeliklerinden kendi ülkelerinde disiplini sağlamak için yararlanmak istemeleri Almanları pek sevindiriyor». (27. Ekim. 1978). Ve İtalyan «*La Republica*» gazetesi de İtalya'da güçlü bir Avrupacılık akımının, Avrupa Para Sistemine girmenin sendikaları davranışlarını değiştirmeye ve devleti kamu harcamalarını azaltmaya zorlayacağını ümit ettiğini» yazabilmektedir (8.11.1978). İtalyan Merkez Bankası müdürü, banker ve maliye çevreleri önünde 1980 ekiminde yaptığı bir açıklamada, Avrupa Para Sisteminin önemli rolünü vurguluyor. Bu sisteme sırtını dayayan politik kurullarla İtalyan Merkez Bankası ancak kısıtlma (kemer-sıkma) politikaları güdebilirdi ve genişleme politikası yandaşlarına karşı üstelik paranın değerinin düşürülmesi gerektiğini de savunabilirdi. Genişlemeci istihdam politikasının alanları böylece önemli ölçüde daraltılmış olmaktadır. Batı Avrupa hükümetlerinin Avrupa Para Sistemini yaratmalarındaki çıkarlarının nedeni de burada suyüzüne çıkmaktadır: Devletlerin ulusal düzeyde oturtmaya çalıştıkları Kemer Sık/Sade Yaşa politikalarını uluslararası düzeyde garantilemek ve «Avrupa Para Sisteminin Kuralları Böyledir» diye, sendikaların istihdam çağrılarını susturmak. Gerçekten de bu çağrılar hedefini bulacak olursa, «düşman kardeşler» gerçek kaynakların transferinde en tehlikeli duruma sıtlama (kemer-sıkma) politikaları güdebilirdi ve genişleme düşmekten kurtulamıyacaklar. Bu düşünce sistemi gösteriyor ki, Bretton Woods sistemindeki kararlardan farksız kararlarla işleyen Avrupa Para Sistemi bu benzerliğe rağmen, yine de bambaşka bir hedefi gözetmektedir. Bretton Woods sistemi Keynes'in ekonomi teorisinden esinlenmiş olan bir bü-

yüme politikasının ifadesiyle, dünya piyasasındaki genişlemeyi politik doğrultuda denetleyici veya yönlendirici bir sistem. Buna karşılık bölgesel bir nitelik taşıyan Avrupa Para Sistemi ise, ulusal devletlerin kısıtlama politikalarını eşgüdümleme ve yurtiçi işçi hareketlerine karşı duvar çekme girişimidir. Bu hareketler (sınıflar arasında Keynes'ci bir uzlaşmanın var-olabilme koşullarında) ücretlilerin tam - istihdamını ve gelirlerinin arttırılması, hatta bir bakıma bölüşüm sisteminin değiştirilmesini savunabilmekteydi. Evet, Avrupa Para Sistemi kesin anlamıyla, piyasa güçleri önünde teslim oluşun kurumlaştırılmış bir ifadesi, sermayenin bütün politik taleplere rağmen, birikimi ve değerini arttırmasının ne pahasına olursa olsun, önplana alınması olayının göstergesi, politik istemleri büyümecilik politikasının ekonomik paktı çerçevesinde dizginlemenin aracıdır.

Kemer - Sıkmanın uluslararası duruma getirilmesiyle birlikte hiç kuşkusuz, bu politikaya katılan ülkelerin ve onların sermayelerinin dünya piyasasında nisbeten daha yüklü avantajlar elde etme kapasitesi de birlikte artmaktadır, bu fırsat üstelik bu politikaya katılan bütün ülkeler için aynı ölçüde ve aynı zamanda ortaya çıkmamaktadır. Ama bu durum burada tartışılan sorunların hiçbiri için çözüm getirmemektedir. Bulunacak çözüm gerek petrol - dolarlarının yeniden - devreye sokulması sorununu gerekse gelişmekte olan ülkelerin korkunç borçlanma sorunlarını kapsamalıdır. Ayrıca bu çözüm özel sektör sermayesi karşısında, özellikle Avrupa Paraları ve Avrupa parasının sermaye piyasaları karşısında politik müdahale potansiyelinin güçlendirilmesi yoluyla, üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik ve sosyal gelişmelerine (elbette egemen politik seçkinler yararına değil) dünya ekonomisi çerçevesinde olanaklar tanınması yoluyla ve doğal olarak, bu gelişmelerin sorunları ezip geçen askeri baskılarla engellenmemesi için her şeyin yapılması koşuluyla mümkündür.

Nedir ki burada ipucunu verdiğimiz doğrultuda bir çözüm henüz ufukta gözükmüyor, ancak ileriye doğru böyle bir çözümün araştırılması gerek, çünkü aynı koşulların bundan son-

ra on yıl daha ayakta kalması beklenemez.

Türkçesi Yılmaz ÖNER

KAYNAKÇA :

Elmar Altvater (1978), **Politische Implikationen der Krisenbereinigung — Überlegungen zu den Austerity Tendenzen in Westeuropa**, in: PROKLA 32, 1978.

Salvatore Biasco (1979), **L'Inflazione nei paesi capitalistici industrializzati**, Milano 1979.

Fred I. Block (1977), **The Origins of International Disorder**, Berkeley, Los Angeles, London 1977.

Andre Crockett (1977), **International Money-Issues and Analysis**, Middlesex, Nairobi, Melbourne, Ontario, Lagos 1977

Gunter Dufey und Ian H. Giddy (1978) **The International Money Market**, Englewood Cliffs 1978

Ottmar Emminger (1977), **Inflation and the international Monetary System**, 16.6.73, The Per Jacobsson Foundation (nach Solomon 1977)

Andrew Glyn und Bob Sutcliffe (1972), **Die Profitklemme**, Rotbuch 121, Berlin 1974

Gottfried Haberler (1976), **Die Weltwirtschaft und das internationale Währungssystem zwischen den beiden Weltkriegen**, in: Deutsche Bundesbank (Hrsg), Währung und Wirtschaft in Deutschland 1876-1975, Frankfurt am Main 1976

Georg N. Halm (1957), **Geld, Außenhandel und Beschäftigung**, München 1957

John Maynard Keynes (1936), **The General Theory of Employment, Interest and Money**, London 1936

Cheryl Payer (1974), **The Debt Trap, The International Monetary Fund and the Third World**, New York, London 1974 (Türkçe çevirisi Yalçın Yayınları).

Karl Polanyi (1978), **The great Transformation**, Frankfurt/Main 1978

Robert Skidelsky (1979), **The Decline of Keynesian Politics**, in: Colin Crouch (Ed), **State and Economy in Contemporary Capitalism**, New York 1979

Robert Solomon (1977), **The International Monetary System** 1945-1976, New York, Hayerstown, San Francisco, London 1977

Rainer Tetzlaff (1980), **Die Weltbank. Machtinstrument der USA oder Hilfe für die Entwicklungsländer?**, München und London 1980

BÖLÜM III

Bunalım ve Siyasal Yapılar

GÜNÜMÜZDE DÜNYA KRİZİ VE GELİŞMİŞ SİYASAL AYGIT

Joseph CAMILLERI (*)

Çağdaş sanayi devletinin dünya sistemindeki rolü çok sayıda ve çoğunlukla birbiriyle çelişen yorumlara konu olmuştur. Son yıllarda, giderek artan sayıda dünya düzeni kuramcısı en önemlileri geleneksel ulusal sınırların kaybolması, iç ve uluslararası siyasa arasındaki ayrım çizgisinin bulanıklaşması ve yönetimin siyasetin birçok canalıcı alanında etkisiz kalması gibi çağdaş eğilimlere dikkat çekerek devletin azalan önemine işaret etmişlerdir. (1) Bu görüşe göre, günümüzde dünya toplumu «devlet sınırlarıyla pek az ilişkisi olan» (2), bazısı temelde ekonomik, diğerleri bilimsel, kültürel ve ideolojik bir dizi sistemden oluşmaktadır. «Mekansal uyuşmamazlık» sorunu ise, yalnızca uluslarası ilişkilerin devlet merkezli modelinin yeterliliği ile ilgili değil, fakat devletin ve devletin dünya ekonomisiyle ilişkisinin geleceğiyle ilgili zor sorular yaratmaktadır.

Sermayenin ulusal sınırları aştığı ve böylece dünyanın siyasal ve ekonomik örgütlenmesi arasında yeni gerilimler yarattığı bir zamanda, geleneksel ulusal/uluslararası ikilemi eski geçerliliğinden çok şey kaybetmiş görünüyor. Ulus devletin, uluslararası konularda karar vermede dikkate değer bir bağımsızlığının, en azından ondokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında olduğu gelenekselleşmiş gibi görüştür. Buna rağmen, geçtiğimiz yüzyılda bile, diplomatik ve askeri yöneti-

---

(*) Avustralya **La Trobe** Üniversitesi Siyasal Bilimler bölümü öğretim üyesi. Makale şu kaynaktan çevrildi: **Science and Society** (New York), XLV, 2, sy. 130-158.

min dünya pazarı güçlerinin işleyişine karşı varsayılan otonomisi gerçekten çok görünüşteydi. Yirminci yüzyılda, uluslaraşırı şirketlerin kalkanı arkasında ekonomik faaliyetin uluslararasılaşması, ulusal ekonomilerin derinden ve giderek artan bir hızla birbirine nüfuz etmesi, ulusal sınırları aşan ticari, parasal, mali ve teknolojik değişimin artan kurumsallaşması, siyasanın ekonomiden ayrılmasında direnmenin saçmalığını vurgulamaktadır. (3) Gerçekten, devletin yalnızca, (hatta birincil olarak) bir siyasi aktör olduğu artık kolayca kabul edilemez. Açıklamaya çalışacağım gibi, devlet, dünya pazarının yaratılmasında ve uluslararası işbölümünün kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Dünya ekonomisinin günümüzdeki işleyişinde merkezi bir yere sahip olduğu ölçüde devletin, çağdaş dünya sistemini açıklamaya çalışan herhangi bir denklemin en önemli değişkenlerinden birisi olarak kalacağı muhakkaktır.

Wallerstein'e göre, emeğin merkez - çevre arası bölüşümü ve dünya pazarıyla birlikte egemen devletler sistemi kapitalist meta üretimini sürdüren uluslararası siyasi ekonominin üç yapısal sabit değerinden biridir. (4) Üretkenlik ve ücret farklılaşmasında ifade bulan uluslararası işbölümüne ve merkezle çevre arasında bundan kaynaklanan değişime, devlet sisteminin sağladığı denetleme mekanizmaları kanalıyla aracılık yapılır. (5) Böylece, örneğin metropol devletler arasındaki çatışma dönemlerinde merkezle çevre arasındaki değişim ağı artan bir çokyönlülük kazanır. Fakat, emeğin merkez ve çevre arasındaki bölüşümünü billurlaştırmasına ek olarak, devlet sistemi aynı zamanda, hukuki, diplomatik ve askeri düzenlemelerle gücün merkez içindeki dağılımını da somutlaştırır; böylece kapitalist dünya sisteminin değişik sektörlerinde ekonomik üretimin denetlenmesi için canalıcı mekanizmaları sağlar.

İçte ve dışta, tabakalaşma sürecini, devletler içinde güç bloklarının ve devletlerarasında (ya da farklı devletlerden güç blokları arasında) ittifaklar kurulmasını ifade ettiği ve bunları yeniden ürettiği sürece, devletin eşitsiz değişimin uluslararası düzeninin en önemli kurumsal desteklerinden bi-

risini sağladığı söylenebilir. Bu düzenin temelini oluşturan işbölümü, artığın dünya ekonomisinin çevre kesimlerinden metropol kesimlerine aktarımıyla sonuçlanır. Fakat, artıkların dünya çapında dağılımı bu ikili görüntünün anlattığına göre oldukça karmaşıktır. Bundan dolayı, Wallerstein daha gerçekçi bir model önermiştir. Bu model, «artığın elde ediliş zincirinde *aracı öğe*» rolünü alan ve uluslararası durgunluk dönemlerinde «kendi iç pazarlarının denetimini merkez üreticilerinin aleyhine güçlendirebilen ve komşu çevre pazarlara gene merkez üreticilerinin aleyhine uzanabilen» yarı-çevre ulus ve pazarların varlığını öngörmektedir. (6) Bu üstünlük kaymaları, normal olarak diplomatik ve askeri ittifaklarda ve metropol güçlerinin giderek azalan müdahaleci siyaset kabiliyetlerinde ifadesini bulur. Bu güçlü bölümleme (yani, metropol yarı çevre - çevre) gerçekliğe daha yakınlaşmaktaysa da, gene de dünya sisteminin karmaşıklığını bütünüyle yakalayamamaktadır. Çünkü bu üç kategorinin her birinin içinde de temelli çatışma ve çelişkiler vardır; bu da bazı yarı - çevre devletlerinin yalnızca merkez ve çevre devletlerin değil, aynı zamanda başka yarı - çevre devletlerin aleyhine kazanmalarıyla sonuçlanmaktadır. Doğrusu, yarı çevre içinde ekonomik ve askeri güçler arasındaki büyük farklılıklar ve rollerin çeşitliliği bu kategorinin geçerliliği hakkında ciddi şüpheler uyandırmaktadır. Öte yandan, Wallerstein'in modeli, uluslararası işbölümünün dinamiklerini ve uyum yeteneğini aydınlatmakta ve aynı zamanda, tabakalaşma, rekabet ve eşitsiz gelişmede içkin çelişkilerin, ekonomik ve siyasal rollerin dikine örgütlenmesi içinde hareketlilik imkanı kazanarak (en azından) yumuşatılması yolunu göstermektedir. (7)

Dünya kapitalizmi içindeki muhalif güçler arasında, uluslararası işbölümünden elde edilen ayrıcalıklarda bir pay sunarak uyum sağlamayı hedefleyen istikrar stratejisi ancak görece ve geçicidir. Bu strateji rekabetçi ve hiyerarşik bir sistemde içkin temel çelişkileri çözemez ve son tahlilde bütün devletlerin karşılaşacağı krizi şiddetlendirir. Bu yazının hedefi, sistemsel krizi gelişmiş (merkez) kapitalist devlet açısından incelemektir. Bununla, dünya ekonomisinin çevresinde

ya da yarı — çevresindeki devletlerin daha az dikkate layık oldukları gibi bir sonuç ima edilmemektedir. (8) Çevre devletinin ve dünya pazarı içindeki işlevinin çözümlenmesinin bağımlılık kuramının en değerli katkılarından birisi olduğu iddia edilebilir. (9)

Metropol devleti, çağdaş uluslararası işbölümü içinde değerlendiren, bununla kıyası mümkün bir kuramsal çaba, ne yazık ki, daha pek yenidir. Bu açıdan «sosyalist» sanayi devletinin dünya sistemi içinde liberal kapitalist devletten niteliksel farklı bir işlevi olup olmadığı halâ bütünüyle açık değildir. Çünkü, mülkiyet ilişkilerinin ilgası merkezi ekonomik denetim yoluyla önlemleri mümkün kılsa bile, planlı ekonomi halâ dünya çapında *(global)* kapitalist üretimin bir ifadesi olan uluslararası rekabet tarafından şekillenmektedir. (10) Birleştirilmiş komünist planlama sistemleri içinde tüketici talebinin doyurulması çokuluslu teknolojinin ithaline bağımlı kaldığı sürece, kapitalist nüfuz bürokratik sosyalizmin istikrarının *sine qua non*'u olmaktadır denebilir. (11) Sosyalist devlet büyük ölçüde, bir askeri rekabet (silahlanma yarışı) ve *modus operandi*'si halâ uluslararası kapitalist sistem tarafından belirlenen ekonomik değişim çerçevesi içinde işlemek zorundadır. Bununla birlikte, merkezi olarak planlanan ekonomileri dünya pazarı ekonomisine bağlayan uluslararası bağlantıların derin kuramsal araştırmalara konu edilmediğini kabul etmek gerekir. Fakat böyle bir görev, bu açıklama ve sergilemenin kapsamını aşar. Burada hedef, gelişmiş kapitalist devletle dünya ekonomisi arasındaki giderek karmaşıklaşan ve krize mütemayil ilişkileri basitçe aydınlatmaktır.

SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI

İkinci Dünya Savaşından bu yana ekonomik faaliyetin hemen her alanı hızlı ve hızlanan bir uluslararasılaşma yaşamıştır. Bu süreç, özellikle, dünya gelirinden bile daha fazla bir büyüme hızı (son yılların ortalama hızı % 10 olarak tahmin edilmektedir) yaşayan dünya ticaretinde gözükmektedir. Yalnızca hisse senedi alım-satımını değil, doğrudan yatırımı ve likid bilançolarındaki giderek artan önemli kaymaları da

içeren uluslararası sermaye akışındaki büyüme daha da etkileyicidir. 1973 yılında, çokuluslu şirketler tarafından kendi ülkelerinin dışında yaratılan iş hacmi 350.000 milyon doları, yani komünist olmayan dünyanın brüt üretiminin sekizde birine ulaşmıştır. Üretimin uluslararasılaşması, sermayenin, teknolojinin ve yönetim - işletme becerilerinin ulusal sınırları aşan yoğun yayılmasıyla yakından ilgilidir. Hatta emek bile, en azından belli bölgeler ve ekonominin belli kesimleri içinde, uluslararası bir hareketlilik kazanmıştır. (12)

Her ne kadar, hemen bütün ulusal ekonomilerin dış iş ilişkilerine bağlılıkları daha önce görülmemiş boyutlara ulaşmışsa da, bu eğilim bir yüzyıldan beri kapitalist sanayileşmenin alamet-i farikasıydı. (13) Kapitalist gelişmenin doğasına ilişkin dikkate değer öngörüsüyle Marx, daha 1848'de geleceğin alacağı biçimin canlı bir görüntüsünü çizebilmişti:

> Ürünleri için sürekli gelişen bir pazara duyulan ihtiyaç, dünyanın her tarafında burjuvazinin peşini kovalamaktadır. Burjuvazinin her tarafa yuvalanması, her tarafa yerleşmesi, her tarafla ilişki kurması gerekmektedir. Burjuvazi dünya pazarını sömürerek her ülkede üretim ve tüketime kozmopolit bir karakter kazandırmıştır... Eski yerel kapalılık ve kendine yeterliliğin yerini, her yönde ilişkiler ve ulusların birbirlerine evrensel bağımlılığı almıştır... 14

Olağandışı öngörüsünün ötesinde, yukarıdaki pasaj, çağdaş kapitalizmin merkezi çelişkilerinden birisine, yani, sermayenin uluslararası gelişmesiyle devletin mekânsal sınırları arasındaki gerilime işaret etmektedir. Ulus - devleti oluşturan, şehirleşme ve siyasi ve ekonomik merkezileşme süreçleri, artık ulusal sınırlar içinde hapsedilmeyecek, üretici güçleri harekete geçirmişlerdir.

Yüzyılın başında, sermaye ihracı, yani sermayenin bir ulusal alandan ötekine akışı, genel olarak çağdaş ekonomik yaşamın tanımlayıcı niteliği olarak kabul edilmekteydi. Hobson'un emperyalizm kuramı (1902'de yayınlandı) açıkça, kapitalist üretimin gelişen gücünü ve bunun sonucu olarak sanayii denetleyenlerin artık servetlerini dış pazar ve yatırım-

lara yöneltme çabalarını varsayıyordu. (15) Bukharin, 1915'-de, üretici güçlerin büyümesinin «ulusal sermayelerin birbirine geçmesiyle» ya da «sermayenin uluslarasılaşmasıyla» sonuçlandığını ileri sürüyordu. (16) Ulusal ekonomi içinde gelişen üretici güçlerin büyümesiyle yaratılan ulusal kartel ve tröstleri aksettiren yeni yapılar, bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda öne çıkan uluslararası kartelleşme ve tröstleşme süreci, embriyonik bir biçimde de olsa, dünya ekonomisinin anarşik yapısını sınırlandırma çabasını temsil eder. Uluslararası örgütlenmedeki bu büyüme, büyük dünya bankalarının çalışmaları, banka ve sanayi sermayesi arasında artan (ve sonunda yeni bir fenomeni mali sermayeyi doğuran) karşılıklı bağlantı sayesinde kolaylaşıyordu. (17)

Yeni gerçekliğin bir tasviri olarak da doğru olmakla birlikte, Bukharin'in kavramsal çerçevesinin daha değerli yönü, ekonominin uluslararasılaşmasından kaynaklanan ve normal olarak egemen burjuvazinin tanımladığı ulusal çıkarlar arasındaki keskin çatışmalarda ifadesini bulan özellikleri ve gerilimleri kavrayışıdır. Uluslararası meta değişiminin ya da sermaye ihracının, değişimi yapan gruplar arasındaki dayanışmanın düzeyini yükseltmesi her zaman gerekli değildir. Tam tersine, buna çoğunlukla «çılgınca bir rekabet, ölümüne kalımına bir mücadele» eşlik eder. Uluslararası işbölümü, özel ulusal ekonomileri, dünyanın dört bir köşesine uzanan, hızla bütünleştirici bir ekonomik sürecin bir parçasına dönüştürürken, sermayenin «enternasyonalliği» de emperyalist milliyetçilikte ifadesini bulur. Devlet sınırlarının dar hudutları içinde işleyen üretici güçler bu sınırları aşarlarken, birbirleriyle önlenemez bir biçimde çatışırlar ve her *ulusal* kaynaktan bu *uluslararası* çatışmayı sona erdirmekte yararlanmaya çalışırlar. Ulusal savaş mekanizmalarının, bütün bir ulusu ve ekonomisini silah altına almasına varan büyümesi yeni bir fenomeni yaratır: Topyekün savaş. Ondokuzuncu yüzyılda, krizler ve depresyonlar üretimin koşullarının değişmesine ve sermayenin büyümesinin restorasyonu için yeterliyken, bu yüzyılın başında kapitalist üretimin rekabet ve durgunlukla

yeniden yapılanmasının yeterli kârlılığı garanti etmeye yetmediği bir noktaya varılmıştır. Paul Mattick'in sözleriyle, «ekonomik dönüşler, dünya savaşları 'döngülerine' dönüşmüştür.» (18)

Fakat, uluslararası ilişkilerdeki bu devrimin tüm etkileri ulusal kapitalizmi destekleyen devlet yapılarındaki aynı derecede önemli ve ilişkili devrim hesaba katılmazsa anlaşılamaz. Dünya ekonomisinin gelişmesi yoğunlaşma sürecine ek uyarılar sağlamış ve son tahlilde, «bütün ulusal ekonomiyi mali krallar ve kapitalist devletin vesayeti altındaki bir dev, birleşik işletmeye» (19) dönüştürmüştür. Fakat, işaret edildiği gibi, ekonomik ve siyasal süreçlerin, kısmen merkezi bir bankacılık sisteminin gelişmesinde yansıdığı gibi giderek artan biçimde birleşmesi, sadece ulusal ekonomilerin birbirine geçişmesini hızlandırmış ve ulusal antagonizmaların gücünü pekiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Büyük Depresyon birbirlerini yakından etkileyen bu iki eğilimin dramatik birer ifadesiydi. Bu yüzden 1930'larda Keynes'in ulusal kendine-yeterliliğe geri dönüşü ve uluslararası pazar kapitalizminden geri çekilmeyi savunurken görmek şaşırtıcı değildir. Uluslararası uzmanlaşma ve ihracata bağlı büyüme gibi egemen kavramlarla keskin ayrılıklar gösteren bir görüşü dile getiren Keynes, şöyle diyordu:

> **Laissez-faire** kapitalizminin — eğer böyle adlandırılabilirlerse — ideal ilkelerine uygun genel geçer bir denge oluşturan, ya da oluşturmaya çalışan dünya güçlerinin inayetine kalmak istemiyoruz... — En azından şu anda ve şimdiki geçici deney dönemi sürdükçe — kendi kendimizin efendisi ve dış dünyanın müdahalelerinden kurtulabildiğimiz ölçüde özgür olmak istiyoruz.» 20

Keynes'in dünya pazarından yerinmelerinin, İkinci Dünya Savaşı sonrası, Amerikan önderliğinde, dünya kapitalist sisteminin ilerleyen bütünleşmesiyle yepyeni ve görülmemiş bir sermaye büyümesi döneminin ekonomik siyasetine oldukça az etkisi olmuştur. *Pax Americana*'nın yarattığı müsait ekonomik ve politik çevrenin koşullarından yararlanan çok uluslu şirketler, bu dönemde, uzun vadeli bir sınai ve coğrafi

çeşitlenme programı başlattılar. Uluslararası ticaretin özgürleşmesi, doların uluslararası iş ve ticaret işlemleri için «geçer akçe» haline gelmesi, sermaye ihracı için herhangi bir siyasi engelin olmaması ve büyük ölçekli dış yardım programlarının kabul edilmesi ulusal ekonomilere uluslararası nüfuzu büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. (21)

Büyük şirketlerin mali ve yönetimsel gücü, bunların doğa ve toplum bilimlerindeki ilerlemeleri kendi bünyelerinde toplamalarını ve bunları «uluslararası sınai örgütlenmenin yeni bir yapısının ve uluslararası yeni bir işbölümünün» (22) yaratılmasında kullanmalarını mümkün kılmıştır. Stephen Hymer'in kesin ve açıkça gözlemlediği gibi, uluslar aşırı şirketleri geçen yüzyılın ticaret firmasından ve büyük çaplı madencilik ya da plantasyon girişiminden, aynı zamanda günümüzün küçük ölçekli imalatçısından ayıran, aşırı uzmanlaşma ve farklılaşma ile merkezileşme ve entegrasyonun yüksek düzeyiyle kendine özgü birleşimidir. Ham madde gereksinimleri ve pazar kanalları üzerinde gittikçe artan kozmopolit bir denetimi mümkün kılan, esasında, birbirinden oldukça farklı kısımları ve coğrafi olarak birbirinden uzak bölümleri bağlayabilen oldukça karışık bir «beyin ve sinir sisteminin» gelişmesidir.

Bu çözümlemenin ışığında, uluslar aşırı şirketin, neden üretimin uluslararasılaşmasının en güçlü aracı olarak tanımlanması gerektiği kolayca anlaşılır. Bir çok yazara göre, imalat sermayesinin uluslararası hareketliliği ve üretimin yer değiştirmesini sağlayan gizli kapasite, emek açısından çokuluslu sistemin gücünü arttırmıştır. Bunun sonucunda, oldukça disiplinli bir emek gücünün varlığı sermayenin başarılı birikimi ve gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Ulusal ekonomiler arasındaki ücret farklarını sömürme yeteneği sermayenin yeniden üretiminde paradoksal olarak eşitsiz gelişmeyi sürdüren ve güçlendiren uluslararası birliği gösterir. (23)

Bu ekonomik planın gerçekleşmesi için özel sektöre yeterli teşvik sağlayıp, gelişen bir iç ve dış pazar sağlayabilmek ve uluslararası ticaret ve finansmanın gelişmesini destekleyebilecek bir kurumsal çerçeve yaratabilmek üzere

Keynesçi devlet müdahalesi kuramını uygulamanın zorunlu hale gelmesi kaderin bir cilvesidir. Böylece Keynes'in devlet siyaseti kuramı hem ulusal, hem de uluslararası düzeyde özel sermayenin sürekli gelişmesinin bir aracı haline geldi. Oluşan sosyal yapı değişik yerlerde «sosyo - endüstriyel düzen» (25) «yeni endüstri devleti» (26), «mukavele devleti» (27) ve hatta «askeri - endüstriyel birlik» (28) olarak betimlenmiştir. Bu olguyu betimlemek için hangi terim kullanılırsa kullanılsın, çağdaş kapitalizmin kaçınılmaz gerçeği üretici güçlerin gittikçe artan ölçüde toplumun siyasal araçlarıyla bütünleşmesidir.

Uluslararası işbölümünün her aşamasında devletin canalıcı bir rolü olduğuna işaret edecek yeterince şey söylenmiştir. Kapitalizmin rekabetçi denilen döneminde, göreli avantajlar kuramı uluslararası ticarete uygulanmış ve böylece Pollaix'nın terimleriyle «meta sermayesinin uluslararasılaşması» sağlanmıştır. Banka sermayesinin büyümesi ve sanayi sermayesiyle ilişkiler kurup, uluslararasılaşma, sürecini «para sermayesinin dolaşımına» kadar genişletmesiyle işbölümünde yeni bir aşama başlamıştır. Yaşadığımız dönemde ise, uluslararasılaşma meta sermayesinin (ticaret) ve para sermayesinin (finans) kapsamını aşarak önceki ikisiyle mecburen çakışan ve bunları güçlendiren yeni bir aşamaya, üretici sermayenin (çokuluslu üretim) uluslararasılaşmasına geçmiştir. (29) Palloix'nın tarihsel kavramsallaştırmasının betimleyici değerinin yanı sıra, devletin işlevine ilişkin açıklayıcı potansiyeli de söz konusudur. Çünkü tezinin merkezinde devletin bu üç aşamadan herbirinde yapısal destekleri sağladığı kavramı yatmaktadır. Ticaret şirketlerinin kuruluşu, kolonilerin elde edilmesi, korumacılık ve liberalizasyonun değişen bir sırayla uygulanması, askeri gücün gelişmesi; bütün bunlar dünya ekonomisinin oluşmasında devletin her yerde hazır bulunduğuna işaret ederler. Palloix'nın hükümleri ulus-devletin modasının geçtiğine ilişkin kuramların tersine, devletin (yalnızca metropol devletin değil, aynı zamanda çevre ve yarı-çevre devletlerinin) sermaye ihracı ve üretimin uluslararasılaşmasına gereken koşulları yaratmaktaki canalıcı ro-

lünü vurgulamaktadır. Buna karşılık, uluslararası işbölümünü koruduğu ve eşitsiz gelişimi güçlendirdiği ölçüde devletin günümüz dünya krizinin hem faili hem de kurbanı olduğu söylenebilir.

ULUSLARARASILAŞMANIN ÇERÇEVESİ

Dünya ekonomisinin büyümesinin ulusal ekonomilerin birbirine artan bağlılıklarını ifade etmesine rağmen, dünya pazarında uyumlu bir toplamın değil, ulusal pazarların hiyerarşik bir çoğulluğunun varolduğu açıktır. (30) Lenin'i özgün emperyalizm kuramına götüren, büyük kapitalist ekonomilerin tam da bu eşitsiz ve rekabetçi gelişmesidir. Kautsky'nin ulusal rekabeti yok edip, «uluslararası düzeyde birleşmiş mali sermayenin dünyayı ortaklaşa sömürmesini başlatacak» yeni ultra-emperyalist siyaset kavramına keskin tezat'la Lenin, uluslararası ittifakları savaşlar arasındaki mütarekeler olarak yorumlamış ve büyük ölçekli silahlanma sanayiin gelişmesini ulusal sermayelerin tam da sermayenin uluslararasılaşmasından doğan geçimsizliklerinin kanıtı olarak göstermiştir. (31) Bu durumda, Lenin Kautsky tartışması günümüz kapitalistler arası ilişkilerin çözümlenmesi için birbirine rakip iki kuramsal yapı sunmaktadır. Bir tarafta, görece otonom metropol devletlerin, sistemin bütünlüğünü korumak için gereken geniş yapıyı sağlayan baskın koalisyonlarını öneren *ultra - emperyalist model* vardır. Geleneksel olarak formule edildiği gibi, büyük devletler bir güç dengesinin sağlanmasında temel sorumluluğu üstlenip, aralarından herhangi birinin güç kullanarak egemenlik kurmasını engellemektedirler. Öte yandan, Leninist model ise, zaman zaman devletlerarası şiddete neden olan *imparatorluklar arası rekabetin* öncelliğini vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, devlet bir bütün olarak sistemin istikrarını sağlayan bir işlevi yerine getirmemekte, tam tersine ülke sermayesinin çıkarlarının bir aracısı olarak hareket etmekte, ulusal kapitalizmlerin engellenemez çarpışması da buradan çıkmaktadır.

Bunların yanı sıra, kapitalistler arası ilişkilerin çözümlenmesinde, özellikle 1945 sonrası dönem için geçerli bir üçün-

cü kavramsal çerçeve daha vardır. Bu model ekonomik rekabetçi üstünlüğün tek bir ülkede yoğunlaşması eğilimine dayanmaktadır. Üstünlüğün tam olmamasına ve zaman zaman uzlaşmaz çelişkilerin yüze çıkmasına rağmen, egemen devlet dünya kapitalizminin örgütleyicisi olarak hareket eder; iç ve dış tehditlere karşı dünya kapitalizminin bütünlüğünü korur. İkinci Dünya Savaşı sonrası, üyelerinin tartışılmaz Amerikan önderliğinin gerisinde stratejik ve ekonomik bütünleşmesini sağladıkları ölçüde, dünya ticaret ve finansman sistemlerinin yeniden yapılanması bu modeli doğrular gözükmektedir. Birleşik Devletler sermayesinin eşsiz konumu sermaye birikiminde önceden görülmemiş bir ekonomik büyüme ve sosyalist ekonomilerin yavaş yavaş dünya pazarına çekilmeleriyle sonuçlanan yeni bir aşamayı mümkün kılmıştır. (32)

Fakat, rekabetin yeniden doğuşu bu birikimin doğasındaydı. Diyalektik bir durum sözkonusuydu: Birleşik Devletler sermayesinin genişlemesinin önkoşulu, Avrupa ve Japon sermayesinin yeniden inşasıydı. Birleşik Devletlerin doğrudan rolünün tek seçeneği eninde sonunda A. B. D. nin eşsiz konumunu yıkacak rakipler yaratmaktı. (33) Öngörülebileceği gibi, 1960'lardan beri Amerika'nın gücündeki gözle görünür azalma, kapitalistlerarası ilişkilerin çözümlenmesinde bir anahtar olarak egemenlik ya da A. B. D. süper-emperyalizmi kavramlarının gözden düşmesine, bundan dolayı da diğer iki modelin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Örneğin Leninist teze bağlı kalan Mandel, Birleşik Devletlerin egemenliğinin Avrupalılar ve Japonlar tarafından etkili bir biçimde zorlandığına hükmetmektedir. (34) Görüşüne göre, bir dizi Avrupa ve Japon şirketinin birleşmesi, sermayenin tedrici birikimi ve teknolojik *know-how*'un artan karmaşıklığı Amerikan sermayesinin sahip olduğu üretkenlik avantajını önemli ölçüde azaltmıştır. Amerikan ücretlerine göre Avrupa ve Japonya'da ücretler düşük olduğu gibi, üretkenliğin artması da Avrupa ve Japonya'nın birçok Amerikan ürünüyle yalnızca dünya pazarında değil, Amerikan iç pazarda da başarıyla rekabete girmelerini sağlamıştır. Avrupa ve Japon imalat ihracındaki hızlı artış, Amerika'nın bozulan ticaret be-

cerisiyle karşılaştırılıp, ekonomik çok-kutupluluğun bir kanıtı olarak gösterilmektedir.

Mandel'e göre, Batı Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesi dünya çapında kapitalist yoğunlaşmanın bir ifadesi ve Avrupa endüstrisini savaş arası dönemin kısa görüşlü ekonomik milliyetçiliğinden kurtarmak için bir çabadır. Ortak Pazar içinde, uluslarüstü bir devletin yaratılmasıyla desteklenerek büyük ölçekli finansman ve üretim birimlerinin gelişmesi, A. B. D. kapitalizmiyle rekabetin bir zorunluluğu olarak değerlendirilmektedir. Avrupa devlet gücü Avrupa büyük sermayesine yardım edecek biçimde kullanıldığı ölçüde, başka devletlerden bağımsız bir «milli» güç olarak hareket etmekte ve en azından gelişmemiş de olsa, «emperyalist bir metropol» oluşturmaktadır. Sermayenin birbirine nüfuzu ve siyasal bütünleşme arasındaki ilişki şöyle betimlenmektedir:

> Ortak Pazar içinde sermayenin karşılıklı nüfuzundaki artış, esas olarak herhangi bir ulusal sermaye sınıfının mülkü olmayan büyük ölçekli birleşik banka ve endüstri birimlerinin doğuşu; Ortak Pazar içinde uluslarüstü devlet gücü organlarının doğuşu için gerekli maddi altyapıyı temsil etmektedir. 35

Avrupa'nın siyasal bütünleşmesinin birleşme, rasyonalleşme ve birikim süreçlerini hızlandırıp; böylece, dış pazarlara yayılmanın en etkin aracı olarak Birleşik Devletlerde ve başka yerlerdeki yatırımları hızlandıracağı iddia edilmektedir. Bu anlamda, Avrupa devletlerini birbirleri arasında daha yakın bir ittifaka iten güçlerin Avrupa ile Amerika arasındaki gerilimleri arttıracağa benzemektedir. Avrupa devletleri tek bir ulusal metropol oluşturmayı başarırlarsa, uluslararası uzlaşmazlıkları şiddetlendirip uluslararası kapitalist sistemin başat eğilimi olarak imparatorluklar arası rekabete gidişi hızlandıracaklardır.

Mandel tezinin, teknolojik üstünlük ve mali ve siyasal gücün sınırlı ve azalan değere sahip puanlar olduğu fikrini de içeren bir dizi etkileyici hükümle desteklenmesine rağmen, tartışmaya yapılan bir çok yeni katkı *egemenlik* modelinin uygulanabilirliğini yeniden vurgulamışlardır. Örneğin

James Petras ve Robert Rhodes, Amerikan imparatorluğunun yapısal zayıflığının abartıldığına ve bunun da dünya çapında siyaset üstündeki A. B. D. egemenliğinin yeniden oluşmasının gözlerden gizlenmesine yardımcı olduğunu ileri sürmektedirler. (37) Bu önermenin kanıtı olarak, uluslararası finansmanda Amerika'nın (A. B. D. bankalarının dış şubelerinin büyük ölçekte artan hisselerinin kısmen gösterdiği gibi) artan baskınlığına ve Amerikan sermayesinin böylece elde ettiği avantaja işaret etmektedirler. Daha önemlisi, A.B.D.'ndeki siyasal ve toplumsal ilişkilerin Avrupa ve Japonya'daki benzerlerinin tersine Amerikan toplumunu yönetenlerin, yüksek işsizlik oranlarını, kısıtlı sosyal yardımları ve özel sektörce denetlenen araştırma ve geliştirme çalışmalarına ayrılan büyük mali destekleri yüklenip ekonomik krizleri savuşturmalarını sağlayan doğasını, özellikle de iyi örgütlenmiş bir işçi hareketinin olmamasını vurgulamaktadırlar. Dünya ekonomisinde Amerikan üstünlüğünü güçlendiren bir üçüncü yapısal özelliğin ise, kendisine rakip olabileceklerle karşılaştırıldığında Amerika'nın dünya kaynaklarına ulaşmasındaki büyük kolaylık olduğu söylenmektedir. Son olarak da, Amerikan devletinin «uzun eli» ve askeri olarak sürekli üstünlüğü A. B. D. sermayesinin özellikle çevre ve yarı-çevre ülkelere nüfuzunu kolaylaştırıcı olarak görülmektedir. Çokuluslu Amerikan imparatorluğuna bağlı olarak bir Arap endüstri kompleksinin gelişmesi ise A. B. D.'nin dünya ekonomisi içindeki rekabetteki genel avantajının bir başka kanıtı olarak gösterilmektedir. Bu yaklaşım *Pax Americana*'nın daha gelmemiş sonunu bir an önce ilan etmek isteyenlere zamanında bir uyarı olmakla birlikte, inandırıcı olabilmek için, tarihsel gerçeklikten pek seçmece toplanmış hükümlere ve yetersiz bir ihtimamla çatılmış kuramsal bir yapıya dayanmaktadır. Avrupa Topluluğundaki Amerikan yatırımının yapısını halâ en önemli faktör olarak gören Poulantzas bir anlamda daha açıklayıcı bir çözümleme önermektedir. (38) Poulantzas, Mandel'in hükümlerinin aksine, Avrupa şirketleri arasındaki yaygın eğilimin kendi aralarından fazla Amerikan şirketleriyle birleşme olduğuna işaret etmektedir. Avrupa

şirketleri arasındaki birleşmelerde normal olarak söz konusu olan bütünleşmiş üretimle sonuçlanan gerçek bir birleşme değil, bir «anlaşma» ya da herhangi bir birliğin sınırlı bir biçimidir. Buna karşılık, Amerikan şirketleriyle olan birleşmeler, şaşmaz bir biçimde, mülkiyet ve denetimde Amerikan sermayesi lehine bir değişiklikle bitmektedir. Sermayenin birbirine nüfuzunun sonuçları belirsiz kalmakla birlikte, Poulantzas, hiç şüphesiz dikkatle değerlendirilmesi gereken ampirik kanıtlara işaret etmektedir.

Herhal-ü kârda, Poulantzas'ın kendisi de, metropol ekonomilerinin (Avrupa ve Japonya) Amerikan sermayesine bağlılığının çevre ekonomilerinin (Üçüncü Dünya) bağlılığıyla eş tutulamıyacağının farkındadır. Çünkü, metropoller «iç burjuvaziyle Amerikan sermayesi arasında önemli çelişkilere» (39) neden olan belirli bir otonomiye sahiptirler. Başka bir deyişle, metropoller arasındaki tedirgin ittifak, Amerikan egemenliğini yansıtırken, dikkate değer çatışma unsurlarını da içermektedir. Sermayenin günümüzdeki uluslararasılaşması Amerikan süper devletinin kalkanı korumasında ulus--devletin soyunun tükenmesiyle sonuçlanmamıştır. Aksine, metropol devletler arasında karmaşık ve giderek artan bir karşılıklı ilişkiler sistemi doğurmuştur. Başat güç ise, hem bir bütün olarak sistem içinde, hem de sistemi oluşturan her bir birim içinde canalıcı bir rol oynamayı sürdürmektedir. Poulantzas buradan, İkinci Dünya Savaşının hemen sonrası ulaştığı olağan dışı düzeylerle karşılaştırıldığında genel olarak azalmış olmakla birlikte, Amerikan egemenliğinin tam da Avrupa'nın yeniden inşası sayesinde güçlendiği sonucuna varmaktadır. Öyleyse, kapitalistler arası rekabetin yeniden kızışması Amerikan egemenliğinin sonu değil, yeni bir aşaması anlamına gelmektedir. Açıktır ki, Poulantzas, dikkatleri bir bütün olarak ulusal ekonomilerden çekip, ulusal ekonomiler içindeki tek tek sektörlerin becerisine, özellikle dış ve yerel sermaye arasındaki ilişkiye yönelterek tartışmayı bir adım öteye götürmüştür. Günümüzde kriz içinde olanın kendi başına Amerikan egemenliği değil, fakat bir bütün olarak dünya ekonomisi olduğu da Poulantzas'ın çözümlemesinin bunlarla ilişkili

bir başka sonucudur. Kriz kapitalist ilişkilerin uluslararasılaşmasından kaynaklanmakta ve her ulus-devlet içinde *içsel olarak* yaşanmaktadır.

Bir çok açıdan aydınlatıcı olmakla birlikte, Poulantzas'ın sistemli yaklaşımının bir takım hataları da vardır. Birincisi ve en açığı, devleti, bütün işlevi yalnızca, yerli ya da yabancı, egemen sermayenin çıkarlarını temsil etmek olan bir üstyapı olarak yorumlayan mekanist eğilimidir. Bu soruna ilerde yeniden döneceğiz. Şimdilik, ulus-devletler arasındaki ilişkilerin, ne ulusal sermayeler arasındaki ne de her ulus-devlet içindeki yabancı ve yerel sermaye arasındaki ilişkilere indirgenemiyeceğini söylemekle yetinelim. Bu konuda, Amerikan sermayesinin başka ulusal ekonomiler içindeki egemenliği, ampirik olarak gösterilebilse bile, Amerikan devletinin egemenliği anlamına gelmek zorunda değildir. Öte yandan gerek Amerikan ekonomisi içindeki rolü, gerekse Avrupa ekonomileri üzerindeki etkisi açısından, Amerikan sermayesi homojen bir varlık olarak da ele alınamaz. Dahası, bütün kapitalist sistemin kriz içinde olduğu doğru ise, bu krizin her devlet tarafından içselleştirilmesi gerçeği bile, devletler arasındaki gerilimleri, sonuçta imparatorun ayağını kaydırabilecek biçimde şiddetlendirebilir. Gerçekten de, dünya kapitalizminin krizinin Amerika'nın gücünün azalmasına ayrılamıyacak biçimde bağlı olduğunu ileri sürmek için iyi nedenler vardır. Amerikan devleti, kapitalistler arası bağımlılığın hızla gelişmesini mümkün kılan istikrar ve eşgüdüm sağlayıcı işlevini artık yerine getiremez gibi görünmektedir. Bu anlamda, kredinin uluslararası merkezileşmesinin esas aracı olan doların düşüşünde ve bunun sonucu sabit kur oranlarından vazgeçilmesinde yansıdığı gibi, 1970'lerin krizi, *egemenlik* siyasasından *imparatorluklar arası rekabet* siyasasına istikrarı bozan bir geçişin hiç de önemsiz olmayan bir ifadesidir. Her ikisi de kapitalist sistem içindeki çok-merkezci eğilimlere katkıda bulunan Amerika ve Sovyetler arasındaki hasmane ilişkiler ve terör dengesinin doğasından gelen sessiz bekleyiş sonucu kriz çok daha canalıcı hale gelmiştir. Bu çerçeve içinde ele alındığında, ileri kapitalist devletin krizi, bir bütün olarak dün-

ya pazarının altını çizen temel çelişkinin, yani bütünleşme ve parçalanma arasındaki çelişkinin içsel bir ifadesidir.

ULUSLARARASILAŞMANIN DEVLETE ETKİSİ

Ulusal ekonomilerin, sermayenin uluslararası gelişmesinden kaynaklanan birbirine bağımlılığından söz edilmişti. Uluslararası ekonomik ilişkilerde bundan doğan siyasileşme ise yeterince vurgulanmamıştı. İlerleyen bütünleşmesi dünya ekonomisinin ulusal ekonomik hedefler üzerindeki etkisini arttırırken, ulusal siyaset araçlarının verimliliğini de önemli ölçüde azaltmaktadır. Dahası, ekonomik nüfuz süreci yalnızca değişik devletlerde değil, fakat her devlet içinde, bazılarının yararına, bazılarının zararına olmak üzere değişik sektörlerce de değişik biçimlerde yaşanmaktadır. İç çatışmaları cesaretlendirip şiddetlendirdiği ölçüde uluslararası bütünleşme ulusal çözülme tehdidini oluşturmaktadır.

Ekonomik uluslararasılaşmanın, ulusal ekonomileri tahmin edilemez ve doğası itibariyle denetlenemez dış baskılara maruz bırakarak, bu ekonomilerin hassasiyetini arttırdığı ileri sürülmektedir. Sermayenin büyük boyutlarda ve giderek sıklaşan hareketlerinin istikrarı bozucu etkilerinden sık sık bahsedilmektedir. Örneğin, Avrupa-doları pazarı ulusal otoritelerin denetimi dışında bir kredi kaynağını oluşturmakta ve denizaşırı kur yapılarındaki değişiklikleri iç para pazarına iletecek biçimde çalışmaktadır. Çok uluslu girişimlerin, hisseler, patent hakkı ödemeleri ve fiyat transferlerini de içeren bir dizi yöntemle uyguladıkları dünya çapında para siyasetleri, çok zaman, kısa vadeli fonların iç siyasetin aksine yönlerde hareketine neden olmakta ve ulusal ödemeler dengesindeki krizi şiddetlendirmektedir. (40)

Uluslaraşırı ekonominin doğrudan ifadesi olan bu parasal baskılar, bir çok yazarı *ulusal egemenliğin* ilerleyen aşınmasını vurgulamaya götürmüştür. (41) Bu yazarlar personelin yerleştirilmesi, sabit yatırım ve aynı zamanda, mal ve hizmetlerin dizayn, dağıtım ve pazarlaması açısından, dünya çapındaki şirketlerin elinde hızlı, esnek ve gene de merkezi bir karar verme yeteneği olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu yete-

nek ,enformasyon, tecrübe ve ürün parçalarının, ulus-devlet gibi coğrafi olarak sınırlı bir kurumun ulaşabileceğinin ötesinde boyutlarda, dünya çapında transferini ve yeniden düzenlenmesini mümkün kılmaktadır. Ulusal ekonominin işletmesinin, çokuluslu şirketlerin mali, teknolojik ve idari kaynaklarından yoksun, geleneksel araçları ise oldukça kısıtlı bir tercih hakkıyla yetinmekte ve yapısal olarak yabancı kaynaklı sermayeye bağımlı hale getirilmektedirler. Az gelişmiş ekonomilerde en şiddetli biçimde hissedilmekle birlikte, çokuluslu şirketlerin meydan okumasının evrensel bir olgu olduğu ve bu şirketlerin devletin yerini almakla tehdit ettiği ileri sürülmektedir.

Devletin modasının geçtiğini vurgulayan bu hükümler dizisi, çokuluslu girişimleri hem destekleyenler, hem de bunları kötüleyenler arasında gittikçe artan bir destek bulmuş olabilir. Aslında, en iyi ihtimalle, tarihsel sürecin sathi bir betimlemesinden öteye gidememektedir. Birincisi, çokuluslu üretim uluslararasılaşma sürecinde yeni bir aşamayı temsil etmekle birlikte, sürecin kendisi pek de yeni değildir.Heilbroner'in zekice gözlemlediği gibi

> Üretimin uluslararasılaşması hem ekonomik üretim mekanizmaları hem de kapitalizmin siyasal denetim araçları açısından yeni sorunlar doğurmuştur. Fakat bunu söylemek, çokuluslukların, bırakın uluslararası şirketlerin egemenliği lehine ortadan kaldırmayı, kapitalizmi siyasal — ekonomik gerilimlerini yumuşatacak biçimde değiştirdiklerini iddia etmekten de çok farklıdır. 42

İş çevreleriyle devlet arasındaki gerilim, ekonomik faaliyeti örgütlemenin iki tarzı arasındaki çatışma olarak nitelendirilmektedir, bu iki tarz, çokuluslu şirkete dayanan «dikey» ve devlete dayanan «yatay» tarzlardır. Heilbroner'e göre çatışma durumunun daha bir zaman sürmesi mümkündür. Gelecek onyıllarda her iki örgütlenme tarzı da kendi güçlerini arttırabilirler. Her ikisi arasındaki yarışma ne denli uzun ve yoğun olursa olsun, Heilbroner şirketin «devletin sunduğu yarı-dinsel kimlik imkanını» herhangi bir biçimde geliştirmesini mümkün görmemekte ve kapitalizmin siyasal organının,

uluslararası şirketin süregelen gelişmesi ve artan planlama ve siyasal denetim ihtiyacının doğrudan bir sonucu olarak güçleneceğini öngörmektedir.

Heilbroner'in bu vargıları, devletin ekonomik hayata sürekli artan bir ölçüde karışmasındaki tarihsel olarak gözlemlenen düzen tarafından doğrulanmaktadır. Gerçekten de, dünya ekonomisinin, hem döngüsel, hem de dönemsel dalgalanmaların ulusal ekonomiler arasında daha çabuk iletilmesini sağlayan bütünleşmesi bu eğilimi güçlendirmektedir. Daha önce gördüğümüz gibi, «dünya pazarının ulus-devletler halinde örgütlenmesini sağlayan» (43) uluslararası birikim süreci ve krizin kendisidir. Her ekonomik krizin doğuşu, özellikle de artan uluslararası rekabet koşullarında, devletin denetim konusunda daha ileri adımlar atmasına neden olmaktadır. (44) Bir kere belli bir noktanın ötesine geçtiğinde, artık kapitalist üretimin uluslarasılaşmasının belli bir devletin kaderine bağlı olmadığı doğrudur. Gene de, kapitalist üretimin varlığını ikamesi için gerekli ekonomik ve siyasal koşulların korunmasında en önemli sorumluluğu tek tek firmalar değil, devlet üstlenmektedir. Başka bir deyişle, devletle çokuluslu şirketin ilişkileri değerlendirilirken, tecrit edilmiş tek bir ulus-devletin karşısında büyük firmanın bağımsız gücünden ziyade dünya ekonomisiyle bir bütün olarak devlet sisteminin, yani ekonomik işbölümünün tekliğiyle egemen devletlerin çokluğu arasındaki ilişki dikkate alınmalıdır.

Uluslararası sermayenin ulusal kökenleriyle ulus-devletin uluslararası işlevlerinin oluşturduğu kavramsal güçlüklerin üstesinden ancak bütünleşmiş bir bakış açısıyla gelinebilir. Ne de olsa çokuluslu şirketin hem yuvasında, hem de konuk olduğu ülkede faaliyette bulunması gibi, metropol devlet de hem yerel hem de yabancı sermayeyle ilişki kurmak zorundadır. Yuvalandıkları ülkeler, misafir oldukları ülkelere göre çokuluslu şirketler üzerinde daha yoğun bir denetim kuragelmişlerse de, bu durumun, kısmen dünya çapındaki yeni güçler dengesinin bir sonucu olarak hızla değişmesi söz konusudur. Kapitalist sistemin Amerikan önderliğinin gerisinde egemenlik ilişkileri içinde bütünleşmesi, devlete (en azından,

devletlerin birçoğuna) uluslararası ekonomik ilişkilerin düzenlenmesinde gittikçe küçülen bir role mahküm etmişti. Gene de, bir süper-devletin faaliyetlerinin diğer metropol devletlerin ellerindeki ulusal siyaset araçlarını güçten düşürmüş olmasına rağmen, çok-merkezliliğe doğru kayışın bu eğilimi tersine çevirmesi mümkündür. Rakip çıkarların yıkıcı etkilerinin varolan kurumların düzenleyici potansiyeline galebe çalmasının mümkün olduğu bir dünya ekonomisinde, devletler, «ulusal çıkarları» savunmak için ekonominin yönetiminde daha fazla söz sahibi olmayı gerekli göreceklerdir. «Ulusal çıkarlar» ise, yabancı devletlerin etkisi altındaki ekonomik ya da coğrafi alanlarda yerel sermayenin payını korumayı ve genişletmeyi pekala içerebilir. Özellikle stagflasyon ve artan uluslararası rekabet dönemlerinde sermayenin uluslararasılaşması, krizin ulus-devlet tarafından içselleştirilmesini doğuracak, bu da ulusal ekonomi yönetiminin işlevsel önemini arttırmakla sonuçlanacaktır.»

DEVLETİN İŞLEVLERİ:

Ulusal ekonomilerin birbirine nüfuzunun ulus-devletin örgütsel menzilini azaltmayıp çoğalttığı görüşü kabul edilirse, devletin işlevini ve uluslararasılaşma süreciyle ilişkisini incelemek gerekli olur.

Devletin ekonomik rolü konusundaki karışıklığın çoğu, neo-klasik ve Keynesçi ekonomi bilimlerine özgü, yaygın fakat yanlış bir «devlet müdahalesi» kavramından kaynaklanmaktadır. Son yıllarda Jacques Rueff ve Milton Friedman'ın yazılarında örneklerini gördüğümüz neo-klasik görüşe göre, devlet ekonomik krizleri ne tahmin edebilir, ne de engelleyebilir. Pazar güçlerinin serbestçe hareketini engelleyerek yalnızca krizlerin gelişmesine çanak tutar. (45) Bu anlamda, örneğin işsizlik ödentileri gibi toplumsal önlemlerin emek pazarının işleyişini çarpıttığı ve dengeye dönüşü engellediği ileri sürülmektedir. Değişik biçimlerde ifadesini bulan ve refah devletine saldırıların kuramsal temelini teşkil eden bu görüşe göre Keynesçi devlet müdahalesi reçetesi iki kere zararlıdır. Çünkü kamu harcamalarını minimuma indireceğine,

parasal denetim gibi birincil bir görevi engelleyen, mali ve bütçeye dayanan önlemlere ağırlık vermektedir. Friedman'a göre 1929 - 30 krizi özel yatırımlardaki başaşağı bir düşüşün değil, Amerika'nın parasal siyasetinin başarısızlığının bir sonucudur. Aynı şekilde, 1970'lerin krizi de, yanlış anlaşılıp, iki uzunvadeli denge durumu arasındaki geçiş dönemini yüksek işsizlik oranlarını yüksek enflasyon oranlarıyla birleştiren bir dizi durgunluğa dönüştüren siyasetin sonucu olarak yorumlanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşından günümüze kapitalist ülkelerin çoğunda hükmünü süren Keynesçi ekonomi siyaseti ise, neo-klasik görüşe muhalefetle, gerçek bir emek pazarının varlığını sorgulamakta ve işsizlik düzeyini yatırım düzeyine bağlı olarak değerlendirmektedir. (46) Bu yüzden, özel yatırımların düşük düzeyini daha yüksek kamu harcamalarıyla dengelemek için zaman zaman müdahale etmek devletin işlevi olmaktadır. Keynesçi ilkeler, özellikle, hükümet harcamalarını tam istihdamı sağlayıp, geliri yeniden bölüştürerek toplam tüketimi yükseltmek ve toplumsal eşitsizliği azaltmak için yararlı bir araç olarak değerlendiren Sosyal Demokrat partilerde olmak üzere, yaygın kabul görmüşlerdir. Keynesçilerle neo-klasikler arasındaki tartışma her nekadar farklı teşhisler ve reçeteler ortaya koyuyorsa da, aynı zamanda her iki ekolde ortak, temel bir kavramı da ortaya çıkarmaktadır. Her iki durumda, ekonomik siyaset, arzulanan denge durumuna kavuşmak için ekonomi dünyasına siyasal bir varlık olarak giren devletin «müdahalesi» terimleriyle kavranmaktadır. Devlet «müdahalesi» uzun vadeli dengeyi bozucu (neo-klasik bakış açısı) veya yeni ve daha yüksek bir dengeyi sağlayıcı (Keynesçi bakış açısı) olarak ele alınsa da, her iki görüş de ekonomik krizleri endüstriyel kapitalizmin yapısına özgü bir olgu olarak değil, bir açıdan devletin yanlış yönlendirilmiş müdahalesinin, diğer açıdan devletin müdahaleyi başaramamasının bir sonucu olarak değerlendirmektedirler.

Fakat bir de, bir çok Marxist kuramcı tarafından paylaşılıp, ekonomik krizi sermaye birikimi sürecinden ayrılmaz kabul eden bambaşka bir bakış açısı vardır. (48) Bir kriz,

basitçe, veri bir denge durumundaki kesintiyi ya da ekonomik faaliyetteki tersliğe değil, «artı-değer üzerinde, artı-değeri ve bundan ötürü kârı gerçekleştirmekte bir başarısızlıkla» sonuçlanan «sınıf içi bir çatışmaya» (49) delalet etmektedir. Kapitalist toplum açısından, krizin tekrar ve tekrar ortaya çıkması, «değişen yeniden-üretim koşullarına göre kendisini ayarlayıp», kapitalist ekonominin dinamiklerinin doğasındaki gerilimlerin üstesinden gelmesini sağlayan bir *feedback* halkası olarak görülebilir.

Marx'a göre, kapitalist üretim tarzının temel çelişkisi, etkin talebin olmamasından (yetersiz tüketim) ziyade, ücret maliyetleri üzerindeki tüketicinin çoğalan talebini engelleyen ve sürekli birikim hedefiyle çelişen denetim çabalarının bir sonucudur:

> Kapitalist üretime gerçek engel **kapitalin kendisidir**... Bu yüzden, kapitalist üretim tarzı üretim maddi güçlerini geliştirmenin ve bunlara uygun bir dünya-pazarı yaratmanın tarihsel bir aracı olduğu gibi, aynı zamanda, bununla, tarihsel göreviyle buna mukabil toplumsal üretim ilişkileri arasında sürekli bir çatışmadır. 51

Başka bir deyişle, kapitalist birikimin krizi hem üretim hemde dolaşım süreçlerinde saklı çelişkilere bağlanabilir. Fakat, daha (kâr hadlerinin düşme eğiliminde, ifadesini bulduğu gibi) önce işaret edildiği gibi, kriz yalnızca sermayenin kendini yaymasının engellerini değil, aynı zamanda sermayenin bu engelleri aşmak için (örneğin, azalan kâr hadlerine karşı koymak için) aldığı önlemleri de yansıtır. Böyle anlaşılmak koşuluyla, kapitalizmin krizi ne ekonomik durgunluk ve bunun değişik ifadeleriyle (örneğin, işsizlik oranındaki artış, enflasyon oranındaki hızlı yükseliş, üretimin düşüşü) (52) ne de patlama (boom) dönemleriyle tıkanma (stagnasyon) dönemleri arasında dalgalanmayla eşanlamlı tutulmamalıdır. Dünya ekonomik krizi iki unsuru içermektedir: «Kapitalizmin kendini yeniden toparlaması ihtimali ve kapitalizmin ilgası ihtimali.» (53) Hatırlanmalıdır ki, tarihte, kriz, deprasyon ve dünya savaşı kapitalizmin çöküşüyle değil, yeniden doğuşuyla sonuçlanmıştır. Gerçekten de, sosyalist devletlerin ve mer-

kezi olarak planlanan ekonomilerin yerleşmesinin kapitalist etki alanının açıkça veya sürekli olarak daralmasını gerektirip gerektirmediği cevaplanmamış bir sorudur.

Öte yandan, bir diğerini izleyen her krizle sistemin içinde faal gerilimlerin büyük ölçüde şiddetlendiği de doğrudur. Çünkü her bir krizden, hem daha keskin sınıflar-arası ve sınıf-içi çatışma, hem de daha büyük ölçekte artı-değer gerçekleştirme imkânları doğmaktadır. Sistemin bekası açısından bunların her ikisi de daha az verimli sermayenin yoğunlaşma ve merkezleşme süreçleri içinde bertaraf edilmesini gerektirmektedir. Bu süreç, engellenmez bir biçimde, daha zayıf şirket ve devletlerin daha büyük ve güçlülerce massedilmesi demek olmakla birlikte, bu da gerilimlerle işlemekte ve bir dizi siyasal ve ekonomik çatışma ve sarsıntıyı beraberinde getirmektedir. (54) Bundan dolayı, belli başlı her büyük kriz, bir bütün olarak sistemin yeniden örgütlenmesi ve kapitalizmin o ana kadar içinde geliştiği ulusal sınırların yeniden yapılanması için bir sıçrama tahtasını oluşturmaktadır. Sermayenin genişlemesi için olanaklar bir sektörden diğerine, bir ülkeden diğerine ve hatta bir kıtadan diğerine kaydıkça, üretimin rasyonelleşmesi ve dünya ekonomisinin toplumsal ve siyasal yapılarının yeniden ayarlanması için güçlü baskılar gelişmektedir.

Kriz kavramının bu kısa çözümlemesinden, bir taraftan, toplumun üretken olanaklarının canlı emekleriyle onları faaliyete geçirenlerden ayrılmasını kurumsallaştırıp, pekiştirdiği için devletin çatışmanın bir faili ve krizin oluşmasından pay sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, devlet, aynı zamanda, krizi atlatmak ve kapitalist ekonominin yeniden-üretimini engelleyen sınırlandırıcı koşulları ortadan kaldırmak için kullanılan temel araçlardan birisidir.

Örneğin, devlet, sermaye birikimi sürecine yardımcı olarak bir aşırı üretim krizine katkıda bulunmuş olabilir. Fakat, bir kere çöküş gerçekleşip arz anlık düştüğünde, devlet, gelirin yeniden tahsisini mümkün kılacak siyasal uyuşmaları kotarmaya yardım ederek talebe ilk desteği verir sermaye birikiminin yeniden tırmanmaya başlamasını sağlar. Benzer

bir biçimde, denetlenen bir enflasyon siyaseti de, aşırı üretim krizlerini dağıtıp böylece ekonomik faaliyetteki dramatik bir çöküşü engellemenin mekanizması olarak ele alınabilir.

Kavramsal parlaklığına rağmen bu çözümleme büyük dikkatle değerlendirilmelidir. Çünkü ekonomik krizleri kapitalist devletin bilinçli bir siyaseti olarak yorumlayıp, böylece devlete aslında sahip olmadığı ölçüde siyasal ve ekonomik hakimiyet atfetmeye varabilir. Öte yandan, bu çözümleme, devletin, ekonominin işletilmesinde ve kapitalist ilişkilerin yeniden üretilmesinde, uzun vadede krizi çözmekten çok azdıracak ve yapının içinden gelen rolüne haklı bir biçimde işaret etmektedir.

Bir kere, siyasal ve ekonomik işlevlerin artan bütünleşmesinin devletin kapitalist sınıfın vefalı ve uysal bir hizmetkârı olduğuna delâlet ettiği kolayca kabul edilemez. (55) İleri kapitalist ekonomilerin büyük çoğunluğunda devletin, mülkiyet ilişkilerinin hukuki koşullarını oluşturmanın, ekonomik döngüleri düzenlemenin, işgücünü yeniden üretip işyerinde disiplini sağlamayı garantilemenin ,toprak pazarını rasyonelleştirmenin, sanayiye kredi ve destek arzetmenin, bilimsel ve teknolojik araştırmaları finanse etmenin, enerji, ulaşım ve iletişim sistemlerini örgütlemenin, geniş çapta refah programlarını uygulayarak toplumsal bütünlüğü sağlamanın ve ekonominin dış ilişkilerini yönetmenin temel sorumluluklarını üstlendiği doğrudur. Devletin büyüyen ekonomik rolünü kusursuz betimlemekle birlikte, gene de, çözümleme açısından birbirine ilişkin iyi noktada hatalıdır: devletin araçsal niteliği üstüne indirgemeci vurgusu ve devletin nesnesi olduğu çekişmeleri gözardı etmesi. (56) Çünkü, kapitalist devlet yapıları kapitalist üreticilerin çıkarlarını otomatik bir biçimde temsil etmezler, bunlar aynı zamanda üstlerinde kapitalist toplumun uyuşmaz ekonomik ve siyasal çelişkilerinin çarpıştığı muharebe alanlarıdır. Devlet, genel kapitalist iradenin ifadesi değildir. Devletin kararlarını temellendirdiği kusurlu enformasyon, müdahele etmekle etmemek arasındaki ideolojik dalgalanma, ve yerine getirmesi beklenen çoğun-

lukla birbiriyle çelişkili işlevlerin önemli örneklerini oluşturduğu— idarî ve siyasal sınırları devletin tekelci kapitalizmin basit bir uzantısı olduğu kavramını geçersiz kılmaktadır. (57) Tam tersine, kapitalizmin, dev malî sermayelerin daha zayıf kardeşlerini yuttukları kriz dönemlerinde özellikle keskinleşen, artan istikrarsızlığı devletin büyüyen rolünü zorunlu kılmaktadır. Çünkü devlet, sermayeyi yeniden yapılandırıp, rekabeti rasyonelleştirip, krizin şiddetini azaltarak kendi kendini yok etme eğilimini dengeleyebilecek tek kurumdur.

Sermaye birikimi için gerekli teknokratik çerçeveyi sağlamaya zorunlu olmakla birlikte, kapitalist devlet, aynı zamanda, birikim sürecinin meşruiyetini de sağlamak zorundadır. Birikim ve meşruiyet işlevleri ,artan ve şaşmaz bir biçimde devlet harcamalarındaki artışı gerektiren devlet müdahaleleri için talep demektir. James O'Connor, bu çok yönlü ve birbirine eklenen talepleri doyurmakta yetersiz kalmayı «devletin malî krizi» olarak tanımlamakta ve ekonominin tekelci, rekabetçi ve kamu sektörleri arasındaki çelişkili ilişkinin terimleriyle açıklamaktadır. (58) Jürgen Habermas'a göre, malî siyasete ilişkin birbirine rakip talepler eninde sonunda bir meşruiyet krizi tehditini oluşturmaktadırlar, çünkü idarî verimliliği sürecin meşruiyetiyle bağdaştırmak devletin ikili ve sevimsiz görevidir. (59) Ulusal ekonominin idaresi görevini engellenemez biçimde kuşatıveren siyasal çatışma ve doğurduğu kaygan siyasal koalisyonlar hem devletin görece otonomisini hem de içinde işlediği ciddi gerilimleri göstermektedir. «Siyasetten uzak durarak» meşruiyet sağlama gereği, sistemin, ya para, ya boş zaman ya da güvenlik biçiminde uygun breysel ödüller sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Fakat böylesi bir bireyciliği bir refah devleti programıyla doyurmaya kalkmak enflasyon ve kamu harcamalarının ikiz problemini yeniden azdırması mümkündür.(60) Bir düzeyde çözülmesi, krizi bir başka ve belki de daha yüksek bir düzeye taşıyabilir.

Bu sınırlamalar dış siyaset alanında da aynı ölçüde açıktır. Ulus-devletin, hem yerel sermayenin denizaşırı işlemleri için hem de kendi ulusal sınırları içinde yatırım yapan ya-

bancı sermaye için temelli işlevleri yerine getirdiği doğrudur. Bunların çıkarlarına, uzun bir dizi hukukî ve diplomatik araç kanalıyla işleyen, olumlu teşvik ve olumsuz yaptırımla hizmet etmektedir. Bu dizi gümrük hadlerini, malî ve aynî anlaşmaları, ihracat kredilerini, yatırım garantilerini, diplomatik misyonların ticari kısımlarının hizmetlerini, uluslararası güvenlik hizmetlerini, suçluların iadesi antlaşmalarını, askerî ittifakları ve bölgesel ve uluslararası örgütlenmeler kurmayı da içermektedir. Gerçekten de, devlet güç kullanarak ya da kullanmakla tehdit ederek, ayrılma ya da ilhak yoluyla varolan devlet sınırlarını değiştirebilir. Böylece devlet yalnızca egemen uluslararası iş bölümünü yansıtmakla kalmaz, fakat aynı zamanda üretim faktörlerinin akışına doğrudan müdahale edip, dünya pazarının yapısını da değiştirebilir. (61) Gene de bu işlevlerin yerine getirilmesi, her bir devletin çoğrafi menzilinden çok kendi içindeki siyasal ve ekonomik çatlamalar ve ulusların ya da imparatorlukların uzlaşmaz çıkarları arasındaki rekabet tarafından belirlenmektedir.

Devletin, aslında anarşik dünya ekonomisi içinde düzenleyici bir işlevi yerine getirerek uluslararası ekonomik ilişkileri düzenli ve geleceği tahmin edilebilir bir duruma sokma çabaları, kısmen de olsa ekonominin idaresindeki ulusal kriz ve bunun sonucu siyasal kutuplaşmayla engellenmektedir. Bu anlamda, ulus-devletin içten «parçalanmışlığı» ve heterojenliği uluslararası kapitalist sistemin özellikle imparatorluklar arası rekabet dönemlerindeki bölünmüşlüğünü yansıtmakta ve şiddetlendirmektedir.

1973—74 yıllarındaki ulusal çaplı iflaslar ve banka başarısızlıkları, hiç şüphesiz, uluslararası malî krizle ve Bretton Woods sisteminin çöküşüyle ayrılmaz biçimde bağıntılıydılar. Bu anlamda, yerli ve yabancı sermaye arasındaki, her ulusal ekonomi içindeki sermayenin değişik kesimleri arasındaki ve devlet aygıtının denetimi için çatışan değişik siyasal bloklar arasındaki çatışma hem ulusal hem de uluslararası niteliktedir. Gittikçe karmaşıklaşan askeri ve yarı-askerî denetim sistemlerinin gelişmesiyle birlikte, parlamenter

demokrasinin çöküp sivil özgürlüklerin yokolmasında yansıdığı gibi siyasal denetimin daha baskıcı biçimlerine doğru kayış, (62) krizi «iyileşmeye» dönüştürmeye çabalayan devletin, bunların azalan verimliliğine gösterdiği dahilî ve haricî tepkilerdir. Yatay ve dikey tırmanmayla yaygın uluslararası düşmanlık, kuşku ve gerilim ortamına katıda bulunarak ulusal güvenliğin krizini şiddetle arttıran nükleer silahlanma yarışı da bu eğilimin bir göstergesidir. (63) İşlevini yitirmiş devlet faaliyetlerinin ve bunlara tepkilerin sonuçlarının hangi noktada sistemin dönüşmesinin gerekli koşullarını yaratacakları ise canalıcı fakat henüz cevaplanmamış bir sorudur.

BAZI GEÇİCİ SONUÇLAR

Yukardaki sayfalar, geleneksel olarak sermaye birikimi sürecinde merkezi bir yeri olan devletin krizine özel bir ağırlık verilerek ileri kapitalizmin doğasını bir ölçüde aydınlatmaya çabalamaktadırlar. Devlet ve sermayenin genişlemesi arasındaki; uluslararası ekonomik bağımlılık ve ulusal ekonomik idare arasındaki, değişken güç kümeleri içindeki devletler arasındaki ve devletin değişik ve zaman zaman çelişen işlevleri arasındakiler olmak üzere dört önemli ve birbiriyle etkileşen ilişki (biçimi) üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Bu süreçlerin dikkatli bir incelenmesi ,moda olan kuramların iddiaları aksine, çokuluslu şirketlerin dünya sahnesinin star aktörü olarak devletin yerine geçmekten uzak olduklarını göstermektedir. Kapitalist sistemin devletin dayanıklılığının en az olduğu çevresinde bile, çokuluslu teşebbüsler sistemi, birikim sürecinin önünde yükselen engelleri aşmayı başarmış gibi gözükmemektedir. Ekonomik krizlerin metropol devletleri sınırlarının içindeki ve ötesindeki üretken birimlerin manevra alanlarına yeni sınırlamalar getirmeye zorladığı, kapitalist dünyanın ileri kesimlerinde bu eğilim çok daha güçlüdür. Bundan dolayı, devletle çokuluslu şirket arasındaki gerilimin süregideceğini, emin bir biçimde tahmin edebiliriz.

Her hal-ü kârda devletin krizi, sorunun kaynağından zi-

yade belirtisi olan çokuluslu şirketin meydan okuyuşu denilen olgudan çıkmamaktadır. Devletin krizi, her şeyden evvel, ulusal ekonomilere has manevra alanının daralmasıyla, bu ekonomileri birbirlerine bağlayan bağımlılığın güçlenmesi arasındaki çelişkinin yansımasıdır. Gerçekten de, ticaret ve sermaye akışında, uluslararasılaşma sürecinin vardığı son aşamayı nitelendiren hızlanan artış, bir taraftan ulusal siyaset tercihlerinin sınırlarını daraltırken, öte yandan da, ekonomide devlet müdahalesine duyulan gereği arttırmaktadır. Karşılıklı artan ekonomik bağımlılık devletin ekonomik ve siyasal işlevlerini güçlendirirken, aynı zamanda, müdahalesinin verimliliğini düşürmektedir. Sınırlı kaynakları üzerindeki birbirine rakip iddialarla üretici ve meşrulaştırıcı işlevler arasındaki gizli kalmış çelişkinin ortasında devletin hali çok daha kötülemiştir. Her nekadar, devlet bir dizi pazarlık yöntemiyle krizleri atlatabilir ve hatta bazı krizlerin sorumluluğundan sıyrılabilirse de, bu tercihler de sınırsız değildir. Devletin siyasal birliği ve bunun temelindeki kültürel bütünlüğü korunmak isteniyorsa, hem öncelikli hem de çelişen tercihlerin uzlaştırılması gerekmektedir.

Kapitalistlerarası rekabetin gelişmesi istikrarı bozan bir başka unsurdur. Amerikan devletinin çöken Amerikan egemenliğini dengelemek için artan ölçülerde müdahalesi diğer metropol devletlerin misillemesini veya misilleme tehditini doğuracak gibidir. Avrupa'nın siyasal bütünleşme eğilimi ve devlet kaynaklarının gizliden gizliye Avrupa firmaları yararına harekete geçirilmesi, böyle sürdürülürse, Avrupa sermayesinin genişlemesini destekleyip Amerikan sermayesiyle çatışmayı yoğunlaştıracaktır. Japon gücünün hem diplomatik, hem de ekonomik alanlarda giderek kendini göstermesi de aynı yöne işaret etmektedir.

Buna karşılık, dünya kapitalizmi içindeki çok - merkezci eğilimler, özellikle gücü parçalayıp böldükleri ve dünya ekonomisinin bütünlüğünü tehdit ettikleri için, paradoksal olarak, devlet planlamasını ve bunun sonucunda, ulusal kapitalist devletin güçlenmesini zorunlu kılmaktadırlar. Uluslararası işbölümüyle gittikçe artan biçimde birbirine bağımlı du-

ruma gelen, bütünleşmiş bir kapitalist sistemle birbirine rakip sermayeler ve ulus-devletler arasında bölünmüş bir kapitalist sistem arasındaki çelişki ise ulus-devletin dayanıklılığının ve karşılaştığı krizin anlaşılmasında elzemdir. Uluslararasılaşma sürecinin kendisi giderek artan ölçülerde parçalanmış ve kutuplaşmış bir uluslararası sistemin neden olduğu çatlamaları içleştirmeye ve içteki çatışmaların düzeyini yükseltmeye ortam hazırlamaktadır. Çağdaş sanayi devletinin ulusal bütünlüğüne bunun sonucu gelen tehdit, yalnızca, bölgesel, uluslarası örgütlenmeler ve daha seyrek olarak uluslarüstü bütünleşme için artan çabalarda değil, aynı zamanda devletin ideolojik, hukuki, idari ve baskıcı düzeylerini güçlendirme çabalarında da ifadesini bulmaktadır. Buna karşılık, ulusal ekonominin vaadleri ve becerdikleri arasında giderek açılan uçurumla birlikte ele alındığında, etnik, kültürel, siyasal ve kuşaklar arası çatışmaya ilişkin artan kanıtlar, devlet gücü ve otoritesinin oluşturduğu etkileyici dekorun, düğümlenmiş, yönetilemez ve ortasından kopuverecek bir oyunu gizlemekte olabileceğini ima etmektedir.

Türkçesi Ferhat BORATAV

NOTLAR

1. Bkz. J.W. Burton, **World Society** (Cambridge, 1972); R. Falk, **A Study of Future Worlds** (Amsterdam, 1975); Seyom Brown, **New Forces in World Politics** (Washington, D.C. 1974).

2. J. W. Burton, **Systems, States, Diplomacy and Rules** (Cambridge, 1968, s. 10.

3. Bellibaşlı bütün kapitalist hükümetlerin 1970'ler boyunca dış siyaset konusunda yaptıkları açıklamalarda ekonomik konulardaki özenin önceliği açıkça yansımaktadır. Bkz. Helmut Schmidt, «The Struggle for the World Product», **Foreign Affairs**, Cilt 53, 3, Nisan 1974, ss 437—51; Walter F. Mondale, «Beyond Détente: Toward International Economic Security», **Foreign Affa-**

irs, Cilt 53, s, Ekim 1974, ss. 1—23. Aynı zamanda bkz. J.E.S. Hayward ve R.N. Berki (Derl.), **State and Society in Contemporary Europe** (Oxford, 1974).

4. I. Wallerstein, «Semi-Peripheral Countries and the Contemporary World Crisis», **Theory and Society**, cilt 3, 4, Kış 1976, ss. 461—84.

5. Bu terimlerin kullanımı konusunda dikkate değer ayrılıklar olduğu halde, çözümlemede egemen/bağımlı, merkez (çekirdek)/çevre, ve metropol/uydu eşanlamlı olarak kullanılacaktır.

6. I. Wallerstein, «Semi-Peripheral Countries and the Contemporary World Crisis», s. 464.

7. Bkz. I. Wallerstein, «The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis», **Comparative Studies in Society and History**, cilt 16, 1974, ss. 387—415. (Türkçe çevirisi elinizdeki derlemenin I. Bölümünde yeralıyor.

8. Ülke içindeki ve dünya ekonomisindeki işlevleri açısından çevre devletlerinin derinlemesine bir çözümleme için bkz. W. Ziemann ve M. Lanzendörfer, «The State in Peripheral Societies, **The Socialist Register** içinde, 1977, Derleyenler R. Miliband ve J. Saville (Londra 1978).

9. Bu konudaki literatürün gözden geçirilmesi için, bkz. **Latin American Perspectives**, cilt 1, 1, Bahar 1974, ve J. Camilleri, «Dependence and the Politics of Disorder», **Arena**, 44—45, 1976, ss. 34—58.

10. Bkz. I. Wallerstein, «Trends in World Capitalism», **Monthly Review**, XXV, 12, Mayıs 1974, s. 16.

11. Batıdaki şirket çıkarlarıyla komünist planlama sistemlerinin olası bir birleşmesinin tartışması, için bkz. Irving Louis Horowitz, «Capitalism, Communism and Multinationalism» **The New Sovereigns: Multinational Corporations as World Powers**, Derl. A. Said ve L. Simmons (Englewood Cliffs, N.J., 1975) içinde.

12. Bkz. C. Fred Bergsten, **Toward a New International Economic Order: Selected Papers 1972—74**, (Lexington, Mass., 1975), özellikle Kısım I.

13. Dünya ekonomisinin onaltıncı yüzyılda bile varolduğu ve o zamandan beri, kapitalist meta üretiminin «saf ekonomik rekabetteki üstünlüklerle devletlerin siyasal müdahalesinin birbirini etkileyen bir rol oynadıkları dünya pazarınca» örgütlendiği ileri sürülmektedir. (Bkz. C. Chase-Dunn ve R. Rubinson,

«Toward a Structural Prospective on the World System», **Politics and Society**, vii, 4 (1977), s. 455).

14. Karl Marx ve F. Engels, «Manifesto of the Communist Party», Marx ve Engels, **Selected Works** (New York, 1968). Türkçe çevirisi: Sol Yayınlar.

15. J. A. Hobson, **Imperialism: A Study** (Ann Arbor, Michigan 1965), s. 85.

16. N. Bukharin, **Imperialism and World Economy** (Londra, 1972), Kısım I ve II. Türkçe çevirisi, Özgün Yayınlar, 1975.

17. Bkz. R. Hilferding, **Finance Capital: A Study of Most Recept Development of Capitalism** (Viyana, 1923). Aynı zamanda bkz. H. Feis, **Europe: The World's Banker 1870-1914: An Account of European Foreign Investment and the connections of World Finance with Diplomacy Before the War** (New Haven, Conn., 1930).

18. Paul Mattick, **Marx and Keynes: The limits of the Mixed Economy** (Londra, 1971), s. 135.

19. N. Bukharin, **Imperialism and the World Economy**, s. 73.

20. John M. Keynes, «National Self-Sufficiency, «**The Yale Review**, xxii, yaz 1933, ss. 761-62.

21. Ekonomik uluslar-aşırıcılık olgusuyla ilgili değişik kuramsal bakış açılarının bir incelemesi için bkz. Joseph A. Camilleri, **Civilization in Crisis: Human Prospects in a Changing World** (Cambridge, 1976), ss. 92—112.

22. Stephen Hymer, «The Multinational Corparation and the law of uneven Development», J. Bhagwati (Derl.) **Economics and World Order from the 1970s to the 1990s** (New York, 1972) içinde s. 114. (Bu makale yakında Belge Yayınlarınca yayınlanacak Dünya Ekonomisi ve Çok Uluslu Şirketler adlı derlemede yeralacak.)

23. Christian Palloix, **Les Firmes multinationales et le procès l'internationalisation** (Paris, 1973); Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary Capitalism** (Londra, 1975).

24. Bkz. Andrew Schonfeld, **Modern Capitalism: The Changing Balance of Public and Private Power** (Londra, 1965).

25. Raymond Aron, **Progress and Disillusion: The Dialectics of Modern Society** (Londra, 1968).

26. John K. Galbraith, **The New Industrial State**, (2. baskı), Harmondsworth, 1974.

27. H. L. Nieburg, **In the Name of Science**, Şikago, 1966.

28. Fred J. Cok, **The Warfare State** (New York, 1962; Sidney Lens, **The Military-Industrial Complex**, Boston 1970.

29. Christian Palloix, «The Self-Expansion of Capital on a World Scale», **The Review of Radical Political Economics**, ix, 2, Yaz 1977, ss. 11—12.

30. Bkz. R. Murray, «The Internationalization of Capital and the Nation State», **New Left Review**, 67, Mayıs-Haziran 1971, ss. 84-109. (Yakında Belge Yayınlarında çıkacak olan derlemede yeralacak).

31. Bkz. V. I. Lenin, **Imperialism: The Highest Stage of Capitalism**, 1917'de yayınlandı, (Türkçesi: Sol Yayınlar); K. Kautsky, «Ultra-Imperialism», **Die Neue Zeit**, Eylül 1914, İngilizce çevirisi **New Left Review**, 59, Ocak-Şubat 1970.

32. Egemenlik modeli H. Magdoff'un da aralarında olduğu bir dizi yazarca geliştirilmiştir. H. Magdoff, **The Age of Imperialism** (New York, 1969) (Türkçe çevirisi: Odak Yayınları) ve P. Jalée, **L'Imperialisme en 1970** (Paris, 1970).

33. Bkz. John Weeks, «The Sphere of Production and the Analysis of Crisis in Capitalism», **Science and Society**, xli, 3, 1977, ss. 294—5.

34. E. Mandel, **Europe versus America? Contradictions of Imperialism** (Londra, 1970); Türkçe yayını: Köz ve Bilgi yayınları aynı zamanda bkz. E. Mandel, «The Laws of Uneven Development», **New Left Review**, 59, January - February 1970.

35. E. Mandel, «International Capitalism and Supranetionality», R. Miliband ve J. Saville (yay.) **The Socialist Register 1967** (Londra, 1967), s. 31. Belge Yayınlarının derlemesinde çıkacak).

36. Bob Rowthorn, «Imperialism in the 1970s —Unity or Rivalry», **New Left Review**, 69, Eylül-Ekim 1971, s. 35. (Belge Yayınlarının derlemesinde çıkacak).

37. James Petras ve Robert Rhodes, «The Reconsolidation of US Hegemony», **New Left Review**, 97, Mayıs-Haziran 1976.

38. N. Poulantzas, **Classes in Contemporary Capitalism**, ss. 42—69.

39. aynı yerde, s. 72.

40. Bkz. Lawrence B. Krause, «The International Economic System and the Multinational Corporation», **Annals of the American Academy of Political and Social Sciences**, xliii, Eylül 1972; **Multinational Corporations in World Development**, Ekonomik ve

Toplumsal Olaylar dairesince hazırlanmıştır, Birleşmiş Milletler, New York, 1973.

41. Çoğu birbirinde kesin olarak farklı ideolojik inançlara sahip yazarların yazılarında bu tema tekrarlanmaktadır. Bkz. Jean Jacques Servan-Schreiber, **The American Challange**, (New York, 1968); Osvaldo Sunkel, «Integration capitaliste transnationale et de signation nationale et Amerique Latine», 1970; Daniel Jay Baum, «The Global Corporation: An American Challenge to the Nation State», **Iowa Law Review**, 55, Aralık 1969.

42. Robert L. Heilbroner, **Business Civilization in Decline**, (Harmondsworth, 1977), ss. 75—6.

43. Bkz. Claudia von Braunmühl, «On the Analysis of the Bourgeois Nation State within the World Market Context», **State and Capital**, içinde, yayınlayanlar John Holloway ve Sol Picciotto (Londra, 1978) içinde s. 176.

44. Bkz. Bill Warren, «The Internationalization of Capital and the Nation-State. A. Comment», **New Left Review**, 68, Temmuz-Ağustos 1971. (Belge Yayınlarının derlemesinde çıkacak.)

45. Milton Friedman, **Capitalism and Freedom** (Şikago, 1962); aynı zamanda bkz. Milton Friedman ve Anna Schwartz, **The Great Contraction**, 1929-1933 (Princeton, 1965; Jacques Rueff, **La Péché monetaire de l'Occident** (Paris, 1971).

46. John M. Keynes, **The General Theory of Employment, Interest and Money** (Londra, 1964)

47. Liberal ve Keynesçi «devlet müdahalesi» kavramlarının ikna edici bir eleştirisi için bkz. Suzanne de Brunhoff, «Crise capitaliste et politique economique», Nicos Poulantzas'ın yönetiminde **La crise de l'Etat** (Paris, 1976).

48. Bu kuramların bazılarının gözden geçirilmesi için D.A. Gold, G.Y.H. Lo ve E.O. Wright, «Recent Developments in Marxist Theories of the Capitalist State», «**Monthly Review**, xxvii, 5-6, Ekim-Kasım 1975.

49. John Weeks, «The Sphere of Production and the Analysis of Crisis in Capitalism», s. 289.

50. Trent Schroyer, «Marx's Theory of Crisis», **Telos**, 14, Kış 1972, s. 111.

51. Karl Marx, **Capital**, cilt iii (Moskova, 1968) s. 250 (Türkçesi: Sol Yayınlar)

52. Kapitalizmin istikrar ve zenginlik dönemlerini geçici ve krizlerin sürekli olarak nitelendirmenin yalnışlığı, Athar Hussain

tarafından ikna edici bir biçimde tartışılmaktadır, «Crises and Tendencies of Capitalism», **Economy and Society**, vi, 1977, ss. 436-60. Bu makale aslında E. Mandel'in **Late Capitalism** (1975) ve A. Gamble ve P. Walton'un **Capitalism in Crisis** (1976) adlı kitaplarının bir değerlendirmesidir.

53. Margaret Wirth, «Towards a Critique of the Theory of State Monopoly Capitalism», **Economy and Society**, vi, 1977, ss. 307—8.

54. Bkz. John Weeks, «The Sphere of...» ss. 281—302.

55. Bkz. Boris Frankel, **Marxist Theories of the State: A Critique of Orthodoxy**, (Melbourne, 1978).

56. Suzanne de Brunhoff'un devletin para ve işgücünün idaresindeki rolüne ilişkin ustaca çözümlemesinde bu hata görülmekle birlikte, bütünüyle düzeltilememektedir, bkz. **The State, Capital and Economic Policy** (Londra, 1978).

57. Bkz. Margaret Wirth, «Towards a Critique...» ss. 284 - 313.

58. James O'Connor, **The Fiscal Crises of the State** (New York, 1973).

59. Jürgen Habermas, «What Does a Crisis Mean Today? Legitimation Problems in Late Capitalism», **Social Research**, xli, 4, Kış 1973, s. 656.

60. Habermas ileri, kapitalizmdeki kriz eğilimlerini ekonomik sistem (ekonomik kriz), siyasal sistem (rasyonellik ve meşruiyet krizi) ve sosyo-kültürel sistem (motivasyon krizi) açısından çözümlemektedir. Bkz. Jürgen Habermas, **Legitimation Crisis** (Boston, 1975), özellikle kısım II.

61. Bkz. I. Wallerstein, **The Capitalist World Economy** (Cambridge, 1979), s. 292.

62. Bkz. Dominique Chavet, «Crise de la Justice, Crise de la Loi, crise de l'Etat», Nicos Poulantzas'ın yönetiminde **La crise de l'Etat** (Paris 1976).

63. Bkz. John H. Herz, **International Politics in the Atomic Age** (New York, 1959); aynı zamanda Kenneth Boulding, «The Role of the War Industry in International Conflict», **Journal of Social Issues**, xxiii, 1, January 1967.

ÜÇÜNCÜ DÜNYADA EKONOMİK BUNALIM VE SİYASAL YAPILAR

Andre Gunder FRANK(*)

Devlet kuramına ilişkin ana kaynaklardaki tezler gerçekliğini Üçüncü Dünyada özellikle belirgin bir şekilde gösteriyor. Üçüncü Dünyada devlet, gelişmiş kapitalist ülkelerde olduğundan daha dolaysız ve gözle görülür bir şekilde ekonomik, sosyal, kültürel, yani siyasal sürecin örgütlenmesine katılıyor. Dahası Devlet Üçüncü Dünyada, ulusal ekonomi ile dünya ekonomisi arasında çok daha temel ve aktif bir aracı konumunda bulunuyor. Üçüncü Dünyanın bağımlı ekonomilerinde devlet —bağımlı bir devlet olarak— uluslararası işbölümü ve sermaye birikiminin evrensel süreci içinde Üçüncü Dünya ekonomilerinin bağımlılıklarının sağlama alınmasını önemli bir aracı, aynı zamanda. Devlet Üçüncü Dünyada gittikçe daha sık, ulusal sermaye —ve ulusal emek— ile uluslararası sermaye arasında bir aracı olarak sahneye çıkıyor. Bağımlı devlet olarak bu işlevini uluslararası sermaye yararına, böylelikle de ulusal sermayenin görece aleyhine ve yerli işgücünün zararına olacak şekilde yerine getiriyor. Böylece sermaye birikiminin ve gerek dünya çapındaki, gerek azgelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki işbölümünün ihtiyaçları (kapitalist dünyanın her yanında olduğu gibi) Üçüncü Dünyada da devletin rolünü ve biçimini belirleyen etkenler oluyorlar.

* * *

(*)) İngiltere'deki East Anglia Üniversitesi öğretim üyelerinden Frank'ın makalesi şu kaynaktan çevrildi: **Strukturveraenderungen in der kapitalistischen Weltwirtschaft**, Starnberger Studien 4, Suhrkamp, Frankfurt 1980.

Devlet hakkındaki ilerici ampirik ve teorik incelemeler ancak yakın zamanda yeniden ele alındı. ABD'de C. Whright-Mills (1) ve William Domhoff (2) *İktidar Seçkinleri (The Power Elite)* ve *Amerikayı Kim Yönetiyor? (Who Rules America?)* adlı incelemeleriyle bir başlangıç yaptılar. Avrupa'da Ralph Miliband (3) *Kapitalist Toplumda Devlet (The State in Capitalist Society)* ile bir kurumlar analizi hazırladı. Buna Nicos Poulantzas (4) *Siyasi İktidar ve Sosyal Sınıflar (Political Power and Social Classes)* adlı inceleme ile cevap verdi. *New Left Review* dergisinde (1968-1973) uzun bir tartışma sürecinde birbirlerinin çıkış noktalarını eleştirdiler. Bu ikisini de Holloway ile Picciotto (5), Laclau (6) ve başkaları eleştirdi: Miliband'ın çıkış noktasını çok genel buldular, Poulantzas'ınkini hocası Lois Althusser'in etkisine bağlayarak çok soyut ve bu nedenle belirli ülkelerin ve sınıf mücadelesi dönemlerinin belirli devletlerinin analizinde kullanılamaz buldular. Ancak ikisini eleştirenlerden birçoğu da devletin bir sınıf ya da sınıf fraksiyonlarına karşı özerkliği ya da araçlaştırılabilirliği üzerine göklerde uçan teorik varsayımlarla salt ampirik tanımlama arasındaki ince yolu tuttura bilmiş değil.

Robin Murray (7) görüldüğü kadarıyla bu iki hareket noktasını *Devletin Kapitalizmin Ekonomik Aracı Olarak Yapısal Rolü* başlığı altında birleştirmeye çalışıyor:

«Altı ekonomik 'res publica' ('kamu hizmeti') ya da devlet işlevi ayırdediyorum: 1. Mülkiyet haklarının garantiye alınması: (...) yasanın yürütme organlarınca desteklenir: polis ve ordu tarafından (...) 2. Ekonomik liberalleşme: (...) hükümranlık sınırları içindeki mal, para ve kişilerin hareketi üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve paranın, ekonomik hukukun, ölçülerin, ağırlıkların vb. standartlaştırılması (...) 3. Ekonomik Uyum Sağlama: (...) konjonktür döngülerine etki edilmesini ve ekonomi planlamasını içerir (...) 4. Önkoşulların hazır edilmesi: (...) işgücü (...) bir proletaryanın varlık koşullarının sağlanması (...), proletaryanın eğitimi, (...) ücretlerin denetimi (...) toprak sağlanması, (...)

işleyen bir finansman ve sermaye pazarının güven altına alınması, (...) teknoloji), (...) Araştırma ve Geliştirme çalışmalarının yarıdan fazlasının finanse edilmesi, (...) başta enerji ve haberleşme olmak üzere ekonomik altyapı, (...) bu hizmetlerin ucuz ve güvenilir bir şekilde temini, (...) sanayi yoluyla yaratılan önkoşullar (...) 5. Toplumsal Uyum için müdahale, (...) kapitalist olmayan sınıfların sömürüsünün zararları apaçık olan sonuçlarının hafifletilmesi (...) 6. Kapitalist bir sistemin dış ilişkilerinin düzenlenmesi (...) Ülke içi kapitalistlerin desteklenmesi, (...) ülke içindeki kapitalistlerin yabancı sermaye karşısında oluşturduğu tekel benzeri konumların savunulması. (...) Bu işlevlerin yerine getirilmesinde kullanılan araçlar şunlardır: I) Askeri güç (...), II) Yardım (...), III. Ekonomik Yaptırımlar (...), IV) Mali Yaptırımlar (...), V) Hükümet Denetimleri (...) ödemeler dengesinin denetimi yoluyla iç/dış ekonomik ilişkilerin koordine edilmesi ya da bunlara etki edilmesi. Bunlardan başka beş başka işlev daha çıkarılabilir: (...) özel sektörden toplu alımlar yoluyla talebin garantiye alınması, (...) Vergi makamı olarak devlet, (...) belirli tekellerin teşvikçisi ve koruyucusu olarak devlet, (...) Hastalıklı ekonomik sektörler ve şirketler için «ilk yardım», (...) fazlalığın alıcısı olarak devlet.»

Murray bu işlevleri sıralarken kafasında emperyalist devlet vardı. Biraz ileride Üçüncü Dünyanın bağımlı devletlerinin de —az ya da çok— bu işlevleri yerine getirdiğini göreceğiz. Fakat devlet analizinin bu yapısal-araççı çıkış noktası da henüz, devletin bu işlevleri yeni bir tarzda yerine getirmek için *ne zaman* bir şeyi hattâ kendini değişirdiğini ve böyle değişikliklerin niye belirli zamanlarda belirli yerlerde ortaya çıktığını açıklamaz.

Kapitalist toplumdaki devletin ekonomi-politik analizinin sınırları Üçüncü Dünya devletinin (daha doğrusu: devletlerinin) ve onların farklı tarihi, teknolojik, ekonomik, sosyal, kültürel, dolayısıyla siyasi gelişiminin incelenmesi durumunda daha belirginleşir. Bu türden farklılıkların ötesinde Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımlılığı (farklı biçimlerde ortaya

çıksa da bu bağımlılık ortak özelliktir) Üçüncü Dünyadaki devletin analizini —ve özellikle tabiî dönüşümünü— engellemiştir. Daha ileride sözü geçecek olan incelemelerden bir kısmının eleştirisinde Colin Leys (8) doğru bir şekilde, «her devletin sınıf mücadelesi için önemini anlamak için devletten değil sınıf mücadelesinden başlamak gerektiğine» dikkati çekmiştir. Ancak sınıflar ve fraksiyonları basit bir şekilde belirlenemedikçe ve bunların çatışmaları ekonomiye, toplum a ve devlete bağımlılık koşullarında gerçekleştiği sürece Leys'in bu katkısı analiz için işe yarar bir araç sağlamaz. Çünkü sınıfların bileşimi, davranışları ve devletin denetimi ve dönüşümü için mücadeleleri, sermaye birikimi sürecine bağımlı katılımlarının ve uluslararası işbölümü içindeki işlevlerinin birer ifadesidir. Eskiyen teorinin bu zaafları ve değişen gerçeklik, zorunlu olarak sermaye birikiminin günümüzdeki krizi sırasında devletin Üçüncü Dünyadaki konumunun ve işlevinin incelenmesini etkiler.

Ruy Mauro Marini (9), «devletin görece özerkliğinin burjuvazinin sınıf egemenliğini uygulama yeteneğine ters orantılı olduğu tarzındaki kapitalist toplumların genel yasasına göre, (...) güçlü bir kapitalist devletin zayıf bir burjuvazinin tamamlayıcısı olduğuna» dikkat çeker. Buna dayanarak Marini, bağımlı toplumların ayırdedici özelliklerinden birinin devletin büyük görece özerkliği olduğunu ileri sürüyor. Fakat kime karşı özerklik? Egemen olmayan sınıflara karşı, çünkü kendileri ve sahip oldukları araçları ne kadar zayıfsa egemen sınıfların da o kadar «güçlü» bir devlete ihtiyaçları vardır mı demektir bu? Yoksa egemen sınıfın belirli fraksiyon ya da üyeleri karşısındaki özerklik mi sözkonusu? Zayıflıkları egemen olmayan sınıflara karşı mücadelede birlikte hareket etmemelerine dayanıyorsa, geçici olarak özerk bir «Bonapartist» devlet dönüşüm dönemi boyunca burjuvazinin taleplerini kendi eline alabilir mi demektir bu? Yoksa yazar acaba burjuvazinin kendisine karşı bir özerkliğin mi sözünü ediyor? Bu oldukça şüpheli bir açıklama olurdu, çünkü burjuva devlet ve devlet burjuvazisi yani burjuvazi, eğilimleri bakımından bütün halinde ayırdedilemeyecek kadar içiçe geç-

miştir. Bu özellikle, devlet dışı bir burjuvazinin olmadığı (ya da ancak nüve halinde olduğu) ve egemenliğini sürdürmek ve yönetilenlerden artık değer elde etmek için elde neredeyse yalnız devletin bulunduğu durumlar için sözkonusudur.

Marini haklı olduğu ölçüde, söyledikleri özellikle bağımlı toplumlar için, metropol ya da emperyalist burjuvazi ile Üçüncü Dünya devletinin zayıflığı ve bu zayıflığın sonucu olarak bağımlı devletin özerkliğinin yokluğu durumu için geçerlidir. Üçüncü Dünyanın devleti yerel burjuvaziye oranla görece güçlü ve özerk olsa da, oldukça zayıf ve gerçekte metropolün emperyalist burjuvazisinin büyük ölçüde sadece aracı (ve daha ileride göreceğimiz gibi eseri) durumundadır. Üçüncü Dünyanın devleti —malî, teknolojik, kurumsal, ideolojik, askeri, tek kelimeyle siyasî olarak— uluslararası burjuvaziye ve metropol devletlerine bağlı olduğu ölçüde güçsüzdür. Bunu Üçüncü Dünyadaki devletin merkezî özelliği sayabiliriz.

Nijerya'yı incelerken Terisa Turner (10), «yabancı ve yerli iş adamlarının devlet memurlarıyla bir sacayağı oluşturduğu» sonucuna varıyor. Emperyalist burjuvazi (tek tek üyeleri ve devletleri) yerel burjuvazi ile (üyeleri ve fraksiyonları ile) kelimenin tam anlamıyla Üçüncü Dünya devletinin ve onun memurlarının iyi hizmetlerinin aracılığıyla pazarlığa oturur (bunlar da, Lockheed «skandalı»nın gösterdiği gibi genellikle bunun karşılığında bir ücret alırlar). Marini'nin (11) Brezilya için ileri sürdüğü gibi, yerel burjuvazinin özellikle emperyalistler karşısındaki gücünün azlığından dolayı kendi pazarlık koşullarını daha iyi bir duruma getirmek için «kendi» ulusal devletini güçlendirme zorunluluğunu hissetmesi ve bunun sonucu olarak devletin burjuvazi karşısındaki özerkliğinin görece artması pekâlâ mümkündür. Buna karşılık —Marini'nin analizinden de belirgin bir şekilde anlaşılabildiği gibi— tecrübeler sacayaktaki bu iki burjuvazi ayağının gücünün birbirinden çok farklı olduğunu gösterir. Bu ekonomik, siyasî ve askeri poker oyununda emperyalist güçler daima yerel burjuvaziden daha güçlü ve sürekli

bir konuma sahiptir. Daha sı emperyalistlerin elinde her zaman bir dizi koz bulunur: yerel burjuvazi içinde bir «beşinci kol» ve çoğu zaman Üçüncü Dünya devletinin kendi içinde bir «askerî kol». Üçüncü Dünya devleti ve burjuvazisi içindeki bu «beşincisi kolların» ekonomik çıkarları ve siyasal eylemleri, emperyalist burjuvazinin uzun vadeli stratejik planlarına, hattâ çok kere emperyalist burjuvazinin kısa vadeli taktik ihtiyaçlarına tekabül ederler. Sonuçta yabancı ve yerli burjuvazi ve onların fraksiyonları ve üyeleri arasındaki çatışma içinde, Üçüncü Dünyadaki devlet yerli sermayeden çok yabancı sermayenin bir aracıdır.

Bunu gayet iyi bilenlerden biri olan Hindistan'ın ilk başbakanı Jawaharlal Nehru (12), İngiltere'nin Hindistan'ı bölmek ve egemenliğini sürdürmek için kurduğu yabancı egemenlikten kesin çıkarı olan «işbirlikçi sınıflardan» sözeder. «Emperyalizmin bu tarzda hareket etmek zorunda olduğu, aksi halde emperyalizm olmaktan çıkacağı» sonucuna varır Nehru. Nehru (13) bu politikayı «doğal ve anlaşılır» bulur. «(...) ve Hint milliyetçiliği açısından ne kadar acı olursa olsun, bu durum karşısında şaşkınlık duymak biraz safça bir davranıştır.» Ancak Nehru geçmişteki durum konusunda haklıysa, bugün başka bir politika ve gerçekliğe umut bağlayan bir milliyetçi çözüm iyiden iyiye saflıktır. Nehru'nun kendi iktidarı ve Hindistan'da sömürgecilik sonrası bir devletin gelişimi, böyle bir devletin yerli, ama pek milliyetçi olmayan bir burjuvazinin çıkarlarını emperyalizmin çıkarlarından daha fazla koruyacağı varsayımının ne denli temelsiz olduğunu açıkça gösterir. Nehru'nun Hindistan'ındaki gerçeklik bu kadar berbatken, Üçüncü Dünyada çok daha küçük ve güçsüz burjuvazilerin emperyalist sisteme çok daha sıkı bir şekilde eklemlendiği ve bağımlı kılındığı ve bunun azımsanmayacak ölçüde yeni sömürge devletinin yardımıyla gerçekleştiği günümüzde kimbilir nasıldır. Üçüncü Dünyadaki devletin son zamanlardaki gelişmesi bu bağlamda şöyle tanımlanmıştır:

«Buna karşılık çevre devletinin işlevi, dünya piyasası ile bu devletin üzerinde yer aldığı ulusal ekonomik bölge arasın-

daki siyasi sınırı kaldırmaktır. (...) Dış ekonomik ilişkiler çevre kapitalist devletinin temel işlevinin bir parçasıdır, (...) ve bu işlev dünya piyasasının çevre kapitalist ekonomi bölgesindeki varlığını ve yayılmasını sağlamaya yöneliktir.» (14)

* * *

The State in Postcolonial Societies: Pakistan and Bangladesh adlı önemli etkilere yolaçan ve Hindistan, Endonezya ile Asya'daki başka birkaç ülkeyi de ele aldığı makalesinde Hamza Alavi (15) şunları söylüyor:

«Sömürgecilik sonrası toplumlarda devletin temel sorunu, başkaldıran yerli burjuvazi tarafından değil, daha çok yabancı emperyalist bir burjuvazi tarafından kurulmuş olmasından doğar. Bağımsızlıktan sonra gerçi sömürge devlet üzerindeki dolaysız egemenlik sona erer, ancak devlet üzerinde yabancı burjuvazinin etkisi hiçbir şekilde son bulmaz. Metropol burjuvazisi sömürge sonrası toplumda varlığını sürdürür ve bu sefer öteki yeni sömürge burjuvazileriyle ittifak kurar. (...) Sömürge sonrası toplumdaki devletin tek bir sınıfın aracı olmadığını özellikle belirtmek isterim. Bu devlet görece özerktir, üç mülk sahibi sınıfın çatışan çıkarları arasında metropol burjuvazi, yerli burjuvazi ve toprak sahipleri arasında aracılık eder. Aynı zamanda hepsinin çıkarlarının bağlı olduğu düzeni yani özel mülkiyet kurumunu ve kapitalist üretim tarzının belirleyiciliğini koruyarak hepsini birarada temsil eder.» (16)

Alavi (17) Asya ülkelerinden birkaçına bakarak, egemen sınıfların, sömürgeci gücün sayesinde daha önce onlar ve toplumun geri kalanı üzerinde egemenliğini yürüttüğü «aşırı gelişmiş bir devlet aygıtını ve onun kurumsal pratiklerini» devraldıklarını saptıyor. Bağımsızlıktan sonra aşırı gelişkin devlet iktidarı, görece azgelişmiş egemen sınıfların eline geçiyor ve devlet aygıtı emperyalist güçlere karşı bağımlılığını sürdürürken bu egemen sınıflar karşısında belirli bir özerk-

lik derecesine ulaşıyor. Bu analiz görece büyük sömürge sonrası Asya devletleri için doğru olabilir, ancak Güney Kore, Tayvan, Tayland ve muhtemelen Filipinler ve Singapur gibi Doğu Asya'nın bazı yerlerindeki yeni sömürge ya da yeni emperyalist devletleri de içine alabilecek şekilde eksikleri tamamlanarak genişletilmeli. Bu yerlerde İkinci Dünya Savaşından sonra ABD yöntimi altında bir yeni sömürge devleti kuruldu ya da yeniden kuruldu. Bu devletler tahminimizce Alavi'nin sözettiği anlamda pek aşırı gelişkin değildir. Görece özerklikleri ise, —eğer varsa tabii— herhalde daha çok yerli burjuvazinin başından itibaren o kadar güçsüz olmayışından ve aynı zamanda bir yeni sömürge burjuvazisinin ve önce ABD'.nin ekonomik, siyasî ve askerî korumasıyla bir yeni sömürge devletinin ve özellikle Güney Kore'de olduğu gibi Japonya'nın korumasının buna eklenmiş olmasından kaynaklanıyor olsa gerek.

Afrika devletleri yakın zamanda yeniden ilgi görmüş ve incelenmiştir. Bu incelemenin yapıldığı yerlerden biri *Review of African Political Economy*dir. (18) Colin Leys (19), John Saul (20), Steven Langdon (21) ve başkaları, Alavi'nin aşırı gelişkin sömürge sonrası devleti tezinin Afrika için aslında geçerli olmadığı sonucuna vardılar, çünkü sömürgeci güç orada çoğu durumda doğru dürüst bir devlet aygıtı ve hele çalışır bir yerli burjuvazi bırakmamıştır geride.

Bunlar ve başka yazarlar (22) Afrika'daki devletin ya da Afrika'daki belirli devletlerin yerli sınıflarla ve onları oluşturan kesimlerle ilişkileri hakkındaki değişik değerlendirmelerini tartışıyorlar. Fakat (Kenya üzerine yazan Nicola Swainson (23) ve Gana üzerine yazan Paul Kennedy (24) dışında) hepsi, Sahra'nın güneyindeki bağımsızlığını kazanmış Afrika devletlerinin hemen hepsinin (eskiden Portekiz sömürgesi olanlar gözönünde bulundurulmamıştır) birinci planda emperyalizmin ve yeni sömürgeciliğin aracı olduklarında ve bunlarda «*egemen* sınıfın yabancı burjuvazi olduğundan şüphe edilemeyeceğinde» (25) birleşirler.

«Kenya'da kendi başına devlet aygıtını belirleyen *bağımsız* bir burjuvazi oluşmaz, (...) Kenya'nın devleti daha çok,

gayet iyi oynadığı hassas ve iddialı bir role sahip; ülkede çokuluslu şirketler, devlet ve yerli burjuvazi arasında gelişen birarada - yaşamı (sembiyoz) düzenlemek, büyütmek ve savunmak.» (26)

Afrika'daki devletin ek bir rolü, «kapitalist ve kapitalizm-öncesi üretim tarzlarının biraradaki varlığını örgütlemektir.» (27) Bu, şu şekilde -daha doğrusu çeşitli tarzlarda- olur: köy toplumu ve ekonomik artık değerin elde edilmesi ve üretim «ilkel denen» ya da «sürekli ilkel» (28) ya da «ilk baştaki» birikim (29) «kapitalist olmayan» üretim ilişkileri içinde, ulusal ve uluslararası sermaye birikimi süreci ile birbirine bağlanır (bu durumu Rey (30) ve özellikle Fransızca konuşan devletler için Meillassoux (31), ayrıca Uganda için Mamdani (32) ve Uganda'daki «buyrukçu» devlet için Campbell (33) incelemiştir).

Buna göre:

«devletin kurumsal aygıtı, kapitalist üretim tarzını kapitalist olmayan üretim tarzları ile birleştirdiği gibi yerli sermayeyi uluslararası sermaye ile birleştirerek yerli ve yabancı burjuvaziler arasındaki sınıf ilişkileri üzerinde ağırlıklı bir etki sağlar. (...) Devlet, egemen, kontrollü ekonomi içinde önde gelen Afrikalılara partner, yönetici eleman, hattâ uluslararası şirketlerin rakibi olarak bir yer sağlamakta başarılıdır.» (34)

Ancak yabancı sermaye dizginleri ve bütün kozları elinde tutmaktadır.

Tabiî Afrika ülkeleri arasında sınıfsal yapı ve devletin örgütlenmesi bakımından önemli farklar var; Nijerya, Kenya ve Fildişi Kıyısı gibi komprador ya da üretici burjuvaziye sahip tam anlamıyla yeni sömürge devletlerden, Merkezî Afrika imparatoru Bokassa ya da Uganda'nın İdi Amininde kişileşen küçük burjuva kökenli eleman çalıştıran bürokratik burjuvazilere ve sosyalist görüşlü entellektüellerin belirli bir etkiye sahip olduğu, ancak Başkan Julius Nyerere'nin dediği gibi sosyalizmin henüz çok uzaklarda olduğu Tanzanya gibi «ilerici» devletlere kadar. (35) Shivji (36), Freyhold (37) ve başkalarına göre, zayıf bir devleti örgütlemek zorunda olan,

zayıflığı Tanzanya'nın ve kendilerinin emperyalizme bağımlılığı ile mücadele edebilmekteki acizliğinin ifadesi olan bir sınıfsal formasyon açısından ileri sürdükleri sosyalizm hedefi bile, gittikle uzaklaşmaktadır. Diğerlerinden çok daha büyük, güçlü bir ekonomiye ve OPEC fiyatları üzerinden yaptığı petrol ihracı sayesinde en yüksek devlet gelirlerine ve özel gelirlere sahip olan Nijerya'da bile, devlet asıl olarak petrol ihracatını ve ithal mallarının satışını garantiye almak için siyasî iktidarda istikrar arayan yabancı sermayenin bir aracıdır.

Afrika'nın devletlerinden ve yerli burjuvazilerinden birçoğu eski sömürge olmaktan çok, sömürge dönemi sonrası sömürge artıklar olduklarından emperyalist güçlerle yerel bekçileri arasında henüz müttefik baba-oğul tarzındaki bir statü üzerinde denge oluşmuş değil. Devlet zoru Afrika'da kollektif ya da özel kazancın ana kaynağı olduğu ölçüde - ki saçayağı ilişkileri ya da devletin emperyalist sermayeye aracılık etmesi yüzünden böyle olur bu - sacayağının yerli tarafında o denli güçlü ve şiddete dayalı bir şekilde devlet gücünü ele geçirme mücadelesi verilir. Çoğu durumda emperyalizm ile birlikte Afrika'daki çalışan kitleleri ezmek ve sömürmek için ordu ile devlet zorunu kimin kullanacağını belirlemek için, belirleyici etken olarak askeri zora dayanılır.

Latin Amerika'nın büyük bölümünde sömürge sonrası devletlerin oluşturulmasına daha birbuçuk yüzyıl önce başlandı. [Kaplan (33), Halperin Donghi (39), Cordova (40)]. Latin Amerika'nın çatışmalarla dolu tarihi ve bunun içinden doğan istikrarsız devletler, bazen günümüzdeki Afrika için muhtemel, hattâ kaçınılmaz bir model olarak görülür. Eski bir kitabımda (41), Latin Amerika'da devleti kimin oluşturacağı ve hangi ekonomi-politik amaç ve hangi sınıf konumları için kontrolünü elinde tutacağına ilişkin iki nesil süren çatışmanın, ekonomileri dünya ekonomisine görece az eklemlenmiş olduğu sürece sürdürülebilen bir tür lüks olduğunu savunmuştum.

Bu lüks 1816-49 (Kondratieff dönemlendirmesiyle söyler-

sek) çöküş döneminde başladı. O sırada metropol gücü İngiltere ekonomik ve siyasi dikkatini Hindistan sömürgesine ve yeni endüstrisinin Mısır ve ABD'nin güneyinden gelecek pamukla beslenmesine yöneltmişti. Belki de bağlantı tam tersinden de açıklanabilir: Belki de Latin Amerika'da ekonomiyi örgütleyebilecek kadar güçlü ve istikrarlı devletlerin, metropol, yerli çıkarlar ve yeni sömürge devletinin kendisinden oluşan o sacayağı içindeki aracı rolünü yeterince etkili bir şekilde oynayabilecek bir devletin olmayışından ötürü (bir sömürge devletinin sürekli varlığını sürdürmüş olduğu Brezilya hariç), tam da bu yüzden İngiltere ve Avrupa Latin Amerika'ya ekonomik ve siyasi bir ilgi duymamış olabilir. İngiltere, Hindistan'da çıkarlarına hizmet edecek bir devlet örgütlemek için dolaysız sömürge iktidarına sahipti ve bunu kullanıyordu. Latin Amerika'da ise bu güce sahip değildi. O halde metropol ekonomilerinin, Afrika'nın birkaç parçasını ve oranın halkını kapitalist Dünya Ekonomisine tümüyle katma konusunda 19. yüzyıldaki ve bugüne kadarki isteksiz tutumuna, aracılık rolünü yerine getirecek kadar güçlü ve istikrarlı yerli devlet kurumları dilemelerinin yol açtığı ileri sürülebilir. Bu tür yerli devlet kurumları, uluslararası ve metropol ekonomi ile bazıları hâlâ «kapitalizm öncesi» sayılan yerli toplumsal formasyonlar arasında aracılık etsinler diye zorunludurlar.

Bakır ve özellikle petrol gibi hammaddelerin önemi ne kadar fazla ve mümkün satış pazarları ne kadar çekiciyse, metropolün hammadde ve pazarlara ulaşmasını ekonomik olarak örgütleyen ve siyasal olarak garantiye alan bağımlı bir yeni sömürge devleti oluşturma ve sağlamlaştırma çabaları da o kadar büyüktür ve o kadar çabuk başarıya ulaşır. Latin Amerika'da, nihayet emperyalizmin klasik döneminde özellikle hammaddeler -ya da Panama ve Nikaragua'da olduğu gibi Okyanusları birleştirecek muhtemel kanallar- ekonomik olarak önem kazanınca bu devletler «liberal reformlar» markasıyla oluşturuldu. (42) Bütün Latin Amerika'da devlet hâlâ bu rolü oynuyor ve bazı «Muz» cumhuriyetlerinde (bu tanım günümüzde artık yerinde olmadığı halde) bu,

âdeta tek amaç durumunda. Şili, Peru, Arjantin ve Uruguay gibi bazı ülkelerde günümüzde devlet, «İhracat teşvikinin» bu döneminde hammaddelerin ihracını desteklemek için yeniden belirgin biçimde müdahale etme gereğini duyuyor. 20. yüzyılın ikinci üçte birlik bölümünde devlet aynı şekilde ithal ikamesi, sürecini canlandırma ve denetlemekle ve bölgesel ekonomik bütünleşmeyi örgütlemekle meşguldü. Bu amaçla yaratılan kurumlar arasında, yerel bir pazarı korumaktan çok genişleten ve etkili bir şekilde dünya pazarına katan And Ülkeleri Paktı ve Orta Amerika ortak Pazarı vardı.

Her şeyiyle Latin Amerika'daki devlet, daima dünya çapındaki sermaye birikiminin eşitsiz ve düzensiz sürecinin ve sınıflar arasında ve içinde bu birikim sürecine şu ya da bu uluslararası işbölümü biçimi içinde katılma mücadelesinin, imkanlarına göre davranmış ve ihtiyaçlarına cevap vermiş -daha doğrusu bunun bir sonucu olmuş-tur. Şu gün de Latin Amerika'daki devletin rolünü saptayan, niteliğini belirleyen, dünya çapındaki sermaye birikiminin, günümüzün dünya sermaye birikimi krizi ortamındaki ihtiyaçları (bu yüzden ihracat ikâmesi ve teşviki gündemdedir) ve Latin Amerika'da bu sürece katılım tarzı ve türü için sürdürülen sınıf mücadelesidir.

Devletin Latin Amerika'da şu zamanlardaki yapısal yeniden biçimlendirilmesi ve özellikle çok sayıda acımasız askeri rejim, Latin Amerika'daki devletin bugünkü rolü ve niteliğini yaygın bir kamuoyu ilgisi, derin bir siyasî ve en son olarak ciddi bir bilimsel ilgi yarattı. Kamuoyunda hâlâ bazıları yeni, kurumsal ve eğilimleri bakımından belki de korporatifçi askeri rejimleri ünlü ve korkulumuz cumhuriyetlerinin bireysel askeri diktatörlükleri (*«caudillo»*) ile karıştırıyorlar. Yeni askeri rejimlerin otoriter niteliği genel olarak, sözcüleri ve liderleri dahil olmak üzere, kabul edilmektedir. Şili'de General Pinochet, rejimine «otoriter bir demokrasi» demeyi tercih ediyor, ve bu, kendi içinde bir çelişki sayılmıyor. Aleyhtar olanlar tabii diktatörlükten ya da askeri diktatörlükten söz ediyor. Başkaları, askerlerin egemenliği açıksa askeri devletlerden, -görünüşte apolitik- tek-

nik kadrolar hükümet ve yönetimdeki önemli kadroların çoğunu ellerinde tutuyorsa teknokratik devletlerden ya da iki özelliğin biraraya geldiği durumlarda da askeri-teknokratik devletlerden söz ediyor; sonuncular da ya Peru'da olduğu gibi subaylar teknik eğitim görmüştür ya da Şili'deki «*Chicago boys*» grubu türünden «teknokratlar» askeri bir rejimin yönetim mevkilerine getirilmektedir. Brezilya'da ve Güney Amerika'nın güneyindeki bu tür rejimlerin ekonomik işlevlerinin ve sınıf niteliklerinin (bununla bu devlet ve rejimlerin hizmet ettiği sınıfsal çıkarlar kastediliyor, o kadar önemli olmayan önde gelen kişilerinin sosyal kökeni değil) ekonomik-politik analizi, bunların mali tekelci burjuvazi ve/veya askeri diktatörlükler olarak tanımlanmalarına yol açmıştır. Bu rejimler daha çok iç piyasada faaliyet gösteren yerli sermayeden daha fazla -hata ona karşı- malî ve tekelci burjuvazinin ve onun yabancı sermaye ile içiçeliğinin çıkarlarını temsil ederler.

Bu devlet biçimleri giderek artan ölçüde «faşist», «neofaşist» ya da «bağımlı faşist» diye adlandırılmakta [Briones (43), Vuscovic (44) Das Santos (45), Guevara (46]. Bu terminoloji belki bu tarzda kamuoyunda kolaylıkla kimlikleri açığa çıkarılabilecek otoriter rejimlerin propagandist teşhiri açısından haklı görülebilirler. Ancak bu terminolojinin kullanımı şüpheli bir politikayla da sıkı sıkıya birbirine düğümlenmiştir; özellikle bu rejimleri popüler ulusal bir ekonomi politikası yürütebileceği düşünülen «demokratik» bir rejimi yeniden oluşturmak üzere bu rejimleri «demokratik», «antifaşist» bir çok - sınıflı ittifak ile devirmek isteyen komünist partiler ve onların müttefikleri tarafından bu terminoloji böyle bir politikaya bağlanır. Bu türden popüler bir politika bugün dünya çapındaki sermaye birikiminin ihtiyaçlarıyla uyumlu kılınamaz. (Latin Amerika'nın önemli siyasi kişilikleri ve grupları arasında Şili Sosyalist Partisinin Coordinadora kanadından Pedro Vuscovic ve biraz daha az belirgin bir biçimde Arjantin Devrimci İşçi Partisinden Roberto Guevara istisnadır. Çünkü bunlar klasik faşist rejimlerle bugünkü Latin Amerika rejimlerini belirgin biçimde ayır-

dediyorlar ve eski «burjuva demokratik» hatta daha az demokratik rejimlerin yeniden kurulmasını reddediyorlar. Latin Amerika'daki günümüzdeki rejimlerin tanımlanmasında ise «faşizm»den söz eden bir terminolojiyi kullanmaktan ve savunmaktan geri kalmıyorlar.

Faşizmin Almanya'daki ve İtalya'daki gibi büyük ve klasik örnekleriyle karşılaştırıldıkları zaman, bu devlet biçimleri için «faşist» tanımının kullanılmasına önemli itirazlarda bulunmak gereklidir. Yeni rejimler yayılmacı milliyetçi olmaktan çok uzaklar. Küçük burjuvazinin desteğiyle kitleleri seferber etmiyorlar. Daha çok uluslararası bağımlı durumundalar ve zorunlu olarak kitleleri eziyorlar. Bunlar uluslararası sermaye ve yerli (anti-ulusal) tekelci burjuvazinin (varsa tabii) sınırlı fraksiyonları ya da bürokratik ve askeri bir burjuvazi ya da ikisinin bir birleşimi arasındaki ittifakın eserleridir.

«Askeri diktatörlük, faşizmin aksine esnek bir kitle seferberliği imkânına sahip değildir. Almanya'da ve İtalya'da faşizm, işçi sınıfının yenilmiş olduğu bir sırada iktidara geldi. Şili, Brezilya, Uruguay, Bolivya ya da Arjantin'de askeri diktatörlüğün görevi, işçi hareketini ve bütün işçi sınıfını yerle bir etmektir. Böylece küçük burjuvaların hareketliliğini iktidarın alınmasından önceki gibi ayakta tutma ve proletaryayı taraftar olarak kazanma yolları kapanmış oluyor. (...) Latin Amerika'nın askeri diktatörlükleri faşist çözümlerin dışında kaldıklarını görüyorlar, çünkü temel olarak örgütlü bir işçi hareketine karşı mücadele etmek, onu kitle örgütlerinden, önderliğinden yoksun kılmak ve herhangi bir karşı denge olmadan bütün toplumu askeri devletin egemenliğine boyun eğdirmek zorundalar. (...) Bu yüzden Şili'de ideolojik propaganda olarak bile bütün sınıflar karşısında aynı mesafeye sahip bir rejim kılığına bürünmek mümkün değildi; faşizm böyle olma iddiasındaydı, «antikapitalist», «milliyetçi», «sosyalist» olmak, burjuvaziye karşı sonuna kadar mücadele etmek için, vb. (...) Silahlı iktidar, toplumsal olarak, yerli egemen sınıflar aracılığıyla da pek zayıf temsil edilen büyük uluslararası mali sermayenin egemenliğini oluş-

turur. Bu yüzden ilişkisi sık sık, siyasi ifadesini askeri rejimde bulan ve büyük sermayenin toplumdaki görece güçsüzlüğü ile ekonomik gücü arasındaki karşıtlıktan doğan gerginliklerle dolar. Gorillerin askeri diktatörlüğü, büyük uluslararası sermayenin Latin Amerika'da kendini sermaye birikimi sürecinin odağı ve merkezi haline getirdikten sonra, şimdi de toplumsal formasyonlar üzerindeki egemenliğini kurmanın aleti haline geliyor. (...) Bu iki ayırdedici özellik -toplumun fiziki güç tekeline sahip olmak ve sınıf mücadelesinin son derece kızışmış olmasından kaynaklanan kurumsal krizden en az etkilenen toplumsal kesim olmak- silahlı iktidarın büyük sermayenin siyasi partisi rolünü oynamasını ve egemen sınıfların tümünün önderliğini yapmasını mümkün kılıyor.» (47)

Bu yüzden Arjantin'de ve Latin Amerika'nın başka yerlerinde silahlı iktidar, «Askeri Parti» (48) ya da «Yabancılar Politikasının Partisi» diye anılmış, bazen de işgal edilmiş ülkeden devşirilerek ulusal üniformalar içine gizlenmiş paralı askerlerden oluşan bir yabancı askeri işgal gücü olmakla da suçlanmıştır. (49)

* * *

Devletin Üçüncü Dünya'daki rolü ve dönüşümü ve ayrıca Üçüncü Dünya ülkelerinin tarihi gelişim sürecine katılımının açıklanması, önemli ortak yönlerin yanısıra öte yanda artan farklılıklar içeren ve Üçüncü Dünya toplumlarını ayırdeden bir durum yüzünden güçleşir. Devletin Üçüncü Dünyadaki niteliğine, rolüne ve dönüşümüne ilişkin önemli bir ortak yan, ulusal ve uluslararası ekonomik hayatı dünya çapındaki bir ekonomik kriz sırasında uluslararası işbölümü çerçevesinde örgütleme işlevini yerine getirmesinin kendinden istenmesidir.

Üçüncü Dünya devletlerinin başka bir ortak yönü, sınıflar -işbölümüne katılıyor ve ondan yararlanıyorlarsa- arasındaki ve içindeki mücadele ve çatışmada kullanılmak ve ona katılmak da buna bağlı bir özelliktir. Öte yandan genel uluslararası işbölümü içindeki farklı eklemlenmeleri ve katılım-

ları, Üçüncü Dünya ülkelerindeki devletlerin işlev ve biçimlerinde önemli farklılıklara yol açmaktadır. Bu ülkelerin bazılarında en önemli ekonomik süreçler, hattâ bütün ekonomi tümüyle dünya ekonomisinin birikim sürecine ve devresel (cyclic) hareketlerine bağımlıdır. Buna karşılık Brezilya ya da Hindistan gibi başka ülkelerde birikim süreci, bağımsız olmasa da kısmen özerk bir devresel gidişe sahiptir. Sınıfsal yapı ve devletin bu ülkelerde geçen sınıf mücadelesindeki etkinliği de buna denk düşen bir farklılık göstermektedir. Bizim açıklamamızda, belirli durumlarda farklar gözönünde bulundurulsa da, devletin Üçüncü Dünya ülkelerindeki işlev ve dönüşümünün ortak yanları vurgulanacaktır.

En önemli ortak yan, devlet iktidarının ve devlet işlevlerinin kullanımı, rolü ve konumudur; ve öyle kalacaktır. Devletin ve devlet müdahalelerinin biçimi ve türü, tabii yerel sınıfsal yapıların uluslararası işbölümüyle ilişkilerine; yani yerel sınıf mücadelesinin bir yandan, sermaye birikimi sürecine yerinde ve dünya düzeyindeki yerel katkısını her zaman nasıl belirlediğine ve öte yandan bu katkısınca nasıl belirlendiğine bağlıdır.

Ne zaman ulusal ve uluslararası birikim süreci için yeni hammadde kaynakları, yeni işgücü ve yeni pazarlar bulmaya ciddi bir şekilde karar verilse, devletin toplumsal kurumları, ekonomik işlevleri ve siyasi gücü, «ilkel» ya da «başlangıç» birikimi de dahil olmak üzere yeni, daha başka ve etkili bir tarzda imkan ve insanları bu sürece katmak için zorlanırlar. Afrika'nın birçok ülkesinde ve bazı Asya ve Latin Amerika ülkelerinde, devlet bu tarzda ulusal ve uluslararası ekonomi ile kapitalist pazardan alımlar ya da kapitalist pazar için hizmetler yoluyla tarım, maden ve sanayi üretimine giderek daha fazla eklemlenen «kapitalizm öncesi» kesimlerin arasında «aracılık» eder. Doğu ve Güneydoğu Asya'da Karaiplerde ve başka yerlerde devletin ekonomik işlevleri ve özellikle onun siyasi ve baskı gücü, ihracata yönelik sanayi için yeni işgücü kaynakları açmakta kullanılmaktadır. Nüfusun tamamının zaten tümüyle uluslararası işbölümüne ve sermaye birikimi sürecine katılmış olduğu yer-

lerde ise (Güney Amerika'nın güneyi gibi) devletin baskıcı gücüne yönelme, ücretlerin önemli ölçüde düşürülmesini, üretim ve istihdamın dünya piyasasına uyarlanmasını zorla gerçekleştirmenin en önemli aracıdır.

Bütün bu süreç boyunca ana çelişki, uluslararası ve ulusal düzeyde, değişik fraksiyonları, basit ya da daha az basit kombinasyonları ve devlet de dahil olmak üzere sermaye ile değişik biçimler ve gruplar halindeki emek arasındadır. Günümüzdeki sermaye birikimi krizinin sömürünün genişletilmesine ve Üçüncü Dünyadaki aşırı sömürünün artırılmasına nasıl ihtiyacı olduğu (ve aynı şekilde sanayileşmiş ve sosyalist ülkelerdeki artan sömürü ve yoksullaşmayı nasıl gerektirdiği) yeterince gözlemlenmiş ve belgelenmiştir. Bu baş çelişki ile başa çıkabilmek ve onu sermaye yararına sonuca bağlayabilmek için Üçüncü Dünyanın hemen hemen bütün ülkelerindeki burjuva ve bürokratik devletler olabildiği kadar aktif bir şekilde müdahale etmek zorunluluğundadır. Devlet, işgücünü ve tüm yoksul nüfusu ekonomik, siyasi, fizik zoruyla ve ideolojilerle disipline ederek ve baskı altında tutarak müdahale eder. Devletin ekonomik ve siyasi baskısı, ücretleri düşürmek, istihdamı azaltmak, sosyal yardımları kaldırmak, sendikaları dağıtmak, siyasi muhalefeti ve kamuoyunu susturmak ve sayısız insanı hapis, işkence, terör, işsizlik ve birçok başka araçla ezmek için uygulanır. Üçüncü Dünya ülkelerinde bu yöntemler, olağanüstü durumlar ve sıkıyönetimler sırasında askeri hükümet ve başka kurumsal biçimler yoluyla oldukça şiddetlenir. Günümüzde baskıyı artırmak için yaygın olarak askeri rejimlere başvurulması, özel bir ilgi göstermemize değer. En azından Latin Amerika için, askerî rejimlerin ikili bir rol devraldıkları yargısı geçerlidir; rollerin birincisi burjuva - demokratik devletlerin bunu yeterince yapamadığı zaman işçileri, köylüleri ve küçük burjuvaziyi hareketsiz kılmak, ikincisi ise yerli burjuvazinin belirli kesimlerinin ağızını kapatmak ya da en azından tarafsız kılmaktır. Bu kesimler temel olarak düşük gelirli ücretli işçiler ve ortagelirli insanlar için üretim yapmışlardır, ekonomik temelleri ulusal mali sermaye ve tekelci (ve

bazı durumlarda büyük tarımsal) sermaye ile uluslararası sermaye arasındaki ittifak uğruna, dünya piyasasına ihracata yönelik üretim için kurban edilmiştir. Bu yeni eğilim ve Latin Amerika'daki ortaya çıkış biçimleri Vuscovic (50), Vuscovic ve Martinez (51), Briones (52), Dos Santos (53), Valenzuela (54), Marini (55), Sader (56), Lowy ve Sader (57), Frank (58) ve başkalarının incelemelerinde derinliğine yer almıştır. Thomas Vasconi'nin analizinden şu alıntıya yapalım:

«Sorun, yalnızca kapitalizmin 'genel olarak' günümüzdeki krizinden kurtarılması değil. Latin Amerika'nın içinde bulunduğu bu dönemde, emperyalizm ile ittifak halinde bulunan mali oligarşinin, iktidar bloğuna dahil olan öteki fraksiyon ve kesimler üzerindeki hegemonyasını sağlama almak sözkonusu. Askeri diktatörlük ise (Brezilya 1964, Arjantin 1966, Bolivya 1972, Şili 1973) gitgide bunun için tercih edilen araç haline geliyor göründüğü kadarıyla. *Tüm* siyasi ilişkilere baskı uygulanması bu yüzden ikili bir amaca hizmet ediyor. Birincisi, baş çelişkiyi (sermaye ile emek arasındaki çelişki) burjuvazi yararına çözmek ve ikincisi, ikinci (burjuvazi içi) çelişkiyi, emperyalizm ile ittifak halindeki tekelci burjuvazi yararına sonuçlandırma. (...) Güçlerin siyasi oyunu ile çözülemeyen egemenlik sorunu, şimdi otoriteye yönelerek sonuca bağlanıyor. Bu yüzden de ülkeyi «*depolitize*» etmek kaçınılmaz oluyor.» (59)

Üçüncü Dünya devletlerinin sınıf mücadelesine etkisi, günümüzün krizi içinde dünya çapındaki sermaye birikimi sürecine olan katkıları -ve bu katkılarını çoğaltmaları için dıştan gelen baskı- tarafından önemli ölçüde biçimlendirilir, hattâ neredeyse belirlenir. Kapitalist dünya ekonomisinin uluslararası işbölümüne katılmanın özel bir belirtisi, Üçüncü Dünya ülkelerinin ve devletlerinin çoğunun çabucak ve kapsamlı bir şekilde büyüyen ödemeler dengesi sorunlarına ve açıklarına sahip olmalarıdır. Yine bu açıklar, ihracatı teşvik etmek, yerli yoksullaşmayı ve ücret hadlerinin düşürülmesi ya da başka yollardan aşırı sömürüyü kabul ettirme amacıyla daha fazla baskı uygulamak için kullanılırlar. Öde-

meler dengesindeki açıklar, dünya çapındaki kapitalist sermaye birikimi sürecine ve onun günümüzdeki krizden kurtulmasına bir katkı olarak, ilkel birikim yöntemlerinin uygulanması eğilimini destekler. Yukarıda da vurgulandığı gibi, ağırlık noktasında ya da «büyüme modeli»ndeki «ithal ikamesinden» «ihracat ikamesi»ne doğru bir geçiş (ve iç pazar için, özellikle de kamu talebi için daha sermaye-yoğun üretim), yatırımların yapılacağı alanlarda önemli değişikliklere yol açar. Bu değişiklikler bizzat geniş boyutlu toplumsal sonuçlara sahiptir, bu yüzden ancak ciddi bir siyasal çatışma sonucunda ve bu çatışmanın geçici bir çözüme kavuşmasıyla mümkün olurlar. İç pazar için sanayi malları ve hammaddeler hazırlama işine katılan verimsiz çalışan küçük işletmeler, orta ve hattâ büyük ulusal sermaye, yabancı sermaye ile bağlantı halindeki daha büyük sermayenin, çok kere mali, tekelci sermayenin ve devlet sermayesinin ihracata yönelik üretiminin, sermaye-yoğun üretiminin genişletilmesi yararına dezavantajlı kılınıyorlar. Sanayi, madencilik, tarım, kamu hizmetleri ve özel hizmetlerdeki işçilerin ücretleri ve gelirleri, gerçek ücretlerin kesintiye uğratılması ya da işsizlik yoluyla azaltılması gereken masraflardan öte bir şey olmaz artık. İşçilerin gelirleri, artık iç pazarda korunması gereken, etkili bir talebin önemli bir kaynağı değildir. Bunun sonucunda tüketiciler için ücret malları üreten kapitalistler ve işçiler ve tabii ilaveten bizzat yerli tüketiciler, ihracat teşvikinden zarar görürler. İhracat teşvikinin gerçi önemli olduğu, ama belirleyici olmadığı yerlerde bile, Brezilya örneğin, sermaye birikimi süreci sermaye-yoğun üretime bağımlıdır, hattâ onun tarafından yönlendirilir. Ve Marini'nin (60) saptadığı gibi devlet, artan ölçülerde, yatırım sermayesinin ana kaynağını, askeri, sivil ya da ikisinin bileşiği talebin ana kaynağını oluşturur. Brezilya -yapım parçalarının yüzde 70'ini ulusal sanayiinden sağlamakta- ve İran'ın nükleer santral (ve atom bombası) edinmesi ve İran'ın bu işte Brezilya ve Güney Afrika ile hiç de tesadüf olmayan işbirliği, bu yönelimin belirgin örnekleridir (bu eğilim, yalnızca ABD tarafından Avrupa'nın bu işe ve bu işten doğan

kazançlara ortak olmasına karşı ileri sürülen itirazlar yüzünden de olsa büyük bir güncellik kazanmıştır). Bütün bu projeler, üretimin gerilemesini ve ücret malları, hattâ görece yüksek gelirler için dayanıklı kullanım maddeleri pazarında kitlesel tüketimin gerilemesini gerektirirler. Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda, ihracat teşvikine olan eğilim, Brezilya'dakinden daha belirleyici ve özel bir konuma sahiptir.

Devlet, bu ekonomik dönüşümü teşvikte, örgütlemede, ilerletmede ve bu amaçla yatırım imkanları ve talep hazır etmede önemli bir araçtır. Bunun için devlet, gücünü kararnamelerde ve izinlerde, ithalat gümrük ve sınırlamalarında, ihracat desteklemelerinde, parasal, mali önlemlerde, fiyat önlemlerinde, vergilendirme ve vergi kolaylıklarında, kredi ve sübvansiyonlarda kullanmak zorundadır. Buna bir de tabii kendi yatırım imkanları ve alımgücü, ve neyin nasıl üretileceğine, hangi malların alınıp satılacağına ilişkin olarak dönüşümü teşvik edecek ve kabul ettirecek başka ekonomik ve siyasi güçler ve önlemler eklenir. Ekonomik değişim ne kadar şiddetli ya da hızlı gerçekleşirse, devlet müdahalesi o kadar güçlü olur, değişim o kadar temelden kabul ettirilir.

Günümüzdeki ekonomik kriz, uluslararası işbölümünde bir değişikliğe ve yerli sermayenin bu oyunda rol alma ihtiyacı ya da isteği duymasına ve yerli emeğin bu oyunda rol alma yükümlülüğüne girmesine yol açmıştır. Bu tarzdaki bir katılıma devlet izin vermekte ve desteklemektedir. Üçüncü Dünyanın birçok ülkesinde bugün devlet, kaynakların kullanım alanlarını yeniden düzenlemek, üretim yapısını yenilemek ve gelirlerin ve talebin yeniden dağılımını teşvik etmek ve kabul ettirmek ihtiyacını hissediyor. Bu, kaynaklarda, üretim ve kârda iç pazara çalışan ulusal sermayeden, dünya pazarına hizmet eden ulusal ve uluslararası sermayeye doğru bir kayma demektir. Bu amaçla devlet ulusal ve çokuluslu sermaye arasındaki bağlantıyı yoğunlaştırmak ve kendisi de sık sık ortak ya da karma girişimlere katılmak zorundadır.

Bunun bir sonucu olarak devletin, varolan özel ve kamu sermayesinin «ulusallığının tasfiyesini» ya da «yaban-

cılaştırılmasını» ve kısmen ya da tümüyle yabancı sermayeye geçişi yüreklendirmek ve yürütmek zorundadır. Eski «ulusallaştırmalar» (daha doğrusu: «devletleştirme») ve/veya devletin kamu kaynaklarından yapmış olduğu yatırımlardan dolayı devlet sermayesinin bir rol oynadığı yerlerde, bizzat devlet girişimlerinden bir kısmını özel, çoğu zaman yabancı sermayeye savurmak için ele alır. Bu tür el değiştirmelerin varlığı bugün Şili, Arjantin, Peru, Nijerya, Mısır, Bangladeş, ve Üçüncü Dünyanın başka ülkeleri için gösterilebilir. Bu ülkelerde de, devlet yatırımlarının daha düşük olduğu ülkelerde de, devlet kamu, karma (devlet sermayesi - ulusal sermaye) ve ortak (devlet sermayesi - yabancı sermaye) girişimlerine yaptığı yatırımlarını artırır. Bu yatırımlar sayesinde, yerli ve yabancı özel girişimlere elektrik, çelik, donatım, ulaşım, ıslah edilmiş toprak ve su, teknolojik geliştirme ve başka ucuz hizmetleri sübvansiyonlu olarak üreterek ve sunarak, özel sermayeyi sübvanse edebilir. Bu sürecin gözlemlenemeyeceği herhalde hiçbir Üçüncü Dünya ülkesi (ve herhalde başka hiçbir kapitalist ülke) yoktur.

Bütün bu, devletçe teşvik edilen ve kabul ettirilen önlemlerin hemen hepsi, bu Üçüncü Dünya ülkelerindeki üretim yapısının ve mülkiyet dağılımının merkezileşme ve yoğunlaşma, yani tekelleşme eğilimini destekler. Öte yandan bu önlemler, yabancı sermaye ile ve/veya devletle bağlantı halindeki büyük sermaye kesimlerini avantajlı kılar ve ihracatı ve devlet tarafından özendirilen ya da finanse edilen kamusal ya da özel talebi teşvik ederler. Yatırımların, üretim yapısının bu yeniden tabakalanmasını ve sermayenin mülkiyet ve denetimine ilişkin kaydırmaları yürütmek için devlet siyasetinin elinde bir dizi araç vardır. Araçlardan en önemlisi, devletin para ve maliye politikasını, istihdamı ve giderlerini, ayrıca fiyatları ve özellikle ücretleri ekonomik ve siyasi düzeyde denetleyerek, gelir dağılımına etki etmesidir. Gelir dağılımının nasıl fakirden zengine, emekten sermayeye, ulusal ekonomiden emperyalist sermayeye doğru kaydığını daha önce gösterdik. Gelir dağılımındaki bu tür kaymalar, günümüzde Üçüncü Dünyanın egemen işbölümüne

katılımının hem önkoşulu, hem sonucudur. Gelir dağılımındaki değişime ek olarak devlet birçok durumda, örneğin Şili ve Arjantin'de, sanayi üretiminde önemli bir azalmayı teşvik ederek, ya da hattâ yol açarak gelir düzeyini düşürme yönünde etki yapmıştır. Sonuç, ulusallığın tasfiyesinin, tekelleşmenin güçlenmesi ve ekonomideki eşitsizliklerin kendini kalın çizgilerle belli etmesi olmuştur. Uluslararası ve ulusal sermaye tabii ki ekonomik ve siyasi hedeflerini bir tek Üçüncü Dünya devletlerinin iç politikası yardımıyla yürütmüyorlardı. Başka sermaye fraksiyonları ile ekonomik ve siyasi rekabetleri boyunca, çıkarlarını savaşları da içeren dış ve askeri politika yoluyla elde etmeye çalışıyorlar. Bu bağlamda Marini'nin (61) «Alt-Emperyalizm» yazısına bakınız.

Bu süreç içinde Üçüncü Dünya ülkeleri dünya çapındaki sermaye birikimine katkılarını yükseltiyorlar ve devlet müdahalesiyle uluslararası işbölümünün yapıca yeniden düzenlenmesiyle kapitalist sistemin krizini atlatmasına yardımcı oluyorlar. Uluslararası sermaye ile fraksiyonları arasında ve Üçüncü Dünya ülkelerinin ulusal sermayesinin değişik fraksiyonları ile farklı çıkarları arasında, bundan doğan çatışmalar ve onların çözümleri önemlidir, ama yine de ikincil kalırlar. Baş çelişki hâlâ uluslararası ve ulusal sermayenin bütün bu fraksiyonları bir yanda ve emek öte yanda olmak üzere sermaye-emek çelişkisidir.

* * *

Sermaye birikiminin günümüzdeki dünya çapındaki krizi, devletin sınıf mücadelesinin akışına ekonomik ve siyasi müdahalesi ve uluslararası işbölümünün yapısının yeniden biçimlendirilmesi, gitgide daha sık ve acımasızca bir «olağanüstü hal», «sıkıyönetim» ve askeri «hükümet»ler politikasına yol açmış ve iddiamız odur ki, bunu gerekli kılmıştır. Bu tür egemenlik biçimlerinin ne zaman ve nasıl oluşturulacağı -ve sonra çok kere süreklileştirilmesi- sınıf mücadelesinin akışı tarafından belirlenir. Burjuva devletin demokratik ve başka biçimleri, ulusal ve uluslararası sermayenin çıkar-

larını karşılamaktan, yerel sınıf mücadelelerini denetim altında tutmak ve/veya yerel üretim araçlarının mülkiyetini ve yararlanma şeklini değiştirmekten aciz duruma düştükleri an, yabancı ve ülke içi sermayeden oluşan bir koalisyon siyasi polisini ve askeri vekillerini göreve çağırır, varolan devlet biçiminin yerine geçsinler ve/veya -gerektiği ve mümkün olduğu ölçüde- onlara iktidarda daha fazla güç sağlayacak yeni biçimler getirilsin diye.

Kore, Taywan ve Vietnam gibi stratejik bakımdan seçkin bir öneme sahip bölgelerde bu otoriter devlet biçimleri sınıf mücadelesi bağlamında ve bütün yörenin uluslararası sermayesinin çıkarı için oluşturulmuştur. Genellikle baskıcı önlemler ve otoriter devlet biçimleri, köylü, işçi ve küçük-burjuva baş kaldırılarının ardından ve/veya bunlar ulusal sermayenin bir fraksiyonuyla diğer fraksiyona ve uluslararası sermayeye karşı ittifak halinde harekete geçirildiğinde meydana getirilmiştir .Bu durumda genellikle bu kitle hareketi dağıtılır, ulusal sermayenin fraksiyonuyla olan ittifakı reformist bir hükümet içinde devlet faaliyetiyle ve genellikle de askeri eylemlerle, ülke dışından müdahale ile ya da müdahalesiz olarak parçalanır. Egemen ve uluslararası bağlara sahip sermaye fraksiyonuna karşı bu tür halk hareketleri ve popülist, reformist ittifaklar, dönemsel durgunluklar sırasında ya da bunlardan hemen sonra ulusal ekonomide ortaya çıkan ekonomik ve siyasi sorunlarla ilişkili olarak sahneye gelir. Bu durgunluklar yine, genellikle dünya çapındaki sermaye birikimi döngüsünün birer parçasıdırlar.

Son iki onyıl içinde Üçüncü Dünyanın her yanında sivil ya da askeri burjuva reform hükümetleri (yine «kuralı» doğrulayan Küba tek istisna) ya yeniden çökmüş ya da sağdan düşürülmüştür. Reform hükümetlerinin çoğunu, emperyalist müdahale ile birlikte ya da en azından emperyalizmin desteğiyle, ülke içi sağ gruplar birkaç ay ya da yıl içinde askeri darbe yaparak devirmiş ve yerlerine yerli ve uluslararası sermayeye büyük tavizlerde bulunan daha baskıcı hükümetler geçirmişlerdir. Kendilerine «ulusal», «demokratik», «halkçı» ya da «sosyalist» diyen başka reform hükümetleri, bir-

kaç yıl ya da on yıl içinde «saray darbeleri« ile (bunlarda bazı durumlarda önder ya da hükümet başkanı olarak aynı kişi konumunu sürdürebiliyordu) eski «ideallerine» ihanet eden baskıcı rejimler haline gelmiştir. Yeni rejimler bundan sonra gitgide içte özel ve bürokratik sermayeye ve dışarıda da emperyalist Batı sermayesine tavizler vermişlerdir. Üçüncü Dünyadaki bu burjuva reformist rejimlerden hiçbiri «Sosyalizme geçişi» başaramamıştır. İstisna oluşturan Küba'da 1959-60 yıllarının ilk reformist hükümeti, düzensiz «asi» silahlı halk güçleri tarafından göreve getirilmiş ve desteklenmiştir.

Önceki onyılların etkili gerici hareketler ve günümüze kadar gelen otoriter devlet biçimleri, İran'da 1953 yılında, Lübnan'da 1958, Kongo'da (bugünkü Zaire) 1961, Brezilya'da 1964, Endonezya'da 1965, Gana ve Arjantin'de ise 1966 yılında oluşturuldu. Arjantin'de araya kısa bir «demokratik» dönem girdi. Son onyılda Bolivya ve Seylan (bugünkü Sri Lanka)da 1971'de, Filipinler'de 1972, Uruguay ve Şili'de 1973 yılında, Mısır'da 1973 ve 1977 yıllarında, Hindistan'da 1975 yılında, Tayland, Peru ve (yine) Arjantin'de 1976 yılında, Lübnan'da (yine) ve Filistin'de (hâlâ), Pakistan ve Tunus'ta 1977-78 yıllarında gerici bir dönüşüm oldu. İçinde bulunduğumuz onyıl içinde kurtuluş savaşları ve halk hareketleri Çinhindi'nde ve Afrika'nın eski Portekiz sömürgelerinde zafere ulaştı, Somali, Etyopya ve Kongo Brazzaville ile Ekvator Ginesi gibi bazı Afrika ülkelerinde ise sonuç biraz şüpheli. Bu ülkeler dışında olağanüstü halin ya da askeri egemenliğin (henüz) uygulanmadığı Üçüncü Dünya devletleri sadece, örneğin Venezüella'da petrol gelirleriyle yapıldığı gibi halkın ve küçük-burjuvaların protestosundan kaçınılabildiği, ya da önderlerinin katılmasını sağlayarak kitlelerin düşük gelirleri kabullenmeleri için ikna edilebildiği yerlerde ve sürece, örneğin Meksika'daki gibi; ya da Tanzanya'daki gibi ortada pek az ekonomik, siyasî ya da stratejik çıkarın sözkonusu olduğu ülkelerde, ya da henüz çeşitli Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi kendi başlarına bir tehlike oluşturmaları bir yana, bir sermaye fraksiyonu-

na karşı diğer bir sermaye fraksiyonunun kullanabileceği piyonlar olarak bile iş göremeyecek kadar geri bir kitle örgütlenmesinin bulunduğu yerler oldu. Günümüzün dünya çapındaki ekonomik ve siyasi krizinin yarattığı uluslararası ve ülke içi ekonomik ve siyasi güçlük ve sıkıntılara dayanılarak, bundan böyle de olağanüstü hale, sıkıyönetime ve askeri rejimlere yönelineceği tahmini rahatlıkla yapılabilir.

1976 yılında bir süre için ya da bütün yıl boyunca «olağanüstü hal» ya da «sıkıyönetim» altında bulunan (ki bu çoğunlukla gece sokağa çıkma yasağı demektir. Gece sokağa çıkma yasağı bazen oldukça uzun sürebilir, örneğin Şili'de şimdiye kadar tam dörtbuçuk yıldır gece sokağa çıkma yasağı sürüyor) ülkeler şunlardı: (yazarın biraraya getirdiği bu liste muhakkak ki bu ülkelerin hepsini kapsamaktan uzaktır).

Endonezya	Güney Afrika	Brezilya
Güney Kore	Zambiya	Arjantin
Filipinler	Uganda	Uruguay
Singapur	Benin	Paraguay
Malezya	Fas	Şili
Tayland	Cezayir	Bolivya
Bangladeş	Etyopya	Peru
Sri Lanka	Sudan	Ekvator
Hindistan	Rodezya	Kolombiya
Pakistan	Zaire	Nikaragua
İran		Honduras
Lübnan		El Salvador
Irak		Jamaika
		Guatemala

«Olağanüstü hal»in sıklığı ve süresi ve «olağanüstü hal»deki ülkelerin sayısı, bunun «istisnai durum»dan ziyade Üçüncü Dünyanın bugünkü normal durumu olduğunu gösteriyor. Bu konuda Uluslararası Af Örgütü şunları diyor:

«Olağanüstü hal yasaları, nesnel kriterlere göre olağanüstü halin bulunmadığı durumlarda da baskının meşrulaştırılması için kötüye kullanılıyor. (...) Latin Amerika nüfusunun yüzde 80'inin askeri rejim altında yaşadığı tahmin edi-

liyor. Uluslararası Hukukçular Komisyonu, 'Latin Amerika'da askeri rejimler' (62) başlıklı yazılarında buna dikkat çekerek, bu rejimlerin genellikle 'sürekli olağanüstü hal' ilan ettiğini ve oluşturduğunu belirtiyor. Bu hükümetler normal olarak üzerlerine özel iktidar yetkileri alıyor ve bunlar da zorunlu olarak yurttaş özgürlüklerinin tasfiyesine, resmi politikadan sapmış şüpheli kişilerin keyfi olarak tutuklanması ve işkence görmesi gibi uygulamaların süreklilik kazanmasına, herhangi bir yasal ve hukukî bağ gözetmeyen ve 'insanlığın en temel şartlarını zedeleyen bir baskıya' (63) varıyor.» (64)

* * *

Latin Amerika ve Afrika'da olağanüstü halleri ve sıkıyönetimleri çoğu durumda askeri rejimler izlemiş, ya da askeri rejimler bunlar tarafından oluşturulmuştur. Bunlar orada artık «geleneksel» bir kurum haline gelmişlerdir. Bu, daha çok ordu tarafından desteklenen ya da askerileştirilmiş sivil hükümetlerin bulunduğu Asya için pek o kadar geçerli değildir. Son yıllarda ordunun iktidarı devralmasının ve yürütme gücünün yasama ve kararnamelerle ve sıkıyönetim yargılamalarıyla genişletilerek uygulanmasının Üçüncü Dünya'da bir yangın gibi etrafı sardığı genel olarak bilinen bir şeydir. Ancak, devletin, dolayısıyla ekonominin, toplumun, kültür ve ideolojinin askerileştirilmesi ilk bakışta farkedilebildiğinden çok daha derinlere uzanmaktadır. Bu askerileşme karşısında, militarizmin bütün Üçüncü Dünyada ne kadar geniş ve sağlam köklere sahip olduğu sorusu gündeme gelir. «Dünya Ekonomisinin Askerileştirilmesi» (65) ve «silah ekonomisiyle» Üçüncü Dünyayı da kapsayan «Yeni Askeri Dünya Düzeni» (66) başka bir inceleme konusudur. Burada yalnız çoğu Üçüncü Dünya ülkesinde devletin, ekonominin, toplumun ve ideolojinin içinde askerileşmenin yayılması, bunların askeri olarak örgütlenmesi ve yönetilmesi yönünde açıkça görülen eğilimin özel bazı yanlarını gözden geçireceğiz. Bu konuda Thomas Vasconi şunları söylüyor:

«Toplumun genel 'askerileştirilmesinden' ne anlıyoruz?

(...) Bir burjuva devletindeki silahlı kuvvetleri ayırdeden örgütsel ve ideolojik özellikler, tüm topluma zorla kabul ettirilir. Bu genel özelliklerden birkaçını saymak gerekirse: itaat, disiplin, çalışkanlık, hizmet, milliyetçiliğin askeri tarzı, yani yurtseverlik' vb., vb.» (67)

«Ulusal Güvenlik Doktrini»nin eleştirisinde Mauricio Ruz şunları saptıyor:

«Söz ettiğimiz siyasi (askeri) rejimlerin resmi ideolojisi, teknokratik' diyebileceğimiz belirli tasarımlara dayanır. (...) Teknokratik ideolojiye göre toplumun bütün sorunları bilim ve teknoloji sayesinde çözümlenebilir. Her problemin «tek» cevabı vardır ve birbirinin karşıtı olan çözüm önerileri sadece «çözümü» bulandırdığından etkisiz kılınması gerekir (...) Bu türden bir' elitist çözümün, «bilimsel» gerçeğin çoğunluklar ile azınlıklar arasındaki demokratik güç dengesi oyununa nesne olmasına izin vermeyen bir otoriter eğilimi güçlendirdiği açıktır; ve bu çözüm, başka toplumsal düzenler içinde çözümler bulmak için topluma ya da toplum yapısının sorunlarına ilişkin alternatif çözümlere izin vermediğinden (özü bakımından) gericidir.» (68)

Bu ideolojiye sivil teknokratlarda, hükümet memurlarında, iş çevrelerinde ve bazı üniversite çevrelerinde de rastlanır. Fakat Ruz'un da saptadığı gibi özellikle, bu ideolojiyi toplumun geri kalanına kabul ettiren askeri aygıtta egemendir. Vuscovic ve Martinez (69), Latin Amerika ve başka yerlerdeki modern orduların subay kadrolarının sadece geleneksel askeri otoriter ve bürokratik tavır ve disipline değil, aynı zamanda zorunlu olarak modern silah teknolojisi tarafından belirlenen teknokratik tavırlara da sahip olduğundan söz ederler. (Ancak aynı zamanda, Üçüncü Dünyadaki bir ordu ve subayları teknolojik ve teknokratik bakımdan ne kadar profesyonel olursa, silahlar kendi ülkelerinde geliştirilip üretilmedikçe silah teknolojisinin satıcılarına o ölçüde bağımlı olduklarına da dikkat çekiyorlar.)

Günümüzde egemen askerî aygıt, -doğrudan askeri egemenlik uyguladığı sırada, öncesinde, sonrasında- Üçüncü Dünya ülkelerinde toplumun bütün ekonomik, toplumsal, si-

yasi ve ideolojik eklemlenmeleri için otoriter ve teknokratik örgütlenme biçimleri propaganda etme çabasında. Ordunun (henüz?) iktidarı tümüyle devralmamış olduğu Üçüncü Dünya ülkelerinde bile, aktif subaylar devlet yönetiminin sivil kesiminde giderek yüksek mevkiler elde ediyor. Bir kurum olarak silahlı kuvvetler ise henüz geri planda kalarak siyasi güçlerin oyununu dikkatle izliyor. Başkan Allende bile Şili'de hükümetinin çok sayıdaki memuriyetine yüksek rütbeli subaylar atayarak onları kabine üyesi yaptı. Bu subaylar hükümette yönetim ve siyaset tecrübesi edindikten sonra, az sayıdaki istisnalar dışında, ona karşı çıkarak askeri darbe yaptılar, iktidarı devraldılar. Venezuella' da «bugün Venezuella silahlı kuvvetlerinin birkaç düzine yüksek rütbeli subayı, ülkenin devlet yönetiminde, ekonomik ve siyasi hayatında kilit görev yerlerini işgal ediyor. 'Stratejik endüstri'nin yöneticileri arasında bir dizi subay da (çoğu henüz emekli değil) bulunuyor. (...) Silahlı kuvvetlerin yönetici grupları bugün, aynı zamanda ekonomist, hukukçu, her türden mühendis, coğrafyacı, öğretmen vb. olan profesyonel subaylardan oluşuyor» (70).

Arjantin'de (sivil hükümetlerin görev yaptığı sırada da) ve Brezilya'da silahlı kuvvetler hem kurum olarak, hem de tek tek subaylarıyla, çoktan beri bir sürü sanayinin mülkiyetinde ve yönetiminde pay sahibi. Aynı şey -kamuoyu habersiz bırakılarak- Afrika'nın, Ortadoğu'nun, Güney ve Güneydoğu Asya'nın birçok ülkesinde gerçekleşti.

Askeri rejimler oluşturulduğunda ya da iktidarda olduğunda, -asıl oluş nedenleri (raison d'ètre) gayet farklı olabilir- (General Dwight D. Eisenhower'in ABD başkanlığına veda konuşmasında adını koyduğu) «askeri sanayi komplekslerinin» oluşturulması ve büyümesi hızlandırılır, güçlendirilir, derinleştirilir. Silah-ekonomisindeki (bu Başkan Eisenhower'in bir keşfi) askeri-sanayi kompleksi ve silahların geliştirilmesi ve askeri öneme sahip diğer üretim, ayrıca onların gitgide Üçüncü Dünyanın daha fazla ülkesine ihracatı burada inceleme konusu yapılmayacaktır. Ancak askeri rejimlerin ve askeri rejim subaylarının silah ekonomisine ka-

tılması Üçüncü Dünyada da gelişen askeri-sanayi kompleksinin sadece bir -ama özellikle dikkate değer- bir yanıdır.

Askeri rejimler bir askeri-sanayi devlet kompleksinin oluşumunu teşvik eder ve hızlandırır. Kompleks bütün ulusal ekonomiyi kapsar ve giderek uluslararası kapitalist ekonomiye doğru genişler, çünkü devlet ve askerler karma ve ortak girişimlerde yer alır. Endonezya bunun belirgin bir örneğidir:

«Özetlersek: Askeri kişiler sadece Endonezya'nın askeri olmayan kesimindeki en aranan kademelerin birçoğuna yerleşmekle kalmadılar, bazı durumlarda da konumlarını büyük kişisel servetler edinmekte kullandılar. Bunun bir sonucu olarak, ülke dışında birçok insan, modern Endonezyalı ordu subayı hakkında sabit bir klişe edindi: Modern Endonezyalı subay şişman, güneş gözlüklü, ifrata kaçan bir tarzda dayalı döşeli bir evde oturur, evi avizelerle, akvaryum ve süslü püslü eşyalarla tıka basa doludur, bir Mercedes kullanır. Bu klişenin sırrını çözmek zor değil. (...) Endonezya'da iş yapıyorsanız, yönetim kurulunda bir general bulundurmak akıllıca bir davranış sayılır.» (71)

Ekonominin askerileştirilmesi süreci tabii ki Endonezya ile sınırlı değil. Bu süreç, şu ya da bu biçimdeki bir askeri rejimle birlikte, Üçüncü Dünyanın her yanında, Asya'da, Ortadoğuda, Afrika ve Latin Amerika'da ortaya çıkmaktadır. Görevdeki ve emekli subayların yalnız bakanlık görevlerine değil, devlet girişimlerinin ve merkez bankaları, gümrük idareleri vb. gibi ekonomi açısından önemli devlet kuruluşlarına da getirilmesi olağandır. Bu subaylar iktidardaki konumlarını ve etkilerini, yerli ya da yabancı özel şirketlerle «yolsuzluk» içeren işler için kullanırlar. Bu işlerde de doğrudan kendi ceplerini doldururlar ve/veya kendilerine, aile üyelerine ve mütefiklerine aynı şirkette ya da başka şirketlerde yönetim kurulu üyelikleri ya da hissedarlıklar elde ederler. Bu imtiyaz ve mali kaynaklar, sonradan iştirakler ve yönetim kurulu üyelikleri elde etmekte kullanılmaktadır. Tek kelimeyle: Bütün bunlar burjuva statüsü elde etmekte kullanılmaktadır.

Subaylar meşru ya da gayrımeşru yoldan, henüz görevdeyken ya da erkenden ulusal ve uluslararası kapitalist ekonominin «özel hayatı»na çekildikten sonra, burjuva statüsü elde ederler. Böylece bireyin askeri-sanayi kompliksine katılımı resmi görevinin sona ermesiyle bitmez, bazı durumlarda asıl o zaman başlar. Askeri-sınaî kompleksi, arada askeri rejimlerin yerine sivil hükümetlerin geçtiği dönemlerde de varlığını sürdürür. Hattâ bazı durumlarda, ordu subaylarının «kışlalara dönme» kararını vermesinde bu imkân da rol oynar. Aralarında eski askerlerin de bulunduğu sivillerin, devlet gemisini ve ekonomiyi yönetmesine izin verilir. Bu arada askerler, mesleklerinden dolayı resmi sorumluluklarının ve sınırlamaların engellemesi olmadan özel olan işlerini takip etmek isterler. Bu eğilim, askeri rejimlerin birkaç yıl içinde yerlerini sivil ya da askeri-sivil hükümetlere bırakmayı düşündükleri ülkelerde ortaya çıkabilir. Bu tarzda Üçüncü Dünya ülkelerinde askeri-sınaî kompleksin gelişimi ve ekonomi ile toplumun askerileştirilmesi, askeri rejimlerin dolaysız iktidarı sırasında, hattâ sonrasında da hızla ilerler. Lock ile Wulf konuyu şöyle özetler:

«Gelişmekte olan çoğu ülkelerde toplumsal ve siyasi koşullar birbirine ters yönde işleyen fakat birbirlerini karşıt olarak tamamlayan iki eğilimin damgasını taşır: birkaç dar kapsamlı, genelde ihracata yönelik sanayi kutbunun karşısında nüfusun çoğunluğunun mutlak ve görece yoksullaşması yer alır. Ekonomik ayrımcılığın oluşturulması, çoğu gelişmekte olan toplumlarda had safhada bir toplumsal bölünme yaratmış bulunan ekonomik rejimi ve sınıf yapılarını korumak için modern askeri teknoloji temeli üzerinde genel bir askerileştirmeyi gerektirir. Bu yüzden varsayılan dış tehditler genel askerileştirme ile birlikte, Üçüncü Dünya ulusunun bağrına, had safhaya ulaşmış toplumsal denetimin bir aracı olarak ileri teknolojiyi getirmek için çekici bir öğe oluşturur. (...) Silahlar, silahların kullanımı ya da kullanılması tehdidi, üretimin ve dolayısıyla birikim sürecinin kalıcı bir işleyişi için herhalde vazgeçilmez önemdedir. Ancak yine bu silahlar için yapılan harcamalar, toplumsal olarak yararla-

nılabilir artık değerin azalması anlamına gelir. Belirli bir üretim tarzını ayakta tutmanın ve toplumsal işleyişleri zor yoluyla denetlemenin masraflarının eldeki toplam artık değeri geçmesi de mümkündür. Bu, Üçüncü Dünyanın bazı ülkelerinin yaklaştığı bir durumdur.» (72)

* * *

Son olarak, bu otoriter ve özellikle askeri devletlerin ve bunların ekonomik ve siyasi baskılarının sadece geçici bir görünüm mü, yakında unutacağımız kötü bir rüya mı olduğu, yoksa Üçüncü Dünya toplumunun baskıcı örgütlenmesinin ve askerileştirilmesinin sıkı temellere mi oturtulduğu ve muhtemelen öngörülebilir gelecek boyunca varlığını mı koruyacağı sorusunu sormamız gerekmektedir. Bu soruyu sormamız ve imkanlar elverdiğince cevaplandırmamızı zorunlu kılan değişik kaygılar vardır. Bir yandan Başkan Carter bir «insan hakları» kampanyası başlatmış ve 1977 yılından beri Üçüncü Dünyanın çeşitli ülkelerinde seçimler düzenlenmiş ya da vaadedilmiştir. Bu olayların ikisi de birçok insanda, iyi niyete çağrı yapılarak siyasi değişim elde edilebileceği ve artık Üçüncü Dünyanın birçok bölümündeki devletin ve toplumun demokratikleşmesi ve liberalleşmesi eğiliminin varolduğu inancını yaratmıştır (belki de amaçladığı işlev buydu). Öte yandan, dünyadaki sosyalist solun hemen hemen bütün önemli gruplaşmalarının önde gelen temsilcileri ve sözcüleri, resmi açıklamalarında tekrar tekrar, Üçüncü Dünyada (ve başka yerlerde) kurtuluşun engellenemeyeceğini ve başarılı olacağını belirtmişlerdir. Ama öngörülebilir geleceğin ne gibi gerçekçi imkanlar sunduğunu açığa kavuşturmak, tavır alacak olanların nasıl davranmaları gerektiğini görebilmeleri için önemlidir. Cevabı tabii, belirli yerdeki her zaman için belirli durumun somut analiziyle aramak gerekir.

Yukarılarda, otoriter ve askerî rejimlerin oluşturulmasının ve bunlar tarafından toplumun askerîleştirilmesinin, şimdiki kapitalist sermaye birikimi krizi sırasında uluslararası işbölümü içinde rolünü oynayabilmesi için, ekonominin yeniden düzenlenmesinin zorunlu bir önkoşulu ve yan görü-

nümü olduğunu ileri sürdük. Bu yüzden, bundan böyle de yeni uluslararası işbölümü ve/veya yeni uluslararası ekonomik düzen ileriye götürülecekse, bu otoriter siyasi örgütlenmeye hangi kapsamda ihtiyaç duyulacağını ve onun hangi kapsamda varlığını sürdürebileceğini sınamamız gerekir. Yine yakın zamanlardaki ekonomik eğilimlerin hangi çapta olduğunu ya da daha ne kadar varlığını sürdüreceğini, yoksa bunların yerine bu devlet biçimleri ve rejimlerle bağdaşabilecek ya da onlara izin veren ya da başka devlet biçimleri ve siyasi rejimleri gerekli kılan başka eğilimlerin mi geçeceğini de incelemeliyiz.

1 — Yakın zamandaki ekonomik eğilimler sürecekse, bunların bundan böyle de aynı siyasi biçimlerde desteklenmesi zorunlu mu?

2 — Siyasi biçimler değiştirilebilirse -daha fazla Demokrasi, hattâ sosyalizm yönünde- şu sıradaki ekonomik eğilimler tersine mi dönecek, şu andaki ekonomik modelin yerine bir başkası mı geçecek?

3 — Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası işbölümüne katılımı hangi yönde, hangi eylemlerle ve hangi ihtimalle değiştirilebilir ve bunun bu ülkelerin siyasi rejimlerine ve devlet biçimlerine muhtemel etkisi ne olacaktır?

Bunlar, somut cevaplar gerektiren genel sorulardan birkaçı. Cevaplar ancak, Üçüncü Dünya'nın belirli ülkeleri ve yöreleri için, aşırı sömürgen bir ekonomik düzenin ve aşırı baskıcı bir siyasi sistemin yakın zamanlardaki gelişiminin sürmesi ya da ters yöne dönmesi ihtimallerini belirlemeleri halinde değer taşırlar. Birkaç önermeyi sınamak istiyoruz.

1977 yılında ve 1978 başlarında bazı yerlerde olağanüstü durum kaldırılarak seçimler yapıldı (Hindistan, Sri Lanka). Ama genelde olağanüstü durum önlemleri sürdürüldü, ancak yakın ya da daha uzak bir gelecek için seçimler ilân ya da vaad edildi (birden fazla Latin Amerika ülkesinde ve Filipinler'de). Ya da sert bir askeri diktatörlüğün yerini bir darbe yardımıyla «daha yumuşak» bir diktatörlük aldı (Tayland) ya da daha sert rejimler oluşturmak amacı taşıyan saray ayaklanmaları varolan koalisyon tarafından geri çeviril-

di (Brezilya, Arjantin, Tunus, 1977 sonuna kadar). Değişik gözlemciler, Başkan Carter'in «İnsan Hakları» kampanyasının bu gelişmelere yol açtığı görüşündeler. Ancak kitle hareketlerinin ve/veya ekonomik çıkar gruplarının bu ülkelerden bazılarında askerî ya da başka siyasi temsilcilerin baskısının ve aralarındaki çelişkilerin bu siyasi değişimlere neden olduğunu varsaymak daha gerçekçidir. İyimserler, bu liberalleşme leyleklerini, baskı dolu kışın yerini yakında demokratik bir baharın alacağının işareti, hattâ kanıtı sayıyor.

Öte yandan bu değişimlerin çoğu gerçek olmaktan ziyade görünüşten ibarettir. Güney Asya'nın dört büyük ülkesinin hepsinde yeni siyasi-ekonomik koalisyonlar ve bunların (Hindistan ve Sri Lanka'da seçimler yoluyla gelen) sivil temsilcileri ya da askeri önderleri (Pakistan ve Bangladeş'te), çıkarlarını savundukları ve temsil ettikleri iç siyasi güçler bakımından *sağa* yönelik büyük bir adımın habercisidirler (bunlardan bazılarının bir süre için belki siyasi baskıyı azaltma lüksüne sahip olmasına rağmen). Yeni seçilen hükümetler siyasi tutukluların serbest bırakılmasıyla başlayan ilk liberalleşme adımlarını attılar. Ancak seçim vaatlerine rağmen Hindistan'da aradan geçen bir yılın sonunda hâlâ çok sayıda «Naksalit» hapiste yatıyor. İç güvenliğin korunması yasası (MISA) ve eski anayasa değişiklikleri de hissedilir ölçüde düzeltilmedi, bugün ise nihayet yine de gerekli olduğu savunuluyor. (O zamandan bu yana sözkonusu değişiklikler ülke çapında kaldırıldı, ancak federe devletlerden bazılarında yeniden getirildiler.)

Yeni otoriter Statüko Latin Amerika'da «demokratik» hükümetlere rağmen değişmeden kalmadı. Brezilya'da General Frota ve Arjantin'de General Viola'dan gelen sağ radikal tehditler, devlet başkanları Geisel ve Videla tarafından önlendi, ancak Videla'nın zaferi henüz hiç de kesinleşmiş değil ve hiçbir durumda da bariz bir liberalleşme anlamına gelmez. (Brezilya'da «sivil» başkan adayı Magalhaes Pinto, Geisel'in kendine halef olarak seçtiği Figueiredo'dan daha sağ bir konumda.) Peru ve Ekvator'da askeri rejimler belirgin bir sağa dönüş gerçekleştirdikten sonra seçimler ya-

pılacağı ilan edildi. Seçimler ve seçim sonuçları egemen siyasi-ekonomik çıkarların üzerinde pazarlıkla anlaşılmış ya da önceden üretilmiş, sivil kurumsallaştırılmasının yerine geçer. Seçimlerden çıkan sivil hükümetler büyük bir ihtimalle önceki askeri hükümetlerden daha *sağda* yer alır. Bolivya, Şili ve Uruguay'daki askeri iktidar dizginleri elinde bulundurur ve halk oylamalarından, «sivil» bakanlardan, seçim ya da görüşmeler yoluyla elde edilen «salidas» ya da istifalardan zarar görmeden elinde tutmayı sürdürür. Filipinler'de başkan Marcos, «seçimlerin» sıkıyönetimi sona erdirmesinin bir zorunluluk olmadığını, iktidarın merkezini kaydırmayacaklarının ise kesin olduğunu açıkladı. Aradan geçen zaman içinde seçimler yapıldı, ama bütün dünyada Filipinler'deki seçimlerin bir sahtekârlık olduğu düşünülüyor. Ama orada, Filipinler'de, seçimlere dolandırıcılık diyen hapse girer. Sıkıyönetim sürüyor. (73)

Bu dolaysız siyasi gelişmelerden belki daha önemlisi, son yıllarda gözlemlenebilen, güçlü otoriter devlet biçimlerinin kurumsallaştırılmasıdır. Hemen her yerde yürütme artan ölçüde, parlamentoya ait sayılan (parlamentonun bulunduğu yerlerde tabii) yasama alanına da el attı. Yargının görece özerkliği özellikle askeri hükümetler tarafından saldırıya uğradı, çiğnendi ya da doğrudan kaldırıldı. Pakistan'da yurttaşlık hukuku davalarında yargı hakkı mahkemelerin elinden alındı, yürütme tarafından ilân edilen olağanüstü halin mahkemece sınanmasına izin verilmedi. (74) Şili'de ve Latin Amerika'nın başka bazı ülkelerinde mahkemeler «siyasi» duruşmaların çoğunluğunu artık yapamıyor; bunlar yapıldıkları takdirde askeri mahkemelerde yapılıyor. Arjantin'de askeri iktidar sahiplerine karşı son bir parça bağımsızlığını korumuş olan hakimler «değiştirildi». Yürütmenin basın, üniversiteler vb. üzerindeki kontrolü artıyor. Belki de daha önemlisi anayasaların köklü değişikliklere uğramaları (Hindistan, Pakistan) ya da «anayasa yasaları» (Şili) ya da «kurumlar yasaları» (Brezilya) ile düzeltilmeleri.

Anayasalar, zamanında «olağanüstü hal» yasaları ve sıkı «yönetim» sırasında alınan önlemlere yasallık sağlamak için

değiştirildi ya da değiştirilmesi düşünülüyor (Şili, Ekvator). (75)

Bu, yakın bir gelecekte siyasi baskının aynı tarzda ve tıpkı son yıllardaki şiddette sürdürüleceği ve sürdürülmek zorunda olduğu anlamına mı gelir? Aksine, şimdiki iktidar sahipleri egemenliklerini sağlamlaştırabildikleri ve siyasi sistemlerini kurumsallaştırmayı başardıkları ölçüde, siyasi iktidarlarını korumak ve ekonomik modellerini kabul ettirebilmek için daha az baskıya ihtiyaçları vardır. Ekonomik kriz ne kadar derin, ekonomik değişim ne kadar radikalse, ekonomik krizin «;özümü» için alternatif bir ekonomik modeli kabul ettirebilmek amacıyla ihtiyaç duyulan siyasi önlemler o denli serttir.

Fakat yeni bir ekonomik gelişme ya da azgelişme yoluna bir kez gerilip de istikrara kavuşuldu mu, daha az siyasi zorla yeni yön korunabilir. Sonuç olarak yukarıda sorulan sorulardan birincisinin cevabı, özellikle sertlik içeren siyasi biçimlerin gelecekte daha az «zorunlu» olacağıdır. Bu, ekonominin yeni yönünün nasıl «geliştiğine», insanların zararına nasıl geliştiğine bağlıdır («ekonominin durumu iyi, insanlarınki değil» diyor Brezilya başkanı Geisel isabetle). En acımasız siyasi egemenlik yöntemlerinin işlevleri başka tarzda kurumsallaştırıldığı takdirde de sertlik içeren siyasi biçimler gevşeyecektir. En azından geçici olarak bu aşamaya Hindistan ve Sri Lanka'da, ayrıca bir demokratikleşme ya da liberalleşmeyi haber vermiş olan sekiz Latin Amerika ülkesinde ulaşıldı. «Liberalleşme» seçimleri içerdiği gibi, ordunun kısmen kışlalara dönmesini de içerir. Ancak bu ülkelerden hiçbirinde böyle bir değişim, yakın zamanda bu konuma yerleşmiş ya da konumlarını sağlamlaştırmış olanların ekonomik ve siyasi iktidardan yüzgeri etmesi olarak yorumlanamaz. Durum bunun tam tersidir.

Bu tür siyasi değişiklikler, bu siyasi rejimlerin uygulamaya koyduğu ve güçlendirdiği 'sermaye birikimi ve uluslararası işbölümüne katılım biçimindeki ekonomik modelin terkedildiğini ya da en azından yumuşatıldığını mı gösterir? Beklenen siyasi demokratikleşmeler hakkında umutlar bes-

leyen ya da hayaller kuran çok insan var. Bazıları, yeni bir ekonomik demokratikleşme çağının başlayabileceği umutları ve hayalleri içinde. Ücret haddi o kadar düşürüldü ki, deniyor, onu yeniden yükseltmenin, üstelik hem ücretlilerin hem iç pazara yönelik üretim yapan tarımsal ve sınaî üreticilerin çıkarına yükseltmenin zamanıdır. Kısaca bu insanlar son yılların ekonomik modelinin terkedileceğini ya da köklü bir şekilde yumuşatılacağını, siyasi demokratikleşmeye ekonomik demokratikleşmenin eşlik edeceğini sanıyor ve bekliyorlar.

Hindistan'da kesinlikle ne Başbakan Desai ne de onun (önceki hükümet tarafından sendikada ve grevlerdeki ön planda rol oynaması yüzünden hapse atılmış olan) sosyalist sanayi bakanı Fernandez, Janata partisinin ilk görev yılında bu türden bir şey belirtmedi. Seçimlerden hemen sonra açıklanan 1977 yılı bütçesi «yeni yollar açmadı» ve eski hükümetinkiyle» aynı örnekten hazırlanmıştı.» (76)

Fakat 1978 yılı başlarında açıklanan yeni bütçe ve «yeni» sanayi politikası da sadece «karışık hedefler, mütevazi amaçlar için etkisiz araçlar» içeriyor ve bu bakımdan da öncekilerden farklı değiller. (77) Janata partisinin özellikle güçlü olduğu kırsal kesimde, çiftçiler ve tarım işçileri polisin desteğiyle yerel büyük toprak sahipleri tarafından daha da katı bir şekilde sömürüldüler ve yeniden siyasi baskıya uğradılar. 60 milyon nüfuslu Batı Bengal'deki (bağımsız-çev) Hindistan Komünist Partisi/Marksist (CPI/M) üyesi Jiyoti Basu'nun seçimle gelen hükümeti, «ılımlı bir cephe kurması» (78) ve «ip cambazlığı yapması» (79) için elde edildi. Ve «iş dünyasına hükümetin işçi mücadelelerinin yükselmesine izin vermeyeceği konusunda güvence verildi.» (80) Yerli ve yabancı sanayi, başbakan Basu ve komünist maliye bakanı Ashok Nitra ile (ve aynı şekilde sosyalist sendikacı Fernandez ile) işbirliği yapmakta ve geçinmekte zorluk çekmiyor. Ashok Rudra (81), hükümetin «iki yolu olduğuna» karar veriyor. Hükümet «sınıf mücadelesini yüreklendirmeye karar verebilir (...) bu durumda da böyle bir davranışla uzun süre ayakta kalamayacağı açıktır.» Ya da ikinci yolu

tercih edebilir, «mümkün olduğu kadar *kendi başına bir amaç olarak* uzun süre hükümette kalmaya çalışabilir. (...) Bu, hükümeti asıl öngörülmüş amaçlar için kullanılabilir kılar -yani kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin sınıf çıkarlarını korumak ve ilerletmek için.» Batı Bengal'deki CPI/M hükümetinin ikinci yolu tercih ettiği açık. Burjuva basın da orada burda «solcu bakanların yeni keşfedilmiş erdemlerine övgüler diziyor, büyük bir coşkuyla sol cephenin hükümetini destekliyor.» Bu arada da Sri Lanka'daki muhafazakar başbakan Jairus Jayawardene uzun süredir ilân edilmiş olan serbest üretim bölgeli yeni ekonomik modelini yerleştirmeye çalışıyor.

Latin Amerika'da yeni ekonomik gelişmeler en bariz şekilde ortada ve en acımasız siyasi baskıyla içiçe. Burada iç pazar ,işçi ücretleri, tüketicilerin alım gücü ve yerli hammadde işleyen (hafif) sanayinin satışı neredeyse tümüyle yeni ihracat teşviki modelinin kurbanı oldu. Latin Amerika'da bu modelin terkedilmesini mümkün kılacak kapsamda bir siyasi liberalleşme ya da hattâ demokratikleşme düşünülebilir mi? Yoksa daha köklü bir siyasi «istikrar» sayesinde daha fazla yabancı yatırım ülkeye çekilerek, *aynı* ekonomik modelin daha da genişletilip inceltilmesi daha büyük bir ihtimal mi? Ve model daha istikrarlı işlemeye başladığı an, burjuvazinin gelirlere, yani kârlara daha güçlü bir katılımına imkân verilerek bu ekonomik model için daha fazla siyasi destek seferber edilebilir mi? Şu andaki ihracat teşvikinin ekonomi-politiği ve en azından arada bir Latin Amerika ülkelerinden bazılarında kimin hangi değişiklikleri yaptığına ilişkin uyarıcı görüşlerin incelenmesi, ikinci soruya verilebilecek bir cevaba yaklaştırır bizi: Önceden öngörülebilir siyasi değişiklikler muhtemelen günümüzün ekonomik tarzını yumuşatmıyacak, istikrara kavuşturacak. Örneğin Arjantin'de «Demokrasi»nin savunucusu, hem geleneksel olarak hem yakın zamanda kendisini tarım oligarşisinin siyasi sözcüsü haline getirmiş olan Deniz Kuvvetleri komutanı Amiral Massera'dır. Massera'dan ve temsil ettiklerinden köklü bir siyaset değişikliği beklemek, bir kaplanın benekle-

rini değiştirmesini beklemek olurdu. Başkan Videla ordudaki sertlik yanlılarını dizginlemeyi başarıyor olabilir (yine de Viola'nın etrafındaki grubun Videla'yı devirmesi mümkün). Belki de Videla daha önce Başkan Llanusse gibi, askeri-sivil bir devrim hükümeti bile oluşturabilecek durumda. Ancak ekonomik politikanın ana hatları pek değişmeyecektir. *Latin American Political Report* (82)'un aşağıdaki tesbitlerini paylaşıyoruz:

«Demokrasiye dönüş, son kontrolün orduya ait olacağı bir sivil-askeri siyasi yapıyı zorunlu kılar. Süreç uzun bir geçiş dönemini gerektirecektir. (...) Ordu, planının gerçekleştirilmesinin bir önkoşulu olarak en erken 1980'e kadar Jose Martinez de Hoz'un ekonomik stratejisinde büyük bir değişikliğe gidilmemesini ileri sürüyor. Ancak bu, bakanın kendisinin görevinde kalmak zorunda olduğu anlamına gelmez.»

Şili'deki «demokrasi»nin yeni askeri savunucusu, cunta üyeleri içinde faşist politikayı ve faşist grupları en belirgin şekilde savunmuş olan ve hâlâ savunan hava general Leigh'dir. Darbeye ve General Pinochet'nin askeri rejimin yardımcı olduktan ve onu sevinçle karşıladıktan sonra, eski başkan Frei'in önderliğindeki Hıristiyan Demokratlar da «demokrasi»nin erdemlerini yeniden keşfettiler. Ancak şu andaki siyasi görüşlerini açıkladığı bir metinde Eduardo Frei (83), daha önce varolan türden bir demokrasiye, kendi başkanlığı sırasındaki türden bir demokrasiye bile dönüşün artık sözkonusu olamayacağını ve bugün çok daha otoriter bir demokrasinin zorunlu olduğunu açıklığa kavuşturuyor. Frei ve siyasi, ekonomik müttefiklerinin (ABD sermayesi ve ABD hükümeti bunlar arasında) Şili için öngördüğü ekonomik program, şu anda dezavantajlı durumdaki sanayi burjuvazisine daha büyük pay verilmesini öngörüyor -ancak cuntanın yerleştirdiği ihracata yönelik ekonomik model fazla değiştirilmeden yapılması gerekiyor bu işin. Pinochet tarafından zorla devrilen Allende hükümetini oluşturmuş olan *Unidad Popular* partilerinin ekonomik programı bile yeni ihracata ve yabancı yatırımlara Şili'nin ekonomisinde önemli

bir yer ayırıyor. *Unidad Popular*'ın ve Hıristiyan Demokratların kendi yönetimleri altında olacağını umdukları (ya birlikte ya da ayrı olarak) bir 'gelecekteki Şili' için öngördükleri ekonomik programlar birbirlerine şaşılası bir benzerlik içinde; hattâ görünüşe bakılırsa Hıristiyan Demokratların programı yabancı yatırımları komünist-sosyalist Unidad Popular'ınkinden *daha fazla* sınırlamayı öngörüyor. (84) Tabii Unidad Popular partileri yakın gelecekteki bir Şili hükümetinde yer alma yönünde büyük bir umut beslemiyor. Dahası, Hıristiyan Demokratların ve hattâ *Unidad Popular*'ın yer alacağı bir askeri-sivil koalisyon hükümetinden ne beklenebilir ki? Sadece ve sadece, yabancı ve yerli ekonomik ve siyasi desteği genişletmek için birkaç makyaj (görünüş) düzeltmesi ve/veya değişikliği ile şu andaki ihracat teşviki modelinin sürdürülmesi. Ve böyle bir durumda halk daha az siyasi baskıya uğrasa da, ekonomik durumu fazlaca düzelmeyecektir.

Günümüzde Latin Amerika'da ekonomik açıdan en ağırlıklık ülke şüphesiz Brezilya'dır. Brezilya'da «Ekonomik Mucize» 1974 yılında söndü. O zamandan beri sürekli olarak, yeniden iç pazarın genişlemesini teşvik etmek için ekonomik modeli değiştirmekten söz ediliyor. Ancak gerek ulusal, gerek uluslararası ekonomik ve siyasi nedenlerden ötürü, böyle bir değişimin muhtemel ve gerçekleştirilebilir olup olmadığı kuşkulu bile değil. Marini (85)'ye göre Brezilya'da şu andaki sermaye birikimi ve işbölümü modeli lüks tüketime, ihracata ve devlet talebine dayanır. Yalnız ikinci ve üçüncü faktör Brezilya'nın yine gündeme gelmiş olan sermaye birikimi krizinden bir çıkış sunabilir ve bu durumda da birinci faktörün bir bölümünün öteki ikisine kurban edilmesi zorunlu olacaktır. Ancak nihayet ihracatın Üçüncü Dünya'daki birikim ve ekonomik faaliyetlere az ya da çok bir itici güç olarak katabileceği kapsam, yalnızca üçüncü Dünya'da ne kadar ihracat yapılmak itendiğine değil, geri kalan dünyanın da ne kadar ihracat yapmak istediğine de bağlıdır.

Afrika'da askeri rejimler kural halindedir ve Afrika Birliği Örgütü'nün 50 üyesinden sadece üçünde işleyen bir

çok partili yönetimin sözü edilmektedir: Gambiya, Botswana ve Mauritius. (86). Bağımsızlıktan beri, askeri darbeler günlük olaylardandır. Bir süredir «demokratikleşme» ya da Afrika'da ve özellikle Batı Afrika'da devlet zorunun kurumsallaşması yönünde eğilimler de var. Senegal «bir çok partili devlete yaklaşıyor». 1979 yılında Yukarı Volta, Gana ve Nijerya'da halk oylamaları, seçim ve sivil hükümet (ya da sivil-askeri ya da askeri desteğe sahip «sivil» hükümet) hazırlıkları görüldü. Ancak bu organizasyonların tümü, «demokrasi»yi büyük ölçüde sınırlamayı öngörüyor. Yukarı Volta'da siyasi partilerin sayısı anayasayla sınırlanmış durumda. Gana'da askeri hükümet, seçmenlere bir Hobson oylaması sundu: seçmenler siyasi partilerin bulunmadığı bir sivil-askeri «(milli) birlik hükümeti» ile varolan rejimin sürmesinden ve parlamenter alternatiflerden başka hiçbir şeyi saptanmamış olan başka bir çözüm arasında seçme yapacaktı. Şimdiki askeri hükümetin sözde yüzde 54'lük bir çoğunluğu elde ettiği bir halk oylaması dalaveresinden sonra muhalefetin önderleri yakalanarak hapse atıldı (87) Nijerya'daki seçim planlarının yapısı yöresel partileri ve kabile partilerini imkansız kılıyor, başka sınırlamalarsa bazı sendika liderleri için işçilerinin seçimden sonra daha iyi durumda olacaklarına, daha kötü duruma düşecekleri endişesini veriyor. (88) Bu yüzden, muhtemel bir yanıltıcı görünüşe rağmen «Afrika'da demokrasinin âni bir parlaması sözkonusu değil.» (89)

Yukarıda sorulan soruların üçüncüsü, hangi alternatif uluslararası işbölümünün oluşturulabileceği ve bunun Üçüncü Dünya ülkelerindeki siyasi rejim ve devlet biçimlerindeki bir değişim açısından ne gibi imkanlar sunabileceğiydi. Bu alternatiflerden biri, sanayi uluslarının yeniden daha fazla koruyucu önlemlere başvurmalarıdır. Dünya çapındaki ekonomik kriz sırasında doğmuş olan ekonomik ve siyasi çatışmaların keskinleşmesi, metropollerin çok daha şiddetli bir koruyuculuğa yönelmesine, uluslararası mali ve ekonomik sistemin çöküşüne ve bu yüzden de Üçüncü Dünya ülkelerinden yapılan ithalatın gerilemesine yol açabilir. Böyle bir durumda Üçüncü Dünya ülkeleri, «yeni uluslararası işbölü-

mü» içinde kendileri için tasarlanan rolü oynayacak ya da günümüzün «ihracat teşviki» politikasını sürdürebilecek durumdan çıkarlar. Bu uluslararası ekonomik çöküş, tabii otoriter rejimlerin ekonomik temelini de sarsacaktır. Zayıflamış bir ekonomik temel, belki de Üçüncü Dünya'nın bazı ülkelerinin koalisyonlarını milliyetçi-halkçı ittifaklara ve 30'lu ve 50'li yıllardaki gibi bir «ithal ikamesi» türünden iç pazar politikasına yöneltebilirdi.

Bu yönü gösteren birkaç önemli güç ve eğilim, gerek metropollerde, gerek periferinin bazı yerlerinde bugün de gözlemlenebilir.

Ufukta en azından iki gelişim alternatifi daha görünüyor: Üçüncü Dünyanın belirli ülkelerinde uluslararası işbölümü çerçevesinde son derece uzmanlaşma gerektiren üretimler için sınırlı ihracat teşviki -bu sayede iç pazara yönelik üretimin yeniden canlandırılması ve genişletilmesi mümkün olur, ya da olmaz; ve/veya ekonomik ve siyasi blokların oluşturulması -örneğin, ABD - Latin Amerika, Avrupa - Afrika, Japonya - Güneydoğu Asya- ki, bu durumda daha sınırlı ya da daha uzmanlaşmış bir ihracat teşviki ve belirli nüfuz bölgelerindeki Üçüncü Dünya ülkeleri için iç yazarın genişlemesi de öngörülmüş olabilir. Fakat son durumda, bu blokların her birinin metropolündeki siyasi rejimin önemli ölçüde sağa kayması da aynı derecede mümkündür. Buna bağlı olarak da yeni-sömürgeler üzerinde birtakım etkiler meydana gelecektir. Hattâ Üçüncü Dünya ülkelerinin üretim yapıları, bağlı oldukları metropolün (bugün olduğundan ya da alternatif koşullarda olabilecekten) daha güçlü bir boyunduruğuna gireceklerdir.

Kısaca, 1977-78'deki liberalleşmenin bahar çiçeklerini izlemesi mümkün olan bir demokratik yaz mevsimi için görünen ihtimaller hiç de tozpembe değil. Bay Carter'in «İnsan Hakları» kampanyası, gerçekçi olursak, Üçüncü Dünyaya fazla bir şey vaad edemez (herhangi bir dönemde savunulabileceği şüpheliyken, bu kampanyanın kendi ülkesinde yeni bir bunalımın ortaya çıkması halinde nasıl savunulabileceği bir yana). Demokratik bir yaz için beslenen umutlar,

bizzat Üçüncü Dünya ülkelerinde, emperyalist ve belki de sosyalist ülkelerde halk hareketleri yeni bir temel üzerinde kendilerini örgütleyene dek hayli havada kalacaktır.

Türkçesi Erol ÖZBEK

KAYNAKÇA

(1) Mills, C. Wright, **The Power Elite**, New York 1956.

(2) Domhoff, William **Who Rules America? Englewood Cliffs** 1967.

(3) Miliband, Ralph, **The State in Capitalist Society. The Analysis of the Western System of Power**, London 1969, 1973.

(4) Poulantzas, Nicos, **Pouwoir politique et classes saciales.** Paris 1968. **Political Power and Social Classes**, London 1973.

(5) Holloway, John und Picciotto, Sol, **Capital, Crisis and the State**, in: **Capital and Class**, No. 2, Sommer 1977.

(6) Laclau, Ernesto, **Politics and Ideology in Marxist Theory. Capitalism, Fascism-Populism**, London 1977.

(7) Murray, Robin, **Multinational Companies and Nation States. Two Essays**, London 1975, S. 45 - 55.

(8) Leys, Colin, **«The Overdeveloped» Post Colonial State: A Re-evaluation**, in: **Review of African Political Economy**, No. 5, Januar-April 1976.

(9) Marini, Ruy Mauro, **Estado y Crisis en Brasil**, in: **Cuadernos Politicos** No. 13, Juli-September 1977, S. 76.

(10) Turner; Terisa, **Multinational Corporation and the Instability of the Nigerian State**, in: **Review of African Political Economy**, No. 5, Januar-April 1976.

(11) Marini, Ruy Mauro, **Estado y Crisis...**, S. 77.

(12) Nehru, Jawaharlal, **The Discovery of India**, New York 1960, S. 221 ff.

(13) Nehru, Jawaharlal, **Discovery...**, S. 243.

(14) Evers, Tilman, **Subdesarrollo y estado. Elementos de una teoria del estado en el capitalismo periférico**, Berlin 1975, S. 84. (Ponencia para el coloquio sobre «Procesos de Urbanizacion en el capitalismo desarrollado y subdesarrollado», 29. September 2. Oktober 1975, Gießen.)

(15) Alavi, Hamza, **The State in Postcolonial Societies: Pakis-**

tan and Bangladesch, in: New Left Review No. 74, Juli-August 1972.

(16) Alavi, Hamza, The State in Postcolonial Societies, S. 148.

(17) Ebd., S. 147.

(18) Review of African Political Economy No. 5 (1976) und No. 8 (1977).

(19) Leys, Colin, The «Overdeveleped» Post Colonial State: A re-evaluation, in: Review of African Political Economy, London, No. 5, Januar-April 1976.

(20) Saul, John S., The Unsteady State: Uganda, Obote and General Amin, in: Review of African Political Economy No. 5, Januar-April 1976.

(21) Langdon, Steven, Debate: The State and Capitalism in Kenya, in: Review African Political Economy No. 8, Januar-April 1977.

(22) Shivji, Issa G., Class Struggles in Tanzania, New York 1976.

(23) Swainson, Nicola, The Rise of a National Bourgeoisie in Kenya, in: Review of African Political Economy No. 8, Januar-April 1977.

(24) Kennedy, Paul, Indigenous Capitalism in Ghana, in: Review of African Political Economy No. 8, Januar-April 1977.

(25) Langdon, Steven, Debate..., S. 91 (mit seiner Hervorhebung in einem Zitat von Leys, Colin, The «Overdeveloped» Post Colonial State).

(26) Langdon, Steven, Debate..., S. 96.

(27) Langdon, Steven, Debate..., S. 92.

(28) Bartra, Roger, Estructura agraria y clases sociales en México, Mexiko 1974.

(29) Frank, Andre Gunder, Lumpenbourgeosie and Lumpendevelopment. Dependency, Class and Politics in Latin America, New York, 1972; Frank, Andre Gunder, World Accumulation 1492-1789, London und New York 1978.

(30) Rey, Pierre-Philippe, Colonialisme, néo-colonialisme et transition au capitalisme. Exemple de la «Comilog» au Congo-Brazzaville, Paris 1971.

(31) Meillassoux, Claude, Femmes, greniers et capitaux, Paris 1975.

(32) Mamdani, Mahmood, Politics and Class Formation in Uganda, New York 1976.

(33) Campbell, H., **The Commandist State in Uganda.** Sussex 1977. (Political Studies Research in Progress Seminar, University of Sussex.)

(34) Langdon, Steven, **Debate**... S. 96-97.

(35) **International Herald Tribune,** 21. April 1977.

(36) Shivji, Issa G., **Class Struggles.**

(37) Freyhold, Michaela von, **The Post Colonial State and its Tanzanian Version,** in: **Review of African Political Economy** No. 8, Januar-April 1977.

(38) Kaplan, Marcos, **Formacion del Estado nacional en América Latina,** Santiago 1969.

(39) Halperin Donghi, Tulio, **Historia contemporánea de América Latina.** Madrid 1969; Halperin Donghi, Tulio, **Hispanoamérica después de la Independencia. Consecuencias sociales y economicas de la emancipacion,** Buenos Aires 1972.

(40) Cordova, Arnaldo, **Los origines del Estado en América Latina,** in: **Cuadernos Politicos.** No. 14, Oktober-Dezember 1977.

(41) Frank, Andre Gunder, **Dependent Accumulation and Underdevelopment,** London und New York 1978.

(42) Frank, Andre Gunder, **La politica economica en Chile: Del Frente Popular a la Unidad Popular,** in: **Punto Final** Ergänzungsband zu No. 153 (1972).

(43) Briones, Alvaro, **El neofascismo en América Latina,** in: **Problemas del Desarrollo** No. 23 (1975); Briones, Alvaro, **Neofascismo y nacionalismo en América Latina,** in: **Comercio Exterior** Juli 1975; Briones, Alvaro, **América Latina: crisis economica y fascismo dependiente, in: Comercio Exterior, August 1976.**

(44) Vuscovic, Pedro, **Larestructuracion del capitalismo mundial y el nuevo orden economico international,** in: **Comercio Exterior** No. 3, Vol. 28 (1978); Vuscovic Pedro, **El neofascismo en América Latina,** in: **Zona Abierta** No. 14/15 (1978).

(45) Dos Santos, Theotonio, **La crisis del milagro brasileno,** in: **Comercio Exterior** No. 1, Vol. 27 (1977).

(46) Guevara, Roberto, **Nuevas formas de militarismo en América Latina,** Belgrad 1977 (Semana Latinoamericana, 7-14 de Noviembre); Guevara, Roberto, **El partido militar en América Latina,** in: **Chile-América** No. 33-34, Juli-August 1977.

(47) Sader, Emir, **Fascismo y dictadura militar,** in: **Chile América** No. 33 - 34 Juli August 1977, S. 115-118.

(48) Guevara, Roberto, **Nuevas Formas**...; Guevara, Roberto, **El partido militar**...

(49) Echeverria, José, **Fascismo y colonialismo en el caso chileno.** in: **Chile-América** No. 33-34, Juli-August 1977.

(50) Vuscovic, Pedro, **America Latina: la crisis de un patron de desarrollo y sus consecuencias politicas**, in: **Comercio Exterior** No. 12, Vol. 25 (1975), Vuscovic, Pedro, **La restructuracion del capitalismo**.... Vuscovic, Pedro, **El neofascismo en América Latina.**

(51) Vuscovic, Pedro und Martinez, Javier, **Once proposiciones sobre la situacion actual de América Latina**, (Mimeo) 1977.

(52) Briones, Alvaro, **América Latina: crisis economica y fascismo dependiente**, in: **Comercio exterior**, August 1976.

(53) Dos Santos, Theotonio, **La crisis del milagro brasileno**, in:**Comercio Exterior** No. 1, Vol. 27 (1977); Dos Santos, Theotonio, **Socialism and Fascism in Latin America Today**, in: **The Insurgent Sociologist**, No. 4, Vol, VII, Herbst 1977; Dos Santos, Theotonio, **Imperialismo y dependencia**, Mexiko 1977.

(54) Valenzuela, Carlos, J., **El nuevo patron de acumulacion y sus precondiciones. El caso chileno: 1973—1976**; in **Comercia Exterior**, September 1976.

(55) Marini, Ruy Mauro, **La acumulacion capitalista mundial y el subimperialismo**, in: **Cuadernos Politicos**, No. 12 (1977).

(56) Sader, Emir, **Fascismo y distadura militar**, in: **Chile - América**, No. 33-34, Juli-August 1977.

(57) Lowy, Michael und Sader, Emir, **La militarizacion del estado en América Latina**, in: **Cuadernos Politicos**, No. 13, Juli-September 1977.

(58) Frank, Andre Gunder, **Economic Genocide in Chile. Monetarist Theory versus Humanity**, Nottingham 1976; Frank, Andre Gunder, **Economic Crisis, Third World and 1984**; in: **World Development**, Vol. 4, No. 10, 11 (1976); Frank, Andre Gunder, **Reflexiones sobre la crisis economica**, Barcelona 1977. Ebenso erschienen als **Réflexions sur la nouvelle crise économique mondiale**, Paris 1978; Frank, Andre Gunder, **World Crisis and Underdevelopment**, in: **Contemporary Crisis**, No. 1 (1977).

(59) Vasconi, Tomás Amadeo, **El estado militar en América Latina. El caso chileno**, (Mimeo) 1976, S. 44-45. (Hervorhebung im Original).

(60) Marini, Ruy Mauro, **Estado y crisis en Brasil.**

(61) Marini, Ruy Mauro, **Subdesarrollo y revolucion**, Mexiko

1974; Marini, Ruy Mauro, **La acumulacion capitalista.**

(62) **ICJ Review,** No. 17, Dezember 1976.

(63) **ICJ Review,** No. 17, Dezember 1976.

(64) **Amnesty International Report,** London 1977, S. 9, 116.

(65) Sivard, Ruth Leger, **World Military and Social Expenditures,** Leesburg 1976, S. 5.

(66) Ausdruck von Oberg (1976).

(67) Vasconi, Tomas Amadeo, **El Estado Militar,** S. 445.

(68) Ruz, Mauricio, F., **Doctrina de seguridad nacional en América· Latina. Contribucion a un debate,** in: Mensaje, No. 261, August 1977, S. 423.

(69) Vuscovic Pedro y Martinez, Javier, **Once proposiciones...**

(70) Del Monte, Matias. **El caso venezolano: reflexiones sobre una nueva variante de militarizacion en un pais latinoamericano,** (Mimeo) 1977, S. 1-2.

(71) **Far Eastern Economic Review,** 13. Januar 1978.

(72) Lock, Peter und Wulf, Herber, **Register of Arms Production in Developing Countries,** Hamburg 1977, (Mimeo), S. VIII.

(73) **International Herald Tribune,** 17. April 1978.

(74) **Economic and Political Weekly,** 4. Juni 1977.

(75) Petzoldt, Volker, **Consideraciones sobre el Estado Militar en América Latina,** in: **Actualidades,** Vol. 1, No. 1 (1976).

(76) **Economic and Political Weekly,** 18. Juni und 9. Juli 1977.

(77) **Economic and Political Weekly,** 28. Januar, 4. März und 11. März 1978.

(78) **Far Eastern Economic Review,** 18. November 1977.

(79) **Economic and Political Weekly,** 7. August 1977.

(80) **Economic and Political Weekly,** 27. August 1977, S. 1530.

(81) Rudra, Ashok, **The Left Front Government,** in: **Economic and Political Weekly,** 1977, 3. September, S. 1565.

(82) **Latin American Political Report,** 24. März 1978, S. 90.

(83) Frei Montalva, Eduardo, **El mandato de la historia y las exigencias del porvenir,** in: **Chile-América,** No. 14, 15 (1976).

(84) Guerrero, Hernán und Varela, G. Andrés, **Y después de Pinochet que?** in: **Comercio Exterior,** Vol. 27, No. 10 (1977).

(85) Marini, Ruy Mauro, **Estado y crisis...**

(86) **International Herald Tribune,** 31. Januar 1978.

(87) **Intenational Herald Tribune,** 26 Januar 1978; **Intercontinental Press,** 1. Mai 1978.

(88) **Imprecor,** 1. Mai 1978.

(89) **International Herald Tribune,** 31. Januar 1978.

BUNALIM VE ÇAĞDAŞ TOPLUMSAL KONTROL BİÇİMLERİ

Martin OPPENHEIMER/Jane C. CANNING(*)

Bu bildirinin amacı, çağdaş kapitalist toplumlarda geliştiği görülen toplumsal kontrol biçimlerini -özellikle baskı araçlarını- makro düzeyde açıklayacak bir model oluşturmaktır. Bir zamanlar güçlü olan ve bugün gücünü yitirme sürecine girmiş bulunan toplumların, bunalıma gittiklerine tanık olduğumuz tezini savunuyoruz. Bu koşullar altında ortaya çıkan siyasal yapı, Wolfe'un dediği gibi:

> ...klasik anlamda otoriter yada faşist olmayıp; sadece kendi koşulları içinde anlaşılabilecek ve bir başka zamanda, bir başka ülkede, değişik kapitalist gelişme (ya da gerileme) koşulları içinde var olan bir durumla sürekli karşılaştırılamayacak nitelikte, benzeri olmayan bir siyasal tepki biçimidir. (1)

Bir başka deyişle:

> [Bu.] «Burjuva demokrasisi» yakın gelecekte eski model faşizme yönelecek demek değildir. Gelişmiş kapitalist toplumlar, geçmiştekinden çok daha ağır zorluklar içindedirler ve bu zorlukların üstesinden gelmekteki yetersizlikleri, bu toplumları büyük olasılıkla tutucu otoriteryanizmin az yada çok belirgin biçimlerine yöneltecektir. (2)

Bu siyasal yapıyı, bu [kontrol] biçimlerini «Ulusal Güvenlik Devleti» diye adlandırıyor ve bunun (fikir türü kurgu-

---

(*) Amerikalı iki sosyolog tarafından hazırlanan bu makale (**National Security State**) 15 Ağustos 1978'de Uppsala'da yapılan Dünya Sosyoloji Kongresinde ve 4 Eylül 1978'de San Francisco da Amerikan Sosyoloji Derneği'nde sunulmuş iki tebliğin yeniden ele alınarak birleştirilmiş biçimidir.

sunda) iki alt kategoriye ayrıldığını öne sürüyoruz: I. Tip, Uçüncü Dünya ülkelerinde, yani dünya kapitalist üretim biçiminin dış uzantısı olan az gelişmiş ülkelerde görülür. II. Tip, gelişmiş, merkez, «ana ülke» artı «kardeş ortak/rakip» uzantılarda görülür. I. Tip'in «kirli», II. Tip'in ise «temiz» bir biçim aldığını ileri sürüyoruz (bu, Gross'un «dostça faşizm» -güler yüzlü faşizm- (1970) kavramına yakın bir görüştür). «İnsan hakları» alanındaki biçimsel benzerlikleri ne olursa olsun, bizce kapitalist devletlerden farklı bir iç dinamiğe sahip olan komünist devletleri bu tartışma çerçevesinin dışında bırakıyoruz.

Kırk yıl önce, Harold Lasswell, «Garnizon Devleti» (3) başlıklı çarpıcı yazısında, modern teknik koşullarda bir askerî devletin «muhtemel» oluşumunu tanımlamaya girişmiştir. Konuya seçkinler sınıfı sosyolojisinin açısından yaklaşan Lasswell, «şiddet uzmanları»nın toplumda egemen grup olarak sivrileceklerini öne sürmüş; şaşırtıcı ve o zaman için kehanet sayılabilecek bir takım sonuçlara varmıştır: [Bu sonuçlardan] Birincisi, ahlakî ve manevi sorunların ortaya çıkmaması için, garnizon devletinde «köklü ve genel bir katılma duygusu olmalıdır». Bu yüzden simgelerin ustalıkla kullanılması önemlidir. İkincisi, gerekirse zorlayıcı yollarla herkese iş yaratılmalıdır. Üçüncüsü, demokrasinin görünürdeki simgeleri sürmekle birlikte, muhalefet partilerinin yasaklandığı bir ortamda plebisitle iş başına gelmiş bir yönetim olacaktır. Dördüncüsü, her türlü örgütlü toplumsal faaliyet, yönetime bağlanacak ve büyük ölçüde merkezileştirilecektir. Beşincisi, manevi dayanışma açısından, gelirler arasındaki farklılaşma biraz azaltılacak ve üretim hızı planlama ile düzene sokulacaktır. Son olarak, garnizon devleti, baş rolü askerlerin oynadığı savaş potansiyelinde bir devlet olduğu halde, fiilî şiddet dış düşmanlardan çok iç düşmanlara ve özellikle aydınlar arasındaki çıbanbaşı olabilecek, işe yaramaz ve kuşkulu unsurlara yöneltilecektir. Bu tanımlama pek çok yönden, o günün «totaliteryanizm» tartışmalarına uymakla birlikte, Lasswell, bu gelişimin Batılı, (en azından potansiyel olarak) demokratik toplumlar için geçerli olduğunu sa-

vunarak, öteki tartışmalardan temelde ayrılmıştır. Biçimsel olarak seçkinler sınıfı açısından yola çıkan Lasswell'in modeli, önemli bir boyutu açıklığa kavuşturmamaktadır. Biçimsel, soyut garnizon devleti ile (planlama, muhalefet partilerinin yasaklanması gibi) bir takım biçimsel özellikleri bir ölçüde paylaşmakla birlikte, üretim biçimleri ve buna bağlı olarak iç sosyo-ekonomik ilişkilerinde yada sınıfsal yapılarında önemli farklılıklar gösteren gerçek devletler arasında bir kavram karmaşası vardır. En azından bizce, bir toplumun dinamikleri -yani gelişimi ve toplumsal değişimlerinin yapısı- (tamamen olmasa da) önemli ölçüde üretim biçiminden ve bunun doğal sonucu olan siyasal, toplumsal ve ekonomik ilişkilerden etkilendiğine göre, Lasswell'in yalnızca seçkinler grubu üzerinde durması, baskıcı devletin değişik türlerinin kökenini ortaya çıkartmamakta ve bu yüzden de direnme yollarının araştırılmasını engellemektedir.

Lasswell'in yaklaşımı, özellikle o günlerde en çok tartışma konusu edilen iki totaliter devletin, yani Hitler Almanya'sı ile Stalin Rusya'sının iç dinamikleri arasındaki önemli farklılıkları açıklamamaktadır. Bu sorun başka yazarlar tarafından da ele alınmış ve buna benzer kavram karmaşalarına varılmıştır: James Burnham'ın, ilginç bir rastlantıyla aynı yıl yayınlanan (1941) «İdarî Devrim»i, New Deal ekonomik yönteminin uygulandığı ABD, Rusya ve Almanya gibi temel farklılıklar gösteren toplumları, Burnham'a göre planlama ve idare biçimlerinin benzerliği yönünden aynı grupta toplamıştır. (4) Bu tutumun daha da aşırı bir örneği olan Orwell'in «1984»ü, Lasswell'in paralelinde karşı-ütopyacı bir gelecekten söz etmiştir. (5) Kısacası, Lasswell ve daha bir çokları, Weberian yanlışı diye adlandırılabilecek yanılgıya düşmüşlerdir. (6)

Avrupa totaliteryanizmi deneyiminden kaynaklanan bu karamsar görüşler, başta Horkheimer ve Adorno olmak üzere, «Frankfurt Okulu»nun ileri gelen bazı temsilcileri tarafından da sosyo-psikolojik açıdan yansıtılmıştır. (7) Horkheimer ve Adorno, «Aydınlanmanın Diyalektiği» adlı yapıtlarında, toplumsal gelişimin kendi karşıtına vardığını ileri

sürmüşlerdir:

> ...makinenin evrimi, egemenliğin makineleşmesine dönüşmüştür... başarılı gelişme bunun tersidir. Karşı konulamaz gelişmenin getireceği felaket, karşı konulamaz gerilemedir. (8)

Lasswell'in tersine, Horkheimer ve Adorno, bu sorunun psişik alandan, yani meta fetişizmi ve kitle toplumu çağında insan bilincinin başına gelenlerden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir — daha sonraları Marcuse bunu «Tek Boyutlu İnsan» ve Bell (karşıt açıdan) «İdeolojinin Sonu» olarak tanımlayacaklardır. (9) Bu görüşün diyalektik olan yanı, gelişmenin kendi karşıtını da belirtmesidir; ne var ki, Weber'cilerin görüşlerinde ortaya çıktığı gibi, total bürokrasi çağında «modern insanın düşkünlüğü»nü toplumun iç sınıfsal dinamiğinden ayıran bu yaklaşım, temelde diyalektiğe aykırıdır. Bu yaklaşıma göre, baskı sadece ve kaçınılmaz olarak gelişmeden, bürokrasiden ve ilerlemeden kaynaklanmaktadır.

...Biz ise burada daha karmaşık bir yaklaşımı özetlemeye çalışacağız. Bu yaklaşım, tek bir kişinin yazılarından hareket etmeyip, Althusser ve Poulantzas dahil günümüz düşüncesinin görüş birliğinden kaynaklanmaktadır. (11)

Herşeyden önce, bu yaklaşım, devleti sadece ekonomiye egemen olan sınıf tarafından ele geçirilip kullanılacak nötr bir araç, boş bir kabuk olarak görmemektedir. Biz, devlet biçiminin, verilmiş bir tarihsel andaki belirli üretim biçimi içinde yer alan bütün toplumsal sınıfların fraksiyonlarından oluşan kümelenmeyi yansıttığını öne sürüyoruz. «Yansıtır» derken, karşıt toplumsal güçler arasındaki diyalektik ilişkiyi de içeren sürekli bir değişim sürecinden söz ediyor ve devlet politikasının sadece (devlet politikasını belirleyen egemen sınıftan kaynaklanan) bir etki ve tepki akımı olmayıp; birkaç sınıfın çok sayıdaki fraksiyonu arasında oluşan ve tümü de uluslararası bir bağlamda yer alan geniş bir görüş birliği, rekabet ve çatışma ilişkileri yelpazesinin karmaşık sonucu olarak yorumluyoruz:

> Devletin ödevi, sınıflara ayrılmış toplumsal bir oluşumun birliğini ve bütünlüğünü, dünya sınıfsal çatışmaları bağ-

lamında, egemen sınıf ve fraksiyonların çıkarını, toplumsal oluşumdaki öteki sınıflara karşı koruyacak ve yasallaştıracak biçimde sürdürmektir. (12)

Kapitalist düzende işçi sınıfından dilimler de içeren bu sınıf ve fraksiyonlar, sürekli olarak birbirleriyle karşı karşıya hareket içindedirler ve (sıfır denge de tutmak oyunları gibi) çelişki ilişkilerinin bile, bütünlüğün sağlanması adına verilmiş bir devlet politikasında birleştirilmesi gerekir. Bazı tarihsel dönemlerde, sermayenin koalisyon halindeki bir ya da birkaç fraksiyonu hegemonya kurarlar ve bu hegemonya, gerilemeden yürüdüğü pek görülmese de, böyle bir koalisyona elverişli uzun vadeli ve kapsamlı politikalara yansır.

Bu görüş, çoğulcu yaklaşımlardan bir kaç yönüyle ayırdedilebilir. Birincisi, (klasik Marksizmin de paylaştığı) çoğulcu yaklaşım, devletin (yani devlet biçiminin-aygıtlarının), nötr bir varlık olduğunu ve boş odadaki ayna gibi kendiliğinden hiçbir şey yansıtmadığını varsayar. Biz ise, bunun tersine, devlet biçimlerinin devlet politikasından ayrı olarak başlı başına sınıfsal kümelenmeleri yansıttığı ve «Devlet» diye birşey olmayıp kapitalist devlet, feodal devlet, çeşitli karma (ama özgün nitelikleri olan) biçimler gibi belirli sınıfsal devlet biçimleri olduğu görüşündeyiz. İkincisi, çoğulcu görüş, devlet politikasını (lobby'cilik yoluyla siyasal olayları yönlendirdikleri için) çıkar gruplarının görüş pazarlamasının bir yansıması olarak görür ve böylece devlet politikasının, açık bir toplumda kendini örgütleme gücüne sahip her çıkarı az yada çok eşitlik içinde her zaman yansıttığı yorumunu getirir. Böylece her grup, koyduğu emeğe göre, az ya da çok hakkettiğini alacaktır. Dahası, bu varsayıma göre, bütün gruplar eşit bir düzlemde işe giriştikleri için bütün vatandaşlar, herhangi bir belirli politikanın yanında ya da karşısında ağırlık koyacak biçimde örgütlenmek veya böyle bir örgüte katılmak konusunda eşit fırsata sahiptirler. Eğer varsa, sınıflar, belirli bir örgütsel biçim (parti, sendika vb.) almadıkça gerçekten var olamazlar. Marksistlere göre (öteki süreçler arasında hepsi birbiriyle bağlantılı olan) sosyalizasyon, ideoloji ve pratik amaçlar için politika gibi

süreçlerin temelini oluşturan üretim güçleri ve ilişkileri, kendini kamu yaşamının görünürdeki yönleriyle sınırlayan çoğulcu düşüncede yer alınazlar. Biz ise, tam tersine, «çıkar gruplarının» çatışma ve uzlaşmaları dahil tüm kamu yaşamının, «üretim biçimi» denilen bu daha kapsamlı süreçlerin bir yansıması olduğunu (ve aynı zamanda bu süreçleri de etkilediğini) öne sürüyoruz.

Çeşitli tarihsel nedenlerden dolayı, hiçbir fraksiyonun ya da bir fraksiyonlar kümesinin hegemonya kuramadığı ve hükümetlerin debelendiği anlar -gerçekten çok uzun anlar- vardır. Sermaye fraksiyonlarından her biri fazlasıyla güçsüzdür ve kendi içlerindeki farklılaşmalar nedeniyle bir koalisyon kuramayacak durumdadırlar. Bu farklılaşmalar bir sıfır-denge niteliği taşıdığı takdirde, en azından kısa vadede çözüme varılamaz. Bu tür anlar, sermayenin yerine, ya (belki bir cunta tarafından temsil edilecek toprak aristokrasisi gibi) tarihsel yönden reaksiyoner, ya da (aristokrasinin yerine burjuva devletinin geçmesi veya işçi devletinin burjuva devletin yerini alması gibi) ilerici olan öteki toplumsal sınıfların geçebileceği bir potansiyel yaratır. Eğer bu anlar içinde bu sınıflar iktidarı ele geçiremez (devleti ele geçirip ortadan kaldıramaz ve yerine yeni bir üretim biçimini yansıtan yeni bir devlet biçimi getirip bunu sürdüremezse), Bonapartizm diye adlandırılan devlet biçiminde örneğini gördüğümüz bir hegemonyasız, geçici durum ortaya çıkar. Klasik olarak bu devlet biçimi, yerel bir kapitalist sınıfın henüz devlet iktidarını üstlenebilecek kadar güçlü olmadığı feodal düzenin yıkılmasında görülür. Bir başka tarihsel koşullar dizisi içinde ise, devrimci işçi sınıfı sermayenin yerini alabilir, yeni bir devlet kurar, ama kendi egemenliğini sürdüremeyecek kadar güçsüz olabilir. Bu durumda, bürokratlardan oluşan «yeni bir sınıf»ın ortaya çıktığı söylenir. (13) Klasik Marksist yanılgının bir kurbanı olan Troçki, Sovyet toplumunu artık işçiler kontrol etmediği için, Stalin diktatoryasının kapitalizme geri dönüş yolundaki «Bonapartist» bir evre olduğunu düşünmüştür (14)

Kısacası, devlet biçimi, egemen sınıfın iktidarını sürdür-

mesi ve gelişmesi için gerekli işlevsel «gereksinimleri» yansıtır. Buna karşılık olarak, sağlık, sosyal (emeğin ve bazı yönlerini bazen sosyalizasyon diye adlandırdığımız üretim ilişkilerinin yeniden üretimi), eğitim, (ideoloji dahil) iletişim, ulaştırma (kaptalist enfrastürktürün sosyalize edilmiş maliyeti) ve cezalandırma (toplumsal kontrol) gibi alanlarda devlet politikasını yerine getiren özgül devlet aygıtlarının da, yine gerilemeler ve kopmalarla (bu gerileme ve kopmalar, verili bir zamanda devlet aygıtının devlet politikasının merkezi olmasına ya da egemen sınıfın değişik fraksiyonlarının değişik isteklerine uymak zorunda kalmasına veya karşıtlarını bir araya getirmek durumunda bulunmasına bağlı olarak bazı alanlarda ötekilere oranla daha fazladır) bu gereksinimleri yansıttığı ortadadır.

Şunu belirtmek gerekir ki, egemen fraksiyonlar, (sıfır denge gözetilmeksizin) rekabet ya da (sıfır dengede) çelişki içinde bulundukları öteki fraksiyonları veya öteki sınıfları hesaba katmaksızın hareket etmezler. Böylece, devlet politikası, egemen fraksiyonların, fraksiyonlar ve sınıflar arasındaki bu tür ayrılıklar ve çatışmalar nedeniyle ortaya çıkan toplumsal bozuklukları (sorunları), (bütünleme, aynı görüşte birleştirme ya da baskı yoluyla) «çözümlendirme» girişimlerinde bu rekabet ya da çelişkiyi bir ölçüde yansıtacaktır. (15)

Biz dikkatimizi, baskı aracı olarak kullanılma biçimi değişik zamanlarda ve değişik kapitalist ülkelerde farklılıklar gösteren toplumsal kontrol aygıtlarına çevireceğiz (bununla birlikte bu aygıtların, faaliyet alanları birbiriyle çakışan ve birbirini etkileyen öteki aygıtlardan yapay olarak ayrılamayacağını da kabul ediyoruz). Amacımız, Lasswell'in garnizon devlet kavramını bugüne getirmek ve bugünkü koşullara, yani kapitalist sistem ya da kapitalist ekonomi dünyasındaki bir takım merkez ülkelerin öteki ülkelerle ve «Üçüncü Dünya» ya da çevresel uzantılarla bağlantı içinde olduğu koşullara uyarlamaktır. Tanımlamaya çalışacağımız şey, bir ideal [devlet] tipine — (iki alt kategorisi ile birlikte) ulusal güvenlik devletine yönelik *süreçtir*; bu süreç iç çelişkilerden ve

çatışmalardan uzak olmadığı için, günlük görüntüsü -başlamalar, son vermeler, sıçramalar ve gerilemelerden oluşan- sürekli bir değişkenlik içindedir. Bu uyarıcı saptamayı yaptıktan sonra, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmakta olan bir baskı yapısını ele alacağız.

İlk iş, ulusal güvenlik devletini, her iki alt kategorisinin de benzerlikler taşıdığı (I. Tip, II. Tipe oranla daha çok benzerlik taşır) ve her iki alt kategorinin (özellikle I. Tipin) sürekli olarak karıştırıldığı faşizmden ayırmaktır.

Şekil 1: Faşizm ile I. ve II. Tip'ler Arasındaki Ayrılıklar ve Benzerlikler

	Faşizm	Tip I.	Tip II.
Liberalizmle tarihsel ilişki	Liberalizme karşı	Liberalizm önemli bir unsur değil	Liberalizmden kaynaklanıyor
Kapitalist gelişmenin durumu	bunalım; çöküntü	sürekli bunalım; uluslararası kökenli	uzun vadeli bunalıma yaklaşıyor
Kapitalist fraksiyonlar arasında görüş birliği	yok; başlıca önemli unsur endüstrinin ufak bir kesimi	çok az; başlıca önemli unsur çokuluslu şirketler, yerel şirketler önemsiz	yaygın görüş birliği
İşçi hareketlerinin ve öteki fraksiyonların siyasal yaşama katılması	yok	yok	yaygın; ama görüş birliğiyle sınırlı
kitle desteği (düşünce)	sınırlı; çoğunluk olabilir	son derece sınırlı	büyük çoğunluğa yaygın
kitle desteği (Eylem)	yaygın	son derece sınırlı	son derece sınırlı
İdeoloji	seferberlik/ saldırı (anti-ideolojik)	militan olarak güvenlik yanlısı (ideolojik); bazen saldırgan	savunmacı ve güvenlik yanlısı (ideolojik değil)
Baskı biçimi	kirli	kirli	temiz
Orta tabakanı desteği	ancak var denilecek kadar	yaygın	ezici çoğunluk
İşçi sınıfının desteği	var denilemeyecek kadar	yok denilecek kadar	var denilecek ölçüde
Üst tabakanın desteği	yaygın	yaygın	karışık, fraksiyonlara bağlı

«Faşizm» terimi çoğunlukla fark gözetmeksizin Şili, Pakistan, İran, Güney Afrika, Filipinler, Güney Kore ve uzun bir liste oluşturacak daha pek çok ülke için kullanılmaktadır. Soldaki kesimler tarafından ise, aynı terim daha yersiz olarak (ve demokratik biçimleri göz önünde tutmaksızın) Batı Almanya ve Birleşik Amerika için kullanılmıştır. Faşist toplumun da karakteristik bir yanı olan polis ve askerî terör gibi siyasal taktikleri kullandıkları için az ya da çok gelişmiş ülkelerdeki özgül durumlara faşizm teriminin yakıştırılması, -yapıştırılan etiket, bu taktiklerin kurbanları için büyük önem taşımasa bile- bu taktiklerin kullanılmasındaki kökenin, işlevin ve dinamiklerin anlaşılmasına yardımcı olmaz.

I. Tip ulusal güvenlik devleti, dört noktada faşizmden kesinlikle ayrılır:

1) Tarihsel olarak faşizm, Batı rasyonalizminin ve aydınlanmanın yerleşik geleneğine, liberalizme ve sosyal demokrasiye kesin karşıtlık içinde gelişirken, I. Tip bu hareketlerin *henüz* önemli bir güç olmadığı toplumlarda ortaya çıkar. I. Tip [ulusal güvenlik devleti] daha çok, (çoğunlukla bağımsızlık savaşı dönemindeki devlet biçimi olan) Bonapartizm'in, yerel liberal kapitalizmin (bağımsızlık ideolojisi) ve her iki yönelimin yerini alan *uluslararası* sermayenin peşpeşe çökmesinden sonra ortaya çıkar.

2) Faşizm, egemen kapitalist blokun çökmeye başladığı ve ülke ekonomisinin (daha önceki ve daha başarılı bir dönemin tersine) kesin bunalıma düştüğü bir noktada ortaya çıkar. Oysa I. Tip, yabancı sermayeye ezici bağımlılığın, ya da en iyimser olasılıkla, petrol gibi çıkarılıp işlenmesi gereken doğal ürünlerin tüketicisi durumundaki yabancı sermaye ile bu doğal ürünlerin sağlayıcısı durumundaki I. Tip devlet arasındaki karşılıklı bağımlılığın ağırlık taşıdığı *sürekli* bunalım koşullarında görülür. Bu bunalımın belirgin özelliği, kentte ve kırsal kesimde uzun vadeli kitlesel işsizliktir. Böyle olmakla birlikte, orta sınıfın bazı kesimlerini de içeren ve uluslararası sermaye ile ittifak halinde olan ulu-

sal kapitalist blok, ulusal politika konusunda görüş birliğini sağlar ve sürdürür.

3) Bu görüş birliği, faşizmde olduğu gibi, kitleleri, özellikle de işçi hareketini dışlar; ama faşizmin tersine, belirli bir çoğunluğu kendi adına bir harekete seferber edemez. I. Tip yönetim biçimini temsil eden bir partinin, özgür seçimle iş başına gelmesi düşünülemez. I. Tip'in, biçimsel yönden faşizme benzeyen, «kirli» taktikleri (yabancı sermayeye ya da devlete bağımlı orta sınıf kesimleri dahil) ufak bir azınlık tarafından büyük çoğunluğa karşı kullanılır: faşizm belirgin bir kitle desteği sağlarken, [I. Tip ulusal güvenlik devletinde] halkın çoğunluğu gerçekte düşmandır (öyle ki bir tür yeraltı savaşı sürdürülür).

4) Faşizm, (ekonomik düzelmesinin ve yaşam standardının yağmacı temeli için kritik önem taşıyan) militarist-yayılmacı unsurlarının çıkarı adına halkın katılmasını sağlamak ve halkı seferber etmek (ekonomik cephedeki kısa vadeli zaferler nedeniyle bunu gerçekten başarabilir) zorundadır. Oysa I. Tip, kamu yaşamına herhangi bir düzeydeki katılımı engellemek için şiddete başvurur.

Kısacası, eğer I. Tip, savaşa gitmek, iç düşmanın yerine dış düşmanı koyabilmek olanağını bulsaydı, faşizm olurdu. Bu da ancak, ülke içindeki güçsüz sınıfları uluslararası sermaye adına idare eden diktatörlere, savaş yapabilmek için ülke içindeki bir hareketi seferber etme izni verilmesi (ya da bu diktatörler kendilerini uluslararası sermayeden kurtarıp, kağıt üzerinde var olan milliyetçilik sözlerini gerçekleştirdikleri takdirde) olabilirdi. Bu durumda, diktatörlerin ülkedeki bir hareketi seferber etme girişimlerinde başarılı olmaları ve sonra dışa yönelik bir askerî mekanizma kurmaları ve bunlar olup biterken de uluslararası sermayenin ses çıkarmadan seyirci kalması gerekirdi- ülke içindeki [ekonomik] cephenin istikrarsızlığı, kitlesel ayaklanmalar için sürekli potansiyel bulunması, uluslararası sermayenin bölgesel askeri istikrar araması ve darbe yapmaya hazır subay gruplarının bulunması gibi durumlar varken, yukarda anlattığımız oluşum, gerçekleşme olasılığı bulunmayan ko-

şulların bir araya gelmesi demektir. II. Tip ulusal güvenlik devleti de dört noktada faşizmden ayrılır:

1) Bu tür devlet, tarihsel olarak liberalizmden ve/veya sosyal demokrasiden kaynaklanır; bu devlet biçimi «baskıcı liberalizm» (16) olarak tanımlanmıştır. II. Tip ulusal güvenlik devleti, kapsamlı bir sosyal güvenlik ve refah sistemi ile gelişen bir siyasal «güvenlik» sistemini-yani toplum düzenine aykırı kültürel ve siyasal davranışların toplumsal kontrolünü birleştirir.

2) Bu devlet biçimi, kapitalizm çökmeye yöneldiği, (üretimin düşmesi, ticaret dengesinin açık vermesi, enflasyon, işsizliğin tırmanması, kâr oranlarının düşmesi gibi birbirleriyle bağlantılı) ekonomik tehlikelerle karşı karşıya geldiği yada seçkinler sınıfı böyle bir tehlike potansiyelini sezdiği zaman ortaya çıkar. Ve aynı zamanda, siyasal cephede de, ekonomik tehlikeden doğan -Eurokomünizm, yeniden canlanan öğrenci olayları, sendikadan habersiz yapılan grevler, sokaktaki işsizlerin giderek artması vb. gibi- bir tehlike, ya da sezilen bir tehlike potansiyeli vardır. Ne var ki, büyük çaplı işsizliğe, yönetimin işlevini yerine getirmekteki yetersizliğine, kaotik siyasal duruma, halkın (her ikisi de seferber durumdaki) sağ ve sol aşırı kutuplaşmalara girmesine karşın, sistem yine de gerçekten bunalım *içinde* (yani çökme noktasında) değildir. Gerçek bunalımın düşük düzeyine karşılık, sermayenin en azından birkaç fraksiyonu *ile* ekonomik sorunların kısa vadede çözümü için alınacak önlemler konusunda işbirliği yapan işçi hareketinin liderliği arasında, ulusal politika konusunda oldukça büyük ölçüde görüş birliği sürer.

3) Kamuoyunun büyük çoğunluğu da bu görüş birliğine katılır. Böylelikle, parlamenter demokrasi biçimleri, «özgür» sendikaların varlığı ve hatta belirli sınırlar içinde, görüş birliğiyle alınan kararların eleştirilmesi hakkı sürdürülür. Gerçekten de, ileri gelen partilerin içinde, görüş birliğiyle kararlaştırılan stratejinin uygulanmasında kullanılacak taktikler konusunda epey tartışma vardır. Bu tartışma, çoğunlukla ne yapılması gerektiği değil, ne kadar yapılması

gerektiği konusunda ve özellikle de siyasal güvenliğe karşı sosyal güvence için yaygınlaştırılacak ulusal gelir dilimleri üzerinde yapılır.

4) Ulusal güvenlik devletinin bir karakteristiği kitlenin desteği iken, bir başka karakteristiği de kitlenin katılımı olmayışıdır (aynı zamanda, totaliter ülkelerde görüldüğü gibi, devlet -özellikle taşra kesiminde- halka yakın faaliyetlere icazet verip bunları kendi bünyesi içine alarak kitle katılımına benzer birşeyi sürdürür). Çoğu kişinin katılmayış nedeni, en azından kısmen, sorunların depolitize edilmesinden («İdeolojinin son bulmasından») kaynaklanır; çünkü alınan kararlar, giderek hukuk, planlama, tıp vb. öğrenim görmemiş olanların anlayamayacağı birer uzmanlık konusu durumuna gelir. Katılım eksikliğinin bir başka nedeni de ,yine kısmen, ideolojinin kuşkulu olduğu yolundaki bir görüş ortamından kaynaklanır. Yürürlükteki ideoloji, sorunları depolitize etmesi bir yana, başlı başına olumsuz bir ideolojidir: temelini sarsacak olanlara karşı harekete geçer ve aşırılık, fanatizm, duygu, davalar, cihadlar ve halkın siyasal kaygılarını dile getirmesi-yani mevcut düzenin temel tavrıyla ilgili sorular sorması gibi kötülükleri bir «rasyonellik» savunmasında kendine hedef seçer. Gerçek eleştiri giderek zorlaşır (kişinin sadakati ve buna bağlı olarak işini kaybetmesi söz konusu olur) ve yavaş yavaş suç sayılmaya (daha sonra da ruh hastalığı sayılmaya) başlanır. Bu atmosfer, halk çoğunluğunun kayıtsızlığa, ufak bir azınlığın ise terörizme kaymasına yol açar ve bu terörizm de baskının arttırılması için bir neden durumuna gelir.

Şu halde, II. Tip devlet, gerçek bir bunalımın görüş birliğini bozarak, kitlesel hoşnutsuzluğu (özellikle işçi kesiminin hoşnutsuzluğunu) kontrol etmek ve üretimi sistematize etmek için demokratik biçimlerin kaldırılmasını gerektirdiği takdirde faşist olur.

Şimdi, diktatörlüğü ve baskıyı kendi sınıfsal kümelenmelerine uygun devlet biçimi olarak «seçen» ülkelerdeki dinamiğin politik-ekonomik temellerini oldukça geniş çerçeve içinde tanımlayacağız. Bu siyasal ekonomi biçiminin etkile-

şim içindeki üç ana unsurundan daha önce söz ettik: *uluslararası* kapitalist sistem bağlamında, «normal olarak» modern bir burjuva-liberal yönetim biçimi kuran nisbeten *güçsüz ulusal kapitalist* (ve öteki) *sınıf fraksiyonlarının* yer aldığı *sürekli bunalım.* Belki bu unsurları karşıtları içinde ortaya koymak, daha iyi anlaşılmalarını sağlar. Dale L. Johnson şöyle diyor: (17)

> Demokratik devlet biçimlerinin sürmesi için, güçlü ve kendine güvenli burjuvaziler, içinden çıkılabilinir bunalımlar ve işçiler ile öteki ilerici güçler tarafından yürütülen ve egemen sınıfın totaliter eğilimlerini engelleyecek, ama yürürlükteki düzeni tehdit etmeyecek oranda bir sınıfsal mücadele düzeyi var olmalıdır. Üçüncü Dünyada genel olarak demokratik devletlerin bunlunmayışı, bu koşulların yokluğunu yansıtır. Yerel burjuvaziler güçsüzdür, hiziplere ayrılmıştır ve yapısal olarak uluslararası sermayeye bağlıdır; geçişli yada organik bunalımlar çözümlenemez; ve sınıfsal mücadele mevcut düzenin sınırları içinde tutulamaz...

Şunu açıkça belirtmek gerekir ki, I. Tip devlet, ulusal burjuvazinin siyasal yada ideolojik hegemonyayı (bu hegemonyanın çöküşünden *sonra* ortaya çıkan faşizmin tersine) henüz elde etmediği bir dönemde ortaya çıkmakla birlikte, bu, I. Tip devletin hiçbir biçimde «geri» ya da modern olmayan bir devlet olması demek değildir. Bağımlı ulusların, bazı bilim adamları tarafından «modernleşme» diye tanımlanan biçimde uluslararası ekonomik düzenle bütünleşmeleri, bunun doğal bir sonucu olarak demokratik hükümet biçimine yönelmelerine yol açmaz. Johnson'un değindiği gibi, daha çok bunun tersi görülmektedir: «Üçüncü Dünyadaki siyasal yönetimin en modern' biçimi, askerî diktatörlüktür... (ve) bu sadece baskının incelikli, ustalıkla yönetimi çerçevesinde kalmaz. (18) Bu [siyasal yönetim] biçimi;

> ...devletin, sermaye birikimini ve karşı güçlerin bastırılmasını sağlayacak güçlü bir araç biçiminde yeniden kurulmasını gerektirir. Ulusal güvenlik devletleri, Üçüncü Dünyanın en gelişmiş yada en hızla gelişen kapitalizme sahip uluslarında görülür; bu tür devletler, ulusal olmayan şir-

ketlerin (transnational) yatırımları, uluslararası ticaret ve ABD, Avrupa ve Japonya'daki para kuruluşlarından alınan büyük kredilerle uluslararası ekonomi içine en çok girmiş olan ülkelerde ortaya çıkar. (19)

Bu modernleşmiş biçim, «sadece» çürümüş ve akıl dışı olan daha geleneksel oligarşilere kavram olarak karşı olabilir. I. Tip devlet biçiminde, baskı uluslararası bir boyut alır ve uluslararası talebe karşılık verir. Örneğin Pakistan'da, Butto rejimi başladıktan altı ay 'sonra, bir Dünya Bankası kurulu Pakistan'ın ekonomik bunalımını görüşmek üzere toplandı. (20) Bu kurul, ülke içindeki işçi sınıfının durumunu kontrol altına almak için elverdiğince dış yardım sağladı; aynı anda Karaçi'de silahlı polis grevci işcilere ateş açıyordu. İki yıl içinde polis ve istihbarat örgütlerinin bütçelerinde yüzde üçbinlik bir artış oldu. Yine de 1975'te Pakistan'ın dış borçları 5 milyar dolardı, bu borcun yarısı (üç yılı Butto rejimi döneminde olmak üzere) son beş yıl içinde birikmişti. Uluslararası Af Örgütü, 1975-76 raporunda, Pakistan'daki siyasal tutuklu sayısının 38.000 olduğunu belirtti.

1977 başlarında, Suudi Arabistan, siyasal yönden daha istikrarlı bir durum sağlanması koşuluyla, Pakistan'ın uluslararası açığının bir kısmını kapatacağını belirtti. O noktada, First National City Bank, İran tarafından desteklenen 300 milyon dolarlık ticarî krediyi askıya aldı. Şah, durum «kontrolden çıktığı» takdirde müdahaleye hazır olduğunu açıkladı. Fransa, nükleer tesis planlarının verilmesini, Başkan Carter ise göz yaşartıcı bomba ve askerî uçak sevkiyatını durdurdu. Durum «istikrarlı olmaktan çıkmıştı.» Asgari reform programından korkan üst sınıfın ileri gelen kesimlerinin karşı olduğu Butto, 5 Temmuz 1977'de tuğgeneral Ziya ül-Hak tarafından devrildi. Ziya ül-Hak, geçici görevle bulunduğu Ürdün'de Filistin gerillalarının kıyımında rol oynayan komutanlardan biri olarak ün yapmıştı. Darbe, askerî yönden İran personeli ve İran helikopterleri ile desteklendi. O sırada İran'daki ABD büyükelçisi, eski CIA başkanıydı. Ziya'nın yönetime el koymasından sonra Pakistan'daki İran büyükelçisi ise, daha önce İran'ın gizli servisi SAVAK'ın ba-

şında olan kişiydi. *Pakistan Progressive* dergisi, bu modeli, zorunlu olarak «Amerikan-İran ekseni»ne bağlanacak bir «Indo-İran malî ve askerî ekseni»nin başlangıcı olarak tanımladı.

Şili'de Allende hükümetinin istikrarsızlığa düşürülmesinde ulusal olmayan şirketler ile bankacılık kuruluşlarının oynadığı rol, bugün artık iyice bilinmektedir. Uluslararası nitelikteki bu yeni biçimin daha az bilinen bir örneği ise, Güney Atlantik Anlaşma Örgütünün (SATO) kurulması için ilk adım sayılan Güney Afrika-Federal Almanya-Şili Üçgeni'dir. Bugünkü Şili cuntası, silahlarının %40'ını Güney Afrika'dan almaktadır. Bu silahların büyük bölümü Federal Almanya, İsrail ve İngiltere kökenlidir. Bugün Federal Almanya'nın Şili büyükelçisi olan Erich Straetling, daha önce Federal Almanya'nın Güney Afrika büyükelçisiydi. Straetling, Pinochet'nin ve Uluslararası Af Örgütü tarafından belirtildiğine göre, o sırada DINA diye anılan Şili gizli polisince bir toplama kampı ve işkence merkezi olarak kullanılan Alman modeli Colonia Dignidad çiftliğinin güçlü bir destekleyicisidir. (Bu kampla ilgili bütün ayrıntıları doğrulayan 1976 tarihli bir BM raporu bulunmasına karşın, 1977 Mayısında bir Federal Alman mahkemesi, Uluslararası Af Örgütünün Colonia Dignidad raporunu Almanya'da yayınlamasını ve dağıtmasını yasakladı. BM'deki Federal Almanya temsilcisi, bu raporun Ekonomik ve Sosyal Konsey'den çıkması için yapılan oylamada çekimser kaldı.) (21)

«Az gelişmiş ulusların» I. Tip ulusal güvenlik devletinin ortaya çıkması (ve onunla birlikte kredi olanaklarının açılması) ile ancak geçici olarak kurtulabildikleri sürekli bunalımın kökeni nedir?

Burada da Pakistan'ın durumu örnekleyicidir:

> Sermaye mallarını, lüks eşyayı, silahları, polis eğitimini, işkence araçlarını, teknik eğitimi vb. hemen hemen sadece gelişmiş Batı ülkelerinden satın alıyoruz; ve bu ülkelere yalnızca ham madde ve ikincil mallar ihraç etmekle kalmayıp, aynı zamanda çok sayıda doktor, mühendis ve başka kalifiye personel ihraç ediyoruz... İç pazardaki yiyecek-

lerde nicel ve nitel büyük bir düşme yapılarak, tarım ihracata yönlendirilmiştir... Toprak sahibi sınıfların yüksek geliri, ya gösterişli tüketimin ve üretici olmayan yatırımların artmasına... ya da tarımın mekanizasyonuna ve yoğun ölçüde kapitalistleşmesine yol açmıştır... Yatırım ve karşılığında iş bulma olanakları kesinlikle kısıtlandığı zaman yoksul köylüler çiftliklerini satmaktadırlar. (22)

Bu durumda, gerek kentlerde gerekse kırsal kesimde iş gücünün aşırı kutuplaşması ortaya çıkar; Pakistan'da her birine 5 akr'dan daha az düşen 3¼ milyon toprak sahibi, toprakların %15'i üzerinde yaşarken, her birine 500 ve daha fazla akr toprak düşen 6.000 kişi de yine toprakların %15'i üzerinde yaşamaktadır. Ülke topraklarının %30'u altmışdört bin toprak sahibinin malıdır ve bu dağılım, Üçüncü Dünya'da görülen dağılım oranlarının en kötüsü de değildir üstelik. Johnson bunu şöyle belirtiyor:

Çağdaş ulusal güvenlik devletinin ortaya çıkış evresi, bağımlı gelişmeye geçiş dönemidir (bu geçiş dönemi, II. Dünya Savaşı öncesinde, yerel burjuvazilerin devletin koruyuculuğunda bir takım ekonomik gelişmeler kaydettiği dönemden sonra gelir... Doğrudan doğruya ulusal olmayan sermayeye bağlı finans-kapital gruplarını oluşturan yerel burjuvazinin bir fraksiyonu, sınıflarının lider kesimi durumuna getirildi. (23)

Ne var ki, bu fraksiyon kontrolü bütünüyle ele geçiremedi: öteki sınıfları ve hatta bir ölçüde kitle hareketlerini yansıtan) devlet, (yatırım politikasını tamamen kontrolünde tutan) uluslararası sermaye ve -Brezilya ile Arjantin'de popülist sözler, Şili gibi bir iki yerde de ılımlı sosyal-demokrat reformlarla vurgulanmış olan- daha önceki bir evreden kazançlı çıkmış unsurları içeren işçi sınıfı ve köylüler, bu burjuva fraksiyonunun kontrolünü sınırladılar ve karşı dengeyi oluşturdular. Böylelikle:

Sermaye birikimine çeşitli sınırlamalar getirildi... [ve] eşit olmayan düzensiz gelişme, tarım burjuvazisinin en gerici, en geleneksel fraksiyonlarını ayakta tuttu... Endüstri sermayesinden gelen gerçek bir ulusal burjuvazi gelişemedi, ama ulusal endüstri ve ticarette çok sayıda orta çaplı sermayeler ortaya çıktı... (24)

Bu arada, özel ve kamu girişimlerinin başındaki, «kültür emperyalizmi»nin (özellikle tüketiciliğin) değerleriyle beyinleri doldurulmuş orta sınıftan yöneticiler, tutucu bir siyasal yöne girdiler.

Johnson'un dediği gibi, «sorun», uluslararası sermayeye bağlı yerel burjuvazi fraksiyonunun ekonomik üstünlüğünü, siyasal hegemonyaya, yani devlet düzeyinde karar vermek gücünü kullanma yeteneğine dönüştürmektir. Johnson, bunun, birkaç burjuva fraksiyonu, küçük burjuvazi ve askerler arasında bir ittifak sağlanması ve sonra «askerî müdahaleyi olanaklı ve başarılı kılacak siyasal durumların» yaratılması, yani ABD ajanlarının desteğiyle mevcut popülist/reformcu yönetimin istikrarsızlığa düşürülerek devrilmesi ile gerçekleştirildiğini belirtiyor.

Yönetimin devrilmesinden sonra, ittifakın çeşili ortakları, çok uluslu şirketlerin, askerlerin ve «bağımlı gelişmenin yapısal mantığı»nın çıkarları adına kendi fraksiyonlarının geri plana itileceğini öğrenince bu ittifak hızla bozulur. Yeni devletin geçici temeli aşınır ve «güvenlik» adına giderek daha baskıcı önlemler alınır. Nitekim, bu konuda Johnson şöyle diyor:

> Bağımlı yerel burjuvazi ve uluslararası sermaye adına ülkeyi yöneten ve bağımlı gelişmenin mantığına uygun bir gelişme stratejisi izleyen askerlerin hizbi, kendisini iktidara getiren etkin sınıf ittifakını sürdüremez. (25)

Bunalımlar süreklidir. Ufak azınlıklara dayanan rejimler meşruiyetlerini kaybederler. Toplumun bütün katlarında, ancak üstün bir askerî güçle maskelenebilen, sürekli bir huzursuzluk kaynaşması vardır.

Bunun en azından kısa vadedeki sonucuna örnek olarak yine Pakistan'ı gösterebiliriz: Butto döneminde, büyük çapta tutuklamaların ve işkencelerin yer almadığı, polisin sendikaları basmadığı ve militanların kitlesel kıyıma uğratılmadığı hiçbir endüstri merkezi yoktur. Buna karşın yine de yüz binlerce işçi greve gidiyor ya da iş yerinde eylem yapıyor. 1974-75'te yapılan bir grevle, Lahor kentinde yaşam durdu ve Orta Pencap ile her türlü iletişim bağlantısı kesildi.

1974-75 kışında Swat'ta iki ay süren bir grev yapıldı. Ocak 1977'de, Belucistan, 100.000 askerin seferber edildiği bir askerî işgal altına girdi. Kırsal kesimde, büyük çapta kontgerilla savaşlarının yapılmasına uygun enfrastrüktür kurulmasına başlandı.

Buna benzer olarak Brezilya'da: Nisan 1964 darbesinden bu yana yürürlükte olan «olağandışı durum»a ve yaygın işkence dahil Amerikan destekli baskıya karşın, 1978 ilkbaharında binlerce işçi, yasaya karşı direnerek greve gitti. Burjuvazinin ileri gelen unsurları, reformlar istediklerini açıkça belirttiler ve Geisel rejimi tehlikeye düştü. (Ekim ayında, Geisel, kendi yerine başkan olması için, ulusal istihbarat örgütü eski başkanı General Joao Baptista Figueiredo'yu kendi eliyle seçti.) Bolivya'da, General Pereda Asbun'un Temmuz 1978 darbesinden sonra ilan ettiği «kuşatma durumu»nun sürmesine karşın, kalay madenlerindeki işçiler 19 Temmuz'da 48 saatlik greve gittiler. Bunun üzerine Pereda devrildi. Nikaragua'daki rejim, 1978'deki kanlı ayaklanmada yenilgiden kıl payıyla kurtuldu. İranda şah rejimi, Birleşik Amerika tarafından desteklendiği halde, yaygın huzursuzluk, kitlesel gösteriler ve grevlerle karşı karşıyadır. Halka karşı aşırı şiddet kullanmaya hazır olmasına karşın, rejimin ayakta kalması kuşkuludur. Demek oluyor ki, sorunlar, ortadan kalkmaları için resmi buyruk verildi diye ortadan kalkmazlar. Ve yeni gelen, ulusu, (uluslararası ekonomi bağlamındaki Üçüncü Dünya sınıfsal kümelenmelerinin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal bozukluklar anlamına kullanılan) sol aşırılıktan «kurtarsın» diye bir diktatörün yerine bir başka diktatörü geçirmek de uzun süre yürümez. Temel bunalım olduğu gibi kalır ve ulusal güvenlik devleti, «kirli» biçimi çerçevesinde, [sağlıksızlığının] belirtilerini, özellikle de siyasal huzursuzluk belirtilerini bastırarak, bir süre için yapısını maskelemeye yarar.

Ulusal güvenlik devletlerinin yönetimindeki uluslarda insan haklarının durumu konusunda, ülkeleri tek tek inceleyecek bir rapor, bu bildiri bağlamında gereksizdir. Yine de, 1945'ten bu yana Birleşik Amerika'nın Üçüncü Dünya ülkele-

rine 140 milyar dolardan fazla yardım gönderdiğini ve bu yardımın yaklaşık üçte ikisinin, bir uluslararası Politika Merkezi rapor taslağında belirtildiği gibi, «evrensel olarak tanınan insan haklarını açıkça ve alçakça çiğnemekte olan» yönetimlere gittiğini akılda tutmakta yarar vardır. Bu yardımlardan 13.5 milyar dolar Güney Kore'ye, 5.5 milyar dolar Brezilya'ya, 3 milyar dolar İran'a, aynı miktar Endonezya ve Filipinlere, toplam altmış milyar dolar da Guatamala, Arjantin, Nikaragua, Taiwan, Zaire, Şili, Uruguay, Etiyopya, Haiti ve başka ülkelere verilmiştir. (26) 1979'da, dünyanın en baskıcı yönetimlerinden 15'i, Dünya Bankası'ndan 2.9 milyar dolar, ya da yaklaşık tüm kredilerin üçte birini alacaklardır. 1970'ten bu yana baskıcı rejime geçen ülkelere verilen krediler, öteki ülkelere verilen kredilerin iki katı hızla artacaktır. Uluslararası Politika Merkezi'nin raporunda belirtildiği gibi: «Bu orantısız artışın nedeni... yeni askeri yöneticilerin Dünya Bankasının onayladığı ekonomik politikaları uygulamaya hazır olmalarıdır.» (27) Ulusal güvenlik devleti kavramını sadece eleştirileriyle sınırladığımız sanılmasın diye, bu devlet biçiminin, Brezilya'da açıkça geliştirilmiş olan ideolojisini de kısaca tanımlayacağız. Brezilya'da kendinden önceki rejimin ılımlı ilerlemesine, demokratik açılımına ve tarım reformuna son veren Nisan 1964 askeri darbesi, resmî tanımı Ulusal Güvenlik Doktrini olan bir teoriye dayanıyordu. Jean-Louis Weil'in (Bertrand Russell Mahkemesine sunduğu bir raporda) belirttiğine göre, bu Doktrin, 1950'lerde Yüksek Askeri Kolej'de geliştirildi. Doktrinin temeli üç varsayıma dayanmaktadır: (1) Güney Atlantik Latin Amerika hegemonyası, Brezilya'nın eline geçecektir ve Brezilya da Birleşik Amerika tarafından desteklenecektir; (2) «ancak mutlak düzen ve bölünmemiş iktidar tarafından sağlanabilecek kalkınma zorunluluğu» bu [hegemonyayı] haklı gösterecektir; (3) bu programa müdahale edecek her türlü güç saf dışı edilecektir. Böylece, «amaç, bu plana karşı olan tüm görüşleri nötralize etmek ve askeri diktatörlüğe karşı çıkanları iç düşman olarak tanımlamaktı...» Siyasal karşıtlığı suç olarak tanımlamak, (her iki tipteki) bütün ulusal

güvenlik devletlerinin ve buna ek olarak, tabii ki, bütün totaliter toplumların karakteristik özelliğidir. Bu tutum önce fiiliyata geçirilip uygulanır; sonra bir dizi kararname yayınlanarak anayasa bir «kuşatma durumu» yönetimine dönüştürülür. Böylece «olağan dışı» olan, «norm» durumuna gelir. 1969'da Brezilya'da yayınlanan kararnameye göre, herkes, aşağıdaki tanımı içeren «ulusal güvenlik»e karşı sorumludur:

> «Psikolojik husumet savaşının ve... ülkede görülen ya da etkisi olan her köken, biçim ve türdeki düşmanca tehdit ya da baskılar (dahil) devrimci ya da yıkıcı savaşın... görüş, duygu, davranış ve eylemler üretmeyi ya da etkilemeyi amaçlayan her türlü propaganda veya karşı propaganda ve faaliyetin engellenmesi ve bastırılması... (28)

Kararname ayrıca iş yeri toplantılarını, komiteler kurulmasını, kitle toplantılarını, yürüyüşleri, gösterileri, grevleri, kamu görevlilerine hakaret, iftira ve tahkiri yasaklamakta ve yargılanma öncesinde on günü «irtibattan men» içinde geçmek üzere 30 güne kadar gözaltını öngörmektedir. Siyasal karşıtlığın suç sayılması gibi, özellikle kamu görevlilerine «hakaret»in suç sayılması ve irtibattan men koşuluyla gözaltı uygulaması, bütün totaliter ülkelerin yanı sıra, her iki tip ulusal güvenlik devletinin de ortak özelliğidir. Yukarıdaki uygulamaların ikisi de, örneğin Federal Almanya ceza yasalarında yer almaktadır.

Brezilya ulusal güvenlik doktrininin kalkınma konusundaki görüşü de, Johnson'un tartışmasında çizdiği görünüme uygundur. Brezilya ekonomisi, sermaye oluşumu, yatırım ve yeniden yatırım politikalarına egemen olan yabancı girişimlerin hegemonyası altındadır. (29)

> Görülebilen gelecekte, Brezilya ekonomisinin gelişmesi, zorunlu olarak, başta bankalar olmak üzere dış kredi kaynaklarının iyi niyetine bağımlı olacaktır. Bu koşullar altında, (ABD, Avrupa en başta Almanya ve Fransa gibi) yabancı hükümetlerin, kendi yatırımlarının kazançlılığını ve güvencesini (garanti eden) güvenlik politikası konusunda diktatörlüğü desteklemeleri şaşırtıcı değildir. (30)

Dahası, Brezilya'nın belirli türde toprak, hidroelektrik enerjisi vb. gereksinimlerinden dolayı, bu «kalkınma» biçimi,

komşu ülkelere de egemen olmayı gerektirir. Brezilya'nın, Bolivya, Uruguay ve Şili gibi askeri yönetimlere ilgi göstermesinin ve fırsat düştükçe askeri yardımda bulunmasının nedeni budur. Özetlersek, Weil'e göre:

> Brezilya diktatörlüğü, yapay olduğu kadar istikrarsız olan bir denge ve yayılma (politikası) sürdürebilmek için, ülkesinin yabancılara bağımlılığını, kendisinin öteki Latin Amerika halklarına egemenliği ile birleştirmek zorundadır (31)

Bu «denge», kaynakların son derece çarpık bir dağılımına dayanmaktadır. Ulusal güvenlik doktrini kurumlaştıkça ve giderek bu kaynaklardan daha büyük dilimler talep eder duruma geldikçe, bu çarpık dağılım da daha ciddi boyutlar alır.

Aynı zamanda şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, I. Tip devlette, ülkedeki sınıfların güçsüzlük verisi karşısında, askeri unsurlar kendi iç fraksiyonlarını geliştirmek durumundadırlar. Bu fraksiyonların en azından bir kısmı, kendilerini uluslararası sermayeden bağımsız sayar ve ulusal onur ile ulusal bağımsızlığın koruyucusu olarak görürler. Yani, bazı fraksiyonlar ulusal güvenlik ideolojisini ciddiye alırlar ve ülke içinde hegemonistik jeopolitik boyutu nedeniyle bu doktrini faşist ideolojinin kıyısına (bazılarına göre içine) iten bir ideolojik mantığı kabul ederler. Comblin, (Pan-Cermen, Nazi görüşünde) jeopolitiğin ulusal güvenlik doktrini içinde var olduğunu; ve Brezilya jeopolitiğindeki mantığın, Hitler Almanya'sının Avrupa'nın «yüreğine» yayılma istemine-yani *Lebenstraum* doktrinine benzer bir coğrafi alana egemen olmayı öngörüdüğünü ısrarla belirtir. (32) Bu durum, ileri gelen Brezilya generallerinin milliyetçiliği yüceltmelerine yol açar. Ne var ki, bu tür ideoloji, çok uluslu şirketlerin çıkarlarına bir ölçüde aykırıdır. Eğer, Comblin'in deyimiyle, «toplumun tümü, askeri stratejinin bağışlamaz mantığına boyun eğerse... (eğer) toplum bir askeri kampa dönüştürülür ve katı kışla kurallarına uydurulursa», o zaman I. Tip devletten doğrudan doğruya faşizme geçiş görülür ki, bu da, bölgede, üretim ve fiyatların yabancılar tarafından belir-

lendiği istikrarlı bir uluslararası pazarın çıkarlarıyla bağdaşmayacak bir istikrarsızlığa yol açar.

Bu nedenle, ulusal güvenlik doktrininde bazı önemli çelişkiler vardır: 1) İç güvenlik, burjuva fraksiyonlarının egemenlik için rekabet edebilecekleri ve görüşlerini kişisel (bireysel) olarak korkusuzca açıklayabilecekleri modern, Batı Avrupa - geleneğindeki demokratik cumhuriyet biçimine geleneksel bağlılığı bulunan burjuva fraksiyonlarının [bu yoldaki] uğraşlarını ihlal eder. 2) Halkın ezici çoğunluğunun yoksul olduğu ve tüm siyasal katılımların dışında bırakıldığı bir toplumda, huzursuzluk, cebir yoluyla geçici olarak bastırılsa bile, kaçınılmaz bir süreklilik gösterir. 3) Yeni (devlete-dayalı) burjuvazinin bazı kesimlerince desteklenen bir takım askerlerin milliyetçi doktrinleri, bölgesel barışı tehlikeye düşürür ve dolayısıyla, uluslar arasında bütünleşme (bir ulusun hegemonyası altında olabilecek bir bütünleşme) isteyen, ama bunun savaş pahasına, ya da savaş tehlikesi (bu tehlikenin — savaşın arkasından devrim olasılığı da dahil yaratacağı istikrarsızlık) pahasına gerçekleşmesini istemeyen çok uluslu şirketlere bir meydan okuma niteliği alır.

Bu durumda, I. Tip devletin, darbeye, karşı darbeye, faşist darbeye ya da karşı uçta bir çökme ve devrime, veya cumhuriyetçi burjuvazi ile yasaklanmış işçi ve köylü örgütlerini kapsayan anti-oligarşik bir ittifak tarafından yasal yollarla demokratik bir devletin kurulmasına bile açık olduğu açıkça ortadadır. Bunu diktatörlük de kesinlikle bildiği için, zulmü sürdürür. Ne var ki, I. Tip devletin yerini neyin alacağı sorunu, bu bildiride yer alamayacak kadar karmaşıktır.

II. Tip ya da «temiz» ulusal güvenlik devletinin dinamikleri nelerdir? Önce, etkileşim içindeki üç dinamiği ele alalım: rasyonalizasyon, toplumsal kontrol ve ideoloji. Modern kapitalizm içindeki belirli kritik sorunların bir yansıması olan birinci dinamik, ulusal güvenlik devletine yönelmekte, öteki dinamiklerden daha temel bir boyuttur. Modern devlet aygıtı, en nötr koşullarda kendisini rasyonalizasyona ve entegrasyona, ikincil aygıtlarının koordinasyonuna ve ekonominin (toplumun olduğu kadar devlet ekonomisinin); özel-

likle de iş gücünün daha sıkı kontrolüne yönelten bir takım mekanizmaları içerir. 1930'ların sonuna kadar Marksist düşünürlerin önem vermediği, ama gerek anarşistlerin gerekse «oligarşinin demir yasası» görüşündeki Weber'ci düşünürlerin üzerinde önemle durdukları bu mekanizmalar, kısmen büyüklüğün yarattığı bir unsur, kısmen de, çeşitli nedenlerden dolayı hiyerarşi ve iş bölümünü gerektiren belirli bir üretim biçiminin zorunlu kıldığı toplumsal düzenlemelere bağlı bir unsurdur. (33)

(Daha önceki, daha rekabetçi kapitalizmin) klasik koşulları içinde, rekabet, emek gücünün protestosu ve toplumsal baskının çelişkili olguları tarafından dengelenmiş olan üç çağdaş olgu, bu eğilimleri daha belirginleştirir. Bu olgular: ulusal olmayan şirketler (ve bunlarla birlikte devlet politikasının 19. yüzyıl «gambot diplomasisi»nden çok daha ciddi biçimde uluslararası nitelik alması), askeri «savunma»nın ve dolayısıyla devletin ekonomideki büyük rolü ve devletin (bir ölçüde askeri olgudan kaynaklanan) mali bunalımıdır. (34) Devletin ekonomideki gerek dolaysız gerek dolaylı rolünün giderek büyümesi (ve buna karşılık bugünkü uluslararası evrede ekonominin devlet üzerindeki etkisinin giderek artması) sonunda, bu ilişkinin üzerine yüklenen mali bunalım, rasyonalizasyonu geliştirmeye yardımcı bir takım önlemlerin alınmasına yol açar. Belirli türdeki mali kaynakların eksikliği ile birlikte daha önceleri denetimden bağışık olan bilgisayar hizmetlerinde verimliliğin ölçülmesi, «sorumlu tutulma» sloğanı, «hedeflere göre yönetim» biçiminin ortaya çıkarılması ve «sıfırdan başlayan bütçe» uygulaması, sürekli bir doğrultu kazanır ve bu eğilim, iş gücü birikimlerinin büyümesi (yani işsizliğin varolması) ile daha da belirginleşir. Devlet sektöründe sadece hizmetlere ayrılan kaynaklar sorun olmaz; iş gücünün (bir yönü de toplumsal kontrol olan) yönetimi dahil, kaynakların yönetimine ayrılan kaynaklar da, devletin tüm kaynaklarının bir dilimi olarak artış gösterme eğilimindedir. Sermaye yatırımı yavaşladıkça bu eğilim daha belirginleşir: «yüksek maliyetli refah aygıtı», devlet kaynaklarını, yatırımın teşvikinden

saptıran bir nitelikte görülürken; bilgisayar parçaları için yapılan harcamalar bu nitelikte görülmez. Gerçekten de, gereğinden fazla yetersiz işçinin bordrolarda yer aldığı varsayımıyla, herkesin iş bulması, verimliliği engelleyici olarak yorumlanır. (35) İkincil aygıtların devlet kaynaklarına uzanması, uygulamada, daha iyi koordinasyon ve entegrasyona yönelik ilerleme dahil, ilerlemenin ölçülmesini gerektirir. Bu ilerlemenin bir ölçüsü, bütünlük görünümüdür, ya da tersinden alınacak olursa, örgüt içinde ayrılık belirtisi olmamasıdır. Kamuya açık eleştiriler yasaklanır, çünkü bu tür eleştiriler herşeyin yolunda gitmediğini gösterir. Böylelikle, kaynak tahsisi, aykırı görüşlerin bastırılmasına ve sadakat derecesine bağlanır. Sendika üyeleri de kaynak tahsisine bağımlı olduğu için, bu durum sendikalara da yayılır ve kaynaktan kendilerine düşecek dilimi korumak ya da büyültmek karşılığında, sendikaların örgüt içinde polis görevi üstlenmesine yol açar.

Mali bunalım bağlamında bu rasyonalizasyon eğiliminin sonuçları, profesyonel ve yarı profesyonel çalışmanın bazı düzeylere indirgenmesini (çalışmanın bölümlenmesini ve proleterleştirilmesini), personelin sınırlı görevlerden alınarak yaygın çalışma düzenine sokulmasını (özellikle merkezi planlama ve yönetimin yaygınlaştırılmasını), ve nitel sorunların dile getirilemez, düşünülemez duruma ve sonunda suç niteliğine getirilmesini, buna karşılık kararların giderek nicel (ölçülebilir) temellere ve konformist bir biçime dayandırılmasını içerir. Hiç kuşkusuz bu, kamu yaşamının genelde depolitize edilmesinin belli başlı bir unsurudur.

Devletin mali bunalımı, kuşkusuz genel ekonomiden bağımsız değildir. Tam tersine, bu bunalım, ekonominin komşu ya da denizaşırı öteki kapitalist ekonomilerle etkin rekabetteki yetersizliğine bağlı sorunlar, enflasyon, ticaret açığı ve paranın değer kaybı gibi birbirine bağlı sorunlar başta olmak üzere, üretim sistemindeki kritik sorunları yansıtır. Önünde sonunda, sorun, yetersiz yatırım, yetersiz kâr ve yetersiz verimlilik (yani ürünlerin birim maliyetinin rakip kapitalist ülkelerdekinden çok yüksek olması) sorunudur.

Buna karşılık, toplumsal istikrar, tam da devlet gelirlerinin toplumsal refah sağlamaya yetmediği ve vergi zamlarına karşı çıkıldığı bir anda, doğacak sorunların ortadan kaldırılmsı için devletin toplumsal refah sağlayıcı önlemler almasını gerektirir. Sistemin sürmesine yardımcı olacak reformların gerçekleştirilmesinde, gerekli koşullar henüz oluşmadığı için uygulanmayan faşizmin dışındaki ideal araç, kendisini hem toplumsal refaha, hem de «katastrofik» bir değişime yol açabilecek siyasal kargaşa olaylarının önlenmesine adamış popüler bir siyasal partidir. Bu parti, ekonomik yönden liberal kapitalist, siyasal ideoloji yönünden ise sosyal-demokrat eğilimdedir. *New York Times*'ın belirttiğine göre, «Yönetim, dış borç sağlayabilmek, özel teşebbüsü teşvik etmek ve... devrimden sonra sermayeleri ve ustalıkları ile... yurt dışına kaçmış olan yöneticileri ve teknisyenleri geri getirebilmek için sert önlemler almıştır...» (36) «Yönetim» sözü I. Tip diktatörlüklerin herhangi biri için geçerli olabilecekken, burada sözü edilen, o sırada Portekiz'de iktidarda bulunan Sosyal Demokrat hükümettir. Çağdaş devlet konusunu işleyen bir yazarın oldukça inandırıcı bir biçimde belirttiğine göre:

> Özel teşebbüsün güçlü azınlığı, sorunlarının çözümünü (her zaman elverişli bir çözüm yolu olmayan, ve bu [özel teşebbüs] gruplarının çıkarları açısından tehlikeli de olabilecek) faşizme geçişte aramadıkça, modernizasyonu gerçekleştirecek; yani kapitalist gelişmenin uzun vadeli kollektif çıkarlarını, sermaye fraksiyonlarının güncel çıkarları karşısında koruyacak bir sosyal-reformist (genellikle sosyal demokrat anlamına) rejim aramalıdır. (37)

Eurokomünizmin buna benzer bir işlevi olduğu varsayımı, Marksist çevrelerde yaygın bir görüştür.

Toplumsal kontrol için rasyonalizasyon sürecinin doğuracağı sonuçları çıkarsamak zor değildir. Uluslararası «kuzey-güney» karşılaşmasında, I. Tip devletlere oranla II. Tip başlangıçta daha şanslıdır. Ne var ki, II. Tip devlet içinde de, giderek artan oranda iki «ulus» vardır: üretim sistemiyle, siyasal sistemle ve kültürle bütünleşmiş olan uluslar ve en iyimser tanımıyla daha az bütünleşmiş olan ve uç noktada

başka düşünürlerin yanı sıra Marcuse tarafından da tanımlanmış bulunan toplum dışı unsurları da oluşturan uluslar. (38) Ekonomik tanım içinde, ya merkez endüstrilerde veya devlet sektöründe çalışanlar vardır; ya da bunun karşısında merkezden uzak yan sektörlerde çalışanlar veya hiç çalışmayanlar vardır. Refah sorunlarını («toplumsal sorunları») çözümleyecek kaynaklar, (zabıta güçleri için yapılan harcamalar da dahil) «savunma» harcamaları nedeniyle azaldıkça, ekonominin kıyısına itilen bireylerin sayısı artar ve buna bağlı olarak da bunları kontrol altında tutmak için alınacak önlemlerin artması gerekir. Paradoksal bir oluşumla, bu sürecin amaçlanmamış bir sonucu, sosyal refahla ilgili bazı alanlarda harcamaların arttırılmasına yol açışıdır- bu alanlar, özel yatırımlara bağlı olan ve gerçekte yapıları itibariyle kontrol-işlevini taşıyan konulardadır («Albay Sanders»in gündüz kreşleri ve iş eğitimi programlarından başlayıp, toplum düzenine aykırı davranışların özel doktorlar ve/veya ilaçlarla tedavisini sağlayan «iyileştirme (medikalize etme)» gibi daha kapsamlı süreçlere kadar geniş bir yelpazede örnekler verilebilir.) Refah, yarı-angarya çalışma (aynı zamanda genel ücretleri düşük tutmak ve istihbarat yoluyla grev kırıcı güç olmak işlevlerini de gören ve böylece gerçek ücretlerin artışını yavaşlatıp kazanç oranlarını destekleyen çalışma seferberliği ve benzeri programlar), hapis ve (toplum dışına itilenlerin yabancılar olması halinde) sınır dışı edilme cezalarının oranları, çeşitli etmenlere bağlı olarak devletten devlete ve dönemden döneme değişir. Bu etmenlerin en önemlilerinden biri, ulusun tarihi ve kültürüyle biçimlenen toplumun ideolojik yapısıdır.

II. Tip devletlerin yürürlükteki ideolojileri üzerinde etki yapan iki gerçek vardır. Bunlardan birincisi, Richard J. Barnet'in belirttiği gibi, yoksul ulusların giderek aşırılığa sürüklenmesi ve kendi iç siyasal mücadelelerini terörizm biçiminde daha zengin ülkelere ihraç etmesidir. «Rasgele şiddetin açığa çıkardığı öfke ve korku, kaçınılmaz biçimde daha az demokrasi ve daha çok infaz talebi yaratır.» (39)

İkinci gerçek ise, nükleer gücün, felaketi önlemek üzere

sürekli ve mutlak toplumsal kontrol konusunda (yerine getirilemez) bir gereksinim yaratmasıdır. Soğuk savaşın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış mevcut bir askeri kuruluş bağlamında, bu iki gerçek, halkı kontrol altına alma eğilimini daha da belirginleştirir. (40) Batı Avrupa sosyal demokrat partilerinin çoğunun nükleer gücün gelişmesini desteklemeleri de rastlantısal değildir; 1978 Kasım'ında bu konuda yapılan bir referandumda, Avusturya sosyalistleri, muhafazakârlar ile çevrecilerin (environmentalist) koalisyonu karşısında yenilgiye uğradı.

Sovyetler Birliğinden belirli bir ulusa yönelebilecek tehdit biçimindeki Soğuk Savaş, toplumsal kontrol önlemlerinin haklı gösterilmesinde başlı başına önemli bir ideolojik rol oynayabilir de, oynayamaz da; [örneğin] Batı Almanya'da büyük rol oynar, ama İskandinav ülkelerindeki rolü çok ufaktır. Komünizmin bir sorun olmadığı, komünistlerin baskı önlemlerinde yönetimi destekledikleri yerlerde, her zaman başka düşmanlar bulunabilir ya da, son dönemlerde gerekli görülmemişse de, gerekirse başka düşmanlar icat edilir.

Bu tartışmanın belirli bazı yönlerine ışık tutmak için, ABD, Kanada ve Batı Almanya'dan (öteki ülkelere de kısaca değinerek) bir takım açıklayıcı örnekler sunacağız. Yani bu örnekler, bir teoriyi «kanıtlamak» amacıyla değil, tartışma konusu kavramın bazı boyutlarını aydınlatmak üzere verilecektir.

ABD'nın, söz gelimi Batı Almanya'dan çok daha az gelişmiş bir II. Tip devlet olduğunu ileri sürüyoruz. Özellikle (öteki Batı ülkelerine oranla ABD ve Kanada'da daha ileri olan) mali bunalımla karşı karşıya kalınca, yukarda saydığımız eğilimlerden pek çoğunun ABD'de görülmesine karşın, toplumsal kontrolün boyutu henüz aşırılığa varmamış durumdadır. ABD'da çoğunlukla «siyasal baskı» diye tanımlanan şeyin, protestoları modern, rasyonel yöntemlerle önlemek üzere yetkililer tarafından hazırlanmış bilinçli bir plan olmaktan çok, tutucu geleneğin sonucu olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Kısacası, ABD'de aynı zamanda hem geleneksel, hem de modern-rasyonel baskı biçimleri vardır (ve

bunlar kimi zaman birbiriyle çakışır, ama yine de bu yöntemlerin kurbanları için, kullanılan yöntemin hangisi olduğu önemli değildir.) Ne var ki, linç edilmekle modern, temiz, bakımlı bir federal hapishanedeki davranış-düzeltme sistemi arasında büyük bir tarihsel (ve analitik) fark vardır.

ABD'de yasaların uygulanması, II. Dünya Savaşı öncesine oranla daha merkezileşmekle birlikte, ülkenin büyüklüğü ve siyasal gelenekleri nedeniyle hâlâ fazla merkezileşmemiş durumdadır. FBI Üniform Suç Raporu, LEAA ve daha sonra 1967'de kurulan FBI Ulusal Suç İstihbarat Merkezi ve 1971'de düzenlenen Bilgisayara bağlı Sabıka Fişleri (bu sistem sadece bir düzine eyalette uygulanmakta ve bir milyondan az sabıkayı içermektedir) gibi yeniliklerin getirilmesiyle, merkezileşmeye doğru gidilmektedir. Yine de, ABD, bu konuda Almanya ve Norveç gibi Batı Avrupa ülkelerinden çok geridedir. (41) ABD'de etkili bir iç pasaport sistemi yoktur; uluslararası düzeyde olmadıkça geziler kesinlikle kontrol edilmez ve kişiler on yıl ya da daha uzun süre yeraltında kalabilirler. Gerek ekonomi, gerekse coğrafya, (örgütlü suç işlemeksizin) geçim kaynağı sağlayacak açık kapılar bırakır. Amerikalıların bireysel haklar konusundaki sözleri ve gelenekleri, (daha çok aşağıda ele alacağımız meşrulaştırma konusunda) devletin müdahalesini başlı başına frenleyen bir unsur görevi yapar.

Bu nedenle, ulusal güvenlik devletinin gelişmesini engelleyen, [örneğin] Senatonun 1 no. lı yasa taslağının reddedilmesine yol açacak etkinlikte (partizan olmayan etkin medeni özgürlük örgütleri dahil) bir takım karşı-akımlar olduğu halde, öte yanda [ulusal güvenlik devleti] eğiliminin sayısız belirtileri de görülür: [örneğin] Senato 1 no.lu yasa taslağının biraz daha ılımlısı olan Senato 1437 no.lu yasa taslağı; Yüksek Mahkemenin gazetelerin korunmasıyla ilgili yasayı kısıtlayan (ve ilginçtir ki, Kennedy tarafından atananların destekleyip, Ford tarafından atananların karşı çıktığı) kararı; 1976'da Senatör Edward Kennedy tarafından önerilen Dış İstihbarat Gözetimi ile ilgili S. 3197 sayılı yasa taslağı; yine Edward Kennedy'nin desteklediği (ve ulusal güvenlik devle-

tinin liberalizmden ve sosyal demokrasiden kaynaklandığı görüşüne örnek olan) S. 1437 no. lu yasa; başta Marion, Illinois hapishanesindeki davranış düzeltme sistemi olmak üzere federal sistem içinde daha «modern» hapishane yöntemlerinin geliştirilmesi- bütün bunlar, ulusal güvenlik devleti eğiliminin sadece birkaç örneğidir.

Birleşik Amerika'daki herhangi bir verilmiş belirti, geleneksel ya da modern rasyonel baskı sistemlerine bağlanabilir. Bu yüzden, her belirtinin daha geniş bir bağlamda veya daha kapsamlı bir model çerçevesinde incelenmesi gerekir. Bu konuda Wolfe bir ipucu veriyor: Cumhuriyetçilerden, özellikle de aşırı sağdan (McCarthy) kaynaklanan belirtiler geleneksel baskı sistemlerine; aynı zamanda liberal refah programları da öneren Senator Humphrey ve Kennedy gibi liberal Demokrat'lardan kaynaklananlar ise modern rasyonel baskı sistemlerine girerler. (42) Belirli bir önlemin Doğu kesimindeki liberal kanat ya da «aydınlanmış» (yani çok uluslu olmaya yönelmiş) sermaye tarafından, etkilediği üst komisyonlardan biri kanalıyla desteklenmesi veya (her ikisi de polis «reform»u konusunda özgül öneriler getirmiş olan Kerner ya da Scranton Komisyonları veya yüksek öğrenimde rasyonalizasyon ve paralı öğrenim öneren Carnegie Komisyonu gibi) Başkanlığa bağlı liberal ve iki yanı da temsil eden bir araştırma kurulu tarafından desteklenmesi de bir ipucu olabilir. Kanada da, henüz oldukça az gelişmiş bir ulusal güvenlik devletidir. Irving Louis Horowitz, «çok kollu ekonomi» tezi denilen görüşe değinerek, «Kanada, ABD'den çok Latin Amerika ile benzerlik gösterir.» demektedir. (43) Ancak, Horowitz aynı zamanda Kanada yönetiminin (Latin Amerika rejimlerinin çoğunun tersine) «çok partili, istikrarlı, parlamenter ve özü itibariyle demokratik» olduğunu da belirtir. İşin tuhafı, bu modern, demokratik devlette, iki kişi bir eyaletteki ufak bir terörist hücre tarafından kaçırıldığı için 16 Ekim 1970'ten 1971 Nisan'ına kadar ülkenin her yerinde her türlü medeni özgürlükleri askıya alan Savaş Durumu Yasasına başvurulmuş olmasıdır (kaçırılanlardan biri, yasanın yürürlüğe konulmasından sonra öldürüldü). O tarih-

te Quebec Kurtuluş Cephesi (F.L.Q.) örgütünün tüm eylemci sayısı 175 kadardı ve eyalette 3.000 sempatizanları vardı; böyle olduğu halde, eyaletin stratejik noktalarını ele geçirmek üzere 13.000 asker ve polis seferber edildi, 2000'den fazla baskın yapıldı ve (barış, çalışma ve kamu eylemcileri olan ve bir kısmı faşist darbe yapıldığını sanan) 600'den fazla kişi tutuklandı. Savaş Durumu Yasası uyarınca, bu kişiler, neyle suçlandıkları açıklanmaksızın 21 gün ve yargıç önüne çıkarılmadan 90 gün gözaltında tutuldular.

II. Tip ulusal güvenlik devletinin en gelişmiş olduğu ülke Batı Almanya'dır. Batı Almanya'da güvenlik önlemleri için, ABD'de hiç duyulmamış çeşitli bahaneler ileri sürülür. Bu bahaneler, Hitler'in iktidara gelişini Weimar Cumhuriyetinde aşırı akımlara karşı yeterli önlem alınmadığına bağlamaktan, öğrenci hareketlerinin uygar üniversite ve kamu yaşamı için bir tehlike olduğuna, Sovyetlerin ve Doğu Almanya'nın casusluk ve kışkırtma eylemlerine, uluslararası terorizm gerçeklerine kadar çeşitlilik gösterir. Her bahanenin arkasında bir nebze gerçek payı olduğunu belirtmek gerekirken; şunu da belirtmek gerekir ki, Hitler'in iktidara gelmesinin nedeni yasal önlemlerin yetersiz oluşu değildi (bu önlemler, her toplumda olduğu gibi Almanya'da da kağıt üzerinde vardı, ama yine her toplumda olduğu gibi, tarafsız olmayan yetkililer tarafından uygulamaya konulmamıştı). Üstelik, Batı Almanya'da aşırı akımlar ve terörizmin ileri sürülen tehlikelerinin üstesinden gelmek üzere kurulmuş büyük yasal mekanizma, aşırı akımları (özellikle sağcıları), casusluğu ve terorizmi durduramadı. Öğrenci hareketleri ise, Batı dünyasının öteki ülkelerinde olduğu gibi Batı Almanya'da da ekonomik baskı karşısında azaldı. 1973 - 74'ten bu yana, Batı Avrupa'nın her yerine yayılan «anti - terorizm» yasalarıyla ilgili bir raporda belirtildiğine göre, «Bu yasalar, her şeye gücü yeten bir devletin şiddet potansiyelini frenleyebilecek tek unsur olan tüm vatandaşların korunmasını ortadan kaldırma eğilimini somutlaştırmaktadır.» (44)

Bonn Adalet Bakanlığının açıkladığına göre, 1977 Ocak

ayında sona eren on yıllık süre içinde, Münih olimpiyatları trajedisi dışında, teroristler tarafından 28 kişi öldürüldü. Buna karşılık 15 terorist, kendilerine ateş açan polisler tarafından öldürüldü (hapishanede ölenler bunun dışındadır). Bu terorist eylemler, polis güçlerinin (Üçüncü Reich'tan bu yana) eşi görülmemiş biçimde genişletilmesine bahane edildi: *Bundeskriminalamt*» (FBI'ın benzeri olan *BKA)* 1969-1971 yılları arasında bütçesini 22.4 milyon marktan 54.7 milyon marka çıkardı; (eskiden sınır muhafızı niteliğinde olan, şimdiyse ülke çapında gösterilerde kullanılan ve panzerler, ağır silahlar, helikopterler vb. ile donatılan taktik polis gücü) *Bundesgrenzschutz,* 1969'da 16,700 kişi iken bu sayı 1973'te 22,159'a ulaştı; *Verfassungschutz* (Anayasayı Koruma Dairesi, siyasal polis) bütçesini 1970'ten 1973'e kadar iki katına çıkardı ve 1969'da 1,016 olan polis sayısı 1973'te 1,409'a vardı. 1975'te, *INPOL* adı verilen ve ayrıntılı bilgi derleyen bir bilgisayar sistemi ülke içinde kullanılmak üzere geliştirildi ve 231.000 kişi fişlendi. (45)

Terorist eylemlerin yer almadığı Norveç'te de buna benzer bir süreç yer almaktadır: Norveç'te 1966-1977 arasında polis harcamaları 195 milyon krondan 950 milyonu aşan bir tutara yükseldi. Bu artış, enflasyon ayarlaması için kişi başına 87 krondan 195 krona ulaşan bir zamma yol açtı. (46)

Terorizm ve aşırı akımların doğuracağı ileri sürülen tehditlere karşı Batı Almanya'nın aldığı tavır, polis aygıtını genişletmekten ibaret kalmadı; çeşitli yazılarda tanımlanan (47) bu tepki, ya da bildirimizde görüldüğü gibi, II. Tip devletin bu belirtileri üç alanı kapsamaktadır: (1) Yerleşik düzene ve kamu görevlilerine yöneltilecek bazı eleştirileri suç sayan, kitap, poster ve yayın organlarını sansür eden, polis ya da yargıçlar tarafından «şiddet»e yol açabilir diye tanımlanmış yapıtlarla ilgili yazar, dağıtıcı, basımevi, yayıncı ve satıcıları para ve hapis cezasına çarptıran maddelerin ceza yasasına getirilmesi; bunun yanı sıra, polisin «durdurup arama tarama yapma», sokaklarda kontrol yapma, ev basma vb. yetkilerini genişleten kararların çıkarılması; (2) Tutuklu ve hükümlülerin avukatlarla ilişkisini yasaklayan ve

bu koşullarda dış dünya ile tüm bağlantılarını kesen yeni kararlar alınması; tutuklu ile avukat arasındaki görüşmelerde geleneksel gizlilik hakkının çiğnenmesi; mahkemelere avukatları barodan ihraç ya da belirli bir tutukluyu savunmadan men hakkının verilmesi; (3) Kamu hizmetleri yasasıyla ilgili olarak çıkartılan ve mahkeme kararları ile daha başka kararnameler tarafından desteklenen bir takım kararlar ile, bütün kamu hizmetlilerinin ve kamu sektöründe çalışmak için başvuranların bir sadakat-güvenlik elemesinden geçirilmesi. Bu kararnameler, şu anda veya gelecekte «toplumun özgür ve demokratik temellerinin savunulmasında her an ve fiilen görev almaya hazır olmaları» konusunda «kuşku» duyulan kişilerin çalıştırılmalarını engellemekte ve görevlerine son verilmesini gerektirmektedir. Bir komünist listede seçime katılmaktan, gazetelere bu tür kararlar uyarınca birinin işten atılmasını protesto eden okuyucu mektubu yazmaya kadar tamamen yasal olan çok geniş bir yelpazedeki siyasal faaliyetler, bu tür «kuşkular» için yeterli neden olabilir ve olmuştur da. Bu üçüncü alan, teknik adı «Radikaller Kararnamesi» olan «*Berufsverbot*» ya da iş-yasağını oluşturur.

Bu uygulamalarla, yaygın ekonomik refah içindeki Federal Almanya'da kitapçı dükkanları ve basımevlerine baskınlar düzenlendi, yazarlar ve yayıncılar para ve hapis cezalarına çarptırıldılar, nükleer tesislere karşı düzenlenen bir gösteriye katılmak üzere yola çıkmış on binlerce aracın durdurularak aranması dahil geniş çapta arama taramalar yapıldı, siyasal açıdan kuşkulu görülen ama herhangi bir suçtan hüküm giymemiş bulunan binlerce kişi işe alınmadı ya da işten çıkarıldı, (zaman zaman) hapishanelerde (tecrit, her türlü sesten yoksun bırakma, lambaların yakılıp söndürülmesi ve dayak gibi) işkence benzeri yöntemler uygulandı. (48)

Bir tek devleti incelerken, belirli bir olayın tek başına «ulusal güvenlik devleti» etiketini haklı göstermeyeceğini, hattâ o yönde bir eğilim belirtisi sayılamayacağını belirttik. Kesin birşey söyleyebilmek için ortada bir belirtiler kalıbı olması gerekir. II. Tip devlet konusunda bu belirtiler modeli

ne olabilir? Yani, böyle bir eğilimin gözle görülür (hattâ bazı durumlarda ölçülebilir) belirtileri nelerdir? Aşağıdakilerin, ayrıntılı ve kapsamlı olmamakla birlikte fikir verecek belirtiler olduğuna inanıyoruz:

1) Daha önceleri özel, gönüllü kuruluşlar tarafından işletilen alanlara (özellikle sosyal yardım alanına), müze ve kitaplıklara, spora, sanata ve müziğe, araştırma ve geliştirme çalışmalarına, üniversitelere giderek devletin el atması; taşrada ve banliyölerde (kreş, trafik, kiracılık, çevre sorunları vb. konulardaki) inisyatiflerin devletin eline geçmesiyle, kamu yaşamına katılmak için vatandaşların kendiliklerinden gösterdikleri çabaların devlet tarafından üstlenilmesi. Federal Almanya'da profesörlerin görevlendirilmesinde devlet yetkililerinin veto hakkı vardır. Alman kütüphanecileri, siyasal polisin kitaplıklardan sol yayınları alanların adlarını istemesini protesto etmişlerdir.

2) Bir planlama bağlamında (Humphrey-Hawkins yasa tasarısında olduğu gibi) asgari gelir ya da herhangi bir iş garanti eden ulus çapında kordine edilecek bir sosyal refah yapısı ve bunun *yanı sıra,*

3) sosyal refah ve ceza aygıtlarının giderek aşağıdaki biçimde bütünleştirilmesi yada kaynaştırılması (a) her iki aygıt birbirinden kesinlikle ayırt edilemez (polis toplumsal hizmet görür; sosyal hizmet görevlileri potansiyel suçluları belirler; öğretmenler ilerde toplum düzenine aykırı görüşlere sahip olabilecek öğrencileri saptarlar) ve (b) her iki davranış biçimi (özellikle aykırı görüşleri suç saymak ve suç işleyenleri ruhsal tedaviden geçirmek gibi) yeni etiketlerle giderek birbirinden ayırt edilemez duruma gelir. Bu da (c) bir kişinin belirli bir alandaki (örneğin sağlık dalındaki) kaydının bütün öteki kuruluşlara iletilmesini sağlayan bir bilgi alış verişi sistemini gerektirir (örneğin İsveç'te alkollü iken araba kullananlar bir sosyal hizmet kuruluşuna ihbar edilir; Amerikan yargı sisteminde hapse girmenin alternatifi olarak orduya yazılmak öngörülür; ordu hizmeti bir «kariyer» ya da meslek eğitimi niteliği alır). Federal Almanya'daki *Bundeskriminalamt* başkanının belirttiği gibi:

> Polis, kendini toplumsal değişimi sağlayacak bir araç, politika ve hukuk alanlarında fikri danışılacak ve akıl verecek bir organ durumuna getirmelidir... (Polis) toplumun yapısal bozuklukları konusunda... benzersiz bir algılama yeteneğine sahiptir... (böylece) sorunları daha ortaya çıkmadan önce kestirebilecek bir sistem yaratılabilir. (49)

Bu kaynaştırma süreci, tarihsel olarak, toplumsal hizmet mesleğinin bireyin «tümünü» «tedavi» etme eğiliminin bir sonucudur, ne var ki, bu meslek bu tür yaklaşımın siyasal sonuçlarını görmezden gelir. (Psikiatri ve endüstriyel psikoloji için de buna benzer yorumlar getirilebilir).

4) Hem iç istihbarat dalını, hem de gösterileri kontrol edebilecek ve karşı-ayaklanma gücü oluşturabilecek yeteneği içeren bir merkezi ya da merkezileşen ulusal polis gücü.

5) Bu güç ile bölgedeki öteki ülkelerin polis güçlerinin kaynaştırılması ve bilgi alış verişi, eğitim, gerekirse bir ülke polisinin öteki ülke polis komiserlerinin emrine girmesiyle belirli proje ve operasyonlarda yardımlaşma gibi işbirliğinin sağlanması. Kısacası, polis sistemlerinin uluslararası niteliğe getirilmesi.

6) İkamet değişikliklerinin ve her türlü gezinin kontrol edilmesini sağlayabilecek bir iç pasaport ve kayıt sistemi.

7) Yukardaki maddelerden bazılarının doğal sonucu olarak, ülkede yaşayan herkesi fişleyecek merkezi bir elektronik kayıt sistemi kurulması.

8) S. 1437 gibi, hiç değilse kısmen siyasal nitelikte olan «suçları» kapsayacak merkezileştirilmiş ve rasyonalize edilmiş bir kanun getirmek ve 5. maddenin paralelinde olarak, bu kanunu bölgesel, uluslararası bir bütünleşme temeline oturtarak, komşu ülkelerde de benzer konunlar çıkartılmasını ve benzer suçlarda suçluların iadesi için anlaşmalar yapılmasını sağlamak.

9) Politikayı biçimleyen ve danışmanlık görevi yapan kamu ve özel kuruluşlar ile başka ülkelerin benzer kuruluşları arasında işbirliği ve bütünleşme sağlamak ve bu tür karma kuruluşlar oluşturmak. Nitekim, daha 1941'de Dış İlişkiler Üst Komisyonu (ABD), çeşitli ülkelerin kendisine

bağlanacağı bir Dünya Bankası görüşünü ortaya atmıştı; bu tutumun günümüzdeki en iyi örneği Üçlü Komisyondur, bunun yanı sıra Üniversitenin Geleceği ile İlgili Uluslararası Konsey gibi daha alt düzeyde pek çok uluslararası kuruluş vardır.

Unutmamak gerekir ki, bu, çeşitli ülkelerden gelen kişilerin kendi sınırları ötesinde toplanması demek olmayıp, ulusların karşılıklı politikalarının oluşturulması demektir.(50)

II. Tip devletle ilgili bu bölümü bitirirken, adı ne olursa olsun, garnizon devletinin kaçınılmaz olduğu görüşünü savunan eski karşı-ütopyacı düşünürlerin «bunalım ve yok olma» yaklaşımlarının tersine, II. Tip devletin diyalektik ya da çelişkili unsurlarını vurgulamak istiyoruz. I. Tip devletin yapısındaki çelişkilerden daha önce söz etmiştik. Wolf, «Herhangi bir yönetici sınıfın, ayrıcalıklarını en üst noktaya çıkarmaktan öte birşeyler yapması, kendisini meşrulaştırması gerekir.» (51) görüşünü öne sürer. Demek oluyor ki, devlet, özellikle siyasal katılımın çetin mücadele sonucunda sağlandığı bir toplumda, popülaritesini sürdürmek ve korumak için önlemler almak zorundadır. Bu tür [bir çetin] mücadele, «politikayı gerçekleştiren dinamikleri» değiştirir: demokrasi, siyasal işlerin yönetilmesindeki meşru yöntemin bir parçası olur. Demek oluyor ki, devletin meşruiyetinin korunması ve sürdürülmesi, demokratik biçimlerin korunmasını gerektirir ve bu açıdan meşrulaştırma, «baskıyı kontrol eden» bir nitelik alır. Aynı zamanda, Offe'nin belirttiği gibi, devlet ehil olmak, yani üzerinde görüş birliğine varılmış hedeflere varmayı ve mal sevkini gerçekleştirmek zorundadır. Ne var ki, [devlet], kapitalist meta üretimini desteklemekle, gerek emeğin gerekse sermayenin gelişen bölümlerinin değiştirilmez biçimde «kopup ayrılması»... sonucuna varan birikim güçlerini desteklemekten başka birşey yapmış olmaz.» (52) Üretim biçimi içindeki sınıfların fraksiyonları, kapitalist dinamik yüzünden zarar gördükçe, giderek yaygınlaşan ve yoğunlaşan bir hoşnutsuzluğa yönelirler. Bu hoşnutsuzluk siyasal bir biçim alınca, insanlar yaşamlarının artık «kapitalist 'pazar güçleri' tarafından kontrol edilmemesi» konusunda

kararlı duruma gelince, sermayenin etkili biçimde işletilmesi engellenir ve bu durum, kapitalist devleti halk güçlerini bastırmak, dolayısıyla da meşruiyetini kaybetmek zorunda bırakır. Demek oluyor ki, kapitalist ehliyet ve kapitalist meşruiyet arasında temel çelişki vardır- bu çelişki, kapitalizmin sürekli bunalımı nedeniyle I. Tip devletlerde çok daha belirgindir.

Bu nedenle, Offe'nin dediği gibi, siyasal baskı, meşruiyetin, ulusal görüş birliğinin çöküşünün bir belirtisidir; bu çöküş ise gerçek ya da potansiyel bir ekonomik bunalımın belirtisidir. Batı Almanya'da görüş birliği, karşılıklı ilişki içindeki iki bölümden oluşuyordu: bir bütün olarak komünizme karşı Batı İttifakıyla dayanışma içinde olmak ve ekonomik mucize. (Kazanç sınırlarının daralması ve resmi açıklamalara göre %4 dolayındaki işsizlik oranıyla) mucize gölgelenmeye başladıkça, askeri ittifakta çözülmeler görülünce ve komünizmin bütünü, Elbe üzerindeki Sovyet tümenlerinden daha büyük bir tehdit niteliği kazandıkça (yani Eurokomünizm oluşumu ortaya çıkınca); halkın moralinin ve düzenin daha fazla bozulmasını önlemek (ve işçi sınıfının taleplerini kısıtlamak) için, ileri gelenler «önleyici baskılara» yöneleceğe benzemektedir.

Yukarda ortaya koyduğumuz belirtilerin çoğu, bu tür önceden baskı önlemleri alma stratejisine tıpa tıp uygundur. *Sonunda* çelişkinin hangi biçiminin -kamuoyunda meşruiyeti ve dolayısıyla kamu katılımını korumanın mı, yoksa sermaye birikimi mekanizmasını zedelememek için kamu katılımını sınırlamanın mı- ağır basacağı, ampirik bir sorundur; ne var ki, diyalektik uzmanlarının görüşleri, sonuçla değil süreçle ilgilenmek gerektiği ve sürecin sonucu açık olan bir mücadele süreci olduğu yolundadır. fiiliyatta, toplumsal kontrole ayrılan harcamaların oranı, kamu hizmetleri aleyhine arttıkça, bu hizmetleri bekleyen halk giderek sabırsızlanacak ve huzursuz olacaktır- bu da, ya kamu hizmetleri pahasına toplumsal kontrol harcamalarını daha da arttırmayı ya da kamuya ödün verilmesini gerektirecektir. Her iki taktiğin de kendine özgü sorunları vardır; birinci yöntem top-

lumu daha dolaysız yoldan faşizme itecek; ikinci yöntem ise toplumsal protesto hareketlerinin ortaya çıkacağı bir soluklanma getirecektir. Kuşkusuz her iki alanda da harcamalar arttırılabilir, ama bu, enflasyon potansiyeli yaratarak ve/veya vergiler arttıkça kazanç sınırını daraltarak ciddi ekonomik sorunlar açabilir.

Eğer kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi konusundaki baskı artarsa (belirli bir mali bunalım ve/veya bütçelerin gereksinime oranla daralması), ortaya ikinci bir sorun çıkar: baskı, kamu hizmetinde çalışanların üzerinde yoğunlaşır (proleterleştirme olgusu) ve çalışanları kendi adlarına örgütlenmeye zorlar. Kamu hizmetinde çalışanlar ile bu hizmetin yapıldığı kamu kesimi arasında ittifaklar görülmemiş bir olay değildir. Bu tür örgütlenme, kamu yaşamının tümünü rasyonalize etme eğilimine karşı en azından «aynı güçle karşı koyan» bir baskı unsuru olur.

Ulusal güvenlik devletinin üçüncü bir sorunu da, karar verme yetkisindekilerin, kendi aralarında bir birlik olmayışıdır. II. Tip devlette sermaye fraksiyonları ile işçi hareketinin lider kesimi, bir takım sorunlarda görüş ayrılığındadırlar. Bu sorunların başında gelen de, devlet kaynaklarının belirli bir zamanda refaha ve/veya (olasılıklardan biri ücret artışı olmak üzere) her türlü gerçek gelire mi, yoksa (yönetimin bilgisayarlar ve parçaları için yaptığı harcamalar, belirli tür dış yardımlar ve tabii sendikaları zorlamayı da içerebilecek toplumsal kontrol önlemleri gibi) doğrudan doğruya sermaye birikim sürecine yardımcı olacak alanlara mı yöneltilmesi sorunudur. Bu çelişkiler ve karşıtlıklar siyasal arenada ortaya konulur (örneğin Batı Almanya ve öteki ülkelerde vergi politikası, sosyal refah harcamaları ya da üniversitelere yardım konularında Sosyal Demokratlar ile Hıristiyan Demokratlar arasında, İşçi Partisi ile Muhafazakâr Parti arasında ve ABD'de Demokrat Parti ile Cumhuriyetçiler arasında ve aynı zamanda Demokrat Partinin içinde tartışmalara yol açar). Bu tartışmalar, partilerin içinde ya da asgari düzeyde partiler dışında siyasal bir diyaloğun az çok açık biçimde sürebileceği bir ortam yaratır; çünkü

ulusal siyasal gelişmenin biçimi konusunda birlik sağlanmadığı, sermaye fraksiyonları tartıştığı sürece, halkın geri kalan bölümü nisbeten huzur içinde kalacaktır.

Görünen odur ki, ulusal güvenlik devleti gelişmekte olan biçimleriyle (yani kısacası henüz «ideal-tipik» biçimlerini bulmamış haliyle) daha bir süre gündemde olacaktır. Bünyedeki yetersizlikler (ABD'de olduğu gibi özellikle büyük çapta çatlaklar) nedeniyle daha da büyüyecek karşıtlıklar sürecek ve iktidar ile ekonominin kurumsallaşmadan bütünleşmesine yol açacaktır. II. Tip devletin görüş birliğini sürdürebilmek için parlamenter demokrasiye izin vermek zorunda olduğunu düşünürsek, aşırı güvenlik önlemlerine karşı protestolar olacaktır; gerçekten de olmaktadır ve başarılı olmaktadır. İnsan haklarının korunmasında, «insan hakları»yla ilgili söylenmiş sözler başlı başına birer araçtır.

Türkçesi : Seçkin CILIZOĞLU

KAYNAKÇA

(1) Wolfe, Alan, Waiting for Righty : A Critique of the 'Fascism' Hypothesis», **The Review of Radical Political Economics**, Cilt 5, (Sonbahar 1973) Sf. 46-66.

(2) Miliband, Ralph, «**The State in Capitalist Society**», Sf. 268.

(3) Lasswell, Harold, «The Garrison State», **The American Journal of Sociology**, Cilt 46 (Ocak 1941) Sf. 455-468.

(4) Burnham, James, «**The Managerial Revolution**» (1941).

(5) Orwell, George, «**1984**» (-949).

(6) Lipset, S.M. «**Political Man**» (1963).

(7 Horkheimer, Max ve Adorno, Theodor, «**Dialectics of Enlightenment**» (1972).

(8) a.g.e. Sf. 35-36.

(9) Marcuse, Herbert, «**One Dimensional Man**» (1964), Bell, Daniel, «**The End of Ideology**» (1960).

(10) Anderson, Perry, «**Cosiderations on Western Marxism**» (1976), Türkçe çevirisi: Birikim Yayınları, Block, Fred, «The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the

State» **Socialist Revolution,** Cilt 33 (Mayıs-Haziran 1977) Sf. 6-28.

Miliband, a.g.e.

Offe, Claus, «**The Theory of the Capitalist State and the Problem of Policy Formation**» (1975).

(11) Althusser, Louis, «**Lenin and Philosophy** (1971), Türkçe çevirisi: Birikim Yayınları, Poulantzas, Nicos, «**Classes in Contemporary Capitalism**» (1978).

(12) Poulantzas, a.g.e. sf. 78.

(13) Cilas, Milovan, «**The New Class**» (1957), Türkçe çevirisi:

(14) Troçki, Leon, **The Revolution Betrayed**» (1937), Türkçe çevirisi: Köz Yayınları.

(15) Piven, Frances Fox, ve Cloward, Richard, «**Regulating the Poor**» (1971).

Lindberg, Leon N.: Alford, Robert; Crouch, Colin ve Offe, Claus, «**Stress and Sontradiction in Modern Capitalism**» (1975).

(16) Wolfe, Alan, «**The Seamy Side of Democracy: Repression in America**» (1978).

(17) Johnson, Dale, yayınlanmamış bir yazı.

(18) a.g.e.

(19) a.g.e.

(20) «**Pakistan Progressive**» (Mayıs-Haziran 1978).

(21) Ege, Konrad ve Wenger, Martha, «**Colonia Dignidad** - The Embassy of The Federal Republic of Germany and Torture in Chile» (Teksir ,1978).

(22) «**Pakistan Progressive**» (a.g.y.)

(23) Johnson, a.g.y.

(24) a.g.y.

(25) a.g.y.

(26) Uluslararası Politika Merkezi tarafından 1-2 Ekim 1977' de New York'da yapılan İnsan Haklarını Organize Etme kongresi için hazırlanan rapor, «**U.S. Aid, U. Foreign Policy and Repressive Regimes**».

(27) **NACLA**, «**Report on the Americas**» (Temmuz-Ağustos 1978) Morrell, Jim, «Behind the Scenes at the IMF», **The Nation,** 16 Eylül 1978.

(28) Weil, Jean Louis, «Brazil 1976: Political Prisoners and the State of Exception» (**The Repressive State**'ten) (1976).

(29) a.g.e.

Maurer, Harry, «**Is Brazil on the Brink of Democracy?**» (1978).

(30) Weil, a.g.e.

(31) a.g.e.

(32) Comblin, Joseph, «**The National Security Doctrine**» (The Repressive State'den) (1976).

(33) Braverman, Harry, «**Labor and Monopoly Capital**» (1974)

(34) O'Connor, James, «**The Fiscal Crisis of the State**» (1973).

(35) Chase Manhattan yayını, «**Business in Brief**» (Şubat 1976).

(36) The New York Times, 15 Mayıs 1977.

(37) Kloenne, Arno, «Sozialdemokratie-eine Agentur kapitalistischer Interessen?» (**Der Burgerliche Staat der Gegenwart**'dan) (1972).

(38) Marcuse, a.g.e.

(39) Barnet, Richard J. «No Room in the Lifeboats» (**New York Times Magazine**, 16 Nisan 1978).

(40) Comey, David D. «Fundamental Conflict Between Nuclear Power and Civil Liberties» (**CBE Environmental Review** - Ekim 1978 sayısından «**In These Times**»a yapılan alıntı, sf. 17).

(41) Lorentzen, Hakon, «Strukturdaten zur Polizeientwicklung in Westeuropa: Einige Daten zur Entwicklung der Norwegischen Polizei», (**CILIP I**, Ağustos-Eylül 1978, sf. 10-19).

(42) Wolfe, «**Seamy Side of democracy**» sf. 184.

(43) Horowitz, Irwing Louis, «The Hemispheric Connection» (**Queen's Quarterly**, Cilt 80, Sonbahar-1973, sf. 350).

(44) **CILIP** : «Newsletter on Civil Liberties and Police Development» **Antiterrorismusgesetzgebung in Westeuropa-I-I** (Ağustos-Eylül 1978).

(45) Funk, Albrecht ve Werkentin, Falco, «In Richtung einer neuen Analyse der Polizeientwicklung in Westeuropa» (1977). «**Die Polizei**», (Mayıs 1972).

(46) Lorentzen, a.g.e.

(47) Brauns, Hans-Jochen ve Kramer, David, «Political Repression in West German History» (**New German Critique**, Cilt 7 Kış 1976).

Mankoff, Milton ve Jacobs, Monica, «The Return of the Suppressed: McCarthyism in West Germany» (**Contemporary Crises**, Cilt 1, 1977, sf. 341-357).

Oppenheimer, Martin, «Academic Freedom in the Federal Republic of Germany» (**AAIP Bülteni**, Cilt 63, Nisan 1977, sf. 45-49)

——— «Criminalization of Political Dissent in the Federal Republic of Germany» **(Contemporary Crises,** Cilt 2, 1978, sf. 97-103).

Info: West Germany (Bütün sayılar, 1977-78).

(48) Enzensberger, Hans Magnus, ve Michel, Karl Markus «**Kursbuch 432: Folter in der BRD**» (1973).

(49) **Die Polizei,** a.g.y.

(50) Shoup, Laurence H. «Shaping the Postwar World: The Council on Foreign Relations...» **(The Insurgent Sociologist,** Cilt 5 (İlkbahar 1975, sf. 9-52).

(51) Wolfe, «**Seamy Side of Democracy**» sf. xiii-ff

(52) Offe, a.g.e. sf. 245 ff.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bunalım Teorisinin Matematiği

YILMAZ ÖNER

ÖNSÖZ

Bu çalışmamız, sermayenin birikim süreçinin birbirini izleyen dönemlere ayrılması, dolayısıyla indekslenmesi gereğini bir ilke olarak kabul ederek yola çıkmaktadır.

1) Çünkü böyle bir indekslenme ya da dönemlere parçalanma, besbelli ki ilkin salt ekonomik düzeyde olmaktadır, yani sermayenin birikim süreçinde birikimin yatırıma dönüştürüldüğü her seferinde, kapitalist, birikim hızını, başka bir deyişle kâr oranını (c) ve (v) gibi organik değişkenleri (organik olarak) değiştirmek amacıyla hareket etmektedir. Yöntemimiz birikim süreçini indekseleme yolunu izlemekle, kapitalizmde böyle bir Amaçlılık ilkesinin ekonomik düzeyde var olduğunu kabul etmektedir. Böyle olunca, kâr oranındaki organik değişme ekonomik düzeyde yeni bir dönemi simgelemektedir.

2) Öte yanda, işçi-işveren arasındaki toplu ücret sözleşmeleriyle dolaylı olarak ayarlanan (s) sömürü katsayısının saptanma veya ertelenme zamanlarını da kapitalizm, yukarki organik değişmenin yapıldığı zamana göre ayarlıyarak her yeni dönemin organik değişkenlerini kristalleştirmektedir. Sermayenin birikim süreçi, her seferinde kâr oranıyla karakterize olunan yeni bir döneme açılmaktadır.

O halde, kâr oranının, sermayenin birikim süreçi boyunca yürüyen değişimi, klasik Marksist okulun sandığı gibi, bu oranın sürekli bir matematiksel fonksiyonu olarak açıklanamaz. Tam tersine, bir zaman süresinde elde edilen (H) birikiminin bir (I) yatırımına [ve elbette kâr oranını arttırmak amacı ve ilkesiyle] dönüştüğü her seferinde, kâr oranının geçirdiği değişme bir kopmaya uğramakta, oran bir başka basamağa atlamaktadır. Böylece kâr orınının ekono-

minin tarihsel süreçi içinde gelişimi, basamak basamak ilerlemektedir.

O zaman kâr oranının tarihsel hareketini böyle dönemden döneme, yani transperiyodik olarak inceleme zorunluğu doğmaktadır. Bu yöntem, görüldüğü üzere, kapitalizmin, kâr oranını, bu oranın içerdiği organik değişkenleri değiştirerek arttırma eğilimini göze alarak yola çıkmaktadır.

Peki, ama bu oranın dönemden döneme dönüştüğü değerler dizisi, acaba gerçekten kapitalizmin isteği doğrultusunda artan bir dizi midir, yoksa azalan bir dizi mi?

Söz konusu tarihsel dizinin azalma eğilimi, yani Marks'ın koyduğu çöküş koşulu, izlediğimiz matematiksel analiz çerçevesinde bizi birikim süreçinin organik değişkenleri arasında ilginç ilişkilere götürmektedir. Bu ilişkiler Marks'ın çöküş koşulunun geniş boyutlu bir söylemidir. Ve yine bu ilişkiler ki (söz konusu) kâr-oranları dizisinin, organik değişkenler arasında — örneğin sermayenin organik bileşeni (q) ile malların tüketim miktarı (X) ve üretim-dağıtım süreçinde ödenen toplam ücretler (V) ile (y) mültiplikatörü arasında — belli bir eşitsizliğin gerçekleşmesi durumunda, pek âlâ ve birdenbire çöküş çukuruna düşebileceğini göstermektedir. Ya da şöyle diyelim: Kapitalist, yukarki sübjektif ilkeyi, yani kâr-oranını arttırma amacını izlese bile, kâr-oranları dizisi, çöküş koşulu hangi dönemde gerçekleşiyor, yani organik değişkenler arasındaki belli bir organik-kategorik eşitsizlik hangi $n = N$ ci dönemde sağlanıyorsa, o dönemde çöküş yokuşunun başına gelmiş olur.

Başka bir değişle, kâr-oranını arttırma eğilimi dediğimiz sübjektif eğilim, kapitalizmin birikim süreçine o dönemde ters düşmeye başlar. Bu başlangıç dönemi, çöküş süreçi diyeceğimiz uzun bir sürecin sadece başlangıcı veya eşiğidir, kısaca sonun ve yokuşun başlangıcıdır.

Nedir ki kapitalizmin ekonomik çökmüşlüğü, çöküş koşulunun yalnız bir tek dönem değil, matematiksel açıdan o dönemi izleyen bütün $n = N, N + 1, \ldots$ ci dönemler boyunca yaşandığı veya geçerliğini koruduğu bir süreçtir. Ama kapi-

talizmin politik sistemi müdahalesini daha bu süreçin başında yapar, yani birikim süreçinin artık kendi başına veya politikasız, yani salt-ekonomik düzeyde çalışmasına izin vermez. Amaç, ekonomik düzeyde çöküş süreçinin içine adımını atmış olan kapitalist birikim süreçinin, ertesi dönemlerde de aynı çöküş koşulunu gerçekleştirmesini, çöküş çarklarını döndürmesini engellemektir. Böyle olunca Kapitalizmi, ekonomik düzeyde kâr-oranını artırma eğilimi dediğimiz sübjektif potansiyeli politik düzeyde kanalize etme amaçlılığı diye tanımlamak yerinde olur. O halde kapitalizm, çöküş koşulunun geçerliğini ertesi dönemlerde de sürdürme tehlikesini önlemek amacıyla politik düzenlemelere girişecektir: Organik değişkenler arasında kâr-oranları dizisini, çöküş koşulundan kurtaracak biçimde manipülasyonlar yapacaktır, kısacası q, X, V, Y gibi değişkenleri öylesine normlandıracaktır ki kapitalizm eşiğinde bulunduğu çöküş süreçini aşsın... Organik değişkenler arasında yapılacak bu manipülasyonlar, özellikle V toplam ücretlerinde, X tüketim miktarında, y mültiplikatöründe yapılacak olanlardır. Ama bunlar artık salt-ekonomik düzeyde değil, doğrudan politik, dolayısıyla ideolojik düzeydedir. Böylece kapitalizm, kâr-oranını arttırma eğilimi denen sübjektif potansiyeli, ancak politik manipülasyonlarla ayakta tutabilen politik bir düzenleme mekanizması niteliğine bürünmektedir. Nitekim, sermayenin 1970'li yıllarda dünya çapında değerlendirilme süreçinin özü de bu politik eğilimde yatmaktadır.

Öte yanda devlet kapitalizminin egemen olduğu bir politika nasıl yaşıyor? Kapitalizmin kâr-oranını giderek arttırma eğilimi denen sübjektif potansiyeli, bir dönem gelip sermayenin birikim süreçine de ters düşerek bu süreçte boğulabilecek olan potansiyeli yaratmadığı sürece yaşıyor ve siyasal egemenliğin, bu potansiyeli temsil edebilecek sınıflara tanınmadığı ülkelerde salt biçimiyle yaşıyor.

Özetlersek, sermayenin birikim süreçini, ister özel sektörcü ister devletçi kapitalizm olsun, kimse kendi özgül siyasetiyle çizdiği ekonomik kararlarla güdümleyip müdaha-

le etmeye ya da yönlendirmeye kalkmasa, bu süreçin politik olarak kendi başına bırakılmış olsa, böyle salt ekonomik düzeyde tek-başına batmaktan kurtulamıyacağı buradaki tezin temel çizgisidir, yöntemin temel sonucudur. O bakımdan sermayenin birikim süreçi, yaşaması için yönlendirilmesi ve zamanlanması gereken bir süreçtir. Yönlendirme ve zamanlamayı üstlenen egemen mekanizmanın, özel ve devletçi kapitalizmleri birbirinden ayırıcı karakteristiği, birikim süreçine tanınan hız, yani kâr-oranını arttırıp arttırmama siyasetinde belirmektedir.

I. BÖLÜM

VİRTÜEL SÖMÜRÜ'NÜN MATEMATİKSEL DİLİ

A. Virtüel Sömürü deyince, bir ürünün satışa sunulmadan önce, yani daha üretim-dağıtım sürecinde iken, onun değeri ya da fiyatı içinde yatan Sömürü miktarını (Artı-değeri) anlıyoruz. O bakımdan, ilerde satıldığı zaman elde edilecek değerin içinde daha şimdiden potansiyel (virtüel) olarak yatan, mübadele edilmeyi bekleyen bir niceliktir.

Şimdi 1 x adet ürünün değerinde yatan ve 1 x işgücünden elde edilen virtüel sömürüleri hesaplamak istiyoruz (Bak. Birikim Tablosu). Bunun için önce, kullanacağımız simgeleri, işgücünün ücret gruplarına göre ayırt etmeye yarayacak bir indeksleme yapmalıyız.

Belli bir ürünün Ü—D (üretim - dağıtım) sürecinde veya zincirinde çeşitli evreler/halkalar, dolayısiyle ücret basamakları veya düzeyleri olduğunu biliyoruz. Diyelim ki Ü—D sürecinde birbirinden farklı (k) sayıda evre, dolayısıyla ücret düzeyi var. O bakımdan diyoruz ki;

i = Ü—D sürecinin belli bir evresinde dolayısıyla belli bir düzeyinde veya halkasında (örneğin v_i düzeyinde) ücret alan işgüçlerini grup olarak gösteren indeks olsun.

= Ü—D sürecindeki evreleri, dolayısıyla ücret basamaklarını (düzeylerini, halkalarını) gösteren indeks.

k = Aynı ürünün Ü—D sürecine katılan farklı evrelerin, yani ücret basamaklarının toplam sayısı, yani i = 1, 2, 3,..., k.

Δv_i = i—ücret basamağında ürününün 1 x adedine düşen ücret.

B. Bireysel Virtüel Sömürü 1 x adetlik üründen 1 x kişilik sömürü.

Δs_i = Ü—D sürecinin i'nci evresinde, yani i—ücret basamağındaki 1 x işgücünden elde edilen virtüel sömürünün (satış öncesi ya da birikmemiş sömürünün) ürünün 1 x adedine düşen miktarıdır ve bu yüzden de ürünün satılan miktarından bağımsızdır.

= $L.\Delta v_i$ (bak II. Bölüm A.)

E_i = i—ücret basamağında çalışan işgüçlerinin sayısı
= v_i ücretini alanların sayısı

(Farklı ücret basamaklarının sayısı k ise, E_i'lerin sayısı da k'ya eşit olur).

C. *Grupsal Virtüel Sömürü :* 1 x adetlik üründen E_i x kişilik sömürü

$s_i = E_i . \Delta s_i$ = i—ücret basamağındaki E_i sayıda işgücünden elde edilen virtüel sömürü.

$= E_i . L . \Delta v_i = L . V_i$

= Bu virtüel sömürü sadece 1 x adet üründen, ama ayrı ayrı E_i kişinin sırtından elde ediliyor.

V_i = i—ücret basamağında (grubunda) 1 x adet ürün için E_i sayıda işgücüne ödenen ücretlerin toplamı

Sermaye, satıştan gelen sömürülerle fiilî olarak birikmeden önce, grupsal (virtüel) sömürü onun potansiyel çekirdeğini meydana betiriyor. Daha doğrusu (s_i) grupsal virtüel sömürülerin her birinde sermayenin potansiyel veya virtüel (yani satıştan önceki, henüz birikip fiilîleşmemiş) değeri yatıyor

(Bak. Birikim Tablosu).

D. Virtüel Sömürünün Grupsal Sömürü Biçiminde Fiilîleşmesi

Her virtüel (yani birikmemiş ya da fiilîleşmemiş) sömürü, satış-öncesine, kısacası sadece Ü—D sürecine özgü bir nicelik olduğundan, bireysel virtüel sömürü olsun, grupsal virtüel sömürü olsun, ikisi de satış sürecinde değişmeden süregelir. Ya da şöyle diyelim: Virtüel sömürü, Ü—D sürecinin bitimiyle başlayan satış takvimi ya da ticarî takvim boyunca invariyant kalır. Virtüel sömürü ancak satışlar başladıktan sonra, değerlerin fiyat yoluyla mübadele edilmeye başlamasıyla aktüel (fiilî) hale gelir. O halde 1 x adetlik ürünün değerinde yatan virtüel sömürü, ticarî takvimin başlamasıyla birlikte satılacak olan ürünün satılan miktarı kadar çoğalınca fiilîleşmiş ya da fiilen birikmiş olur. Demek ki 1 x adetlik üründen doğan $s_i = E_i \ \Delta s_i$ grupsal sömürüsü, X—adetlik satış süreci içinde

$$H_i = X \,.\, s_i$$

$$= X \,.\, E_i \ \Delta s_i = X.L.\ E_i \ \ \Delta v_i$$

(ya da $V_i = E_i \,.\, \Delta v_i$ dersek)

$$= X.L.V_i$$

biçiminde fiilîleşmiş ve de birikmiş olur (Bak Birikim Tablosu). H_i gurupsal birikimlerini, i = i'den k'ya kadar (yani tüm Ü—D süreçi içinde) toplarsak, kısacası

$V_n = \sum_{i}^{k} V_i$ dersek, n ci döneme özgü toplam H_n birikimini buluruz

(I) $$H_n = X_n \,.\, L_n \,.\, V_n$$

II. BÖLÜM

II. 1) SÖMÜRÜ KATSAYISININ VİRTÜEL SÜREÇTE İNDEKSLENMESİ

Marks'ın Artı-Değer Oranı'nı, yöntemimizin genelliği açısından bundan böyle *Sömürü Katsayısı* olarak anacağız. Şimdi, bu katsayının yukarda başlattığımız indeksleme paralelinde ifadesini yazalım

A. İşgücü açısından Sömürülme Katsayısı : L

$L_i = s_i / v_i$

= E_i ücretliler grubunun pratikteki sömürülme katsayısı

= Virtüel ya da birikmemiş sömürü sürecinin veya zincirinin i—halkasında (düzeyinde) çalışan gruba, E_i grubuna özgü sömürülme katsayısı

= (1) i— basamağındaki ücretlinin kendini-yeniden-üretmekten kaç kez alıkonduğunu gösteren katsayı

(2) «Fiilen i—basamağında, yani v_i ücretiyle geçinmek zorunda kalan işgücü, (s) virtüel sömürüsüne sahip çıksa, yani (v) ücreti yerine s=L . v kadar DAHA ücret alsaydı, kendini AYRICA fiilen kaç kez yeniden-üretmiş olacaktı?» sorusunu yanıtlayan katsayı... (O bakımdan, L katsayısı Prodeterminist Düşünce açısından, işgücünün kendini-yeniden--üretmekten pratikte kaç kez alıkonduğunu göstermektedir). Önemle belirtelim ki, bu katsayı, ister bireyci ister devletçi olsun, ama kesinkes kapitalist karar-mekanizması olarak çalışan bir toplumun ARIZA RİSKİ anlamına geliyor, çünkü kapitalist egemenlik biçiminde işleyen sosyal-canlı mekanizmanın kendini yeniden-üretmesini, dolayısıyla bu amaçla Regülasyon yapma-

sını ve böylece sömürünün yaratılmasını belirliyor bu katsayı.[1]

B. *Sermayeci Açısından Sömürülme Katsayısı :* Yukarki katsayıya sermayeci tarafından giydirilen anlamı taşıyor, kısacası, işgücünün, fiziksel ve ruhsal bir yapı olarak kendini-yeniden-üretmekten pratikte kaç kez vazgeçirildiği anlamına geliyor.

İster işgücünün ister sermayecinin yüklediği anlamı taşısın, L sömürü katsayısının matematiksel ifadesi olan

$$L_i = s_i / v_i$$

bağlantısı değişmiyor ve daha da önemlisi, sömürü katsayısı, sömürünün virtüel bir süreçte yer alması nedeniyle virtüel bir gerçeklik taşıyor ve sermayeyi oluşturucu gizli bir değer meydana getiriyor ve bu gizli değer ancak satış süreci içinde fiilî gerçeklik kazanıyor.

II. 2) SÜREÇ VE BİRİKİM

A. VİRTÜEL VE AKTÜEL SÜREÇLERİN BİRBİRİNE DİKEYLİĞİ

(Ekonomik Sürecin birbirine dikey iki süreçe veya eksene parçalanması. Bak 2. Tablo)

Ekonomik süreç, iki ana süreçten oluşmaktadır: Üretim-Dağıtım Süreci ve Satış Süreci! Birinci süreçte ürün, saat zamanının herhangi bir ve aynı anında bitmiş olarak satışa-hazır tutulmak üzere üretilip dağıtımı yapılır. Ve ikinci süreçte ürünün satışı başlar, yani Ü—D faaliyetleri tükenir. Böylece, Ü—D faaliyetlerinin hiç biri,

(1) «Arıza Riski, Yeniden - Üretim, Regülasyon» kavramları için bakınız Y. Öner, Canlıların Diyalektiği (1978).

ürünün ticarî dediğimiz satış sürecine yansımaz. Ürünün orada satış sürecinde bıraktığı izdüşüm Ü—D faaliyetlerinden hiç bir iz taşımayan bir izdüşümdür. Özetle, Ü—D faaliyetleri, sömürünün satış yoluyla fiilîleşip birikeceği satış sürecinin içine sarkmadıkları için ve bitmiş bir ürün, Ü—D faaliyetlerinin tükenişini toplu olarak cisimleştirdiği için, satış süreci veya takvimi içine hiç bir görüntü-izdüşüm bırakmaz, dolayısıyla Üretim ve Dağıtımın yapıldığı süreç veya takvim, satış süreci veya takvimine dikey bir düzlemde yer almaktadır.

Ü—D süreci, böylece, tüm üretim-dağıtım faaliyetlerini toplu olarak içeren bir düzlem ya da cephe gibi hareket eder ve satış takvimine dikey olarak ilerler.

Ya da şöyle diyelim

Tüm üretim-dağıtım faaliyetlerini indekslediğimiz düzlem (yani i—düzlemi), örneğin (j) indeksiyle göstereceğimiz bir eksen (satış takvimi) boyunca bir pankart gibi yürümektedir! Kısacası Satış sürecini genel ekonomik sürecin boylam ekseni olarak düşünebiliriz ve Ü—D sürecindeki virtüel sömürü bu boylam eksen boyunca fiilîleşip biriktiği için boylam eksene aktüel eksen adını da verebiliriz.

Buna karşılık, bu j—eksenine, yani boylam eksene ya da satış sürecine dikey durumdaki i-ekseni (yani Ü—D süreci) enlemsel düzlem içinde yer alıyor.

B. SİYASAL-EKONOMİK FENOMENLERİ EKONOMİK ANALİZ YÖNTEMİ

Genel ekonomik süreç böylece, biri j—ekseni dediğimiz satış süreci, ötekisi ise i—düzlemi dediğimiz ve satışlar süresine dikey olarak ilerleyen Üretim-Dağıtım sürecinden meydana geliyor. Kısacası genel ekonomik süreci, j— ve i— eksenlerinden oluşan bir koordinatlar sistemi içinde konumlandırmak mümkün... Kapitalizm denen fenomenin bir ticarî dönemden ötekine, yani transperiyodik olarak ilerleyişini

bu koordinatlarla izleme kolaylığı da doğuyor. Sermayenin, her döneme özgü sömürüden fiilîleşerek birikimini, transperiyodik olarak, yani (kapitalizmin) sürekliliği içinde saptıyacak olursak, kapitalizmin, tarihsel perspektifin sürekliliği boyunca gösterdiği eğilimi de saptamış olacağız.

Bu eğilimi elbette L sömürü katsayısı ve C ARTI-GELİR gibi tipik ekonomik büyüklükler cinsinden ifade edersek başarılı olabileceğiz.

Gerçekten de aslında, herhangi bir siyasal ekonomik fenomeni tarihsel düzeyde incelemek gerektiğinde, bunu, fenomenin tarihsel *eğilimini* incelemek anlamında alıyoruz. O bakımdan, siyasal-ekonomik bir fenomenin tarihsel eğilimini, L ve C gibi genel ekonomik büyüklüklerin böyle transperiyodik (dönemden döneme) bir ardısıralanma dizisi boyunca gösterdiği eğilim veya yönelim doğrultusunda incelemek zorunluğu vardır. Bu zorunlu tutuma Progresif Yöntem de diyebiliriz.

Yöntemimizin genelliği açısından şimdi şunları söyleyebiliriz: Kapitalizm dediğimiz siyasal-ekonomik bir (K) fenomeninin, L ve C gibi temel büyüklüklerini, sosyalizm diyeceğimiz başka bir siyasal ekonomik (S) fenomeni için özgül olarak tanımladığımızı düşünelim. İşte yöntemimiz bu noktada ağırlığını koymaktadır ortaya, yani bundan sonra artık söz konusu büyüklüklerin transperiyodik ardısıralanma dizisini sergilemeliyiz ve (S) fenomeninin tarihsel eğilimini de işte bu dizinin girdiği eğilimlerden saptıyabiliriz. Progressif adını verdiğimiz bu yöntemi, ister Özel mülkiyetçi, ister devletçi karakterde olsun, ama muhakkak ki, Kapitalizm denen siyasal-ekonomik bir fenomende nasıl uyguladığımızı aşağıda sergilemeye çalışalım.

C. BİRİKİM TABLOSUNDA BİRİKİM MEKANİZMASINI AÇIKLAMA Üretim-dağıtım sektörünün (malın) cinsi ne olursa olsun, sömürünün birikme (fiilîleşme) biçimi her dönemde budur ve aynıdır. Öyleyse;

(1) Sömürünün bu karakteristik ya da kategorik birikme biçimi, bize kapitalist-karar-mekanizmasının tarihsel perspektif içinde, bir dönemden ötekine girmekte olduğu Eğilimi de, her değişik sektör —mal ya da Ü—D süreci cinsinden yansıtabilecektir.

(2) Üstelik birikim, her dönemde bağımsız, (yani bir önceki/başka dönemden/ keyfî hiçbir ilk yatırım görmeyen) bir Ü—D sektöründen (üründen) elde edilebiliyor. O bakımdan birbirini izleyen n = 1, 2, 3... ticarî dönemlerini transperiyodik olarak (sektörden sektöre) ard arda dizersek, bunları yine birbirini izleyen, ama birbirinden ilk-yatırım almadıkları için bağımsız sayılan dönemlere özgü H_n —birikimlerinin dizisi olarak düşünebiliriz.

Dönem/sektörler (n 1, 2, 3,...) boyunca dönemsel H_n birikimlerinin dizisi bize neyi açıklıyor? H_n birikimlerinin ilkin (bak I. formülü)

$H_n = V_n . X_n . L_n$ anlamına geldiğini biliyoruz.

D. YÖNTEM

(1) «Tarihsel Ekonomik Süreç» dediğimiz Bütün'ü n = 1, 2, 3,... olmak üzere ardarda dönemlere parçalıyoruz.

(2) Her dönemde, üretim sektörleri dünyasının yalnızca 1 tek sektörünü ve rasgele/keyfî olarak seçiyoruz. Başka bir deyişle, dönem ile keyfî olarak seçilen sektör arasında, birbirini birebir karşılama ilişkisi kuruyoruz.

(3/1) L_n ve V_n değişkenleri, böyle bir dönemde veya keyfî sektörde (veya onun bir işletmesinde), o döneme /keyfî sektöre (işletmeye) özgü *dönem-boyu sabit*'lerdir, ki bunu yukarda açıkladık.

(3/2) Döneme-özgü sektörün özgül (tipik) malı, dönem boyunca (X) gibi değişen bir miktarda satılıyor.

(4) Dönemsel / sektörel H_n toplam sömürüsünün (sermaye birikiminin) faktörleri olan L, V, X değişkenlerini yukarda tanımlıyoruz.

Dönemin/sektörün kapitalizmi bu sermaye birikimini n ci dönemin ancak sonunda, yani (n + 1) ci dönemin başında elde ediyor.

(4/1) Biz, n ci herhangi bir dönemde/sektörde elde edilen H_n birikimini, bu döneme başlangıçta yapılan I_n gibi bir ilk yatırımdan bağımsız olarak ele alıyoruz. Çünkü her dönem/sektör, yatırımını önceki/ başka bir dönemden veya sektörden alabildiği gibi, kendi içinden de alabilmektedir. O bakımdan bizi, bir dönemin/sektörün ilk-yatırımının biçimsel kaynağı değil, sermaye olarak önceden nasıl oluşup biriktiği, yani genezis'i ilgilendirmektedir!

(4/2) Sektörel kapitalizm, faaliyetini kendi (n + 1) ci döneminin içine doğru sürdürüyor ve önceki n ci dönemde biriken H_n sömürüsünü, kendi yeni döneminin başında kendi sektörüne (yabancı bir sektöre değil), bir I_{n+1} ilk-yatırımı olarak yatırıyor: *Amaç Artı-Gelir veya GİRDİ-ARTIĞI elde etmek* ve bu yeni dönemin sonunda, mültiplikatör mekanizması sayesinde, bundan

$$y.H_n = y.I_{n+1} = C_{n+1}$$

Artı—Gelirini elde ediyor (Bak 1, 3 ve 4. Tablolar)

(5/1) Biz (n+1) ci dönemde başka bir dönemi/sektörü yine keyfî olarak seçiyoruz, dolayısıyla yeni dönemdeki/sektördeki H_{n+1} sömürüsünü yine ve daima bağımsız olarak inceliyeceğiz. Başka bir deyişle, yeni dönemin başında önceki/ başka bir dönemden/sektörden I_{n+2} gibi yabancı bir ilk-yatırım yapılmadığını varsayıyoruz.

(5/2) Böylece n = 1, 2, 3,... dönemlerine/keyfî sektörlerine paralel olarak birbirinden (ilk-yatırım almadığı için) bağımsız bir H_n sömürüleri dizisi elde ediyoruz.

(6/1) Bu durumda, bir yanda n ci dönemde H_n olarak oluşan sömürü (birikim) ile, öte yanda, bu sömürünün kendi sektörüne I_{n+1} ilk-yatırımı olarak girdikten sonra ve bu yeni dönemin sonunda sağladığı

$$y.H_n = y.I_{n+1} = C_{n+1}$$

artı-geliri söz konusudur (Bak. 4. Tablo).

(6/2) Böylece H_n dizisine paralel bir dizimiz daha var: C_{n+1} dizisi!

(7) Amacımız

$$(H_n,\ C_{n+1} = y.H_n)$$
$$(H_{n+1},\ C_{n+2} = y\ .\ H_{n+1})$$

tablosunda, aynı satırdaki (H, C) gibi paralel iki diziyi altsatırdaki ikiliyle kıyaslamak!

Kısacası, amacımız, H_n sömürüsünün (birikiminin) transperiyodik (bir dönemden/keyfî sektörden ötekine) değişmesini, C-artı-gelirinin transperiyodik değişmesiyle kıyaslamak!

III. BÖLÜM

DÖNEMSEL BİRİKİMLERİN TRANSPERİYODİK HIZLANMASI

A. KAPİTALİZMİN DİNAMİK DENGE DENKLEMİNİ SAPTAMAK

H_n, n = 1, 2, 3,... dönemsel birikimler dizisi, birikim Tablosu'ndan anlaşıldığı gibi, tarihsel perspektif içinde transperiyodik olarak (yani dönemden döneme) ilerliyor. Üstelik her dönemsel birikim, kendisini oluşturan L, V ve X gibi üç faktörün, döneme özgü izlerini taşıyor. Bu izler veya değerler bir dönemden ötekine değiştiğine göre, dönemsel biriki-

min bir dönemden ötekine değişme oranı söz konusu oluyor ki bu oranı

(III. 1) H_{n+1}/H_n

biçiminde gösteririz ve Birikimlerin Transperiyodik Oranı diye adlandırırız.

Yukarıda gördük ki, belli bir ticarî dönemde yaratılan Dönemsel H_n birikimi (yani toplam sömürü) kapitalist tarafından bu dönemin sonunda elde edilmiş bulunuyor. Sektör Kapitalizmi, bu sömürüyü kendi yeni döneminin, yani (n+1) ci dönemin başında kendi sektörüne H_n ilk-yatırımı olarak yatırır ve bu yeni dönemin sonunda toplam olarak (yani n ci dönemin başından n+1ci dönemin sonuna kadar)

(III. 2) $C_{n+1} = y \,.\, H_n$

gibi bir ARTI-GELİR ya da GİRDİ-ARTIĞI sağlamış olur (Bak Mültiplikatör Tablosu). Burada, ilgili tablodan anlaşılacağı üzere, (y),

$$y = 1 + d.b/(1-b)$$

gibi basit bir aritmetik söylemi gösteriyor ki buna *Sektörel Mültiplikatör* diyoruz.

Burada indeksleme açısından dikkat edilecek durum şudur: H, L, V, X gibi değişkenlerin altındaki (n) indeksi, sektörün sömürü dönemini gösterirken, C— artı-geliri altındaki (n+1) indeksi, sömürü dönemini izleyen mültiplikatör dönemini belirtmektedir.

Ayrıca hesaplamada basitleştirme sağladığı için y-sektörel mültiplikatörünün bütün n 1, 2, 3,... dönemleri boyunca sabit kaldığını kabul edebiliriz ki aksi takdirde hesaplara ayrıca bir faktör daha katılmış olacaktır.

Şimdi yukarki H_n sömürü-birikimlerin, dolayısıyla C_{n+1} artı-gelirlerin transperiyodik oranını şöyle yazabiliriz :

(III. 3) $C_{n+2}/C_{n+1} = y \cdot H_{n+1}/y \cdot H_n = H_{n+1}/H_n$

Sağ yandaki oran, kapitalizmin sektörel/dönemsel sömürü - birikimlerinin transperiyodik oranını gösterirken, sol yan kapitalizmin sektörel/dönemsel artı-gelirlerinin transperiyodik oranını göstermektedir. Bu oran, C— ARTI-GELİR'lerinin transperiyodik olarak, yani bir dönemden ötekine, nasıl bir eğilim içinde olduklarını gösteriyor. Hatta, şöyle diyelim: Gerek H_n gerekse C_{n+1} dizisi, kendisine paralel olarak birbiri ardına sıralanmakta olan ticarî dönemleri BİREBİR yansıtmaktadır, dolayısıyla bu iki dizi, H'ların bilvesile C'lerin tarihsel perspektifini çizen birer dizidir.
Öyleyse, C'lerin bu perspektif içinde kazandıkları *Relatif Hız*, yani

$$\Delta C/C = \Delta \log C,$$

bize KAPİTALİZMİN TARİHSEL PERSPEKTİFİNİ de açıklayabilir. Neden? Çünkü bu Hız, L ve V ve de X değişkenlerinin Relatif Hızlarıyla da bir ilişki içine girmektedir. Peki, bu ilişki bize neyi açıklayabilir? Bize açıkladığı şey şudur: Kapitalizmin C, L, V, X diye gösterdiğimiz organik - değişkenleri arasındaki DİNAMİK TARİHSEL DENGE, kısacası kapitalizmin tarihsel perspektif içindeki hareketinin KATEGORİK ve DİNAMİK DENGE DENKLEMİ.

Neden kategoriktir böyle bir denklem? Çünkü, söz konusu değişkenler arasındaki dinamik dengeyi, dönemlerin/sektörlerin özgüllüklerine (keyfiliklerine) bağlı olarak vermektedir de ondan...

Denge Denkleminin, C'nin Relatif Hızı ile öbür değişkenlerin Relatif Hızları arası bir ilişki olması gerektiğini söyledik. Şimdi, bu relatif hızı saptayalım. Burada, (I) formülü gereği

(III. 4) $H_n = L_n (V_n \cdot X_n) = A_n.L_n$

gibi formel bir kısaltma yapalım ve yukarki transperiyodik

oranı, bu kısaltmaya bakarak yeniden yazalım (bak 1. Tablo):

$$C_{n+2}/C_{n+1} = A_{n+1}.L_{n+1}/A_n.L_n$$

Burada $A_{n+1} = a_n.A_n$

gibi bir kısaltma yaparsak,

(III. 5) $C_{n+2}/C_{n+1} = a_n.L_{n+1}/L_n$ buluruz.

Şimdi, oranlar arasındaki bu formel eşitliğin her iki yanından (1) sayısını çıkaralım. O zaman yukardaki oranlar eşitliği

$$\text{(III. 6)} \quad \frac{\Delta C}{C} = \frac{a_n.L_{n+1} - L_n}{L_n}$$

biçimini alır. Çünkü burada

$C_{n+2} - C_{n+1} = \Delta C =$ [C'nin bir dönemden ötekine farklılaşması] anlamına geliyor.

(III. 6) da sağ yana (a_n) katıp çıkarırsak yukarki oran eşitliği

$$\Delta \log C = \frac{\Delta C}{C} = a_n.\frac{\Delta L}{L} + (a_n - 1)$$

biçimine dönüşür. Çünkü,

$L_{n+1} - L_n = \Delta L$
= [L'nin bir dönemden ötekine farklılaşması],

$A_{n+1} - A_n = \Delta A =$ [A'nın bir dönemden ötekine farklılaşması] anlamına geldiğini bilmeliyiz.

$$(a_n - 1) = \Delta A/A$$

olduğunu düşünürsek, aradığımız DİNAMİK DENGE DENKLEMİ ortaya şöylece çıkmış oluyor:

(III. 7) $\Delta \log C = a_n . \Delta \log L + \Delta \log A$

Bu denklem, kapitalizm fenomeninin organizmasını yansıtan 1 ci temel ilişkidir.

B. L SÖMÜRÜ KATSAYISININ KATEGORİK ÇÖZÜMÜ

Kapitalizmin tarihsel hareketini yansıtan Denge Denkleminin içindeki değişkenlerden herhangi birine göre çözümü, örneğin (L_n) dönemsel sömürü katsayısının çözümü, bize bu değişkenin, Kapitalizm denen tarihsel fenomen içindeki ifadesini verecektir. Ya da şöyle diyelim: Bir değişken, ait olduğu ve kapitalizm denen bir ilişkiler dokusu veya metabolizması içinde, bu dokunun öbür değişkenlerine bağlı olarak, üstelik ait olduğu dönemin/keyfî sektörün tarih içindeki konumuna bağlı olarak belirlenmiş olacaktır.

C. KAPİTALİZMİN BİR SÜREKLİLİK KOŞULU Ekonomiyi politik aygıtlarla Zamanlama-Yönlendirme

Şimdi fenomenimizin değişkenlerinden biri olan L_n katsayısını yukarki Dinamik Denge Denkleminden çözmeye çalışalım. Bu amaçla yukarki (III. 7) denge denklemini

(III. 8) $\Delta \log (C/A) = a_n . \log L$

biçimine sokabiliriz. Çözüme varmak için her iki yanın da integralini almak gerekiyor ve bu gerekliliği soldaki ve sağdaki Δ— ifadelerinin her dönem için yeterince küçülmesi koşulu yerine getiriyor. Bu gerçekten de mümkün, çünkü logaritmik ifadelerin paylarındaki Δ (C/A) ve ΔL ifadeleri, yani (C/A)'nin ve L'nin bir dönemden ötekine farklılaşmaları yeterince küçüktür. Öyle ya, sendikalara belli bir dönemde kabul ettirilen L sömürü katsayısının ertesi dönemde birdenbire fırlayarak çok aşırı bir düzeye ulaştırılması, bunun yıkıcı siyasal sonuçlarını hesaba katmaksızın, beklenemez. Ayrıca (C/A) = (C/V.X) oranına da bir dönemden ötekine aşırı bir sıçrama yaptırılması beklenemez, bunun da siyasal

bedeli vardır çünkü... O bakımdan, Kapitalizm, tarihsel perspektif içindeki Sürekliliğini, salt-ekonomik aygıtlarla değil, ama aynı zamanda ekonomik değişkenlerin sınırlarını bu ekonomik dokunun ölümcül bir yıkıma uğratılmadan yaşatılması (sürdürülmesi) mantığı içinde zamanlayan aygıtlarla, kısacası politik aygıtlarla sağlayan bir fenomendir. Yukarki dinamik-tarihsel denge denkleminin iki yanını da integre edebileceğimizi kapitalizmin siyasal mantığına dayanarak böylece gösterdikten sonra şimdi bu integrasyon işlemini yaparsak şu sonuca varırız

(III. 9) $L_n = \exp.\ (1/a_n)\ .\ \log\ (C_{n+1}/A_n)$

Bu ifadeye L_n— sömürü katsayısının *kategorik çözümü* diyoruz.

Yöntemimizin Denge Denklemiyle ilgili ana bölümü burada sona eriyor. Görüldüğü üzere, yöntem, ana değişkenler arasındaki kategorik ilişkileri (III. 8 veya III. 9 formülü) saptıyor. Besbelli bu ilişkiler ya da denge denklemi, kapitalizmin amacını oluşturan iç-mantığındaki, yani Marks'ın kapitalizmin yasası dediği, p—göstergesinin, tarihsel dönemler boyunca ilerleyişinden bağımsızdır ve bu ilerleyiş, işte bu denklemden yola çıkılarak saptanacaktır. O bakımdan yukarki denge denklemimiz kapitalizmin mantığı açısından KATEGORİK/ORGANİK bir söylemdir.

IV. BÖLÜM

KAPİTALİZMİN ÇÖKÜŞ KOŞULU

Yukarda L_n değişkeni için bulduğumuz çözüm, kapitalizmin hem

1) salt-ekonomik dokusuna özgü ve de transperiyodik (yani tarihsel yürüyüşüne özgü dinamik) çözümdür, hem de
2) siyasal (yani zamanlama) dokusuna özgüdür, kısacası

ekonomik-politik bir çözümdür. Buna L'nin tarihsel organik ya da dinamik-organik ifadesi de diyebiliriz.

Şimdi burada Marksist bir varsayım yapıyoruz, kısacası Marks'ın Kapitalist Ekonominin İç-Mantığı (Değerin değer kazanması = Değere değer katma = Δ = Katma Değer elde etme) açısından karakteristik bir oran olarak ele aldığı hızlanma oranını, (p) kâr— oranını, yani paranın belli bir dolaşım dönemi dışına doğru kazandığı Relatif Hızı, biz de Kapitalizmin güttüğü amacın veya amaçlılığın göstergesi (karakteristiği) sayıyoruz. Peki, bu göstergenin determinizmi nedir ve nasıl ortaya çıkacak? Determinizm, tarihin bir tek dönemine bakarak elbette saptanamaz: Bu oranı tarihsel perspektif içinde dönemden döneme aldığı değerlerle saptayabiliriz. Şöyle ki bu değerler nasıl bir trensperiyodik, dolayısıyla determinant dizi oluşturuyorsa, kapitalist ekonominin dokusu (yani kapitalizmin ekonomik ve politik dokusu) da, değişkenleri de, bu dizi içinde öylece bir eğilim veya determinant bir çizgi olarak ortaya çıkacaktır. Böylece, (1) kapitalizmin iç-mantığını yansıtan göstergenin (karakteristiğin), yani p'nin tarihsel, (2) dolayısıyle Kapitalizmin kendisinin tarihsel perspektif içinde nasıl bir yörünge veya determinizm izlediğini görmüş olacağız.

Peki, kâr-oranı (paranın, belli bir P—M—P döngüsünden öteye relatif hızı) dediğimiz bu Marksist karakteristik nasıl bir yörünge izliyor ya da nasıl bir dizilim oluşturuyor? Önce, (p) işaretiyle göstereceğimiz bu oranın

(IV. 1) $\quad p = L.\ (1 - q) = s/\ (c + v)$

gibi pek basit bir biçimde söylenebildiğini anımsıyalım. Gerçekten de (q) sermayenin organik bileşimini gösterdiğine ve $L = s/v$ olduğuna göre,

$$p = (s/v).\ [1 - (c/c+v)] = s/(c+v)$$

yazarak yukarki söylemi kolayca elde ederiz.
Dikkat edersek, yukardaki (p)— söylemi

(IV. 2) $(p = L / (1/(1-q)) = L / (1 + q + q^2 + ...)$

söyleminden başka bir şey değildir.

Şimdi soralım (p) oranı ya da, bu oranı dönemine özgü biçimde yazarsak, (p_n) oranı bir dönemden ötekine nasıl değişmektedir? Azalarak mı, yoksa artarak mı? Bu soruyu yanıtlamak için önce geliştirdiğimiz «organik yöntem»in doğasında yatan indeksleme tekniğinin gerekçesini açıklamak gerekir. Bu gerekçe «Sürekli Görünen Değişmeyi Dönemlere Parçalama Zorunluğu» dur.

A. SOSYAL BİR DEĞİŞKENİN DÖNEMSEL SABİTLİĞİ VEYA BASAMAKLI DEĞİŞME İLKESİ

Unutmayalım ki, sosyal fenomenlerde;

1) Bir değişkeni değiştirebilecek olan (sosyal) kararlar, fiziksel dünyada olduğu gibi, sürekli olarak değil, tam tersine dönem dönem alındıklarından, değişkenin kendisi dönem dönem, basamak basamak değişir, dolayısıyla değişken fiziksel bir süre boyunca ister istemez sabit kalmış olur. İşte bu fiziksel süre sosyo-ekonomik ve politik dünyada «dönem» anlamına gelir. İlerde değineceğimiz üzere, Marks, zihninde karanlık bir kavram olarak beliren Dönem'in 1 gün mü, yoksa uzun bir zaman süresi mi olacağı konusunda karar veremez. (Bak. Dipnot: 2). Ama p—göstergesinin düşme eğilimi sorunundaki kritik nokta bu değildir. Sorun, dönem'in uzunluğu kısalığı değil, kapitalizmin birikimci dinamiğini dönemlere parçalama zorunluğudur, yani sürekli görünen bir değişmeyi basamaklara veya dönemlere parçalama zorunluğudur ki, değişkenleri n—indeksiyle dönemlere parçalamamızın gerekçesi de budur.

2) Üstelik her sosyal değişken, daima belli bir sürecin veya dönüşünün (dolaşımın) ya da fiziksel sürenin sonunda objektifleşiyor.

---

(2) bakınız **K. Marx, Kapital** III. Cilt, Berlin,Dietz Verlag (1951) s. 194 ve **P. S. Sweezy, Kapitalizm Nereye Gidiyor?** s. 238 / Çev: A. B. Kafaoğlu

Şimdi biz de buraya kadar gördük ki değişmekte olan p-oranı, kapitalizmin (L) ve (q) gibi yine ancak dönemden döneme değişen (yani belli bir dönem süresinde sabit kalan) organik değişkenlerinden meydana gelmektedir. O halde (p) oranının değişmesini incelerken yukarki ilkeden, yola çıkmalıyız; yani organik bir değişkeni veya organik değişkenlerin oran ya da fonksiyonlarını, onların dönemsel değerlerine parçalayıp bu değerleri indekslemek ve dizi duruma getirmek zorundayız.

Kapitalizm, bilindiği üzere, yeniden-üretimi genişleten ve bu amacı güden dinamik bir yapıya sahiptir. Bu yapıya özgü karakteristik bir fonksiyon olan (p) kâr-oranı ya da p-göstergesi, yine bilindiği üzere, kapitalizmin (L) ve (q) gibi dinamik-organik değişkenlerinden meydana gelmektedir. Bu oranı, yukarki indeksleme ya da dönemlere parçalama ilkemiz gereği, artık IV. 2 gibi değil, şöyle yazmak zorundayız:

(IV. 3) $p_n = L_n / (1 + q_n + q_n^2 + ...)$

B. YÖNTEMİN ÖZELLİĞİ: DİNAMİK DENGE DENKLEMİNİN SAPTANMASI

Yine bilindiği üzere, Marks, kapitalizm denen fenomenin, ne zaman hangi dönemde, hangi n ci dönemde bunalıma düşeceğini (bunalıma düşerek çökeceğini) saptamıyor, ya ne yapıyor? Yalnızca düşme sürecine özgü bir tutumu, yani düşme eğilimi'ni, p—göstergesinin (değere değer katma hızı'nın) düşmesi anlamında tanımlıyor ve bunu, dönemlere-parçalayıcı n-indeksini kullanmadan

$$p = L / (1 + q + q^2 + ...)$$

biçiminde yapıyor. Neden? Çünkü, kapitalizmin birikimci dinamiğini bir denge denklemi içinde ifade etmek tasası yoktur Marks'ın! Böyle olunca, denge denkleminin özündeki indeksleme veya dönemlere parçalama ilkesi de gözden kayboluyor. O zaman p—göstergesi karşımıza kapitalizmin dina-

mik dengesinden bağımsız, soyut ya da rastgele bir fonksiyon olarak çıkıyor ve p—göstergesinin düşme eğiliminin analizi de, kapitalizmin iç-dinamiğinden soyutlanmış oluyor. Amacımız, Marks'ın Bunalım Analizindeki soyutlamayı aşmak ve yalnızca Bunalımı (düşme eğilimini) değil, gerek düşme gerekse yükselme eğilimlerini çözümlemeye olanak veren genel bir yöntem geliştirmektir. Dönemlere parçalama ilksini içeren bu yöntem (dinamiğin organik analiz yöntemi), analizi, kapitalizmin sadece iç—mantığına, yani p—göstergesinin evrimine uygun biçimde değil, ama kapitalizmin iç—dinamiğine, dinamik denge koşullarına da uygun biçimde yapmamızı sağlıyor.

C. MARKS'TA TEKNİK ARAÇLARIN YETERSİZLİĞİ

Düşme eğilimini gösteren Kritere gerek yoktu Marks için! Önemli olan sadece p—göstergesinin Sıfır'a yaklaşma (sıfırlaşma) tutumuydu, yani p'nin düşme eğilimi ve bu eğilimin sonundaki sıfırlaşma durumuydu, yoksa Sıfır'a yaklaşmanın ne zaman, nerede, hangi veya kaçıncı dönemde olacağı değil! Marks bu kadarla yetinmektedir, yetinmek zorundadır da, çünkü, bir değişkenin, örneğin p'nin değişme sürecini indekslemiyor, yani dönemlere ayırmıyor, dolayısıyla elinde sıfır'a yaklaşmanın başladığı dönemi belirleyecek bir Kriter (kritik oran) yok! O bakımdan Marks'ın tekniği kısıtlıdır, yani dönemleri gösteren (n) indeksinin sonlu belirli bir sayı olmaktan çıkıp *sonsuz büyüdüğü limit* durumuyla kısıtlıdır. Gerçi, dönem sayısının sonsuz büyümesi, uzak olduğu kadar yakın bir gelecekte de, yani uzun vadede (veya uzun zaman süreci sonunda) olduğu kadar kısa vadede (veya kısa bir zaman süresi sonunda) da tamamlanabilir. Ama, Marks'ın elinde bu tamamlanmayı saptayabilecek, sıfırlaşmanın hangi vey kaçıncı n—döneminde başlayabileceğini tahmin edebilecek bir kriter yoktur.

D. BİLGİ SAĞLAYAN DURUM'A İHTİYAÇ VAR

Evet, gerçi kapitalizmin amacının (iç—mantığının veya ya-

sasının) göstergesi sayılan p—göstergesi ancak bu limit durumunda sıfır'a yaklaşıp yok olmaktadır, ama bize bilgi sağlayan durum bu değildir, yani sonsuz sayıda dönemin sonrası değil, şimdiki durumudur! Oysa Marks, tam tersine, düşüncesini hep bu limit durumuna yöneltir, dolayısıyla n—indeksini bir türlü «sonsuz» sayıdaki dönemden beriye doğru, şimdiki «sonlu» duruma geriye getirmez. Böyle olunca da, düşüncemizi, dönem sayısının sonlu olduğu durumlara, yani *şimdiki veya yaşanan duruma yöneltmenin,* mevcut fiilî durumla ilgilenmenin anlamı kalmıyor! Ancak Marks da bu anlamsızlığı kolayca geçiştirmenin olanaksızlığını biliyordu[2]: «Kâr-oranının yükselmesine ya da düşmesine yol açan çeşitli nedenlere bakarsak, kâr-oranı ortalamasının hergün değişebileceği akla gelebilir. Ama, bir üretim kesimindeki hareket başka bir üretim kesimindeki hareketi tahrik ettikçe, bu karşılıklı etkiler birbirleriyle çatallaşarak paralize olmakta, körelmektedir. İlerde (kendi gerçekleşmesini engelleyen Yasa, yani kâr-oranının düşme eğilimi yasası bölümünde), kâr-oranındaki dalgalanmaların en son aşamada (Y.Ö.: limit durumu dediğimiz $n \to \infty$ durumunda) nereye yönelmekte olduğunu inceleyeceğiz, ancak bu dalgalanmalar yavaş oluyor.»

Görüyoruz ki, Marks, kâr-oranındaki değişmenin (düşme ya da yükselmenin) *hergün mü, yoksa uzun sürede mi* (çok uzak bir gelecekte mi) *olacağı konusunda karar verilmesi gerektiğini belirtiyor.*

İşte kâr-oranının düşme eğilimi sorununda *açıkta bırakılan* ve de *çok önemli olan bir nokta da buydu.* Ama, Marks, elinde, Sayı Dizileri Aritmetiği'ne ilişkin bilgilerin eksikliğinden ötürü, soruyu yanlış sormaktadır kendi kendine. Kritik soru, Marks'ın sandığı gibi «dönemin uzunluğu»nun bir gün mü, yoksa binlerce gün mü olacağı noktasında düğümlenmiş değildir. Sorunun kritik oluşu, Kriter noksanlığındandır, yani Sıfırlaşmanın sonsuz sayıda dönem sonrasında gerçekleşebileceğini tahmin etmekten ötede bir sorundur, tam tersine bu eğilimi, dönem sayısının sonlu olduğu yani bize bilgi

sağlayan bir ilişki içinde ifade etme sorunudur ki, bunu da ancak aşağıda vereceğimiz Kriter yardımıyla çözmek olanaklıdır.

Teknik eksiklik giderilebilir, ama düşünsel eksiklik?!

Peki, aritmetikten bilinen bir kriteri p—dizisine doğrudan doğruya uygulamak mümkün müydü? Marks'ın yaşadığı sıralarda da bilinen bu kriteri kullanmak, yani p—dizisini bu kriteri uygulayabilecek hale getirmek için daha önce yeni bir yöntem düşüncesi oluşturmak gereklidir. Bu yöntem Kapitalizmin organik değişkenleri arasındaki Dinamik Denge'nin denklemini saptama yöntemidir ve teknik kriterimize ancak bu organik yöntemle ulaşmak mümkündü. İşte bu denklemden çözüp çıkardığımız bir organik değişken (yani L_n), p—dizisinin içine oturtulduğunda, onu, kriterin uygulanabileceği bir biçime dönüştürmektedir. Aşağıda izleyeceğimiz yol budur.

E. ORGANİK-TEKNİK KRİTER İHTİYACI

Bizim, bilgi-sağlayan durum'a ihtiyacımız olduğunu yukarda vurguladık. Gerçekten de, Bilgi-edinen özne, çok uzak bir gelecekteki durumu bile, daha şimdiden belirlemek ihtiyacındadır, daha doğrusu şimdiden belirleyebilen bir kriter istemektedir ve bunda haklıdır. Başka bir deyişle, bizim $n \to \infty$ döneminde p'nin varacağı durumu bilmekten hiçbir yararımız olamaz! Tam tersine, bu durumu daha önceden, yani her n = sonlu dönemde gösteren, dizinin en sonunda ulaşacağı durumu herhangi bir n ci dönemde açığa vuran genel bir kriter'e ihtiyacımız vardır.

O bakımdan, biz, kapitalizmin kendi yasasıyla çelişme durumu olan $p \to 0$ limit durumunu, Marks'ın yaptığı üzere, $n \to \infty$ durumunda gerçekleşecek bir durum olarak değil, ama gerçekleşmesi istenen ve bu yüzden de, gerçekleşmesi için şimdiden bir kritere ihtiyaç duyulan bir durum olarak ele almak zorundayız.

Üstelik bizim bu zorunluğu, kapitalizmin genel organik değişkenleri arasındaki ilişkiler cinsinden, yani dinamik denge denklemi cinsinden veya bu denklemden çıkan kategorik çözümler cinsinden ifade etme olanağımız vardır! Hatta daha önceden, yani mevcut her dönemde (yani her n ci dönemde), kısaca mevcut döneme özgü biçimde ifade etme olanağımız vardır. İşte bu olanağa organik (teknik) kriter diyoruz ki, ihtiyacımız olan bilgiyi sağlayan kritik ölçü de odur!

Sayı dizileri aritmetiğine özgü basit bir kriterdir söz konusu olan ve p—göstergesinin payındaki serinin, paydasındaki seriden terim terim (yani her (n) için) küçük kalması anlamına gelmektedir. Bunu biraz aşağıda açıkça göreceğiz. Problemi biraz daha açalım

Biliyoruz ki, kapitalizmin amacı ya da amacında yatan yasa, p—göstergesinin, bir dönemden ötekine, yani n ci dönemden (n + 1) ci döneme 1'den büyük olma koşulunu koruyarak ilerlemesidir. Ama bu olmuyorsa hiç değilse 1'e eşit olarak ilerlemesidir.

Marks'ın çok iyi belirttiği üzere, kapitalizm kendi amacına (yasasına) ters düşecekse, bu p—göstergesinin bir dönemden ötekine ilerleyişinin, yani p_n (n = 1, 2,...) dizisinin 1'den küçük kalması biçiminde ters düşer.

Matematik deyimleriyle söylersek, p_n — dizisinin sonsuz sayıda terimlerinin 1'den küçük kalması durumunda, kapitalizm kendi amacına ters düşer, çünkü «1» ile «0» arasına düçüle küçüle sıkışan sonsuz sayıda pozitif sayı eninde sonunda Sıfır'a yaklaşır, yani p—göstergesi sıfırlaşır, kapitalizmin amacı yok olur ortadan.

Ama matematiksel açıdan düşünürsek, bu arada yine 1'den küçük olan sonlu sayıda bir takım p'ler, örneğin p_1, p_2,... p_s pekâlâ büyüyebilir, sıfıra yaklaşma eğiliminden sapabilir. Bu sakıncayı ortadan kaldırmak için deriz ki: p'nin sıfırlaşması için sonsuz sayıda döneme ihtiyacımız vardır, ama yeteri kadar uzakta sonlu bir n = N ci dönemden başlayarak vardır.

İşte kaçıncı dönem olduğunu bilemeyeceğimiz, ama sonsuz uzakta değil, yakında olduğunu sandığımız bu dönemden sonra veya hangi sayı olduğunu bilemediğimiz sonlu bir n = N sayısından sonra p_n'ler artık monoton olarak (yani artık aralarından hiçbiri büyümeksizin) ya da hep birbirinden giderek küçüle küçüle sıfıra doğru yaklaşırlar.

Şimdi özetleyelim

1) p_n'lerin böyle tek düze küçülmeye başlayacağı bu n ci dönem hangi veya kaçıncı (sonlu) dönemdir? Bugüne kadar bilemiyorduk, çünkü bu (n) sayısını (daha doğrusu doğal - sayıları) dinamik-organik değişkenler cinsinden saptayacak bir ilişki kuramayız, böyle bir fonksiyon olamaz.

Marks, organik değişkenlerle ilişkisini kuramadığım bir n—indeksi benim hiç işime yaramaz, onun için kullanmayayım daha iyi, diye düşünür. p—göstergesinin dizisinde n—indeksini bu yüzden kullanmaz. Ama böylece büyük bir şansını da yitirir. Neden? Çünkü, n—indeksi ile organik değişkenler arasındaki ilişkinin fonksiyonel bir ilişki olması gerekmez. Çünkü, n—indeksinin dinamik denge denkleminin, dolayısıyle organik değişkenin hangi döneme özgü olduğunu simgelemesi, yani bu denklemi, dolayısıyla organik değişkeni dönemselleştirmesi yeter! Gerçekten de, çünkü organik bir değişkeni dönemselleştirme aşamasına ulaştıktan sonra, önümüzde yeni bir ufuk açılmaktadır ki, o da şudur: Dönemsel/sektörel değişken, örneğin (a_n) veya (q_n) ile, aşağıda göstereceğimiz üzere (Bak V. 6), bu değişkenin organik (veya iç) indeksi olan (m) indeksi arasında V. 6 gibi bir koşula varabiliyoruz. Bu koşul, (a) ve (q) gibi değişkenlerıin, dönemsel (a_n) ve (q_n) değerlerini dolayısıyla dönemin/sektörün kaçıncı dönem/sektör olduğunu veya n—indeksinin hangi sayıyı veya dönemi temsil ettiğini, bize m—organik indeksi ve k—mültiplikatörü cinsinden bağlayıcı olarak ifade etmektedir (Bak. V. 5.).

Oysa, Marks, tam tersine, n—indekslemesinden vazgeçince, organik bir değişkeni, örneğin L—sömürü katsayısını, bizim

yukarda bulduğumuz gibi (Bak III. 9), öbür organik değişkenler cinsinden, her n ci veya şimdiki ya da mevcut veya sonlu dönemde ifade etme şansını da yitirir. Böyle olunca, yani n—indeksinden vazgeçince, (C_{n+1}) ARTI-GELİR'leri ile öbür organik değişkenler arasındaki dinamik dengenin n—indeksiyle, yani n ci dönemle özgülleşmiş ve belirlenmiş olduğu düşüncesinden de vazgeçilmiş olur ki bu, yukarda vurguladığımız BASAMAKLI DEĞİŞME İLKESİ'ne ters düşer!

F. BUGÜNE KADARKİ DURUMUN ÖZETİ

Yeniden vurgulamak gerekirse,

1) «Çöküş eğiliminin başlangıç dönemini» bilemiyoruz: Birbirinden farklı düzeydeki p_n kâr-oranları, hangisi olduğu belirsiz bir n = N ci dönemden başlayarak sıfırlaşma, yani monoton küçülme eğilimine giriyorlar. «Belirsiz» diyoruz, çünkü p_n'lerde monoton küçülmenin başlayıp çöküş eğiliminin kesinleştiği bu n = N sayısını saptayacak bir denklemimiz yok! Kısacası yapay bir süreçsel indeks olan n—indeksi ile organik değişkenler veya başka muhtemel bir değişkenin indeksi (organik bir indeks) arasında fonksiyonel bir ilişki saptayamıyoruz. (Bak. aşağıda V.B. SÜREÇSEL ÇÖKÜŞ DURUMU). O bakımdan, kapitalizmin kendi amacına ters düşmeye (bu eğilime) ne zaman hangi sonlu dönemde, kaçıncı n—sayısında başlayacağı (klasik Marksist yöntemle) önceden kestirilemez! Niçin kestirilemeyeceğini, dolayısıyla kapitalizmin çöküşten kurtulma faktörlerinin neler olduğunu aşağıda (V.B.)'de gösteriyoruz.

2) Üstelik, bırakın çöküşün sonsuz dönemlerden önce gerçekleşmesini, çöküş eğiliminin sonsuz dönemler boyunca tamamlanıp kesinleştiği dönemi de bilemiyoruz: Ama şunu öğrendik ki, birbirinden farklı düzeydeki p_n kâr-oranlarını ortaya çıkaran (veya temsil eden sektörlerin ya da Para - Mal - Para süreçlerinin ya da) takvim dönemlerinin sayısı, yani n—indeksi, ancak çok fazla arttığı, kısaca *sonsuz olduğu zaman* (yani ancak çok uzun bir vade sonundadır ki) ka-

pitalizm kendi amacına ters düşmekte, kapitalizmin amaçlılık (yasal) göstergesi olan p_n—oranı ancak o zaman Sıfır'a varmaktadır. Evet, kapitalizm amacını ancak o zaman yitiriyor, yasası (değere değer kazandırma amacı) ile o zaman çelişiyor ve çöküyor! Ama yukarda belirttiğimiz gibi, hiçbir zaman sonlu sayıda bir takım dönemlerin sonunda bir yerde çökeceğe benzemiyor?

Gösterge dizisinin, yani p_n $(n = 1, 2, 3, \ldots)$ dizisinin 1'den küçük kalma koşuluyla (kriteriyle) sıfırlaşması ancak o zaman, yani çok uzun bir gelecekte ya da her biri çok kısa süren sonsuz sayıda dönemlere parçalanmış sonlu bir gelecekte mümkün!

Özetlersek, kapitalizm, amacına KESİN OLARAK ancak dönem sayısı $n \to \infty$ olduğu, yani

$$p_n = L_n/(1 + q_n + q^2 + \ldots) \to 0$$

olduğu zaman ters düşüyor.

Evet, kapitalizmin amacı ancak böyle bir limit durumunda KESİNLİKLE ortadan kalkıyor, değere değer katma hızı denen p—oranı ancak o zaman sıfıra geliyor, kısacası n—dönem sayısı sonsuz çok olduğu, dönemlerin sayısı sonsuz büyük olduğu zaman!

Kapitalizmin amacını[3] yitirmesi, kendi amacıyla çelişmesi böylece açıklandığına göre sormak gerek: Kapitalizmin ama-

(3) Kapitalizmin amacı ya da Yasası **Marks** açısından kapitalizmin varlık-nedenidir. Peki, amaç kavramından neyi anlıyoruz? Amaç, bir fenomenin başlangıcını ya da başlangıç nedenini değil, süregelmesini veya hedefini belirleyen bir neden'dir aslında ve amaç kavramına bu damgayı vuran da **Leibniz**'tir. Leibniz, **causa finalis** (hedefi belirleyen neden) anlamında kullanır bu kavramı. O bakımdan kapitalizmin yasası derken **Marks**, ister istemez bu teleolojik (erekselci) anlamı, yani «önceden kafaya konulmuş» bir ön-programı kast ediyor. Oysa, batının 17. yüzyılından 19. yüzyılına, hatta bugünlere kadar uzanıp Kibernetik'te uçlanan amaçlılık ya da Erekselllik düşüncesi bizce, prodeterminist Diyalektik açısından çok kuşku götüren bir kavram... Gerçi **Marks**, amaçlılık kavramını kapitalizme özgü bir düşünce imiş gibi kullanmak istiyor, ama kapitalist karar mekanizmalarına özgün olan bu nedenselllik kavrayışı, başka siyasal karar mekanizmalarında yok mu, onlar için de geçerli değil mi?

cını yitirmesi için bu kadar uzun zaman beklemek mi gerek? Şurası kesin ki, sonsuz sayıda dönemin geçmesini beklemek gerek, ama dönemlerin süreleri önemli rol oynuyor: Kısa-süreli sonsuz sayıda dönem tek başına bir orta-vade'yi aşamayabilir, örneğin bir dönemi 1 ay veya 1—gün süresi kadar kısa düşünecek olursak, yüzyıl bize «orta-vade» gibi gelir, yani sonsuz-dönemli bir orta-vade!

Peki, soralım

Yukarda 1'ci şık'ta söz konusu olduğu üzere, kaçıncı dönem olacağı belli olmayan bir n ci dönem mi bekleyeceğiz «çöküş eğiliminin başlangıcını saptamak için?»
Ya da 2 ci şık'ta belirttiğimiz üzere, sonsuz sayıda bir sürü dönem boyunca hiç gelmeyecek bir geleceği mi beklemek gerekiyor «çöküş eğiliminin tamamlanıp çöküşün kesinleştiği noktaya varmak için»?

Hayır, çünkü bize öncelikle bilgi gereklidir, Çünkü sonsuz sayıda dönemin kapladığı zaman süresi sonsuz uzun bir süre olmayıp orta-vade denen sonlu bir süre de olsa, bize bu $n \to \infty$ limit durumunun değil, yaşanan durumun bilgisi gereklidir ki aslında bilgi de budur! *Bize sonunda varılacak durumu daha şimdiden* (her dönemde) *açıklayacak Kriter gereklidir.* O bakımdan soruyu başka türlü sormak gerekiyor

(1) p—göstergesinin kaçıncı veya hangi dönem olacağı belli olmayan bir dönemden sonra monoton olarak azalmasını beklemeden, p'nin daha şimdiden monoton (yani hiçbir dönemde artmaksızın) azalması için hangi bağıntı gerekiyor?

Elbette geçerli! Öyleyse nedir? **Gerçekleri siyasal karar mekanizmaları mı belirliyor? Elbette ki hayır!** Peki, nerede objektif gerçek? Objektif gerçek, siyasal mekanizmada ya da onun egemen katlarında olanlarla olmayanlar arasındaki **çelişmezlik ölçüsünde** gerçektir. Bir olasılık fonksiyonu'ndan başka bir şey olmayan ÇELİŞMEZLİK ya da Aksamazlık kavramı için bakınız [Yılmaz Öner: **(1)** Fizik ve Felsefe, II. Kısım (1976), **(2)** Canlıların Diyalektiği (1978), **(3)** Öğrenme Sürecinin Temelleri, Doğa-Bilim Dergisi, Haziran 1982, **(4)** Prodeterminist Matematik açısından... Toplum-Bilim Dergisi, Nisan 1982, **(5)** Diyalektik Materyalizm ve Matematik, Doğa-Bilim Dergisi, Ağustos 1982].

Bu bağıntıyı saptamakla şunu yapmış olacağız: Dizinin monoton olarak azalmaya başlayacğı ve kaçıncı dönem olacağı belli olmayan dönemi şimdiki dönem diye kabul etmiş ve p_n dizisini oradan başlatmış olacağız.

(2) *Amaçlılık göstergesi* dediğimiz p—göstergesinin ancak sonsuz sayıda bir sürü dönem sonunda sıfırlaşmasını beklemeden, ama en son limit durumundaki bu sıfırlaşma için şimdiden her sonlu dönemde gerçekleşmesi beklenen bağıntıyı bulmalıyız. Şimdiki dönemle ilgili bu bağıntı, dizinin ardışık iki terimi (dönemi) arasındaki bir eşitsizlik bağıntısıdır ki Kriter dediğimiz şey de budur.

Kritere ulaşmak için, yöntemimizin bize sağladığı Dinamik Denge Denklemi'nden yola çıkacağız. p_n — dizisine bir kriter uygulamak isterken bu dizinin payını oluşturan organik değişkeni, yani L_n sömürü katsayısını da, kapitalizm fenomeninin kategorik bir fonksiyonu olarak ifade etmeliyiz. Çünkü ait olduğu fenomenin kategorik tutumunu yansıtmayan, fenomenin dinamiği veya hareketi içindeki dengede yer almayan bir organik değişkeni p—dizisinin eğilimini belirleme sorununda da kullanamayız. Kısacası p—göstergesinin eğilimini analiz sorununda, Denge Denkleminin verdiği çözümlerden başka hiçbir çözüm veya ifadeyi kullanamayız, organik değişkenler adına! İşte şimdi de, göstergenin analizi sorununda böyle bir ifadeyi, yani L_n'nin kategorik çözümünü kullanacağız. Çöküş sorununda, bugüne kadarki durumu, matematiksel araçlar çizgisinde gözönüne serdik. Gelelim bizim, yeni araçlarımıza:

V. BÖLÜM

KATEGORİK ÇÖZÜMÜN ÇÖKÜŞE UYGULANMASI

A. ÇÖKÜŞ KRİTERİ *Pay'ın Payda'dan daha Çabuk Sıfırlaşması*

L_n'nin kategorik çözümü (Bak. III. 9 formülü)

(V. 1) $L_n = \exp.\ (1/a_n)\ .\ \log\ (C_{n+1}/A_n)$

biçimindeydi. p—göstergesinin payında yer alan L_n'nin ifadesini seriye açarsak genel terimi U_n olan

(V. 2) $[1/a_n)\ .\ \log\ (C_{n+1}/A_n]^m\ .\ 1/m!\ =\ U_n{}^m\ .\ 1/m!$

biçiminde bir kuvvet serisi elde ederiz. Öte yandan p_n göstergesinin paydasındaki (Bak IV. 3 formülü) seri de bir kuvvet serisi olup serinin genel terimi

$$q_n$$

biçimindedir.

Şimdi (Bak IV. 3 formülü) p_n— *göstergesini sıfırlaştıracak kriter,* göstergenin payındaki (U_n) genel terimin, paydasındaki (q_n) genel teriminden [yeteri kadar büyük, ama belirlenemeyen bir $n = N$ indeksinden başlayarak bütün $n = N, N + 1, \infty$ için] küçük

$$U_n \leq q_n$$

olmasıdır. Çünkü bu koşul (kriter) paydaki (U_n) dizisinin, paydadaki (q_n) dizisinden daha çabuk sıfırlaşmasını sağlıyor, p—göstergesi işte bu yüzden sıfırlaşabiliyor ve $n \to \infty$ limit durumunda meydana gelen bu sıfırlaşma kapitalizmin amacını ortadan kaldırıyor. Ancak buradan, çöküşün, sonlu bir n ci dönemde beklenemeyeceği de kanıtlanmış oluyor, yani klasik Marksist yöntemin analizi ve yapaylığı sergileniyor!

B. C ve L Değişkenlerinin Organik/Kategorik Söylemleri

Şimdi yukarki kriterimizde U_n yerine logaritmalı ifadesini koyarsak (n + 1) ci dönem sonundaki C—ARTI— gelirini elde ederiz, yani

$$(1/a_n)\ .\ \log\ (C_{n+1}/A_n)\ \leq\ q_n$$

eşitsizliğinden

(V. 3) $C_{n+1} \leq A_n\ .\ \exp.\ (a_n\ .\ q_n)$

elde ederiz! Bu arada C ARTI-GELİRİNİN, H sömürüler birikiminden (y) mültiplikatörü ölçüsünde saptandığını, yani (III. 2 ve III. 3 formülleri) gereği

$$C_{n+1} = y \cdot H_n = y \cdot A_n \cdot L_n.$$

olduğunu anımsarsak ve bunu yukarda (V. 3) de yerine koyarsak

(V. 4) $L_n \leq$ (e üssü $a_n \cdot q_n$) / y
buluruz!

L_n'e ilişkin bu koşul, kapitalizmin dinamik dengesini yansıttığı için kapitalizmin doğasına uygundur ve kapitalizmin çöküşünü kendi doğasına uygun olarak ifade etmektedir. Ve bu koşul, yukardaki

$$U_n \leq q_n$$

kriterinin (yani p_n — göstergesini sıfırlaştıracak, kapitalizmi amaçsız kılacak, dolayısıyla çökertecek kriterin) kapitalizmin doğasına (dinamik dengesine) uygun biçimde söylenişidir ve yine kapitalizmin organik değişkenlerinden biri olan L_n cinsinden söylenişidir.

Kısacası; (V. 4) söylemi, kapitalizmin, kendi doğasına veya dinamiğine özgü biçimde (yani Değişkenlerin Relatif Hızları arasındaki denkleme dayanan), dolayısıyla bu dinamiğin (denge denkleminin) gerektirdiği çerçeve içinde çöküşünün L_n organik değişkeni cinsinden ifadesidir. (V. 4) kritik eşitsizliğine, L_n'nin «kapitalizmi çökertici» ifadesi de diyebiliriz. Ancak bu ifadenin sağ yanı (L) açısından bir Tavan ifadesidir! Başka bir deyişle, kapitalizm, L'nin bu tavan'ın altında kalan veya en çok ona eşit olan bütün değerleri için çökmektedir, yani çökme eğilimi içindedir.

Evet, çöküş'ün Tavan koşulu dediğimiz yukarki kritik eşitsizlik ya da organik bağıntı. L_n için madem ki bir Tavan'dır, öyleyse kapitalizm pratikte L_n'nin bu tavanın altında kalan bütün L—değerleri için çökmektedir, çökme tutumu içindedir,

ama üstündeki bütün değerleri için çöküş tutumundan kurtulmaktadır. Ancak bu kurtuluş kapitalizmin yükseliş tutumu da sayılamaz, onun koşulları farklıdır!

Klasik Marksist Ekonominin, yalnız matematik tekniği açısından değil, asıl önemlisi yönteminin yetersizliği yüzünden çözemediği klasik soruyu şimdi soralım : Kapitalizm, yukarki kritik koşul (yani V. 4) çerçevesinde madem ki çöküş tutumu içindedir, peki ne zaman veya kaçıncı dönemde çökecektir, çöküşü gerçekleşecektir kapitalizmin?

C. ÇÖKÜŞ BİÇİMLERİ SÜRELİ YA DA BİRDENBİRE

Konuya iki temel değişkenle birlikte, yani genel açıdan yaklaşmalıyız. Öyle ya, sonuçta vardığımız V. 3 ve V. 4 eşitsizlikleri neyi söylüyor?

1) Bu eşitsizlikler, p—göstergesinin, dolayısıyla Kapitalizmin ÇÖKÜŞÜ'nü, matematik diliyle söylersek, SIFIRLAŞMA'sını söyleyen, ama C'nin, bilvesile L'nin TAVANI cinsinden söyleyen ALTERNATİF SÖYLEMLERDİR.

2) p—göstergesinin sıfırlaşmasına gelince, bu

a) yukarılarda belirttiğimiz üzere, hem SÜRELİ biçimde mümkündür, yani Tavan $\neq 0$ sıfırlaşmadan kalacak, ama tavanın bu durumu, (bir dönemin süresi ne kadar kısa veya uzun olursa olsun) n = sonsuz denecek kadar çok sayıdaki dönemler boyunca sürecek biçimde mümkündür (Bakınız yukarda V. A'daki Limit Durumu)

b) Bu sıfırlaşma, hem de ANİ biçimde mümkündür, başka bir deyişle, nci dönem hangisi olursa olsun, herhangi bir dönemde TAVAN birdenbire MİNİMUM olacak biçimde (Bakınız aşağıda V. 6 koşulu).

3/a) *Süreli Çöküş Ya da Klasik Marksist Yöntemin Sonuçsuzluğu/Yapaylığı :*

SÜRELİ, yani süreçsel (eğilimsel ya da tandansiyel) çöküş nasıl oluyor? Örneğin C—söylemi (bakınız V. 3

formülü), p—göstergesinin çöküşünü C cinsinden süreçsel bir çöküş biçiminde açıklıyor.

Başka bir deyişle, p'nin süreçsel (eğilimsel) çöküşü (sıfırlaşması), değişkenin (ki burada C'nin), sonlu bir $n = N$ döneminden başlayarak sonsuz sayıda tüm $n = N$, $N + 1, \rightarrow \infty$ dönemleri için (V. 3) formülünü tek tek gerçeklemesi demektir. Çünkü, n—indeksini, organik değişkenlere veya y—mültiplikatörüne bağlayıcı, hatta bunların muhtemel özgül (organik) indekslerine bağlayıcı HİÇBİR ilişki vermiyor V. 3 ve V. 4 koşulları! Kısaca, n—indeksinin, yani yapay —süreçsel indeksin, bırakın organik değişkenleri, ilişki kurduğu hiçbir iç-veya organik indeks yok. Oysa, aşağıda izleyeceğimiz BİRDEN ÇÖKÜŞ ya da Tavan Çöküşü için durum öyle değil!

Kısacası, süreçsel (süreli veya eğilimsel) çöküş ya da sıfırlaşma, (V. 4) Tavan-Eşitsizliğinin, varlığını n'nin yalnızca sonlu sayıda değeri için değil, sonsuz sayıda değeri için SÜRDÜRMESİDİR: Oysa Anî Çöküş durumunda, tavan eşitsizliğinin varlığı, ancak sonlu sayıda (n)ler kadar sürer.

Demek ki, Süreçsel Çöküş TAVANIN AŞILAMAZLIĞININ SÜREGELMESİ'dir.

O bakımdan Süreli Çöküş sürecine ÇÖKÜŞ EĞİLİMİ de diyebiliriz. Ancak başlarda da belirttiğimiz üzere, Süreli Çöküş'ün hangi n ci dönemde başladığını hesaplama olanağımız yok!

3/b) *L değişkeni için de aynı SÜRELİ ÇÖKÜŞ koşulları geçerdir.*

Burada yöntemimiz süreçsel (yapay) ve organik (öz-iç) indeksler-arası ilişkiler yöntemidir. Yukarki V. 3 bilvesile V. 4 formülleri, p—göstergesinin ÇÖKÜŞÜNÜ ANÎ bir çöküş biçiminde de açıklıyor. Çünkü, Çöküş, tavanın aşılamazlığını $n = N, N + 1, \rightarrow \infty$ sayıda dönem boyunca sürdürmesine gerek kalmadan, tavanın kendisinin

belli bir n ci dönemde ÇÖKMESİ ile de gerçekleşir ve bu, yukarki V. 3 bilvesile V. 4 gibi alternatif formüllerde, C'nin bilvesile L'nin, Tavanın altına *azamî ölçüde* düşmesiyle, yani Tavanın kendisinin MİNİMUM'a düşmesi biçiminde olur. Aşağıdaki V. 6 eşitsizliği bu kritik durumu göstermektedir.

Evet, şimdi, temel değişkenlerin, örnek olarak da L'nin, TAVAN EŞİTSİZLİĞİNE BAĞLI OLARAK p'nin BİRDENBİRE ÇÖKÜŞÜ'nün nasıl gerçekleştiğini gösterelim.

D. BİRDENBİRE ÇÖKÜŞÜ AÇIKLAMAK

L_n,yukarki kritik tavanın, yani çöküş optimumu'nun

- altına azamî ölçüde ve ilk önce
- hangi n ci dönemde düşüyorsa

kapitalizm çöküyor ve o dönemde çöküyor demektir.
Başka bir deyişle, L_n'nin pratik değeri tavanın altında azamî ölçüde küçülmelidir ve bu da, yukardaki (V. 4) temel eşitsizliğinin sağ yanındaki

$$(e \text{ üssü } a_n.q_n) \;/\; y$$

tavanın, minimum'una yaklaştığı dönemde olmaktadır. Peki, minimum'una veya Alt-sınır'ına nasıl yaklaşabilir bu oran? Bu yaklaşmayı sağlayacak bir kriter, yani öncelerde yaptığımız gibi bir kriter gereklidir bunun için! Bu kriter, yukarki oranın payının n = 1, 2, 3,... boyunca küçülerek ilerleyişini paydasına göre hızlandırma kriteridir. Başka bir deyişle, «payın paydadan her n = N, N + 1,... için küçük olmasını» amaçlamaktır. O zaman yukarki oranın payını ve paydasını ayrı ayrı seriye açar ve paydaki serinin genel terimini, paydadaki serinin genel teriminden «küçük» kılarız. Şöyle ki, (V. 4) formülünde, pay'daki

(V. 5) $\quad (e \text{ üssü } a_n.q_n) = (a_n.q_n)^m.1/m!$

$$\text{serisi, paydadaki } y = 1 + \text{d.b.} \frac{1}{1 - b} = 1 + \text{d.b.K}$$

(bak Dipnot* ve III. Bölüm A)

serisinden belli bir (n = N) sayısından başlayarak küçük olmalı. Nereden çıkıyor bu yeni seri? Burada «sektörel mültiplikatör» dediğimiz y—mültiplikatörünün, (b) Genel Tüketim Yüzdesi cinsinden bir geometrik seri olduğunu unutmayalım[4].

Demek ki, L_n'nin Tavanının (Bakınız V. 4) Minimum olması koşulu, paydaki ve paydadaki iki genel terim arasında yer alan

(V. 6) $\quad (a_n \cdot q_n)^m \leq m! \ [d \cdot b^m]$

koşulundan başka bir şey değildir.
Burada (m), herhangi bir n(= 1, 2, 3,...) ci dönemin sonundan başlayıp, sektörün ekonomide (karşılaştır Bölüm II. 2. D)

$$y = 1 + d.b.(1/1—b)$$

sektörel-mültiplikatörü sayesinde yarattığı G_m—Gelirlerini, dolayısıyla toplam Artı-Geliri sağlayan evrelerin (yani bu toplam gelirin bileşenlerinin) sayısıdır. O bakımdan iç-indeks dediğimiz (m) indeksi, (n) indeksi gibi keyfî ve Marks'taki tekniğin çıkmazına yol açan yapay bir süreçsel indeks değil, kapitalistin C—Artı-Gelirini belirleyen organik, kısaca yapısal gerçeği yansıtan bir indekstir.

Şimdi soralım: Tavan'ın Çöküşü niçin V. 6 eşitsizliğiyle gerçekleşmektedir? Çünkü, (V. 6) eşitsizliği, dönemleri simgeleyen (n) indeksi gibi yapay veya keyfî bir indeks ile (I_{n+1}) ilk-yatırımını çok-katlayan mültiplikatör evrelerini

---

(*) (d) ve (b) yüzdelerinin rolü için 1. ve 4. Tablolara bakınız.

(4) «Anonim» diye adlandıracağımız «klasik»
(K = 1/1—b)
Mültiplikatörünü (Çoğaltıcı'sını) tanımlayıcı aritmetik konusunda bak: Prof. Dr. D. Dahl, **Volkswirtschaftslehre**, Gabler Verlag (Wiesbaden, 1976), s: 412-417 ve yine klasik mültiplikatörün oldukça kaba bir örneklenmesi için bak: J. M. Keynes, **İstihdam, Faiz ve Para** (1969), s. 101—103

simgeleyen organik (m) indeksi arasında aradığımız, yani matematiksel soyutu Ekonomik Gerçeğe bağlayan ilişkinin ta kendisidir. Ve bu eşitsizlik ilişkisi, y—sektörel mültiplikatörü bilindiğine göre, (m) organik veya iç-indeksinn hangi değeri için (yani K klasik mültiplikatörünün kaçıncı evresinde) sağlanıyorsa, BİRDEN ÇÖKÜŞ de buna ilişkin n ci dönemde/sektörde olmaktadır, yani (V. 6) eşitsizliğinden çözeceğimiz (a_n q_n) değeri için gerçekleşmektedir. O halde (a_n) ve (q_n), belli bir dönemde/sektördeki değerleri temsil ettiğine göre, BİRDEN ÇÖKÜŞ'ün gerçekleştiği dönem/sektör de odur.

Dikkat edersek, V. 6 eşitsizliğini sağlayan n ci dönem/sektör'lerin sayısı ne kadarsa BİRDEN ÇÖKÜŞ o dönem veya sektörlerde olacaktır. O bakımdan Kapitalizmin, ister özelmülkiyetçi, ister devletçi olsun, bütün dönem veya sektörlerinde BİRDEN ÇÖKMESİ ayrı bir sorunsaldır ve bu durum, matematik açısından $n = N + 1, N + 2,...$ olmak üzere bütün sektörlerin (V. 6) eşitsizliğine boyun eğmeleriyle mümkündür, ama sosyal-ekonomik açıdan tercihli ve ağırlıklı sektörlerin BİRDEN ÇÖKMESİ, sosyal-politik sonuçlarını da birlikte getirir ve bunalım, o zaman, salt ekonomik olmaktan çıkar!

VI. BÖLÜM

SÜREKLİ SİYASAL EŞGÜDÜMLEME YA DA ÇÖKÜŞ

A. *Süreçsel Sabit Z(m)*

Şimdi (V. 6) formülüyle gösterdiğimiz BİRDEN ÇÖKÜŞ sorununun sosyal-ekonomik cephesini bir yana bırakıp siyasal-ekonomik yönünü çözümliyelim. Böyle bir çözümleme V. 6' daki ($a_n = X_n . V_n$) değişkeninin siyasal kararlara bağımlı oluğunu göstermelidir, çünkü aşağıda göreceğiz ki, ÇÖKÜŞ, her dönemde alınan siyasal-ekonomik kararların getirdiği Ayarlamaların sonucu gerçekleşmiyebiliyor, ama Çöküş,

eğer bu sürekli ayarlamalar yapılmazsa gerçekleşecektir, yani V. 6 eşitsizliği doğrulanacaktır. Eşitsizliğin, dolayısıyla a_n'nin, ekonomik ve siyasal-bağımlılığını göstermek için, çöküşün

$$\text{(VI)} \qquad Z(m) = \frac{b.(d.m!)^{1/m}}{q_n}$$

olmak üzere

(VI. I) $a_n \leq Z(m)$ biçimine dönüştüğünü görmek yeter. Z(m) söylemindeki işaretlerden (b, d) her dönemde *hemen hemen sabit* kalan niceliklerdir. Ayrıca q_n—organik bileşimini ise *sanayileşmiş* bir ekonomi için *belli bir değer-ortalamasında* tutabiliriz. O zaman Z(m) fonksiyonu bize genel ekonomik süreç boyunca sadece m'ye bağlı kalan bir niceliği söyler.

Örnekleme

m evrelerin sayısı = 4 olsun, m! = 24

$m!^{1/m} = (24)^{1/4} \cong 2.2$ olur.

b % 80
d % 01

q_n % 99 gibi sanayileşmiş ekonomik süreçte SABİT kalan nümerik değerleri yukarki (VI. 1) söyleminde yerine koyarsak

$$a_n \leq Z(4) \cong 0{,}3 \quad \text{buluruz.}$$

Sanayileşmiş ileri ülkelerde m = evreleri sayısının (20) veya (22) dolaylarında olduğunu anımsatalım. Biz burada yalnız sayısal bir örnek vermek istedik.

Bu nümerik örnekten sonra yine yukarki (VI. 1) söylemine dönelim.

Şimdi a_n'in (III. 4) deki dolaylı söylemini anımsarsak yukarki (VI. 1) eşitsizliği, yani çöküş koşulu

(VI. 2) $X_{n+1}/X_n \leq Z(m).V_n/V_{n+1}$ biçimini alır.

Görüyoruz ki, kapitalizmin çöküşü, daha doğrusu SÜRELİ ÇÖKERTİCİ TAVANIN kendisinin çöküşü, bu son (VI. 2) eşitsizliğinin $n = N + 1$'den başlıyarak sonsuz sayıda dönem boyunca geçerli olmasına bağlı. Bu demektir ki, örneğin her n ci dönemdeki evrelerinin sayısı $m = 4$ düzeyinde kalan bir kapitalizm, X—satış miktarlarını bir dönemden ötekine HİÇ BİR ZAMAN, ekonomik örgütlenmeyi yansıtan (m) sayısına bağlı belli bir SABİT olan Z(m) katsayısı kadar KATLIYAMAZ ise çöker. O zaman kapitalizmin sosyal devrimsiz, yani NORMAL çöküşü, onun (VI. 2) eşitsizliğini AŞAMIYACAK biçimde, yani ekonomiyi normal teneffüsle «yaşatacak», kısacası salt-ekonomist bir politika, kısacası X'lerin transperiyodik oranı olan X_{n+1}/X_n ile V'lerin transperiyodik oranı V_n/V_{n+1} arasında salt ekonomist, yani siyasal karar mekanizmasından bağımsız bir ekonomi politikası izlemesiyle mümkün!.. Peki, ne bekliyor kapitalizm siyasal karar mekanizmasından?

B. Kapitalizmi Birden-Çöküşten kurtaracak Ekonomi-Politikası

Her dönemde siyasal - ekonomik karar - mekanizmasının Egemenliği.

B. 1) Başlangıçta, genel ekonomik süreçi n—indeksi yardımıyla dönemlere parçalarken, «Dönem» kavramının SÜRE olarak tanımı da bu yöntemin içinde gizli olarak yatıyordu (bak II. 2. Bölüm. D. 3/1 ve IV. Bölüm. A), şöyle ki: «Süre olarak Dönem», L ve V değişkenlerinin siyasal-ekonomik karar mekanizması tarafından, SABİT bir düzeyde tutulduğu veya değişmemesinin sağlandığı ya da önceden belli bir düzey olarak belirlenip bu belirliliğin korunup süregeldiği SÜRE'dir.

Başka bir deyişle, X değişkeni, siyasal-kararlardan bağımsızdır, ama sosyal karar ve ihtiyaçlara bağlıdır.

B. 2) Demek ki (VI. 2) eşitsizliğinin

1) SOL YANI siyasal-ekonomik kararlardan bağımsız, ama sosyal kararlara bağımlı bir oran,

2) SAĞ YANI siyasal-kararlara bağımlı, ama sosyal kararlardan bağımsız bir oran olup

3) Z(m) fonksiyonu ise, salt-ekonomik-yapısal bir STABİL ya da SABİT oran'dır.

B. 3) Öyleyse, DÖNEM SÜRESİ,

SOL yanda, siyasal-ekonomik açından bağımsız olup belirlenmemiştir, ancak

SAĞ yanda, siyasal-ekonomik açıdan bağımlı olup belirlenmiştir.

C. Farklı X ve V gibi değişkenler için Süreleri EŞGÜDÜMLEMEK

X—satış miktarının gerçekleştiği süre siyasal-ekonomik olarak belirlenmiş olmayınca, X miktarlarının da ne kadar olacağı belli olmaz! Ama X—miktarları, (VI. 2) söyleminin sağ-yanını belirleyen siyasal ekonomik kararlarla birlikte belirlenecek olursa ne olacaktır?

D. Ayarlama-İzleme Politikası :

Bu soruya yukarki B. 3 paragrafı gereğince yanıt vermeliyiz. Öyle ya, B. 3 gereğince, (VI. 2) eşitsizliğinin hem sağ hem sol yanındaki

1. süreler, EŞİT uzunluklarda, ama siyasal-ekonomi tarafından ÖYLE UYGUN uzunluklar olarak seçilip kararlaştırılabilir ki ve
2. bu ayarlama politikası bütün n $N+1, N+2, \infty$ cu dönemler boyunca izlenebilir ki (kapitalist sistem aslında bu «kararlı tutum»un ta kendisidir) (VI. 2) eşitsizliği AŞILSIN, yani gerçekleşmesin!

Bu durumda ne olacaktır? Evet, *kapitalizm, kendisiyle özdeş olan bu sürekli ve kararlı ayarlama-izleme sistemi, yani SUNİ TENEFFÜS politikası sayesinde* her n $N+1,...\infty$ dönemde BİRDEN-ÇÖKÜŞ'ten kurtulmuş olacaktır.

O halde, kapitalizmi çöküşten kurtaracak ekonomi politikası, daha doğrusu Kapitalizm denen Fenomen, *n ci her dönemin* / sektörün *satış süresini,* sosyal-kararlarla saptırmaya (belirlemeye) fırsat veya toplumun ihtiyaçları tarafından yönlendirilmeye *olanak vermiyecek biçimde* ve de vermemek amacıyla yalnız ve *yalnız siyasal-ekonomik kararlarla* saptamak/regüle ya da kanalize etmektir.

Kapitalizm bunu yapamadığı — ki o zaman zaten kapitalizm fenomeninden de söz edilemez —, yani VI. 2 eşitsizliğinde iki yandaki dönem/sektör sürelerini, eş-zamanda/aynı siyasal kararlarla eşitliyemediği veya denkleştiremediği, ayarlama ve denetimi elinden kaçırdığı, eşgüdüm sağlıyamadığı n ci dönemde çöker. Kısacası Kapitalizmin salt-*ekonomik düzeyde çöküşü, kendi özgül siyasal-ekonomik karar mekanizmalarını çalıştıramadığı zamana, yani salt ekonomist bir ekonomi süreçine denk düşer.*

Kapitalizm, (1) salt-ekonomik düzeyde veya siyasal-ekonomiden soyutlanmış, yani salt ekonomist biçimde yaşaması mümkün olmadığı için, (2) kısacası, sosyal ihtiyaç ve *karar mekanizmalarını, belli türde* (yani genel ekonomik süreçi uygun zaman-dilimlerine göre, âdeta Taylorist bir mekanizm paralelinde parçalıyarak denetleyen türden) *bir* «siyasal» *mekanizmaya bağımlı kıldığı için* bir Fenomen'dir. Çünkü bu bağımlılığın ayakta veya yaşar-kalıcılığı söz konusudur ve yaşar-kalıcılığı söz konusu olan her süreç FENOMEN adını alır.

Ayrıca şunu belirtelim ki, satış/tüketim dönemlerini, bu dönemlerin sürelerini piyasaya/topluma empoze etme anlamındaki, yani ekonomizm-üstü bu egemen «siyasal» kararlar, ancak çalışan-sınıfların gerçek ihtiyaç/istem ve kararları ve ideolojisiyle ÇELİŞMEZLİĞİ ölçüsünde AYAKTA-KALICI olabiliyor, dolayısıyla Kapitalizm de, ancak bu ölçüde ayakta-kalıcı olabilen bir Fenomen durumunu alıyor.

Son olarak şunu belirtelim ki, dönem-süreleri kendi haline, yani salt ekonomizme bırakılsa, kısacası dönemlerin

sürelerini kimse siyasal kararlarla manipüle etme fırsatını bulamasa, kısacası Kapitalizm, böyle *sunî teneffüsle* yaşatılmaya kalkışılmasa, buradaki matematiksel analiz gereği kendiliğinden çökecektir. Evet, kapitalizm, belli bir sömürüyü amaçlayan siyasal kararlarla zar-zor yaşatılmasına rağmen ya da doğrudan doğruya bu yüzden korkunç iştahlı bir canavar!..

E. Karakteristik Z(m) Fonksiyonu

Bu arada 1. ve 3. ve 4. tablolar gereğince şuna önemle işaret edelim ki, (1) mültiplikatör evrelerinin sayısını gösteren (m) sayısı, ekonominin kendi özgül örgütlenme düzeyini de yansıtmaktadır. (2) Ayrıca matematiksel olarak (m) sayısı *büyüdükçe* Z(m) sayısı da *büyümektedir*. O halde (m) örgütsel özgül sayısı hangi ekonomide *daha büyük* ise, o ekonominin şu karakteristik Z(m) sayısı da daha büyük demektir, dolayısıyla çöküş daha zorlaşır!

Yine 1. ve 3. ve 4. Tablolara bakarsak, Z(m) fonksiyonu *Ekonominin Örgütlenme Ölçeği*'ni gösteriyor, diyebiliriz.

Öte yanda kapitalizmin Çöküş Koşulu dediğimiz (VI. 1) Tavan eşitsizliği örgütsel Z(m) fonksiyonuna bağlıdır ve bu fonksiyon, m—sayısı büyüdükçe giderek büyüyen bir yapıya sahiptir! O halde, kapitalizmin çöküşü, yani (a_n) fonksiyonunun Z(m) fonksiyonunu AŞAMAMA'sı bu Z(m)'in büyüklüğüne, daha doğrusu kapitalist ekonominin özgül örgütlenme biçimine, yani bu biçimi yansıtan (m) sayısına bağlı olmaktadır. Öyle ya, basit bir aritmetik gözlem, **(I)** ;öküş tavanı dediğimiz Z(m)'in büyük olduğu ekonomilerde (a_n)'nin, bu tavanı aşmasının zor, yani *çöküşün kaçınılmaz* olduğunu, tersine **(II)** küçük olduğu ekonomilerde ise, aşmasının kolay, yani kapitalizmin *çöküşten kurtulmasının kolay*, yani çöküşün salt ekonomik düzeyde kaçınılır olduğunu kanıtlamaktadır. Mültiplikatör mekanizmasını geniş boyutlarıyla çalıştıracak [yani (m) sayısı, dolayısıyla Z(m) fonksiyonu büyük] bir ekonomik örgütlenme düzeyine ulaşamamış,

kısacası geri-kalmış kapitalist ekonomilerin, bu düşük düzeyli kapitalist ekonomiyi, siyasal karar mekanizması AYNI kaldığı halde veya kalması koşuluyla, sürdürmeleri bu yüzdendir. Başka bir deyişle, siyasal sistem SABİT kalırken, ekonomik yapının salt kendi içinde çöküşü gerçekleşmemektedir. Çünkü, yeniden vurgulıyalım, (a_n) fonksiyonu, zaten düşük olan Z(m) tavanını aşabilmektedir. Peki,

$$a_n = (X_{n+1}/X_n) \;/\; (V_n/V_{n+1})$$

fonksiyonu nasıl aşabilir bu tavanı? Paydadaki oranın, yani her bir dönem sonraki «ücretlilere ödenen toplam ücret»in *daha düşük* tutulması koşuluyla aşabilir.

Peki, her bir sonraki dönemin V_{n+1} toplam ücretleri nasıl *daha düşük* tutulabilir? Daha doğrusu satış miktarlarının transperiyodik

$$X_{n+1}/X_n$$

oranındaki değişme nasıl olup da, toplam ücretlerin ters transperiyodik

$$V_n/V_{n+1}$$

oranındaki değişmeden daha hızlı tutabilir? (a_n)in Z(m) tavanını aşmasını sağlıyacak bu durum, hangi koşullar altında gerçekleşebilir? Yukarda Sabit kaldığını varsaydığımız siyasal karar mekanizmasının baskılarıyla gerçekleşebilir ancak... Başka bir deyişle, bir ekonominin salt kendi yapısı içinde çöküş tavanını aşması, işte ancak siyasal karar mekanizmasının baskıcı niteliğini değiştirmemesi koşuluyla mümkündür. Geri-bırakılmış böyle bir ekonomide kapitalizmi kurtarmak işte sadece ve sadece belli niteliğini değiştirmeyen siyasal mekanizmanın ekonomiye müdahalesiyle mümkündür, ki bunun da adı liberalizm elbette değildir.

Özetlersek, ekonominin, çöküş tavanı dediğimiz [ya da

Ekonominin Örgütlenme ölçeğini gösteriyor dediğimiz] Z(m) fonksiyonunu aşmaya yatkın [Z(m) küçüktür] yapısı, niteliği belli siyasal mekanizmanın işini kolaylaştırıyor. Ama bu tavanın aşılmasının zor olduğu [yani Z(m) büyüktür] ekonomilerde siyasal mekanizmanın işi daha zor, çünkü ekonomisi gelişmiş bu ülkelerde bile siyasal mekanizmanın büyük çoğunluğa karşı siyasal baskıcı niteliğini koruması gerekiyor?!

Was rein ökonomisch überlebt zu sein scheint, kann nur vom politischen Aussen her geregeltes sein.

NEUES AN DIESER ARBEIT

Bei dieser Abhandlung von Herrn M. Yılmaz Öner wird der laengere ökonomische Prozess des Kapitalismus in aufeinander folgende und von kapitalistischer Ökonomiepolitik her vorausbestimmte bzw vorprogrammierte Produktionsepochen zerlegt. Dadurch wurde der tendenzielle Gang der Profitraten von Epoche zur Epoche als Glieder einer ab-oder zuzehmenden mathematischen Reihe in sein geschichtliches Ziel oder Unziel hin gespiegelt, bzw eine geschichtliche Perspektive der Profitrate entlang des kapitalistischen makro-ökonomischen Prozesses erzielt. Also eine Perspektive, welche klar stellt, dass die **Lebebestaendigkeit** dieses Prozesses oder besser gesagt, Phaenomens, ohne politischen Regelungsmechanismus, d.h. durch **Rein-Ökonomismus** sehr bedenklich, sogar unmöglich ist.

Und zwar die Aufstellung einer logaritmischen Hauptgleichung zwischen den kategorischen Variablen des Akkumulations bzw Investitionsprozesses, daraufhin die Lösung dieser Variablen aus derselben Gleichung ermöglicht uns die Marx'schen Untergangsbedingungen bzw Erwartungen des Kapitalismus in einem sehr breiten Umfang zu analysieren.

Durch Miteinbeziehen des neo-klassischen Multiplikatorenmechanismus und mit Hilfe eines Sektoralmultiplikators wird es möglich eine multiplikatoriell-bestimmte charakteristische Zahl **Z(m)** mit der in Reihenglieder umgeformten Untergangsbedingung in Beziehung zu bringen. Dadurch tritt die Tatsache grundsaetzlich noch staerker zu Tage, dass, ob privat oder Staatlich, ein kapitalist-ökonomischer Prozess seine **Überlebbarkeit** oder **Lebebestaendigkeit** (Survivality) nur dem kapitalistisch-politischen Regelungsmechanismus zu verdanken hat.

n (= 1,2,3,...) ci herhangi bir dönem /sektörde BİRİKİM

1.TABLO

Virtüel Süreç	FİYATIN İÇİNDE				BİRİKEN VİRTÜEL ÇEKİRDEK
	MALİYETİN		SÖMÜRÜ (Artı-Değer)'NÜN		
	1 x İŞGÜCÜNE DÜŞEN BİLEŞENLERİ				1 x adet ürün için işgücünü sömürü
1 ci evre	Δc_1	Δv_1	Δs_1	$= 1$ ci gurupsal sömürü $= L.\Delta v_1$	$L.E_1.\Delta v_1 = E_1.\Delta s_1$
2 ci evre	Δc_2	Δv_2	Δs_2	$= L.\Delta v_2$	$L.E_2.\Delta v_2$
i ci evre	Δc_i	Δv_i	Δs_i	: i ci gurupsal sömürü $= L.\Delta v_i$	$L.E_i.\Delta v_i = E_i.\Delta s_i$
k ci evre	Δc_k	Δv_k	Δs_k	$= L.\Delta v_k$	$L.E_k.\Delta v_k$
1 x işgücüne düşen toplam maliyet	$(\Delta c_i + \Delta v_i)$		Δs_i = 1 x işgücüne düşen toplam sömürü		$L.\ E_i.\Delta v_i$

n ci aktüel (ticarî) dönem BRÜT GELİR	X-adet satılan ürüne özgü	
	TOPLAM MALİYET	TOPLAM SÖMÜRÜ BİRİKİMİ = H_n
	$X.\sum_{i}^{k} E_i.(\Delta c_i + \Delta v_i)$	$H_n = (n+1)$ ci dönem başında ilk-yatırım $= I_{n+1} = X_n.L_n\left[\sum_{i}^{k} E_i.\Delta v_i\right]_n$

n ci ve (n+1) ci dönemler boyunca ARTI-GELİR $= C_{n+1} = y.H_n$ veya $y.L_n.A_n$, $(A_n = X_n.V_n)$, $V_n = \left[\sum_{i}^{k} E_i.\Delta v_i\right]_n$

m : (n+1) ci dönemi örten mültiplikatör evrelerinin sayısı

b Ekonomideki Genel Tüketim Yüzdesi (örneğin % 80)

d Sektör malının tüketilme yüzdesi (örneğin % 01)

K $\frac{1}{1-b}$ Klasik veya Anonim Mültiplikatör

$y = 1 + \frac{d.b}{1-b} = 1 + d.b\ (1 + b + b^2 + b^3 + \ldots + b^m + \ldots)$

= Sektörel Mültiplikatör

$= (1 + d.b.K)$

Ekonomik faaliyetlerin tarihsel boylam ve virtüel enlem Eksenlere göre koordinatlandırılması **2.TABLO**

m ≤ 4 evreli (n+1) ci dönemde
Sektörden Çevreye Çıktı-Girdi
Değerlerin AKIŞ ŞEMASI

3.TABLO

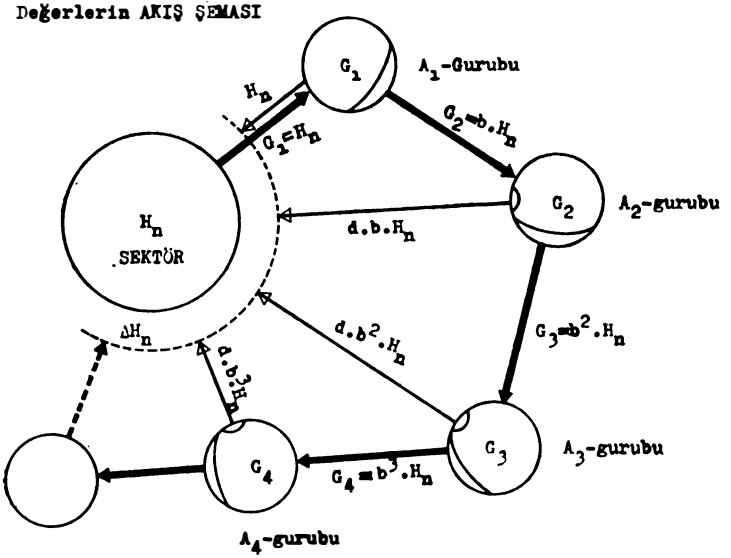

1) Sektörün ekonomik çevresi : $\sum_{m=1}^{4} A_m$

1.1) Kalın-oklar ,çevredeki gelir-alıcıları olan A_m guruplarına akıtılan G_m -gelirlerini(çıktılarını) gösteriyor.

1.2) m ci evredeki Gelir $G_m = b^{m-1} H_n$, (m :1,2,3,4)

1.3) G_1 : İlk-yatırım bedeli

H_n : İlk-yatırım konusu (makine/donanım/yapı/işletme malzemesi ve ücretleri)

A_1 : Kurucu Mütahitler/İşletme işçileri

A_2, A_3, A_4 : Başka meslek grupları

2) İnce-Oklar ekonomiden sektöre geri-dönen (mübadele edilen) Girdi-Değerleri gösteriyor.

Her dönemde geçerli Sektörel-Multiplikatör Tablosu — 4.TABLO

(n+1) ci dönemde Gelirlerin m = 4 evrede akış	Satışlar sonucu GELİR G_m	Ekonomiye aktarılan Çıktı-Değer PARA	Sektör'den A-Guruplarına satışlar sonucu Sektör'e dönen GİRDİ-DEĞER
1 ci evre	Sektör'den A_1'e Gelir olarak G_1 =	$H_n = I_{n+1} = 100$	$\left(\begin{matrix}\text{Tesis}\\ \text{Malzeme}\\ \text{Emek}\end{matrix}\right) = 100 = I_{n+1} = H_n$
2 ci evre	A_1'den A_2'ye G_2 = =	100.b 80 $H_n.b$	d.80 0.08 = $d.b.H_n$ PARA
3 cü evre	A_2'den A_3'e G_3 = =	80.b 64 $H_n.b^2$	d.64 = 0.064 = $d.b^2.H_n$ PARA
4 cü evre	A_3'den A_4'e G_4 = =	64.b = 51,2 $H_n.b^3$	d.51,2 0.0512 = $d.b^3.H_n$ PARA
TOPLAM	m evrelik (n+1) ci dönem sonunda	195,2 ..... Ekonomiye aktarılan Toplam ÇIKTI-DEĞER	100.1952 ..... Sektör'e geri akıtılan Toplam $\left\{\begin{matrix}= H_n.[1+d.b+d.b^2+d.b^3]\\ = H_n.[1+d.b.K]\end{matrix}\right.$ GİRDİ-DEĞER = $C_{n+1} = y.H_n$

Örnek: b : 0,80 : Ekonomideki Genel Tüketim Yüzdesi

d : 0,001 : Sektör malının Tüketilme Yüzdesi

K : 1 / (1-b) Anonim Multiplikatör = 5

y (1 + d.b.K) Sektörel Multiplikatör : 1,004

C_{n+1} n ci dönem başından (n+1) ci dönem sonuna GİRDİ (GELİR)-ARTIĞI

n ci dönem boyunca sonuçlu-birikim

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ — *Ragıp Zarakolu*

Birinci Bölüm
GÜNÜMÜZDE DÜNYA EKONOMİSİ

Folker FRÖBEL : Dünya Ekonomisinin Günümüzdeki Gelişmesi Üzerine (Türkçesi : Orhan Esen) 11
Immanuel WALLERSTEIN Kapitalist Dünya Sisteminin Yükselişi ve Geleceği. Karşılaştırmalı Analiz İçin Temel Kavramlar (Türkçesi: Orhan Esen) 71

İkinci Bölüm
DÜNYA EKONOMİSİNDE BUNALIM

Harry MAGDOFF Uluslararası Ekonomik Sıkıntı Ve Üçüncü Dünya (T.: Göksel Türk) 117
André Gunder FRANK Dünya Sistemi Bunalımda (T. Ümit Kıvanç) 131
Makoto ITOH : Dünya Kapitalizminin Enflasyonel Bunalımı 152
Elmar ALTVATER Dünya Piyasasındaki Bunalım Eğilimleri Üzerine Düşünceler (T. Yılmaz Öner) 168

Üçüncü Bölüm
BUNALIM VE SİYASAL YAPILAR

Joseph CAMILLERI Günümüzde Dünya Krizi ve Gelişmiş Siyasal Aygıt (T.: Ferhat Boratav) 205
André Gunder FRANK : Üçüncü Dünyada Ekonomik Bunalım ve Siyasal Yapılar (T.: Erol Özbek) 234
Martin OPPENHEIMER/Jane C. CANNING: Bunalım ve Çağdaş Toplumsal Kontrol Biçimleri (T. Seçkin Cılızoğlu) 280

Dördüncü Bölüm

BUNALIM TEDRİSİNİN MATEMATİĞİ

Yılmaz ÖNER

ÖNSÖZ 323

I. Virtüel Sömürünün Matematiksel Dili 327

II. 1) Sömürü Katsayısının Virtüel Süreçte İndeksleşmesi 330

III. Dönemsel Birikimlerin Transperiyodik Hızlanması 336

IV. Kapitalizmin Çöküş Koşulu 341

V. Kategorik Çözümün Çöküşe Uygulanması 353

VI. Sürekli Siyasal Eşgüdümleme Ya da Çöküş 360

Neues an dieser Arbeit (Almanca özet) 368

Korkut BORATAV

İKTİSAT POLİTİKALARI VE BÖLÜŞÜM SORUNLARI

İktisat Yazıları

*
**

Gündüz VASSAF

DAHA SESİMİZİ DUYURMADIK

Avrupa'da Türk İşçi Çocukları

*
**

HÜRRİYET BİLDİRGELERİ

Magna Charta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine

*
**

Ensignia/Calderon/Rivera

FRIEDMAN MODELİ KISKACINDA ŞİLİ 1973-1981

André Gunder FRANK

FRIEDMAN'A AÇIK MEKTUP

*
**

M. SÖNMEZ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BUNALIM

Kitap I—II

*
**

Lothar RATHMANN

ALMAN EMPERYALİZMİNİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ

Rosa LUXEMBURG

TÜRKİYE ÜZERİNE YAZILAR

*
**

Nicos POULANTZAS

İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da

GEÇİŞ SÜRECİ

*
**

Livia ROKACH

İSRAİL'İN KUTSAL TERÖRÜ

İsrail'in ilk başbakanı Moşe Şaretz'in Anıları

(Yakında çıkıyor)

*
**

GÜNEY KORE MODEL OLABİLİR Mİ?

Önsöz :

Dieter SENGHAAS

(Yakında çıkıyor)

*
**

Fröbel/Heinrichs/Kreye

ULUSLARARASI YENİ İŞBÖLÜMÜ VE SERBEST BÖLGELER

M. Sönmez

TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGE KURMA GİRİŞİMLERİ

*
**

Taner BERKSOY

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME

Son Baskı tarihi : 5 Ocak 1984

FOLKER FRÖBEL
Stanberg, Max Planck Enstitüsü
IMMANUEL WALLERSTEIN
New York Üniversitesi
Fernand Braudel Araştırma Merkezi
HARRY MAGDOFF
Monthly Review
ANDRE GUNDER FRANK
East Anglia Üniversitesi
MAKOTO ITOH
Tokyo Üniversitesi
ELMAR ALTVATER
Berlin Hür Üniversitesi
JOSEPH CAMILLERI
Avustralya, La Trobe Üniversitesi
MARTIN OPPENHEIMER / JANE C.CANNING
Amerikan Sosyoloji Derneği
YILMAZ ÖNER
Matematik Doktoru

"Çeşitli dünya ülkelerinden bilim adamları, dünya bunalımının farklı düzeylerini ve yansımalarını inceliyor, tartışıyor.
Yaşanmakta olan bunalım ile bu bunalım içinde beliren yapılanmalar konusunda duyulan yorum eksikliği elinizdeki derlemeyle giderilmeye çalışılıyor.
Her makalenin sonunda yer alan ayrıntılı kaynakçalar, bu konularda daha derinlemesine inceleme yapmak isteyenlere, son birkaç yıl içinde dünyanın çeşitli dillerindeki bunalımla ilgili yaklaşım ve tartışmaların dökümünü sağlıyor."